M. FRIDERICI CHRISTIANI
BAUMEISTERI

AUGUSTI GIMNASII GORLICENSIS
RECTORIS

ELEMENTA PHILOSOPHIÆ RECENTIORIS

USIBUS JUVENTUTIS SCHOLASTICÆ
ACCOMMODATA
ET PLURIBUS SENTENTIIS EXEMPLISQUE
ex Veterum Scriptorum Romanorum
Monimentis illustrata.

Methodo WOLFII adornata

EDITIO QUARTA VENETA,

Post XV. Wittembergensem

AUCTIOR ET EMENDATIOR.

VENETIIS, MDCCLXXXIX.

TYPIS ANTONII ZATTA.

Superiorum Facultate, & Privilegio.

PRÆFATIO
DE
ELEGANTIORIS STILI
CULTURA PHILOSOPHIS NON INDIGNA.

AD Philoſophiæ recentioris elementa, quæ nunc edo, publicæ exponenda luci induxit me muneris, quo fungor, ratio quæ a ſtudio, juventutis, ad humanitatem erudiendæ, commodis inſerviendi ſejuncta eſſe non debet. Ex quo rationibus rei ſcholaſticæ moderandis præfui, hæc duo mihi propoſita exiſtimavi, alterum, ut eorum, qui ſe mihi limandos permittunt, rationem, idque philoſophia adjutrice, perficerem: alterum, ut orationis poliendæ comendæque præcepta, quam poſſem breviſſime diſtinctiſſimeque, traderem. Quod utrumque ut aſſequerer, in eam ſemper viam ingreſſus ſum, quæ eſſet expeditiſſima, minimumque haberet ſalebrarum.

Quare, in philoſophia tradenda, quantum potui, ſervii perſpicuitati, neque committendum putavi, ut, quod faciunt multi, juvenum, nondum judicio ſatis ac ratione firmatorum, aciem obtunderem, eoſque per tortuoſos ducerem anfractus. Ea, quæ pluſculum habere videri poterant difficultatis, tantiſper ſepoſui, definitiones concinnavi, cujuſque ca-

ptui accommodatissimas, &, quas alii subtilius artificiosiusque contexunt, demonstrationes, operam dedi, ut proponerem quam evidentissime, semotis quæ methodo mathematicæ inesse putantur, ineptiis offensionibusque. Inprimis vero, tanquam condimentis, veterum scriptorum sententiis exemplisque perspergendas putavi gravissimas philosophiæ doctrinas, quæ capiuntur facilius, jucunditatisque plus habent, cum hauriuntur ex politioris humanitatis fontibus. Plerumque enim res, quæ docentur, sunt ejusmodi, ut earum, vel difficultas discentium contentionem frangeret, vel doctrinarum asperitas deterreret eos, nisi variis ingeniis amœnioris suavitatibus, ex humanioris litteraturæ penu depromendis, disciplinarum gravissimarum rigor mitigaretur. Recte ergo ii faciunt, qui, in proponendis saluberrimis doctrinis utile miscent dulci, audientiumque voluptati, & usui ita inserviunt, ut, quod subtilitate videri poterat horridum, aut incultu asperum, id vel historiarum sententiarumque, ex cultioris Latii monimentis arcessitarum, convestiant floribus, vel aliis ingenii festivitatibus molliant.

Cum qua ducendi philosophiam ratione, dici non potest, quam multi optabilesque conjungantur fructus, quorum is præcipuus est, ut non modo cogitandi facultas in juvenibus instruatur lautius, meditandique vis acuatur, sed ut litterarum quoque, quæ ad hu-

ma-

manitatem pertinent, quæque, nostra ætate, tantopere negliguntur, studio inflammentur. Nihil enim est, quod ad solidam exquisitioremque eruditionem assequendam plus valeat, quam artium humaniorum cum philosophia conjunctio, quam ita nunc complures dirimere videas, ut vel ii, qui rationi perficiendæ operam dant, omnem orationis poliendæ curam abjiciant, vel ii, qui de adjumentis, quæ ad orationem ornatam, & expolitione artificioque distinctam pertinent, sunt soliciti, de rebus, quæ dictione explicandæ sunt, non magnopere laborent. Turpiter hi ea, quæ natura cohærent, præpostero studio distrahunt, ipsasque adeo, quas natura sanxit, pervertunt leges, propterea quod vinculum, quo verba colligantur cum rebus, prorsus dissolvunt.

Minus ergo mihi probantur critici nonnulli, qui rerum delectum, eaque omnia, quibus excellenter subtiliterque cogitandi, vel comparatur facultas, vel instruitur, insolenter fastidiunt, veræque eruditionis decus omne in scita, & numerosa verborum collatione, ornatuque orationis, & splendore positam arbitrantur. Quod quidem tanto est ineptius, quanto magis habetur præposterum, in corpore, quod sensu & vita caret, ornando multum elaborare? In omni enim ratione, quod in corpore humano est anima, esse solent sententiæ, quibus si verba destituuntur, fieri non potest, quin orationis corpus enervetur, & cadat. Non attinet, & hoc loco alienum est,

horum, quin a verborum cultu rerum scientiam sejungunt, ineptias, quas notandas putarunt alii, copiosius commemorare.

At non minus perperam perverseque agunt ii, qui, ut optime cogitent, nihil non sibi agendum putant de eo, ut optime dicant, cogitataque puro tersoque sermone proferant, parum sunt soliciti.

Audeo, si veniam dabitis, audeo, inquam, vos compellare, qui, nostra ætate, quidquid habetis virium ingeniique, ad ornandam philosophiam confertis. Eximie vos collaudo, quod fines rationis longius proferre, & suum veritati decus propugnaculis errorum disjectis asserere allaboratis. Prædico vestram diligentiam, quam in contundendis profligandisque iis ponitis, qui, elevata rationis auctoritate, nugas ineptiasque, &, nescio quæ, commenta pro sapientiæ regulis obtrudunt. Neque, ut hoc addam, infensus sum iis, qui se Wolfii, philosophorum nostræ ætatis principis, commentationibus aut interfuisse, aut ejusdem scriptis delectari, ajunt. Nostis, opinor, ipsi, me adhuc si multum non potui, at voluisse certum, quantulumcunque potui, ad illustrandam philosophiam Wolfianam conferre. Atque illud denique inprimis mihi lætandum jure esse video, quod sentiendi dissentiendique libertas, philosophiæ ope, nostris temporibus, tanta ceperit incrementa, quantis eam, ante hoc tempus, auctam fuisse non facile recordamur.

At,

At, hoc indigne ferunt plerique, hoc ipse nonnullis vestrum duco crimini, quod, quæ cogitatis optime, pessime sæpius inquinatissimeque enunciatis, horrido usi dicendi genere, strigoso, barbaro, inculto, tali denique, quale vel ipsas scholasticorum aures vulneret, & offendat. Non sum tam delicati fastidii, ut omnem orationem, quæ non sit Ciceroniana, repudiari, velim, projectamque respui, quin etiam ipse ego, quidquid pictum nimis coloratumque est, & fuco meretricio imbutum, id ineptum puto, putidum, & otiosum. Neque enim recipit philosophia lenocinia, sed ipsam, tanquam gravem matronam, decet cultus purus, simplex, rectus, minimeque sordidus, cujus ipsam non debet suppudere.

At quid vos ridetis Scholasticos, &, quod mirum nonnullis videri poterat, philosophiam multo sordidiori dedecoratis habitu, quam quo eam, Scolasticorum temporibus, barbarie fœdatis, comparuisse, reperimus. Incusatis Averrois, Avicennæ, & totius Aristotelicorum gregis obscuritatem, & tenebras; ipsi vero vocibusque horridioribus, & ante hunc diem ne fando quidem auditis, sententias mentemque vestram ita involvitis, ut ipsi diei lucem eripuisse videamini. Veterum Petreitates, animalitates, futuribilitates, ceteras ineptias, falsius, si inciderit occasio, perstringitis; neque ipsi erubescitis scripta vestra tot implere terriculamentis, tot fœdare barbarif-

morum ſordibus, ut, qui veſtras legerit commentationes, in turbidum lacum, qui non fluat, aut lutulentus fluat, ſibi delatus videatur. Maxime vero faſtidium mihi excitant nonnullorum, qui philoſophiæ magiſtri haberi volunt, exercitationes academicæ, quas cum lego, parum abeſt, quin obſcurorum virorum epiſtolas legere mihi videar. Quam ſicca in his ſunt omnia, quam ſine nervis, quam elumbis, ſordida, corrupta, exanguiſque oratio, quam parum æquabile temperatumque dicendi genus! Verba verbis coagmentata video, quibus nulla perſæpe ſubeſt ſententia, &, ſi dicendum, quod res eſt, omnes latinitatis corruptelæ in minutorum horum philoſophorum ſcripta confluxiſſe videntur.

Sequitur, ut lutulentos, ex quibus tot profluant ſordes, indicem fontes, excutiamque latebras, unde tot dictionis barbaræ monſtra oriantur. Plurimi veſtrum, dicam enim aperte, plurimi ex ſcholis in academias cum commeant, nihil adferunt politioris litteraturæ, rudes, impoliti, hoſpiteſque in Latio, & peregrini. Neque quiſquam fere veſtrum eſt, qui, quod in ſcholis factum eſt damnum, in Academia duplicato reconcinnare labore velit, propterea quod diligentiam, quæ in humanitatis ſtudiis linguæque cultu latinæ ponitur, putidam nimis nugatoriamque exiſtimatis. Ad magna ſurgitis, ſi Diis placet, &c., ne pueriliter facere videamini, id omne, quòd ad ſcholaſtica nugalia, quæ vocatis pertinet,

tinet, arroganter fpernitis. At haud impune fpernitis. PRISCIANUS enim injurias ultum it, & ipfa Grammatica fub contentionem, data occafione, vindicat. Non ergo magnopere miror, quid fit, quod pleraque fcripta veftra cum faftidio, nonnunquam etiam cum irrifione, legantur a prudentioribus, veritafque adeo ipfa, fciffo fordidiffimoque induta veftitu, perfæpe foras projiciatur.

Alteram cauffam, cur novorum philofophorum nonnulli tam illoto utantur fermone, eam effe exiftimo, quod veterum, qui pure emendateque fcripferunt, commentarios vix fumant in manus. CICERONEM legere, æque puerile effe, putant, ac nucibus ludere cum infantibus. Præter nonnullos dictionum flofculos, & orationis lumina, nihil, putant, ex CICERONE peti poffe. At veftrum vos opinionem multum fefelliffe, reperietis, cum ipfum TULLIUM evolveritis, quem, fcimus, fubtilitatem dialecticæ, moralis partis utilitatem, & rerum motus caufafque accurate diftincteque cognoviffe, difciplinamque fapientiæ graviter, & rei cujufvis naturæ convenienter, expofuiffe. Quod luculenter probant, quos de officiis infcripfit, libri, quibus, ita falvus fim, ut nihil vel ad acute cogitandi facultatem, vel ad ea, quæ fubtiliter cogitas, pure incorrupteque enunciandi fcientiam lautius inftruendam poteft effe accommodatius. Magnopere ergo errant, qui folis pueris legendum CICERONEM arbitrantur,

quin

quin etiam, præter philosophum, neminem cum fructu Ciceronis evolvere scripta, confidenter affirmo.

At philosophia, inquis, non magnopere desiderat orationis ornatum, qui, cum sit eloquentiæ proprius, tanto rectius ex philosophorum ejicitur scriptis, quanto certius est, ornamentorum copiam, si quid aliud, vim inferre perspicuitati. Non refert, quam eleganter, sed quam perspicue philosophus dicat.

Certum est, quid respondeam. Cujusvis est, in omni oratione, cum ea, quæ in circulis congressionibusque familiarium, versatur, tum illa, quæ in judiciis eruditorumque aut populi concionibus adhibetur, eo referre omnia, ut iis, qui vel nos loquentes audiunt, vel nostra legunt scripta, sensus animi, qui dicendo exprimuntur, quam optime facillimeque intelligant. Secus enim si fit, nullus est orationis usus, & nihilo plus ages, quam si des operam, ut cum ratione insanias, quod non, nisi in ineptissimum quemque ac stolidissimum, cadere potest. Inprimis vero philosophus perspicuitatem, quam maxime potest, in loquendo scribendoque consectetur, nihilque adeo admittat, quod vel verbis parum apertum, vel sensu occultum sit.

Ex quo consequitur illud, ut ea oratio, quæ ex verbis coagmentatur propriis, dilucidis, usitatis, præferenda sit ei, quæ dictioni-

nibus, in alieno natis solo, maculatur, iisque fædatur vocibus, quarum sonum ipsum ob asperitatem, cultiores reformidant. Maioremne, dic, quæso, evidentiam in CICERONIS, qui philosophiam puro incorruptoque dicendi genere explanavit, scriptis reperis, an in Scholasticorum purgamentis? Num tibi, quod barbare dicitur, & inquinate, minus habere videtur obscuritatis, quam quod tersioris Latinitatis regulis consentaneum est? Num in turbido fluvio, qui limum cœnumque vehit, vel injectos lapides, vel imaginem tui clarius intuebere, quam in aqua pura & limpida?

Neque audiendi sunt, qui ornatum orationis perspicuitati vim inferri, pertendunt. Ornamenta enim, quæ evidentiam tollunt, ut in eloquentia, sic vel maxime in philosophia rejicimus, neque quidquam, quod a natura abhorret, facile probamus. Ut enim commentitia & arte quæsita, pulchritudo, quam natura non tribuit, nec vultus pudorque ingenuus commendat, sani nihil habet, fastidiumque excitat elegantibus formarum spectatoribus, ita orationis ornamenta, quæ repugnant naturæ, vel rebus proponendis lucem eripiunt, tantum abest, ut aut a me, aut a quocunque alio, commendentur, ut potius explodi mereantur & repudiari.

Semoveas omnes elegantias, & ornatum, tanquam vestem, philosophi orationi detrahas, sit simplex illa, sit pressa, sit plana, sit tenuis, sit nullis pigmentis colorata. Quid tum?

tum? Nonne poterit esse pura, nonne sermonis simplicitas naturalem admittet pulchritudinem, qua, quid obstat, quo minus vel philosophorum oratio exurgat.

At, quod ait CICERO, non vocabulorum opificem, sed verum inquisitorem decet sapientem. Decet, sed ita, ut, quemadmodum in omni vita cultuque, sic in oratione sit lautus, purus minimeque sordidus. Sapientis est, id agere, ut placeat omnibus: aut certe prudentissimis. Utra vero sapientis oratio magis probabitur vere eruditis? Barbara & sordibus fędata, an pura, tersa, culta, & ad elegantioris Latinitatis regulas exacta? Fac, res, quas meditatione ingenioque invenisti, esse gravissimas, & ob usum, quem præstant, scitu perquam necessarias. Finge eas proponi horrido & inculto dicendi genere. Nonne idem excitabunt fastidium, quod cibi creant, cum vasa, quibus apponuntur illuvie, & squalose obsita fuerint? Nonne tenuissimum & contentissimum cibum, tersis, & nitentibus inclusum crateris, præferes exquisitissimis escis & potionibus, quæ patinis poculisque, cęno conspurcatis, continentur! poma argentea vasis apponi aureis, non indecorum est sed perpulchrum.

At philosopho, inquis, licet ὀνοματοποιεῖν. Neque ipse CICERO, neque veterum scriptorum castissimus quisque dubitavit, has novas effingendi voces libertate uti. Paucis, quia copiosius nunc non licet, ad hæc respon-

ſpondeo. Latiſſime patet diſputatio de novorum effictione vocabulorum, neque ea ad elegantioris tantum cultores ſtili, ſed ad Theologos quoque, philoſophos, medicos, atque item jureconſultos pertinet, quos omnes, ſcimus, de inconſulta novas comminiſcendi voces lubidinem identidem fuiſſe conqueſtos. Et id recte quidem ac merito. Dici enim non poteſt, quam multa mala in rempublicam litterariam ὀνοματοποιΐα invexerit. Hanc enim, ſcito, lutulentum illum eſſe fontem, ex quo tot defluxerint ſordes, quibus latinam linguam fœdiſſime contaminatam eſſe, reperimus. Hanc item diſcordiæ ſparſiſſe ſemina, &, diſſociatis eruditorum animis, funeſtas excitaſſe contentiones, is demum novit, qui ex hiſtoriarum monimentis didicit, plurimum corruptelarum, plurimumque confuſionis, omni tempore, ex verborum immutatione cum in philoſophiam, tum in Theologiam ceteraſque diſciplinas immigraſſe. Sed incidunt tempora, cum, quæ alias in vitio ponitur, novorum confectio vocabulorum non modo eſt licita, ſed prorſus etiam neceſſaria. At, ſi quando, temere aut perperam, CICERONIS aliorumque exemplum ſcriptorum veterrimorum quod proferatis, in eo nihil video, quod culpandum ſit. At audite, quæ BERGERUS, hanc in rem, ſcite eleganterque diſputat. *Nibilo minus* inquit, CÆSAR, *quam* CICERO, *verbis, recens editis eo ſpectarunt, ut facerent linguam locuple-*

pletiorem, id autem non potuerunt animo providere, homines e posteris fore tam immanes, & barbaros qui nullum comminiscendi, præsertim non necessaria, modum adhiberent, & abjecta omni munditie, sordibus orationem cœnoque fœdarent. De Natural. Pulchrit. Orat. p. 511.

Ex his ergo judicari nunc potest, quam præclare de philosophia æque ut re scholastica, nostris temporibus, promeritus fuerit ERNESTI, limatissimi vir judicii, qui philosophiam tam terse tamque eleganter libello, quem plures ante annos edidit, proposuit; ut ad veterum scriptorum laudem pervenisse videatur.

Nos, quamvis ERNESTIANI præstantiam ingenii imitatione minus consequi posse, facile intelligamus, voluntate certe proxime accedimus, summa ope connisi, ut cogitata animi evidenter, & plano dicendi exprimeremus genere, non illo quidem ERNESTIANO, quod perpaucorum est, sed apto tamen, &, quoad ejus fieri potuit, puro.

Quæ desiderari videri poterant in hoc opusculo, separatim, si quos harum mearum lucubrationum lectores nactus fuero, edentur. Ceterum me tuo, lector, commendo favori, &, ut res tuas feliciter agas, ex animo opto. Dab. Gorlici cIↃ Icc xxxxII, Mense Aprili.

C A-

CAPUT PRIMUM.

Prolegomena de Philoſophia ejuſque partibus.

§. 1.

Quandoquidem in ea nunc noſtra verſabitur opera, ut omnes philoſophiæ partes, apta connexaque ratione, tradamus, opus eſt, ut ante quam ad ipſas diſciplinas explicandas accedimus ſtrictim carptimque exponamus, quid per *philoſophiam* velimus intelligi. Cujus ſi diſtinctam notionem animo comprehenſam habere velis & inſignitam, ad ea, oportet, attendas, quæ de variis cognitionis humanæ generibus, & experientia nos docet, & recta ratio.

§. 2. Triplex eſt cognitio humana. Aut enim, quidpiam, factum eſſe, vel fieri, novimus, aut cauſſas etiam, & rationes earum rerum, quæ ſunt, vel fiunt, perſpectas habemus: aut denique, quanta quæque res ſit, intelligimus, & vires menſurare didicimus.

§. 3. Cum ea, quæ ſunt vel fiunt, cognoſcimus, tum gaudere dicimur cognitione hiſtorica, ſive vulgari. Ut adeo *cognitio hiſtorica* nihil aliud ſit, quam cognitio factorum, ſive rerum exiſtentium.

EXEM-

EXEMPLUM. Nosti, magnetem attrahere ferrum. Nosti nonnunquam cooriri tempestatem, cum magno fragore tonitribusque. Nosti, ut hoc addam, ex LIVIO, rempublicam Romanam, ab exiguis profectam initiis, ad summa pervenisse fastigia, deinde, magis magisque lapsam, a summo fastigio ad ima præcipitatam fuisse. Hæc omnia cum nosti, nosti *historice*.

§. 4. Caussas vero rerum, & rationes cum perspectas habes, tum altius surgit cognitio tua, diciturque *philosophica*, quæ nihil aliud est, quam cognitio caussarum.

NOT. Si, rempublicam Romanam, scis, ideo fuisse præcipitem, quod divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum, atque libidinem pereundi, perdendique omnia, invexerant, tum tua tantæ eversionis cognitio est philosophica, propterea quod caussas, cur collapsa sit respublica, intelligis.

§. 5. Qui præter caussas rerum, vires quoque caussarum mensurare didicerunt, & quantitatem, quam vocant philosophi, perspectam habent, eos, dicimus, instructos esse *cognitione mathematica*, quam recte dixeris cognitionem quantitatis, sive mensuræ rei.

SCHOL. Mathematicorum scilicet est, investigare, quanta quæque res sit, & in dimetiendis ponderandisque corporibus occupari. Quod ut intelligas, hæc habeto. Audit, e. gr. rusticus, tormentum bellicum magno cum fragore explodi, Audit, at, cur, incenso pulvere pyrio, tam horrendus edatur fragor, juxta cum ignarissimis ignorat. *En cognitionem historicam!* Philosophus hoc cum rustico habet commune, ut eundem audiat fragorem. At caussas quoque accurate cognoscit, cur quodlibet pulveris pyrii granulum motu celerrimo ignem concipiat, cur item, concepto igne, tormentum maxima vi displodatur, cur denique, disploso illo, concutiantur ædificia, terraque ipsa con-

contremiscat. *En cognitionem philosophicam!* Mathematicus novit, quanta pulveris pyrii moles requiratur ad projiciendum globum ferreum mille pluresve passus; ipsumque adeo locum definit, quo is, tormento excussus, devehatur.

§. 6. His rite explicatis, facile nunc intelliges positiones subnexas.

I. Quia historica cognitio est cognitio eorum, quæ sunt vel fiunt (§. 3.), evidens est, cognitionem historicam sensuum ope acquiri, propterea quod ea, quæ sunt vel fiunt, non nisi sensuum ministerio, nobis innotescunt.

II. Cognitio historica est fundamentum cognitionis philosophicæ. Ecqua enim ratione caussas rerum cognosces, nisi res ipsas antea noveris?

III. Cognitio historica est infimus cognitionis humanæ gradus, quia inferior in cognoscendo gradus excogitari nequit.

IV. Qui cognitione philosophica instructus est, veritatum rerumque connexionem perspiciat, oportet. Qui enim caussas rerum intelligit, is relationem inter caussas, & effectus noscit, atque adeo nexum perspicit, (quia *nexus* est illa relatio, quæ est inter caussas, & effectus, ut inter patrem, & filium, DEUM, & Mundum).

V. Ad cognitionem philosophicam acquirendam non soli sufficiunt sensus, sed requiritur, vel maxime *ratio*, quippe quæ est facultas nexum rerum, & veritatum distincte perspiciendi.

§. 7. Perspicuum ex his est, quid sit *Philosophari:* Philosophari est, rerum caussas nosse, sive de illa re philosophari, cujus habes cognitionem philosophicam (§. 4.).

§. 8. Conficiuntur hinc hæ positiones.

I. Cujuscuque rei ratio & caussa reddi potest, de ea possumus philosophari.

II. Qui philosophatur, debet veritatum connexionem perspicere (§. 6. pos. 4.).

III. Qui philosophatur, non solis stare debet

ſenſibus, ſed rectam rationem, vel in primis in ſubſidium adhibeat (§. 6. poſ. 5.)

VI. Qui habitu gaudet rerum cauſſas, vel rationes ſufficientes inveſtigandi, & perſpiciendi, dicitur *philoſophus*. Scite hanc in rem CICERO; *Ut quiſque*, inquit, *maxime perſpicit, quid in re quaque veriſſimum ſit, quique acutiſſime, & celerrime poteſt & videre, & explicare rationem, is prudentiſſimus, & ſapientiſſimus rite haberi ſolet*. Off. Lib. cap. 5.

§. 9. Ut adeo *philoſophia* nihil aliud ſit, quam habitus veritatum rationes ſufficientes, & cauſſas inveſtigandi, & perſpiciendi.

SCHOL. Quæ de origine vocis *philoſophi*, vel *philoſophiæ* adferri poterant, ea vero verboſe ſatis eleganterque expoſita invenies in HEUMANNI *Actis philoſophorum P. I. c. 2.* item *P. II. c. 4.* Id hic monuiſſe juvabit, vocem *philoſophiæ* nonnunquam ita accipi a quibuſdam, ut per eam intelligant complexum veritatum, ex ratione cognitarum, & apte connexarum, ſive doctrinam, ratione ſola cognitam, qua id, quod homini ad felicitatem ſuam promovendam neceſſarium eſt, diſtincte traditur. Quod cum ſit, philoſophiam *objective*, & *ſyſtematice* conſiderari, ajunt philoſophi. At per philoſophiam intellexeris eam mentis dotem, eam facultatem, qua homo eas, quibus res divinæ humanæque continentur, cauſſas diſtincte accurateque novit, tum vocabulum philoſophiæ *ſubjective* ſumi, intelligitur. Hoc ſenſu definit CICERO philoſophiam, per *ſcientiam rerum divinarum, & humanarum, cauſſarumque, quibus hæ res continentur*. Off. Lib. II. c. 2.

§. 10. Cum philoſophia ſit *habitus* (§. 9.), perſpicuum eſt, non eum ſtatim vocandum eſſe philoſophum, qui quarundam rerum cauſſas perſpectas habeat. Accedat, oportet, firma quædam facilitas ſtudio, & induſtria comparata, & conſuetudine longoque uſu corroborata.

SCHOL.

SCHOL. Quemadmodum is nondum dici meretur linguæ Gallicæ magister, qui nonnulla, ex lingua Gallica desumta, vocabula tenet, & quasdam colloquii particulas, ex Grammatica decerptas, profert, sed iste demum nomine hoc insigniendus est qui usu, & consuetudine, aut multo studio eam sibi comparavit scribendi loquendique facultatem, ut cogitata animi, apto expeditoque sermone, & concitato quodam orationis flumine, cum aliis possit communicare: ita is minime appellandus est philosophus, qui quarundam rerum, quæ sub sensus cadunt, & quotidie obviæ sunt, caussas tenet, sed qui quadam gaudet facilitate earum maxime veritatum, quæ meditandi artificio abstractæ sunt, justas idoneasque causas investigandi, quid in quaque re verissimum sit, maxime perspicit, quique acutissime, & celerrime potest, & videre, & explicare rationem.

NOT. Ineptum ergo est, sutorem, vel quemcunque alium opificem dicere philosophum, propterea, quod earum rerum, quas tractat quotidie, & in quibus versatur, causas novit. Num sutorem, vel rusticum dicis Theologum si prima religionis elementa præcipuaque doctrinæ cælestis capita animo tenet?

§. 11. Colligitur ex his,

I. Non posse quemquam philosophum nominari, nisi habitu, vel facilitate positiones demonstrandi sit instructus (§. 8.) Est enim *demonstrare* nihil aliud, quam effecta ex caussis principiisque certis deducere.

II. Scientiam a philosopho non debere esse sejunctam. Est enim *scientia* habitus asserta sua demonstrandi.

III. Philosophum veri nominis omnia ea, quæ, vel affirmat, vel negat, certis minimeque dubiis fundamentis, sive principiis debere superstruere. Postulat enim hoc natura demonstrationis, quæ esse nulla potest, nisi ita omnes positiones secum in-

invicem connectantur, ut, solidis constitutæ fundamentis, plurimum habeant firmamenti, nullaque ratione possint convelli.

§. 12. Ex iis, quæ præstruximus nunc manifestum fit, qua *methodo* philosophus in tradendis veritatibus uti debeat. Leges, quibus philosophorum methodus in cogitando, veritatibusque proponendis conformari debet, his complectemur positionibus.

I. Cum philosophi sit, afferta sua principiis certis, & immotis superstruere, (§. 11. pos. 3.) consequens est, ut philosophus, vel in cogitando, vel in tradendis veritatibus eum observare debeat ordinem, ubi certa principia præstruuntur, &, fundamenti loco, substernuntur, & ex iis legitimo nexu ceteræ positiones derivantur, sive, ut CICERONIS utar verbis, ubi est apta argumentorum sententiarumque series, & ex alio alia nectuntur.

Ad principia certa pertinent (1) *definitiones*, (2) *axiomata*, i. e. ejusmodi propositiones, de quibus non magis dubitare quam sol sit, nec ne, (3) *experientiæ certæ minimeque dubiæ*.

II. Principia demonstrandi, quibus afferta sua superstruit philosophus, dicuntur ejusmodi propositiones, ex quibus veritates aliæ robur suum repetunt, & quæ ideo præmittuntur, ut sequentia ex iis intelligantur. In ordine ergo, quo philosophus in tradendis veritatibus utitur, ea sunt præmittenda, per quæ sequentia intelliguntur.

III. Ordo denique, quo philosophus in meditando, aut cogitatis proponendis utitur, requirit, ut nullus admittatur terminus, nisi qui adcurata definitione fuerit jam ante rite explicatus.

NOT. Definitiones enim, ut diximus (num. I. not.) in demonstrandis principiis, quibus superstruere debet afferta sua philosophus, recte numerantur.

§. 13. His ordinis legibus, qui conformat cogitatio-

rationes ſuas, & doctrinas, is *methodo* utitur *mathematica*, quippe quæ nihil eſt aliud, quam ille ordo tractandi veritates, ubi ex principiis certis immotiſque concluſiones, nexu legitimo, deducuntur.

NOT. Si voces, *methodus mathematica*, offenſionis quid habent, tolle eas, eumque, cujus leges ſtabilivimus, ordinem dicas *methodum naturalem*; *methodum ſyſtematicam*, *philoſophicam*, *cetera*. Mutatis nominibus, idem dicis. Vid. *commentatio noſtra de cautione philoſophi circa voces odioſas*.

§. 14. Hæc de methodo. Jam ad ſtilum philoſophicum deveniamus, quem appellamus illud dicendi ſcribendive genus, quo uti debet philoſophus in veritatibus proponendis.

§. 15. Hæc igitur prima lex ſtili philoſophici ſanciatur.

I. Ut nihil, quod verbis obſcurum eſt, admittatur, perſpicuitatiſque, vel in primis habeatur ratio. Eſt enim philoſophi, voces adhibere nullas, niſi definitione legitima fuerint explicatæ (§. 12. poſ. 3.), luxque adeo iis, quæ dicuntur, ſit affuſa.

II. Cuilibet voci, & phraſi conſtans, & fixus ſignificatus eſt tribuendus.

III. Omnis ornatus, qui perſpicuitati ſermonis vim infert, ex ſtilo philoſophico eſt proſcribendus. Cum autem orationis elegantis evidentiam non tollit, tantum abeſt; ut eam negligi velimus a philoſopho, ut commendemus etiam maximopere, ipſique quoad ejus fieri poteſt, conſectemur.

CAPUT II.

De partibus, & divisione Philosophiæ.

§. 16.

Cum in philosophia, si systematice eam consideraveris, ea tradantur, quæ homini ad felicitatem suam firmandam, vel augendam, scienda agendave sunt (§. 9.), intelligitur, veritates nonnullas in philosophia esse ejusmodi, ut easdem, felicitate potituri, scire tantum debeamus; nonnullas vero esse ejus indolis, ut nostras actiones dirigant, & conforment ad felicitatem adipiscendam.

§. 17. Illa pars philosophiæ, quæ veritates, ad felicitatem scitu necessarias, magisque ad intelligentiam instruendam, quam actiones conformandas pertinent, complectitur dicitur *theoretica*. Eæ autem disciplinæ, quæ præcepta exponunt, quibus actiones moresque hominum conformantur, constituunt *philosophiam practicam*.

NOT. Ad philosophiam theoreticam referimus (1) philosophiam naturalem, sive *Physicam*, quæ in corporum naturalium viribus explicandis versatur. (2) *Metaphysicam*, qua notiones communes veritatesque generaliores exponuntur. Ipsam autem Metaphysicam, scimus, his quatuor constare disciplinis (α) *Ontologia*, (β) *Cosmologia*, (γ) *Psychologia*, cum *empirica*, tum *rationali*; (δ) *Theologia*, denique *naturali*.

Ad philosophiam practicam pertinent (8) *philosophia practica universalis*, quæ notiones generaliores principiaque tradit regularum vivendi.

(2) *Jus naturæ*, in quo leges, ad quas actiones nostræ sunt instituendæ, traduntur, & in quo jubentur, quæ facienda, vetanturque, quæ ratio vult omitti:

(3) *Ethi-*

(3) *Ethica*, in qua via ratioque oftenditur, qua iis, quæ legibus fancita funt, obfequi poffimus.

(4) *Politica*, in qua præcepta demonftrantur, quibus hominis, in republica viventis, denique civis munia obituri vita ad veram felicitatem dirigitur.

Differentiam, harum difciplinarum fcies, fi nofti. Jus naturæ regulas *jufti*, Ethicam regulas *honefti*, Politicam denique *decori* explicare. De quibus infra pluribus exponemus.

§. 28. In difciplinis his pertractandis is ordo eft obfervandus, ut ea præmittantur, quæ intelligendis reliquis fubferviunt (§. 12. pof. 11.) Recte ergo

I. Logica ceteris difciplinis præmittitur, quia illa intelligendi vim quafi acuit, & præparat ad veritates, vel in fpirituum doctrina, vel in phyfica, vel in morum fcientia obvias, diftinctius perfpiciendas dijudicandafque.

II. Metaphyfica feu philofophia prima præmittenda eft philofophiæ morum.

III. Metaphyfica prius, quam Phyfica, tractetur.

IV. Ipfæ autem Metaphyficæ partes ita collocentur, ut primum quidem locum Ontologia, fecundum Cofmologia, tertium Pfychologia, quartum denique Theologia naturalis occupet.

LOGICÆ SIVE PHILOSOPHIÆ RATIONALIS PROLEGOMENA.

§. 19.

UT quid ſit Logica rectius intelligi queat, nonnullas ante adferamus poſitiones, neceſſe eſt, ceteris, quæ dicentur, uberius explicandis ſubſervituras.

§. 20. Omnes homines naturali quadam vel verum cognoſcendi, vel cognitum examinandi, vel rationes denique conficiendi, ſive ratiocinandi dote ſunt inſtructi.

§ 21. Hæc, a natura data, judicandi ratiocinandique vis exercitatione, & uſu crebriori ita perficitur a nonnullis, ut non modo, quid in quaque re veri ſit, perſpicere, verum quoque, quale illud ſit, judicare poſſint.

§. 22. *Si* qui naturalem hanc, quam diximus, judicandi ratiocinandique facultarem aſſidua exercitatione ita perfecerunt, ut, & verum cognoſcere, & illud dijudicare queant, tum ipſis tribuimus *Logicam naturalem*, quæ eſt naturalis noſtra judicandi ratiocinandique facultas, uſu & exercitatione quomodocunque polita.

§. 23. Hæc Logica naturalis regulis quibuſdam dirigatur, neceſse eſt. Mens enim hominis in inveſtigando cognoſcendoque vero ſæpius labitur. Atqui vero nulla prolapſio, nullus error eſſe poteſt, niſi adſint regulæ, a quibus deflectatur.

§. 24. Has

§. 24. Has regulas, secundum quas judicant, vel ratiocinantur, qui Logica naturali unice sunt contenti, non distincte perspiciunt.

SCHOL. Idem scilicet ipsis accidit, quod iis, qui solo usu linguam Gallicam didicerunt. Verba hi jungunt secundum Grammatices regulas; ipsas autem regulas prorsus ignorant. At quemadmodum, qui solo usu linguam sibi familiarem reddiderunt, majoris errandi vitioseque loquendi periculo sunt expositi, quam quidem illi, qui regulas loquendi distincte perspiciunt, & rationem sermonis ex regulis, distinctius cognitis, reddere possunt; ita mirum non est, eos, qui, solo usu, & exercitatione, judicandi facultatem consecuti sunt, sæpenumero labi, & leges recte ratiocinandi identidem migrare.

§. 25. Ea disciplina, quæ exponit regulas, quibus mens humana in cognoscendo dijudicandoque vero dirigitur, dicitur *Logica artificialis*, quam recte appellaveris artem cogitandi.

NOT. Hæc elegantissima disciplina vocatur quoque *philosophia rationalis*, propterea quod, vel maxime in eo occupatur, ut regulas, ad rationem perficiendam spectantes, exponat.

§. 26. Ex his conficiuntur sequentes propositiones:

I. Logica artificialis a naturali non *essentialiter*, ut philosophi loquuntur, differt, sed Logica artificialis est distincta explicatio Logicæ naturalis.

II. Logica artificialis tantum præstat Logicæ naturali, quantum distincta, & solida rerum cognitio confusæ.

III. In Logica artificiali regulæ deducendæ sunt ex mentis humanæ natura, propterea quod artificialis Logica explicat leges, quibus naturalis judicandi vis dirigitur.

IV. Intelligis denique, quid sit, quod eruditum negemus, unice posse esse contentum Logica naturali.

§. 27. Quandoquidem ergo Logica artificialis regulas

gulas exponit, quibus mentis humanæ vires, & intellectus operationes dirigi debeant in veritate perſpicienda examinandaque; intelligitur, Logicam artificialem optime ita diſponi, ut prima quidem parte operationes mentis earundemque natura explicentur, ſubnexis generalioribus judicandi ratiocinandique regulis: altera vero parte via oſtendatur, in quam mens ingredi debeat, ut veritatem, vel inveniat, vel inventam dijudicet. Illam Partem Logices vocamus partem *theoreticam*, hanc *practicam*,

§. 28. Parte ergo theoretica explicabuntur præcipuæ illæ tres mentis intellectuſque operationes.

I. *Perceptio*, ſive *idea*.

II. *Judicium*, ſive idearum connexio, aut ſeparatio,

III. *Ratiocinium*, ſive *Sillogyſmus*.

NOT. Quam quidem Logicam pertractandi rationem, & ſimpliciſſimam, & naturæ convenientiſſimam eſſe judico. Ecquis enim eſt, quem non quotidiana edoceat experientia, noſtram intelligendi vim ſeſe exercere his tribus modis, ut aut rem aliquam contueamur menteque contemplemur, aut de ea judicemus, aut ex judiciis nova formemus, ſive ratiocinemur.

NOT. De uſu Logices plura hic addere non attinet. Quidquid diligentior rationis cultura tibi adtulerit commodi, id omne expectabis a Logica.

LO-

LOGICÆ

PARS I.

Theoretica ſeu de tribus mentis operationibus.

CAPUT I.

Da ideis ſeu notionibus,

§. 29.

QUæ primo loco explicanda eſt mentis noſtræ operatio, ſimplicem perceptionem, ſive notionem itemque *ideam* appellamus, quæ nihil aliud eſt, quam rei alicujus repræſentatio in mente ſine affirmatione, & negatione.

EXEMPLUM. Animo informas notionem patriæ tuæ, parentumque a quibus nunc disjunctus vivis, cum ſcilicet patria parenteſque tui animo quaſi præſentes ſiſtuntur, adeo ut coram intueri eos videare. Nonne tum imago, ſive Græco vocabulo, *idea* patriæ parentumque menti obverſatur? Addidimus in definitione, *ſine affirmatione & negatione*. Neque enim, quod putant nonnulli, ſemper judicamus, cum rem, vel oculis, vel animo contemplamur.

NOT. Notio quoque vocatur *conceptus*, & veteres eam appellitaſſe ſcimus ſimplicem apprehenſionem.

§. 30. Notiones quas mens humana format, varie diſtinguuntur. Primum ratio habenda eſt *modi*, quo notiones, ſive ideæ affinguntur, deinde *ipſæ* quoque *res*, quæ percipiuntur, ſunt ejuſmodi,

di, ut inde nova idearum, ſive notionum diſtinctio oriatur.

§. 31. Ratione modi repræſentandi omnis notio ſive idea eſt, vel *clara*, vel *obſcura*. Illa eſt, quæ ſufficit ad rem perceptam ab aliis rebus diſtinguendam. Hæc vero quæ non eſt ſufficiens ad rem, quam percipis, ab aliis internoſcendam.

Notiones claræ ſunt, ſi e. gr. album a nigro colore, odorem roſæ ab odore alterius floris, dulce ab amaro, poteris dignoſcere

§. 32. Has ergo poſitiones facili nunc negotio intelliges:

I. Quo plura potes in re, quam percipis, diſtinguere, hoc clarior eſt idea.

EXEMPLUM. Si hominem, ruri ambulantem, ſed longius abs te remotum, conſpic's, primum moveri quid, ſentis. At neſcis, num equus ſit, an homo. Sed ſi ipſum, quod moveri tantum videbas, nunc propius ad te accedit, animadvertis jam eſſe hominem. At neque faciem, neque veſtem ob diſtantiam loci, ita noſti, ut ab aliis diſcernere poſſis. Quo propius vero accedis, hoc plura diſtinguis, tandemque amicum tuum CAJUM agnoſcis. Vides, paullatim pedetentimque ideam tuam clariorem fieri, cum plura ſcilicet in re, quam percipis, diſtinguere potes.

II. Ut claram acquiras notionem, ſive ideam, uſus requiritur ſenſuum.

III. Quo pluribus ſenſibus rem quampiam uſurpaveris, hoc clarior ſit notio.

NOT. Medicus ut medicamentum ab aliis recte diſtinguat, illud intentis oculis, & acerrime contuetur, nec contuetur modo, ſed naribus quoque illud admovet, ut odoretur, quin ipſum ſaporem in conſilium adhibet, clariſſimam medicinæ notionem adepturus.

IV. Cum bruta, ſenſibus in ſubſidium adhibitis, rem alteram ab altera diſtinguant, recte illis tribuimus ideas claras.

V. Eru-

V. Eruditus in solis ideis claris acquiescere non potest, cum eas, & cum vulgo, & cum brutis communes habeat. Altius surgit eruditi cognitio, quæ in interiores rerum latebras, & recessus, a sensibus remotissimos penetrat.

33. Quemadmodum aliam ideam alia clariorem esse diximus (§. 32.), sic obscuritatis quoque gradus dari, lucide apparet.

NOT. Cum rem quidem nobis repræsentamus, sed illam rem *prorsus* non possumus ab aliis rebus distinguere, tum hæc idearum *obscuritas absoluta* dicitur. At fit nonnunquam, ut, quod clare percipio, alter clarius sentiat, tum perceptio mea, comparata cum clariori alterius perceptione, obscura est, quæ obscuritas est *relativa*.

§. 34. De ideis obscuris sequentes propositiones habeto.

I. Cave existimes, alteri statim esse obscuram ideam ejus rei quam tu obscure nec clare satis percipis. Qui hebetioris est ingenii, ei philosophorum, & scripta, & placita ita obscura sunt, ut, vix ea a quoquam intelligi posse, sibi persuadeat. At aliis qui acutius vident, tam clara sunt, ut de nulla conquerantur obscuritate.

II. Quo ipso patet, præcipitanter nimis judicare illos, qui obscuritatem suo ingenii modulo mensi, id omne *in se* obscurum esse clamitant, quod ipsi non capiunt.

III. Obscuræ perceptionis caussa plerumque in hominibus, raro in re percepta, quærenda est. Rem aliquam, si non attente satis consideras, quid mirum. te obscure eam percipere:

IV. Cum res, mentis perturbationibus, sive affectibus turbati, contemplamur, non satis clare eas percipimus.

V. Cum, in meditatione alia defixi, rem consideramus, aut uno momento nimis multa oculis animoque subjicimus mirum non est, perceptiones, nocte quasi mente offusa, esse obscuriores.

VI. Si

IV. Si denique nimis celeriter a perceptione una ad alteram transgredimur, nec satis diu iis, quæ menti sistimus, immoramur, fieri non potest, ut perceptio sit clara.

NOT. Hinc perquam commode complures dicendi regulæ poterunt deduci, quas in bonarum artium disciplinis colendis, juvenes litteris dediti, magno cum suo fructu, observabunt.

§. 35. Cum rem perceptam ita ab aliis rebus distinguimus; ut notas quoque, quibus ab aliis discernitur, sigillatim nobis repræsentemus, easque mente distinguamus, tum notio sive idea dicitur *distincta*, quæ est nihil aliud, quam repræsentatio notarum rei alicujus.

EXEMPLUM. Tibi notionem distinctam *spei* formas, cum nosti, spem esse gaudium ob futurum bonum. Hic enim notas sigillatim tibi mente repræsentas, speciatimque enumeras characteres quibus spes ab omnibus aliis rebus internoscitur. Notæ autem, sive characteres *spei* sunt (1) *gaudium*, (2) *bonum*, (3) *futurum bonum*.

§. 36. Si minus poteris notas, & characteres quibus res percepta ab aliis discernitur, sigillatim tibi sistere, & enumerare, quamvis rem ab altera distinguas, tum idea appellatur *confusa*.

NOT. Experientia testatur, nos colores a se invicem posse internoscere. At quotusquisque est, qui notas, quibus e. gr. color albus a nigro discernatur, possit sigillatim enumerare? Colorum ergo patet, nos habere ideas confusas.

§. 37. De ideis distinctis confusisque has positiones teneto:

I. Ad ideas distinctas acquirendas attentio plurimum adfert adjumenti.

II. Præcipuum notionis distinctæ κριτήριον existimo, si quis ea, quæ cogitat, sigillatim enumerare, cumque aliis communicari potest.

III. At, cum cogitata proloqui non potes, indicio id est, te ideis confusis impediri.

IV. Hinc

IV. Hinc eſt, ut, ſi cum altero debet communicari id, quod confuſe cogitas, res ipſa, quam confuſe percipis, alterius ſenſibus objici, coramque oſtendi, aut eum alia re, cujus jam habemus ideam claram, comparari debeat.

NOT. Ut hæ poſitiones rectius intelligantur, exemplum addam. Si vis ſcire, num SEMPRONIUS amicus tuus, idea diſtincta, vel *amoris* vel *odii* gaudeat, quære ex ipſo, quid ſit amor, quid odium. Si notas proferre poteſt, quibus ab odio amor, ab amore odium diſcernatur, tum odii amoriſque notione diſtincta gaudet. Roga ipſum porro, ut homini, qui inde ab utero materno cœcus fuit, diſtincte explicet, quomodo a nigro album, & ab albo nigrum differat, tum obmuteſcet, quod ipſum ideam confuſam indicat.

§. 38. Si notas tibi ſiſtis aut enumeras, quæ ſufficiunt ad rem præſentatam ubique, & ſemper agnoſcendam, & ab omnibus aliis diſcernendam, tum idea diſtincta vocatur *completa;* at ſi, quas recenset, notæ minus ſuffecerint, notionem dicimus *incompletam*.

EXEMPLUM. Si de *commiſeratione* has enumeraveris, notas, quod ſit (α) *tædium* (β) *infelicitatem alterius*, tum omnia ea adfers, quæ ad commiſerationem ab omnibus aliis rebus internoſcendam pertinent.

NOT. Notio ergo commiſerationis non modo diſtincta eſt, ſed completa quoque. At ſi dixeris: *Verba ſunt ſigna conceptuum*, facile vides, has notas ad verba ab omnibus aliis rebus ſemper internoſcenda minus ſufficere. Dantur enim ſigna conceptuum, quæ non ſunt verba.

§. 39. Cum diſtinctam rerum cognitionem ſibi acquiſiviſſe cenſendus ſit, qui partes rei cognitæ, & notas interiores ſeparatim animo contemplatur (§. 35.) intelligitur, tanto cujuſque notionem eſſe diſtinctiorem, quanto plus rei partes prævidet, notaſque adeo notarum, altius penetrando animo cogi-

cogitationibusque percurrit. Quod cum fit, idea dicitur *adæquata*, quam ejusmodi repræsentationem appellamus, ubi novas notas notarum sigillatim mente nobis sistimus. Sin minus id possumus, tunc idea dicitur *inadæquata*.

EXEMPLUM. Notæ sive characteres, qui notionem spei ingrediuntur, eamque constituunt, sunt (1) *gaudium*, (2) *futurum bonum*. (Spes enim est gaudium ob futurum bonum). Has notas, quibus notio spei constituitur, si sigillatim tibi repræsentare, & enumerare potes, notione spei distincta gaudes. At si novas notas notarum, *gaudii* nimirum & *boni*, perspectas habueris, ut, quid sit gaudium, quid sit bonum, enumerare possis, tum idea spei est adæquata.

§. 40. Hæc adæquatarum idearum formatio dicitur a philosophis *notionum analysis*.

NOT. Quemadmodum scilicet rei medicæ periti, dissecto in partes corpore humano, omnes coagmentationis tam pulchræ, tamque elegantis, recessus latebrasque perscrutantur, ita philosophorum est analysi notionum facta, minimas quasque rei cognitæ partes perquirere, attentiusque contemplari.

§. 41. Ex hic facile intellectu est,

I. Quod quo longius in enumerandis, & allegandis novis notarum notis poteris progredi, hoc fiat adæquatior idea.

II. Quod idea adæquata oriatur ex idea distincta notarum characteristicarum.

III. Quod de omnibus rebus ideas adæquatas formare nobis non possimus, propterea quod omnes res non possimus, ob sensuum limites, distincte percipere.

IV. Quodque adeo in analysi notionum non possimus in infinitum progredi, fere ut illi, qui corpora dissecant membraque articulatim dividunt, particulas, vel cordis, vel cerebri, vel reliquorum membrorum non in infinitum resolvere queunt.

§. 42.

§. 42. Hactenus recensuimus diversa idearum genera, quæ ex diverso perceptionum modo existunt. Hinc illud excutiendum, quæ notionum diversitas nascatur ex rerum perceptarum varietate.

§. 43. Res scilicet, quas cognoscimus, aut existunt, aut sunt proprietates quædam, rebus existentibus communes, quas a rebus, mente, & cogitatione, abstrahimus.

S. 44. Quidquid existit, id vocamus *rem individuam*, sive *singularem*.

EXEMPLUM. Hic liber, quem coram vides, hæc sella, in qua sedeo, sunt individua.

§. 45. Cum individuum, sive rem singularem nobis repræsentamus, tum *idea* dicitur *individualis*, sive *singularis*.

EXEMPLUM. Si tibi ideam formas de hac mensa, tum idea tua appellatur singularis, sive individualis.

§. 46. Res individuæ, sive singulares, quamvis ob innumeras περιστάσεις, quæ eas comitantur, ita a se invicem differant, ut altera alteri nunquam in omnibus similis deprehendatur, sunt tamen nonnulla, in quibus individua perpetuo conveniunt, quæque in omnibus, ceteroquin diversissimis, eadem reperiuntur.

SCHOL. Quod ut intelligas clarius, hæc habeto. Sumas complura individua, CAJUM, PETRUM, PAULUM, ROMULUM, JUL. CÆSAREM, CICERONEM, hanc mensam, hunc librum. Dubitari non potest, mirum quantum hæc, quæ recensui, individua, a se invicem differre, at sunt tamen nonnulla, in quibus perpetuo similia sibi esse deprehendes, ex. gr. quod CAJUS, PETRUS, PAULUS, ROMULUS, &c. sint *homines*, quod liber hic, hæc mensa, CICERO, CÆSAR, sint substantiæ.

§. 47. Ea igitur, in quibus individua perpetuo sunt similia, constituunt *speciem*, quæ est similitudo individuorum.

CAJUS, CICERO, CÆSAR, LIVIUS, differunt vel ratione ætatis, vel staturæ, vel divitiarum, vel ingenii, vel dignitatis, in eo vero perpetuo convenire observabis, quod vivo, & ad sentiendum apto corpore, animoque rationis compote, gaudeant, quodque adeo sint *homines*. Vides itaque, cur notio *hominis* speciem constituat. Voce enim *homo* similitudinem innumerorum individuorum exprimis, eademque in classe, quasi quadam collocas.

§. 48. Quod si plures species inter se conferimus, easdemque observamus, in quibusdam proprietatibus sibi esse similes, tum illa similitudo specierum classem quandam superiorem constituit; quæ, species illas complexa, genus vocatur. *Genus* enim est similitudo specierum.

EXEMPL. Sic homo, equus, lupus, canis, leo, ovis, plaresque species, si inter se comparantur, eas quidem in compluribus reperies, a se invicem differre, at in eo tamen conveniunt inter se perpetuo, similesque sibi sunt, quod *vivant*, & *sentiant*. Hanc similitudinem uno verbo *animalis* complectimur. Ut adeo pateat, animal constituere notionem *generis*:

§. 49. *Notiones universales.* sunt notiones, quibus ea repræsentantur, quæ rebus pluribus communia sunt.

NOT. Sic notio *hominis*, itemque notio *animalis* sunt notiones universales, quia per ideam *hominis* sistitur nobis id, quod pluribus individuis, e. gr. PAULO, PETRO, SEMPRONIO, &c. est commune, & per ideam *animalis*, quod pluribus speciebus commune.

§. 50. Hinc facili negotio sequentes positiones intelliges.

I. Notiones specierum, & generum sunt universales, quia species nobis sistit ea, que pluribus individuis sunt communia (§. 47.), genus autem, quæ pluribus speciebus sunt communia (§. 48.)

II. Ge-

II. Genera, & species non existunt, nisi in individuis.

SCHOL. Quod ut plenius intelligas, notionem hominis sumas. Ad eam constituendam requiruntur hæc duo (1), *Corpus*, sentiendi facultate, & subsidiis instructum (2), *Animus*, rationis particeps, & cum corpore connexus. Nullum autem ens existit, quod duo tantum hæc prædicata sustineat; & nulla alia præterea. Omnia enim individua, quæ hominum classem constituunt, pluribus aliis determinationibus gaudent, ad notionem *hominis* constituendam non pertinentibus. Existit, PAULUS, PETRUS, CAJUS, ac homo, quatenus homo est, non existit, nisi in his individuis.

III. Plus est in individuis, quam est in specie.

EXEMPLUM. In his individuis, PETRO, PAULO, CAJO, TITIO, deprehendis innumeras proprietates & determinationes; e. gr. eruditionem, ingenium, vestes; staturam, parentes, honorem, & dignitatem, reliqua, quæ efficiunt, ut PETRUS & PAULUS hæc sint individua, nec alia. At in notione speciei, scilicet hominis præter corpus organicum, & animam rationis compotem, nihil invenis.

IV. In specie itidem plus est, quam est in genere.

V. A determinata specie non concludi debet ad genus.

VI. Non omne id, quod repugnat speciei, ideo repugnat generi, quamvis, quod repugnat generi, idem repugnet speciei.

NOT. Quas positiones ut clariores efficiamus; hæc subjungemus exempla.

EXEMPL. In *anima* hominis, tanquam specie, plures sunt determinationes, quam in *spiritu* tanquam genere. Anima humana est limitibus circumscripta, est cum corpore connexa; quotusquisque vero est, qui hæc ita ad *spiritus* notionem consti-

tuendam pertinere dixerit, ut sine his spiritus esse non possit? Neque adeo hæc probandi ratio valere potest: *Anima mea est limitibus definita. Omnis igitur spiritus debet esse limitibus obnoxius.* Porro, quamvis in animam, tanquam speciem, non cadat omnium rerum scientia, spiritus tamen, generatim spectatus, omniscientiæ est capax.

§. 51. Determinationes illæ, quibus altera species ab altera, sub uno genere, differt, vocatur *differentia specifica.*

EXEMPLUM. Commiseratio, & invidia in eo conveniunt, quod sint *tædium*. Quod ipsum constituit genus. At sunt nonnulla, quibus invidia a commiseratione distinguitur. Invidia scilicet est tædium ob alterius *felicitatem*. Commiseratio vero ob alterius *infelicitatem.* En differentiam specificam!

§. 52. His rite expositis, facile nunc intelligis, notiones rerum existentium, sive individuorum formari sensuum adminiculo; notiones vero universales, sive generum, & specierum, abstrahendi artificio.

EXEMPLUM. Lipsiæ notionem non alia rationes acquires, quam ope sensuum. At, ut scias, quid urbs in genere sit, non sufficiunt sensus, sed opus est, ut plura individua, e. gr. Hamburgum Lipsiam, Uratislaviam, Amstelodamum inter se conferas, easque proprietates, quas perpetuo similes in omnibus his individuis observas, ad notionem *urbis* constituendam retineas, ceteras autem, quæ non omnibus his individuis perpetuo tribuuntur, seponas minusque consideres. Quod est abstrahere. *Abstrahimus* enim, cum unum absque altero consideramus.

NOT. Sunt, qui in alio adhuc modo notiones a mente humana effingi, & posse, & solere affirmant, per *arbitrariam* scilicet *combinationem*. Hoc modo notionem nobis formamus *intellectus perfectissimi, montis aurei &c.*

§. 53.

§. 53. Explicatis ita variis notionum generibus variaque easdem formandi ratione, reliquum est ut eorum, quæ diximus, usum exponamus, subjunctis nonnullis discendi regulis, quas juventutis, litteris deditæ, commodis maxime inservituras opinamur.

I. In colendis litteris minus feliciter progredieris, nisi id egeris, ut rerum tractandarum clara distinctaque cognitione gaudeas.

II. Ad cognitionem claram distinctamque non pertinges, nisi *attentionem*, in qua magna vis magnumque momentum ad clare distinctiusque rem cognoscendam positum est, tibi commendatam habueris.

NOT. Cum Matheseos, & Geometriæ studio, attentionis acies mirifice acui soleat, sunt, qui studiorum initia a Matheseos disciplinis capienda esse opinantur. Idque ipsum caussam esse, ajunt, cur PLATO neminem, Geometriæ ignarum, suas in scholas recipiendum putarit.

III. Cum, quæ properatur nimis, rerum contemplatio non, quam debebat, attentionem secum habeat conjunctam, neque adeo, qui rem aliquam non satis diu contemplatur, nequaquam claram distinctamque ejus rei cognitionem acquirere possit (§. 34. pos. 6.); sequitur, ut præpropera festinatio in litterarum cultura, vel maxime sit vitanda. Inprimis vero in scientiarum principiis, tanquam elementis, ex quibus ceteræ veritates componuntur, diu hæreat juvenis, nec nisi iis distincte intellectis, progrediatur ad alia.

Scite Baco Verulamius: *Juvenum ingeniis non plumas aut alas, sed plumbum, & pondera addamus.*

IV. Quandoquidem multitudo rerum pertractandarum mentem distrahit, attentionisque incidit nervos, cavendum est, ne nimia rerum cognoscendarum varietate, & copia mentem obruamus, neque adeo *multa* uno momento discenda putemus,

 sed,

ſed, quæ diſcimus, *multum* ſæpiuſque contemplemur, & veluti cibum remanſum, reguſtemus.

Noſti tritum illud.

Pluribus intentus minor eſt ad ſingula ſenſus,

NOT. Eleganter BULFINGERUS, *Sex, octo, decem, horas continuas adire Magiſtros varia docentes, eo quidem fine, ut biennii, vel triennii ſpatio curſum abſolvas academicum, hoc idem eſt, ac ſi tria per diem prandia treſque cœnas ſumere pueri inſtituerent, ut paucioribus ſcilicet adoleſcant. Quo ſi finem aſſequi liceret, credo, principum filios ſexto jam anno, & fortaſſis citius majorennes fore.* Vid. *ejus Oratio de præcipuis quibuſdam diſcendi regulis ex comparatione corporis, & animi erutis, p. m.* 4.

V. Quandoquidem mens, variis agitata commotionibus, non magis poteſt clare diſtincteque res percipere, quam aqua limpida eſſe, quæ continuo turbatur motu (§. 34. poſ. 4.); ſequitur, ut, ſi velis in litteris feliciter progredi, animus in quietum tranquillumque ſtatum ſit deducendus, omniaque, quæ mentis impediunt tranquillitatem, ex. gr. ira, triſtitia, frequentiores ſodalitates, compotationes, amor venereus, ſint ſolicite evitanda.

VI. Cum eruditus eſſe non poſſit, niſi qui diſtinctis veritatum ideis inſtructus ſit (per defin.), is autem demum diſtincte rem cognoſcere cenſendus ſit, qui notas, quibus res conſtituitur, ita habuerit in numerato, ut eas ſcriptis, vel voce cum aliis poſſit communicare (§. 37. poſ. 2.); ſequitur, ut, ſi tua intereſt, veræ eruditionis te laude florere, ut, inquam, omnia ea, quæ, vel legiſti, vel audiviſti, vel meditatus es, ita habeas in promptu, ut, qua ratione veritas ab altera diſcernatur, aliis diſtributius enarrare poſſis.

SCHOL. Ad hanc regulam, tanquam ad lydium lapidem, exigat ſuam quiſque cognitionem neceſſe eſt, ſi ſolidi quid diſcere cupiat. Sunt, qui veri-

ritatem, quas ab aliis propositas audiverunt, distincta se gaudere cognitione opinantur, at, cogitata cum aliis communicare jussi, obmutescunt. Fac, e. gr. te in scholis theologicis doctrinam de peccato in Spiritum S. & filium hominis expositam audivisse. Si differentiam horum peccatorum ita perspectam habes, ut aliis notas, quibus ab altero alterum distinguitur, possis enumerare, tum hanc doctrinam distincte nosti.

VII. Permultum ergo ad distinctam rerum cognitionem adjumenti adfert illud, si ea, quæ legisti aut audivisti per diem, vel in chartam ipse conjeceris, quasi dissertationem de iis scripturus, vel si docendo aliis proposueris ea, quæ didicisti, vel si te ipse examines.

NOT. Verum est, quod in proverbio dicitur: *Docendo discimus*. Neque scio, an quicquam possit iis, qui in scholis Gymnasiisve discunt, esse utilius, quam sit, ex discentibus facti doctores, continenti nexu sociis ea, quæ audiverunt, proponere jubentur. Cujus rei quæ sit quantaque utilitas, dudum me experientia edocuit.

CAPUT II.

De usu vocum seu terminorum circa voces.

§. 54.

Notiones, sive ideas, a mente efformatas, significamus aliis per *voces*, sive *terminos*. Sunt autem *voces* signa notionum, sono articulato prolata.

NOT. *Signum* quid sit, id in Ontologia explicatur. *Signum* est id, cujus idea excitat ideam alterius.

EXEMPLUM. Lacrimæ sunt signum tristitiæ. Idea enim lacrimarum excitat in nobis ideam tri-

ſtitiæ. i. e. cum videmus, alterum lacrimas profundere, oppido cogitamus, illum eſſe triſtem.

§. 55. Quæ de vocibus, tanquam cogitationum ſeu notionum indicibus, notari merentur, his complectemur poſitionibus.

I. Penes nos eſt, qua quamque rem voce deſignare, & enunciare velimus, ſive, ut philoſophi ajunt, *voces ſunt ſigna conceptuum arbitraria*.

NOT. Si enim neceſſario continerentur vinculo verba, & res, verbis indicatæ, fieri non poſſet, ut eædem res a diverſis gentibus per diverſas voces ſignificarentur.

II, Ideo voces adhibemus, ut alii, ad quos verba facimus, nos intelligant.

SCHOL. *Intelligimus* autem alios, cum eaſdem notiones cum aliorum verbis conjungimus, quas alii cum iiſdem conjungunt, e. gr. intelligis LIVIUM *L. I. c.* 39. qui, excitos REGES, ait, cum SERVIO TULLO dormienti caput arſerit, ſi cum voce REGES eundem conceptum conjunxeris, quem LIVIUS conjunxit. Ipſe autem per *Reges* intelligit regias perſonas, Tarquinium, regem, & Tanaquil, reginam. Conf. *idem* L. 27. *c.* 4.

III. Nulla vox eſt adhibenda, niſi cui ſubjecta ſit ſententia, & notio.

NOT. Si enim vox inanis erit, nihil ſignificat, atque adeo non eſt cogitationum index. Quos ſonos inanes dicimus nonnunquam *notiones deceptrices*, ut nihil cogitemus, quamvis nos, vocabulo audito, quid cogitare, nobis perſuadeamus. Talium vocum plena ſunt pleraque poemata, plenæ orationes.

IV. Ut facilius intelligamur, cavendum ſedulo eſt, ne *ambigue* loquamur, i. e. ita ut cum una voce plures, quam unam, notionem connectamus.

NOT. Fieri non poteſt interdum, quin occurrant voces, quibus plures ſignificantur notiones. Sunt enim plures res, quam verba. Hinc philoſophi eſt, vim poteſtatemque vocis definitione complecti, ne in

in ambiguo fluctuet mens, & ancipiti cogitatione distrahatur.

V. Ex quo necessaria consecutione conficitur illud, philosophorum verba, quibus cogitata sua exprimunt, debere esse ejusmodi, ut eadem iisdem semper respondeat notio.

§. 56. Termini, qui eundem habent significatum, dicuntur *synonima*, sive *termini synonimici*.

EXEMPLUM. Methodus mathematica, demonstrativa, scientifica, &c.

§. 57. Terminus dicitur *proprie* sumi tandiu, quamdiu eidem notio illa tribuitur, cui significandæ destinatus est. Notio autem, qua sistitur nobis rei, cui indicandæ terminus aliquis destinatur, significatum proprium constituit.

§. 58. Cum autem terminus a significatu proprio transfertur ad designandam rem aliam, cui alius terminus proprius suppetit, idque ob similitudinem, inter ambas res obviam, tum inde exsurgit *significatus* vocis *improprius*, ipse autem terminus dicitur *translatus* itemque *metaphoricus*.

EXEMPLUM. Vocabulum *oculus* proprie sumitur, cum per id membrum illud, & organon intelligimus, quo res extra nos positas videmus. Huic enim notioni significandæ primum hæc vox fuit destinata. At cum CICERO Corinthum Græciæ oculum appellat, facile vides, improprie hic hanc vocem sumi,

§. 59. Quo ipso intelligis, philosophi esse, ab impropriis metaphoricisque vocabulis omni modo se abstinere, nisi, quæ sit vocabuli sententia ac potestas, fuerit definitum.

NOT. Quod si enim philosophus vocibus usus fuerit impropriis, alter conceptum proprium cum vocibus ejus conjunget, cum tamen philosophus tam iisdem conjungat improprium, atque adeo, fieri non potest, ut philosophus intelligatur, quod est contra §. 55. n. II.

§. 60.

§. 60. Fit nonnunquam, ut in sermone quotidiano familiarique congressione quibusdam utamur terminis, quos intelligimus quidem, etsi ad notionem ipsis significatam, animum non advertamus, quos dicimus *terminos familiares*.

NOT. Ejusmodi terminus familiaris est terminus *galant*, quo identidem utimur, at complures, quid, hac voce audita, cogitent, nesciunt.

§. 61. Usus loquendi quid sit, ex his existimari potest. Est autem *loquendi usus* significatus vocum, in communi sermone proprius.

EXEMPLUM. Vox, *oculus*, ex loquendi usu, indicat instrumentum illud visorium, in animantium corporibus, cujus adminiculo species extrinsecæ inferuntur in animam.

§. 62. Quandoquidem in omni sermone proprium verborum significatum perspicuitatemque consectari debet philosophus (§. 59. & 55.), a recepto vocum significatu, & usu loquendi non temere recedat.

§. 63. Si plures voces inter se jungimus, existit inde *sermo*, sive *oratio*, quam recte dixeris nexum plurium vocum.

§. 64. Superest, ut regulas nonnullas, in juventutis, litterarum studiosæ, gratiam addamus, quibus verborum sermonisque usus, vel in familiari consuetudine, vel in eruditorum circulis, conformari queat.

I. Cum voces sint cogitationum indices (§. 54.), id agas, ut, quandocunque locutus fueris cum aliis, expendas, probeque ponderes, quid cogites.

NOT. Ita evitabitur inanis illa, & odiosa loquacitas, juventuti familiaris. Scilicet a teneris consuerunt complures ita loqui, ut verba, ab aliis audita, dicendo repetant, neque perpendant adeo, quid dicant, & cur hæc, hæc alia verba proferant.

II. Cave, putes, te semper *idea rei* gaudere, *si ideam soni* habueris.

NOT.

NOT. Sonum audiunt, sibi familiarem, permulti, si in oratione, quam Christus nobis præscripsit, verba recitant: *Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*. Si, post prandium, gratias acturi, verba proferunt; *Dominus voluntatem non habet in viribus Æqui, neque in hominis ossibus*, idea soni gaudent, at ideam rei non habent.

III. Cave, existimes, te semper intelligere voces connexas. quas singulas intelligis.

EXEMPL. Quid sit *homo* intelligis, itemque, quid sit *omnipotens*, at conjunge has voces, nulla tum subjecta est vocibus sententia.

IV. Quamvis penes nos sit, qua quamque rem voce designare velimus (§. 55. num. I.), novas tamen voces temere effingere non licet, nisi in consociatione hominum, & communitate rideri explodique velimus.

NOT. Verba valent, sicut numi. Neque enim numi, quibus merces apud Persas Russosque emuntur, apud nos valent, suo licet valore apud alios non destituti. Aliæ provinciæ, ut alios numos, ita alias voces postulant. Perabsurdi erant, qui quondam omnes voces, quarum origo ex Romanorum lingua arcessenda erat, devitaturi, *die Nasen:* Latine Nasum, vocabant *den Schnauber die ohron* (aures) *die Luftfanger*, *das fenster* fenestram) *den Tageleuchter*, cetera.

V. Cum ideo loquamur, ut alii nos intelligant (§. 55. n. II.), minus decet, vel Latinas, vel Gallicas, vel Italicas voces sermoni Teutonico immiscere, maxime, si cum hominibus rudioribus rem habueris.

NOT. Perridicula ergo eorum est insolentia, qui, ut eruditi videantur, tertio cuique verbo immiscent vocabula peregrina, aut, cum pro concione de rebus divinis ad populum dicunt, vel integras sententias Latinas, Græcas, Hebræasque proferunt, ut ingenium ostentent, vel singula certe verba, ex alienis accita linguis, interpolant,

CA-

CAPUT III.

De Definitionibus.

§. 65.

QUandoquidem hactenus de ideis, idearumque significationibus exposuimus, percommode his doctrinam de *definitionibus* subjungimus.

§. 66. Est enim *definitio* nihil aliud, quam notio, sive idea distincta, completa, sermone, sive oratione expressa. Ipse terminus, vel res, quæ definitur, dicitur *definitum*.

Quid sit idea distincta, quid sit completa, exposuimus §. 35. & 38.

§. 67. Quæ quidem definitionis definitio satis luculenter demonstrat, ad sequentes positiones, tanquam regulas, omnem veræ legitimæque definitionis rationem esse exigendam.

I. In definitione notæ, & characteres ejus rei, quæ definitur, debent enumerari. Postulat enim id ideæ distinctæ natura, & indoles (§. 35.)

II. In omni definitione ejusmodi notæ debent recenseri, quæ sufficiunt ad rem definitam ab omnibus aliis rebus semper, & ubique discernendam. Id enim requirit idea completa (§. 38.)

III. Notæ, in definitione enumeratæ, aliis rebus, præter rem definitam, non conveniant: adeoque definitio non sit latior suo definito. Secus si sit, notæ enumeratæ non sufficiunt ad rem definitam ab omnibus aliis rebus distinguendam.

EXEMPL. Latior est definitio suo definito, si *verba* definiveris per signa conceptuum, sive cogitationum. Multi enim manibus signa quædam cogitationem edunt, at hæc num verba dices?

IV. Notæ, quas in definitione enumeras, debent esse ejusmodi, ut omnibus iis, vel individuis, vel speciebus tribui possint, quæ rei defini-

ta

ta ambitu comprehenduntur, five, definitio non debet effe anguftior fuo definito.

EXEMPL. Si definiveris *amorem* generatim per affectum, quo aliorum felicitate delector, tum amor erga nofmetipfos hac definitione non continetur.

V. Ex quo patet, notas enumeratas debere æque late patere, quam ipfum definitum, five definitionem debere adæquare definitum.

NOT. Ut omnes enim partes rei cujufdam, fi in complexu fumpferis, ipfam rem, tanquam totum, efficiunt; ita quoque notas, quæ definitum conftituunt, ipfam rem definitam non debere excedere, patet.

VI. Hinc intelligitur, definitionem cum fuo definito ita commutari poffe, ut definitio in locum definiti, falva omni mutatione, poffit fubftitui, & definitum in locum definitionis.

EXEMPL. Si dixeris, CAJUS eft felix, nihil aliud dicis, quam hoc: CAJUS perfruitur gaudio conftanti, & æquabili.

VII. Ea, quæ rei definitæ non perpetuo conftanterque tribui poffunt, five accidentia in definitionem admitti non debent. Hæc enim non fufficiunt ad rem definitam ab omnibus aliis rebus femper, & ubique difcernendam, quod eft contra (§. 38.)

NOT. Minus recte definires *animam humanam*, fi eam diceres fpiritum in corpore noftro cogitantem, & eruditione inftructum. Ut enim mens noftra fit erudita, id inter fortuita pertinet, nec eidem perpetuo tribui poteft.

VIII. Non nifi ea, quæ rei definitæ conftanter infunt, nec ab ea fejungi poffunt, atributa effentialia, uti vocant philofophi, in definitione recenfeantur, neceffe eft. Quia hæc demum apta funt ad rem definitam, omni tempore locove ab aliis rebus internofcendam.

IX. In definitionibus hæc lex, vel in primis fan

ſanciatur, ut perſpicuitatem, quam maxime poſſumus, conſectemur, neque adeo quicquam iis inſit; quod minus intelligi queat. Definitionis enim eſt; notiones complicatas evolvere, & quæ obſcuritatis quid habent, enodatius proponere; alias non eſſet idea diſtincta, quod eſt contra (§. 67.)

X. Recte ergo, & perbene faciunt, qui terminos, quibus conſtituitur definitio, ante explicant, atque adeo, ſi quid ſupereſt obſcuri; nova definitione tollunt.

NOT. Definis e. gr. Felicitatem per ſtatum durabilis gaudii. Ne obſcurum tibi ſit, quid durabile gaudium dicamus; perſpicuitatis lex jubet, ut ea, quæ durabile gaudium efficiunt, ante explices diſtinctius. Quod ipſum obſervavit CICERO, qui libertatis veræ indolem explicaturus, *Quid eſt*, inquit; *libertas? Poteſtas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, niſi, qui recta ſequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via conſiderata atque proviſa eſt?* Paradox. V. c. 1.

XI. Ne perſpicuitatis legem migres, cavendum eſt, ne idem per idem explicetur.

SCHOL. Quod perabſurde faciunt illi, qui quantitatis notionem diſtinctius tradituri, eam dicunt eſſe accidens, a quo res dicatur *quanta*. CICERO definit *voluptatem* per jucundum motum in ſenſu. *De Fin. Lib. II. c.* 23. Quod quid aliud eſt, quam voluptatem per voluptatem explicare?

XII. *Ex quo conficitur, vitium illud, quod philoſophi vocant circulum in definiendo, ſolicite eſſe fugiendum*. Eſt enim *circulus* in definiendo nihil aliud, quam ſi A per B, & B rurſus per A definio. Atque adeo, qui circulum in definiendo committit, A per A definit, ſive idem per idem explicat, quod eſt contra regulam antecedentem XI.

EXEMPL. Quod ut intelligas, accipe exemplum. Si *legem* definis per decretum *ſuperioris*, obligans infe-

inferiorem: *ſuperiorem* vero per eum, qui habet poteſtatem legem ferendi, committis circulum. Notione enim *legis* continetur notio *ſuperioris*, & notionē *ſuperioris* notio *legis*, atque adeo a *lege* devenis ad *ſuperiorem*, & a *ſuperiore* rurſus ad *legem*. Quo ipſo definitio in orbem redit.

XIII. Ex omni definitione debent proſcribi termini metaphorici, & ambigui, niſi ante definitionem fuerint explicati. conf. (§. 67. num. 10.)

NOT. minus accurate definis *intellectum humanum* per lumen animæ; niſi, quid ſit lumen animæ, ante fuerit explicatum.

XIV. Neque in definiendo, quid res non ſit, dicere, decet. ſed, quid res ſit, explicandum eſt, atque adeo definitio, quam vocant negativa, eſt vitanda.

§. 68. De diverſa res definiendi ratione pauca addenda ſunt. Cum notas enumeras, quibus res definita ab aliis rebus internoſcitur, tum *definitio* appellatur *nominalis*. At cum rei, quam definis, cauſſas, & modum, quo fieri poteſt, exponis, *realem* condis *definitionem*.

SCHOL. Nec me fugit, veteres per definitionem nominalem, quam ὀνοματολογίαν vocabant, intellexiſſe Grammaticas vocum explicationes, quo pertinebat (α) *Etimologia*, quia in vocis definiendæ originem, & ſtirpem inquiritur, (β) *Synonyma*, qua aliæ, idem ſignificantes voces ad ducuntur, (γ) *Homonymia*, qua affertur multiplex vocis ſignificatio. Recentiores definitionem nominalem characterum enumerationem vocant, E. gr. *Deus* eſt ſpiritus perfectiſſimus. In reali, quam *geniticam* quoque vocant, cauſſas, & geneſin, ſive ortum rei exponunt. E. gr. *Commiſeratio* eſt tædium, ex alterius infelicitate oriundum. Hic enim, quæ ſit commiſerationis cauſſa, & origo, exponitur.

§. 69. Cum definitione non eſt confundenda *deſcriptio*. Res, quæ ſenſibus ſubjiciunt, *deſcribimus*

mus, at generum specierumque notiones *definimus*. In descriptione notas quidem enumeramus, at minus sufficiunt eæ ad rem, quam describis, ab omnibus aliis rebus distinguendam, quod contra fit in definitionibus. *Descriptionem* ergo recte dixeris notionem rei distinctam incompletam.

SCHOL. Descriptiones oratoribus poetisque perquam sunt familiares, quarum complures reperimus in CURTIO, LIVIO, VELLEIO PATERCULO: alii, quos novimus, situm, pulchritudinemque, vel urbium, vel plagæ alicujus tam vivis dipingere solere coloribus, ut eas coram intueri videamur. Ejusmodi descriptiones invenimus in litteris accusatoriis. (*Stech. Brief.*) quibus judex facinorosum fugitivum persequi solet, ita quidem, ut & ejus externus habitus, & faciei lineamentorumque conformatio; & alia quibus fur fugitivus ab aliis internosci potest, distincte sigillatimque recenseatur.

§. 70. Quas ultimo loco regulas, cautionesque his subjungendas putamus, eas eo pertinere volumus, ut intelligat juventus, meliorum litterarum studiosa nos ipsius rationibus, quam maxime consultum velle.

I. Quanti refert, unumquemque, qui solidioris doctrinæ studio ducitur, distinctas rerum notiones sibi acquirere (§. 35.), tanti quoque interest, definitiones, quippe quæ cujusque rei naturam, ac vim distincte explicant, ab omnibus veræ eruditionis cupidis, disci, accurateque teneri.

NOT. Proinde juventuti, quæ in scholis elegantiori litteraturæ cultum instruit, memoriæ quidem exercitationes, studiumque linguarum quam possum amplissimis verbis commendare soleo, at cum verborum cultura judicii limandi studium ita conjungi volo, ut, quæ unius cujusve rei sit indoles, definitionem adminiculo mature perspicere discat, in quo, dici non potest, quantum momen-

mentum ad intelligentiæ humanæ, judiciique vim acuendam ſit poſitum.

II. Quare, & ii, qui in ſcholis docent juventutem, & qui Muſarum ſacris, diſcentium in ſubſelliis, operantur, id ſibi, vel in primis negotiis datum credant, ut in legendis explicandiſque veterum ſcriptorum monumentis, non tam verborum aucupia conſectentur, quam, quæ cuique voci ſubjecta ſit ſententia, diſtincte intelligant.

NOT. Magnopere ergo mihi probatur eorum docendi ratio, qui earum vocum, quæ occurrunt, & quarum plerumque diſcentes ne confuſam quidem notionem habeant, vim, ac poteſtatem definiendo complectuntur, atque ita juvenes pedetentim a nimio memoriæ cultu ad intelligendi judicandique facultatem traducunt. Rem exemplo illuſtrabo. Mihi, CICERONEM evolventi, hæc occurrunt verba: *Non me ſolum ratio, ac diſputatio impulit, ut ita crederem, ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & auctoritas. De Senectute Cap. XXI.* Explica hic tuis, quid ſit *ratio*, quid *diſputatio*, quid *credere*, quid *nobilitas*, quid *philoſophus*, quid *auctoritas*. Exemplis, has notiones illuſtra, & iterum iterumque, quæ dixiſti, inculca: dicta denique examinando repete. Hac via, aut nihil intelligo, aut maximo cum fructu humanitatis ſtudioſos te in veterum ſcriptorum lectione occupare poſſe recte affirmo. Philoſophari ſic diſcunt juvenes, neque ſentiunt ſe philoſophatos eſſe.

III. Qui in ſcholis artem dicendi tractant, ii ornate copioſeque loquendi facultatem ſibi brevi acquirent, ſi definiti loco, definitiones, ſive notas uſurpare, & in loco adhibere didicerint.

SCHOL. Ex quo artificio, credi vix poteſt, quanta vis, quantuſve ſplendor accedat eloquentiæ. Sumas hanc propoſitionem: *Orator debet eſſe philoſophus*. Si definiveris, quid ſit *orator*, quid ſit *philoſophus*, abeſſe non poteſt, quin hæc

positio, quæ, omni ornatu, quasi veste, detracto, nuda apparet, ornamentis, ex ipsa rerum enunciandarum natura petitis, decorata suavius in audientium aures, hunc fere in modum, influat. „ Quisquis in eam curam omni cogitatione toto„ que pectore incumbit, ut oratione ornata, & „ artificio quodam expolitioneque distincta, non „ modo probet aliis ea, quæ dicit, audientium„ que animos ad credendum flectat, sed quoque „ commotiones animi cieat, easdemque commotas „ sedet, reprimatque (*en definitionem oratoris*)! „ is viam rationemque perspectam habeat, ani„ morum motus humanæque naturæ recessus, & „ studia explorandi, caussasque eas, quibus men„ tes aut incitentur, aut concilientur, aut refle„ ctantur, sagacissime indagandi (*en definitionem* „ *philosophi*)!

IV. Rerum, quarum nullam animo informas notionem distinctam, fac, ut tuopte ingenio definitionem condere discas.

EXEMPL. Nescis e. gr. quid sit *disciplina*, ipse, num ejus definitionem exquirere possis, tenta, felicius procedet negotium, si regulas, infra suppeditandas, rite applicare didiceris.

V. Aliarum definitiones, cave, memoriæ tantum infigas, quod non est sapere, sed id operam da, ut eas intelligas.

VI. Cave, definitiones, verbis diversas, semper re ipsa discrepare a se invicem, existimes.

VII. Cave, putes, omnes res aut posse definiri, aut debere.

NOT. Atque adeo definiendi pruritum, minutis nonnullis nostræ ætatis philosophis perquam familiarem, tantum abest, ut quisquam prudentiorum probare possit, ut eum potius tantum falsius quisque rideat, quanto limatius ex philosophorum scholis judicium retulit. Vid. *nostra dissertatio de definiendi pruritu*.

CA-

CAPUT IV.

De Divisionibus.

§. 71.

Divisionem dicimus resolutionem totius in partes suas. Idea, quæ in partes suas distribuitur, dicitur *divisum*; ipsæ autem partes, in quas divisum resolvitur, dicuntur ***membra dividentia.*** Si duo fuerint membra, divisio dicitur ***bimembris,*** si tribus constat, ***trimembris.***

EXEMPL. Cum spiritum dividimus in spiritum creatum, & non creatum, tum hæc divisio est bimembris.

§. 72. Si partes, sive membra, in quæ totum dividitur, in novas rursus partes resolvis, tum *subdividere* diceris.

EXEMPL. Si entia dividis in corpora, & entia simplicia: entia autem simplicia rursus dividis in *intelligentia*, *& non intelligentia*, tum hæc nova divisio appellatur *subdivisio.*

§. 73. Regulas divisionis his complecti juvat positionibus.

I. Membra dividentia nec plus, nec minus complectantur quam ipsum divisum.

NOT. Peccas contra hanc regulam, si Europam dividis in Galliam, & Britanniam.

II. Membra dividentia sibi repugnent, neque unum eorum debet continere alterum.

Falso dividis homines in eruditos, & pios.

III. Membra dividentia ex rei dividendæ natura sumantur, neque adeo sine necessitate nimis cumulari debent.

NOT. Peccant ergo, & superstitionis ineptæ incusandi sunt, qui omnes disciplinæ partes in pulvisculos quasi secant, & subdivisionum subdivisio-

nes formando, memoriam magis obtundunt quam juvant.

CAPUT V.

De Judiciis, & Propositionibus.

§. 74.

Si ideas, quas format mens nostra, ita inter se conferimus, ut videamus, num duæ ideæ inter se conveniant, vel non conveniant, tum dicimur *judicare*. *Judicium* ergo definimus per combinationem, vel separationem idearum.

Si ideam *mundi* cum idea *optimi* ita confers, ut, mundum esse optimum, perspicias, tum judicas.

§. 75. Judicium verbis expressum, dicitur *propositio*, sive *enunciatio*.

§. 76. Id, de quo judicas, sive aliquid enuncias, dicitur a philosophis *subjectum*, id, quod enunciatur; appellamus *prædicatum*. Vox autem EST, per quam notionum nexus vel separatio significatur, dicitur *copula*.

EXEMPL. JULIUS CÆSAR *est confossus*. In hac enunciatione subjectum est JULIUS CÆSAR, & prædicatum *confossus*, copula autem vox EST.

§. 77. Varias propositionum species triplici illa notissima quæstione, *qua*? *qualis*? *quanta*? evolvunt philosophi. Ad quæstionem, *qua est propositio*? respondetur, quod sit vel *simplex*, vel *composita*: Ad quæstionem, *qualis est propositio*? respondent; quod sit vel *affirmativa*, vel *negativa*. At si quæritur, *quanta est propositio*? responderi solet, est, vel *universalis*, vel *particularis*, vel *indefinita*, vel *singularis*.

§. 78. *Propositio simplex*, quæ dicitur quoque *categorica*, est, in qua prædicatum, sine ulla conditio-

ditione adjecta, de subjecto enunciatur, sive quæ unico subjecto, & unico prædicato constat. E. gr. CICERO est eloquens.

§. 79. *Composita* propositio illa dicitur, in qua vel plura simul subjecta locum habent, vel prædicata. Exempl. gr. Deus, & natura nihil faciunt frustra.

NOT. Ad propositiones compositas referunt (1) propositionem *hypotheticam*, sive *conditionalem*. (2) *disjunctivam* (3) *copulativam*.

§. 80. *Conditionalem*, sive *hypotheticam propositionem* vocamus illam, in qua prædicatum tribuitur subjecto, sub addita aliqua conditione. E. gr. Si Deus est sapientis, eligit optimum.

NOT. Duas hic observes regulas: (1) *Conditio nihil ponit in esse*. (2) *Conditio impossibilis habet vim negandi*. E. gr. Si CAJUS est doctus, amplas consequetur dignitates. Neque hic affirmo, CAJUM esse doctum, neque, eum dignitate ornari, ajo. Item: Si digito cœlum attigeris, magno dono cumulabere, i. e. nullum donum accipies, fieri enim nullo modo potest, ut cœlum quis digito attingat.

§. 81. *Copulativam* propositionem verbo EST quo subjecti prædicatique parter conjunguntur, & disjunctivam vocibus AUT, VEL, SIVE, cognoscis.

EXEMPLUM, Deus, & voluit, & potuit mundum optimum creare. CICERO, & rerum, & verborum copias nobis subministrat. En copulativas! *Aut*, quæ legis, non vis intelligere, *aut* non potes capere. *Aut* doctus fies, *aut* indoctus manebis. En disjunctivas!

§. 82. Cum modum definimus, quo prædicatum subjecto tribuendum est, tum propositiones a philosophis vocantur *modales*.

NOT. Modi autem hi fere sunt: *Necesse est*, *contingit*, *possibile est*, *impossibile*. E. gr. *Necesse est*, ut qui CICERONEM continenter legit,

 ora-

orationem Latinam efficiat pleniorem. *Contingit* ut, qui optimi sunt Grammatici, horrido persæpe incultoque dicendi genere utantur. *Fieri potest*, ut ars dicendi sit suis cultoribus exitiosa. *Fieri non potest*, ut qui habet mentem vitiis coopertam, sit bonus orator.

§. 83. Fit nonnunquam, ut enunciationes nonnullæ, quandoquidem obscuritate laborant, difficilesque intellectu sunt, explicatione indigeant, quæ ideo *exponibiles* vocari solent.

NOT. In quibus numerari solent (1) *Exclusivæ*, quæ vocabulis *solus*, *unicus*, *solum*, *tantum*, *duntaxat*, *&c.* ab aliis internoscuntur. E. gr. *Solus* CICERO est elegantioris latinitatis cultoribus imitatione affingendus. (2) *Exceptivæ*, his fere vocibus dignoscendæ; *præter*, *nisi*, *præterquam*, *excepto*, *&c.* E. gr. CICERO in orationibus, nunquam, *nisi* tribus in locis vocabula Græcis Latinis interpolavit. (3) *Restrictivæ*, ubi has, limites quasi ponenedi caussa, voces adhibemus, *quatenus*, *qua*, *in quantum*, *quod attinet ad*, *quoad &c.* E. gr. LIVIUS, *qua* orator, a vero identidem deflectit, *qua* historicus, veritatis studium diligentius consectatur, HORATIUS, quod ad rerum sententiarumque copiam, & pondus attinet, OVIDIO est præferendus, sed eidem, quod ad versuum dulcedinem flumenque spectat, postponendus. (4) *Comparativæ*, quas facile agnoscis, si voces *magis*, *minus*, *plus*, *&c.* in iis deprehendis. E. gr. Epistola, presso, & temperato dicendi genere elaborata, magis probatur eruditis, quam quæ ornamentis, longius arcessitis, cumulatur. TACITUS minus adjumenti ad Latinam linguam adfert, quam CORNELIUS NEPOS.

§. 84. Si, *qualis* quæque enunciatio sit, interrogaveris, tum responderi solet, est, vel *affirmans*, vel *negans*. Illa est, in qua prædicatum tribuitur subjecto, hæc vero, in qua prædicatum removetur a subjecto.

EXEMPLUM. LIVIUS est civilis eloquentiæ in-

instituendæ optimus magister. Figuræ, quæ commotionibus animi ciendis inventæ sunt, in stilo historico non sunt adhibendæ. Harum enunciationum illa affirmans est, hæc negans.

Hic illud probe tenendum est, quod, si propositio negans esse debet, negationis signum NON ad copulam referendum sit, neutiquam, vel ad subjectum, vel ad prædicatum. Hoc si fit, tum dicitur propositio *infinita*. *Non inepte*, i. e. apte VELLEIUS PATERCULUS virorum, domi militiæque clarorum, ingenia moresque descripsit. Item, LIVIUS, CURTIUS, SALLUSTIUS, conciones civiles historiis potuerant quoque *non immiscere*.

§. 85. Ut intelligatur, *quanta* propositio sit, eam, scias, vel *universalem* esse, vel *particularem*. Illa est, cum caussa, cur prædicatum subjecto tribuitur, in subjecti natura, & indole reperienda est: si vero caussam, cur conveniat prædicatum subjecto, in alia quapiam re, extra subjectum, deprehendis, *particularis* est propositio.

EXEMPLUM quod ut intelligas planius, hæc teneto. Ex. gr. Omnis oratio ornata est ad oblectandum composita. Hæc enunciatio est universalis. Ratio enim, cur orationem ornatam ad oblectandum compositam esse ais in ornatæ natura, & ut philosophi loquuntur, essentia reperitur. *Ornatum* enim orationis efficit id omne, quod idem, placendi caussa, adjicitur, ita ut aurium mentisque oblectatio sejungi ab ea non possit. At si dixeris: *quædam periodus quatuor constat membris*, tum hæc enunciatio est particularis. Neque enim id periodi postulat natura intrinseca, ut quatuor ex membris coagmentetur. Quid enim prohibet, quo minus duo triave membra integram nonnunquam efficiant periodum?

NOT. Voces, *omnis*, & *nullus*, tanquam signa, & notæ, propositionibus universalibus præfigi solent, at particulari propositioni designandæ in-

serviunt verba *quidam*, *quidam non*, *nonnulli &c.*

SCHOL. Nonnunquam fit, ut hæc signa prorsus absint, tum *indefinita* nominari solet propositio. Exempl. gr. *Stilus historicus debet esse perspicuus*. Quæ indefinita oratio eandem vim habet, quam universalis. Cum enim stilum historicum debere esse perspicuum affirmas, quid aliud dicis, quam hoc: *Omnis stilus historicus debet esse perspicuus*.

NOT. Si ea, quæ in propositione enuncias, de *individuo*, sive re singulari, tamquam subjecto dicuntur, tum propositio dici solet *singularis*. E.gr. VALERIUS MAXIMUS in colligendis virtutum vitiorumque exemplis miram collocavit diligentim.

SCHOL. Differentiam hanc propositionum indicarunt veteres per quatuor vocales A. E. I. O. A. significaat universalem affirmantem, E universalem negantem, I particularem affirmantem, O particularem negantem.

§. 86. Præter has, quas exposuimus propositiones, aliæ adhuc enunciationes supersunt, quarum quæque in recentiorum philosophorum, & Mathematicorum in primis, scriptis peculiari suo designari solet nomine.

§. 87. Quarum indolem, ut penitius noscas, peropus est, ut illud teneas, in aliis propositionibus de subjecto, vel affirmari, vel negari prædicatum, in aliis vero aliquid fieri posse affirmatur, vel fieri debere postulatur. Illæ dicuntur *theoretica*, hæ *practica*:

EXEMPLUM. *Inscriptiones veterum multum discrepant a recentiorum inscriptionibus*. QUINTILIANUS *est melior rhetor, quam orator*. Sunt propositiones theoreticæ. Hæc autem propositio; *in epistola familiari jocosum dicendi genus consectari debemus, sed ita tamen, ut ne πρέπον neglexisse videamur*, est practica. Exponit enim hæc enunciatio, quid fieri deceat.

§. 88. Harum propositionum utraque, vel est ejus-

ejusmodi, ut subjecti prædicatique nexus, sine ulla demonstratione, oppido cuivis pateat, vel est ita comparata, ut adhuc probari debeat. Sin illud locum habuerit, tum dicitur propositio *indemonstrabilis*, sin hoc, *demonstrabilis*.

EXEMPLUM. *Oratio pulchra debet esse apta*, i. e. *rerum dicendarum natura accommodata*. Hæc propositio est demonstrabilis; potest enim ejus veritas ex definitione orationis *pulchræ*, & orationis *aptæ* demonstrari. At si dixeris: *fieri non potest, ut, quod est, idem simul non sit*, propositionem profers, quæ cuivis ita manifesta est, ut nulla opus sit demonstratione.

§. 89. Propositio indemonstrabilis theoretica vocatur *Axioma*.

AXIOMA. Talis est hæc: *Fieri non potest, ut idem simul sit, & non sit*. Item omnes propositiones, quæ unica nituntur definitione, a philosophis, & mathematicis vocantur axiomata. Sit, exempli loco, hæc definitio: *Eloquentia est facultas pulchre loquendi*. Hinc hæc deducas, licet axiomata. (1) *Qui eloquentia gaudet, gaudet facultate pulchre loquendi*. (2) *Sine facultate pulchre loquendi nulla potest esse eloquentia*. (3) *Quo quis pulchrius loquitur, eo eloquentior judicandus est*.

§. 90. *Postulatum* dicitur propositio practica indemonstrabilis, ex unica definitione deducta.

EXEMPLUM. Si ex definitione *eloquentiæ* has deduxeris positiones: *qui vult eloquentiam consequi, debet id agere, ut ad facultatem pulchre loquendi perveniat*. Item: *quisquis alteri viam ad eloquentiam monstrare vult, debet alterum rationem pulchre dicendi docere*, tum hæ propositiones dicuntur *postulata*.

§. 91. *Theorema* est propositio theoretica demonstrabilis.

Theoremata ex duabus, vel pluribus definitionibus, inter se collatis, eruuntur. Exempli loco hæ esse possunt enunciationes. *Oratio ornata est etiam*

co-

copiosa. *Eloquentia nititur clara*, *& distincta rerum enunciandarum cognitione*. Harum propositionum nexus demonstratur ex definitione *orationis ornatæ*, & orationis *copiosæ*, item ex definitione *eloquentiæ*, & *cognitionis rerum distinctæ*.

§. 92. *Problema* dicitur propositio practica demonstrabilis.

EXEMPLUM. Si quæras: *quo ordine sint auctores classici legendi*, item: *qua ratione sit conficiendus sermo panegyricus*, tum hæ propositiones dicuntur *problemata*.

§. 93. *Corollaria*, sive *Consectaria* dicuntur propositiones, quæ ex aliis necessaria consecutione conficiuntur.

EXEMPLUM. *Vera eloquentia omnibus animi commotionibus ciendis sedandisque sit accommodata*. Ergo *etiam amori*, *odio*, *iræ*, *spei*, *metui*, *vel reprimendis*, *vel concitandis apta sit*, *necesse est*.

§. 94. Singulis his propositionum generibus addi solent *Scholia* quæ illustrant ea, quæ adhuc obscura videri poterant.

EXEMPLUM. Si orationis de *sollecismis* exposueris, & nonnullis subnexis animadversionibus, vel originem hujus vocis, vel ejusdem vim, lectorum animis oculisve subjeceris, tum notas has, sive observationes dicere consuevimus scholia.

§. 95. *Lemma* dicitur propositio, ex aliena disciplina desumta, & in subsidium adhibita ad demonstrationem alicujus propositionis in disciplina, quam tractamus, obviæ, absolvendam.

EXEMPLUM. Si in arte oratoria hoc effatum demonstrare velles: *Ornatus orationis debet cedere ejusdem perspicuitati*, ad hoc autem demonstrandum in subsidium vocares propositionem illam metaphysicam: *Nonnunquam est exceptio facienda a regula perfectionis*: tum hæc propositio dicitur *lemma*.

§. 96. Sequitur, ut addamus nonnulla de propositionum, quas vocant, *affectionibus*, quo pertinent

nent (α) *Oppositio*, (β) *Subalternatio*, (γ) *Conversio*, (δ) *Æquipollentia*.

§. 97. *Oppositio* est propositionum inter se pugnantium collatio, ubi una affirmat, quod negat altera.

EXEMPLUM. Has inter propositiones est oppositio: *Epistola est colloquium absentis cum absente*; *Epistola non est colloquium absentis cum absente*. Harum oppositionum alia est *contraria*, *contradictoria* alia, alia denique *subcontraria*.

§. 98. *Propositiones*, quarum una universaliter negat, quod altera universaliter affirmat, de eodem subjecto, dicuntur *contrariæ*.

EXEMPLUM. *Omnes scriptores latini calamistratum dicendi genus amant*. *Nulli scriptores latini calamistratum dicendi genus amant*. Facile vides, contrariarum propositionum utramque falsam esse posse, at nunquam utramque veram.

§. 99. *Contradictoria propositio* est, quæ idem prædicatum de eodem subjecto, & affirmat, & negat.

EXEMPLUM. *Omnis barbarismus dictionem latinam fœdat*, *quidam barbarismus dictionem non fœdat*. Harum contradictoriarum propositionum alteram semper veram, alteram falsam esse, scito.

§. 100. *Subcontraria* denique oppositio est inter duas particulas propositiones.

EXEMPLUM. *Quidam humanioris litteraturæ studiosus commodis facillimisque moribus est; quidam humanitatis studiosus non est commodis moribus*.

§. 101. Ad propositionum affectiones pertinet quoque *subalternatio*, quæ est relatio universalis propositionis atque particularis inter se, quæ idem subjectum idemque prædicatum habent. Ubi propositio universalis dicitur *subalternans*, particularis autem propositio, vocatur *subalternata*.

EXEMPLUM. *Omnia poetarum veterum scripta delectant: quædam veterum poetarum scripta delectant*.

ſtant. Prior dicitur ſubalternans, poſterior ſubalternata.

§. 102. *Converſio* dicitur talis mutatio propoſitionum, ubi ſubjectum fit prædicatum.

EXEMPL. *Omnia ea, quæ pertinent ad humanitatis ſtudia elegantioris latinitatis culturam juvant; omnia ea quæ elegantioris latinitatis culturam juvant, pertinent ad humanitatis ſtudia*.

§. 103. Supereſt æquipollentia propoſitionis. Propoſitiones dicuntur *æquipollere*, quas verbis quidem diſcrepant, ſed ſenſum eundem habent.

EXEMPL. *Nemo, niſi Græce doctus, ad interiorem linguæ latinæ notitiam perveniet. Quidvis potius, quam latine, vel ſcribendi, vel dicendi facultatem, ſibi polliceri poterit, qui litterarum Græcarum expers eſt*.

§. 104. Regulas, iuventuti, meliorum litterarum ſtudioſæ, in judiciis formandis, perquam utiles ſubnectam.

I. Quandoquidem cujuſque hominis, vel ſapientia, vel ſtoliditas injudicando maxime perſpicitur, parcior eſto in judicando, ſiquidem ludibrio exponi nolis.

NOT. Pertinet huc illud: Si tacuiſſes, philoſophus manſiſſes.

II. De nulla re, niſi quam diſtincte intelligis, judicato.

III. In omnibus judiciis, vel tuis, vel aliorum probe videas cauſam, & rationem, cur hæ potius notiones conjungantur nec aliæ, cur hoc modo combinentur, nec alio.

NOT. Plura infra de præjudiciis adferentur.

CA-

CAPUT VI.

De ratiocinatione, & Syllogismo.

§. 105.

AD tertiam mentis operationem accedimus, quæ est *ratiocinatio*. Hæc tum se exserit, cum mens ex duabus propositionibus tertiam elicit. Ratiocinatio vero, verbis expressa, dicitur *syllogismus*.

EXEMPL. E. gr. *Quicumque affectibus servit is non est liber*,

Atqui avarus affectibus servit.

Ex his duabus propositionibus inter se comparatis erdis hanc tertiam. *Ergo avarus non est liber*. Hunc syllogismum eleganter HORATIUS, immutatis paullisper propositionibus, ita enunciat.

Quo melior servo, qui liberior sit avarus,
In triviis fixum cum se demittit ob assem,
Non video. Nam quo cupiet, metuet quoque, porro
Qui metuens vivit, liber mihi non erit unquam.

Epist. XVI. l. 1. *v.* 63.

§. 106. Mens in ratiocinando adornandisque syllogismis ita fere procedere solet.

I. Si rem aliquam ad genus, vel speciem referimus, tum omne illud, quod de genere, vel specie dicitur, dicimus quoque de re illa, sub genere contenta.

EXEMPL. E. gr. *Temperantiam* referimus ad genus, nimirum VIRTUS. Omne itaque illud, quod de virtute dici potest, dici quoque debet de temperantia, hunc fere in modum.

Virtus felicitatem hominis amplificat,
Temperantia est virtus, E.

Tem-

Temperantia felicitatem hominis amplificat.

II. Ad sequentem quoque cogitandi ordinem mens in ratiocinando conformari solet. Si definitionem rei alicui tribui posse, observamus, eidem quoque definitum convenire judicamus.

EXEMPLUM. Deprehendo in CAJO (α) peritiam veteres scriptores interpretandi. (β) sententiam de illis ferendi, (γ) vera a falsis, germana ab affictis internoscendi, (δ) locos corruptos castigandi in pristinamque vindicandi integritatem. Hæ notæ cui competunt, ille est *criticus*, E. CAJUS *est criticus*.

§. 107. Ut Juvenes totam illam de syllogismis tractationem facilius capiant, suaserim iis, ut syllogismum, sub ædificii cujusdam imagine, concipiant. Quidquid scilicet ad ædificium construendum pertinet, id omne in explicandis syllogismis occurrit.

NOT. Ad ædificium requiritur

(1) *Fundamentum*.

(2) *Materia*, ex quo ædificium coagmentetur

(3) *Forma*, sive apta materiæ dispositio.

(4) *Regulæ*, ad quas ædificium exstruitur.

Hæc omnia itidem reperis in syllogismo. De his omnibus nunc sigillatim exponemus.

FUNDAMENTUM syllogismorum est DICTUM DE OMNI, sive hæc propositio: *quidquid dicitur de OMNI, sive de genere, vel specie, dicitur etiam de singulis, sive de iis, quæ generis, vel speciei notioni continentur*.

EXEMPLUM. *Omnis virtus nos felices reddit*, E. *etiam castitas*. *Omnis spiritus est intelligendi vi præditus*. E. *etiam anima humana*.

DICTUM autem de NULLO dicitur hoc effatum, *quod negatur de omnibus*, *negatur etiam de singulis*.

§. 109. *Materia*, ex qua componuntur syllogismi, termini sunt, & propositiones.

§. 110. Tres autem termini sunt, ex quibus omnes

omnes syllogismi constant. Hi dicuntur terminus *major*, terminus *minor*, & terminus *medius*.

§. 111. Prædicatum conclusionis, sive ejus propositionis, quæ ex duabus præmissis propositionibus colligitur, vocatur *terminus major*.

EXEMPL. *Quacumque lingua Scripturæ S. interpretandæ inservit, illa est utilis; Atqui Græca lingua Scripturæ S. interpetrandæ inservit*. E. *Græca lingua est utilis*.

Utilis est in hoc syllogismo major terminus, est enim prædicatum conclusionis. Prædicatum autem ideo dicitur terminus *major*, quia prædicatum est majoris extensionis, & potest ad plura applicari, quam subjectum.

§. 112. *Minor terminus* est subjectum conclusionis, e. gr. in allato syllogismo minor terminus est, *Græca lingua*.

§. 113. Terminus autem ille, in quo ratio sufficiens est, cur prædicatum cum subjecto connectatur, vocatur *terminus medius*.

EXEMPL. Si quæris rationem, *cur lingua Græca sit utilis*, habes eam in his verbis: *quia Scripturæ Sacræ interpretandæ inservit*. En medium terminum! Ideo dicitur *medius*, quia, hoc mediante, prædicatum conclusionis cum subjecto connectitur.

§. 114. Quemadmodum ad omnem syllogismum constituendum tres requiruntur termini, sic tres quoque propositiones adsint necesse est, si syllogismus omnibus numeris expletus esse debet.

§. 115. Prima harum propositionum dicitur *major*, altera *minor*, tertia *conclusio*.

§. 116. *Major propositio* dicitur illa syllogismi propositio, in qua terminus major, sive prædicatum conclusionis connectitur cum medio termino. E. gr. Nostri syllogismi propositio prima est major propositio: *quæcunque lingua Scripturæ Sacræ interpretandæ inservit, ea est utilis*.

NOT.

NOT. Hæc a CICERONE dicitur propositio κατ' ἐξοχὴν,

§. 117. *Propositio minor* est, in qua terminus minor, sive subjectum conclusionis connectitur cum medio termino.

Dicitur quoque minor propositio a nonnullis *assumtio*.

Major autem, & minor propositio vocantur *præmissæ*.

§. 118. *Conclusio* dicitur ea syllogismi propositio, quæ ex combinatione terminorum, in præmissis syllogismi diversorum, formatur.

EXEMPL. Omnis eruditus honoratur, (*en majorem propositionem*)! CAJUS est eruditus, (*en minorem propositionem*)! E. CAJUS honoratur (*en conclusionem*)

§. 119. Hactenus de syllogismorum materia. Jam ad terminorum propositionumque dispositionem, sive FIGURAM accedamus, quam dicimus dispositionem medii termini cum subjecto, & prædicato conclusionis.

§. 120. Quot itaque modis medius terminus cum subjecto, & prædicato conclusionis in præmissis potest disponi, tot habes syllogismi figuras. Atqui vero in syllogismo medius terminus non pluribus modis, quam quatuor, potest disponi cum subjecto & prædicato conclusionis, E. quatuor tantum, nec plures, inde existunt figuræ.

NOT. Transponas medium terminum cum subjecto, & prædicato conclusionis his modis.

1. fig.	2. fig.	3. fig.	4. fig.
M. P.	M. P.	M. P.	P. M.
S. M.	S. M.	M. S.	M. S.

§. 121. Si medius terminus fuerit majoris propositionis subjectum, & prædicatum minoris propositionis, syllogismus PRIMÆ; si medius terminus bis prædicatum fuerit, SECUNDÆ, si bis loco

loco subjecti, TERTIÆ, si denique medius terminus in majore propositione fuerit prædicatum, in minore subjectum, QUARTÆ figuræ esse dicitur.

Syllogismus *primæ figuræ* est hic

O. *homo* peccat.
CAJUS est *homo*. E.
CAJUS peccat.

Secundæ figuræ.

O. res creata *habet limites*,
Deus non habet *limites*, E.
Deus non est res creata.

Tertiæ figuræ.

O. *Spiritus* intelligendi facultate præditus est,
Quidam *Spiritus* est creatus. E.
Quoddam quod creatum est, intelligendi facultate præditum est.

Quartæ figuræ.

O. Oratio ornata placet.
O. quod placet, est pulchrum, E.
Quoddam, quod pulchrum est, est oratio ornata.

Not. Harum figurarum prima est præstantissima maximeque naturæ consentanea; atque adeo, vel sola nonnullis ad legitime ratiocinandum sufficiens esse videtur.

§. 112. Regulas quibus ratiocinandi ars dirigitur, his complectemur positionibus.

I. *Syllogismus non plus debet habere terminos quam tres*. Syllogismus enim est ratiocinium verbis expressum (§. 105.), ratiocinium autem oritur ex comparatione duarum idearum cum tertia (§. 105.); intelligis ergo, non plures conceptus terminosque

ad ratiocinum , & syllogismum requiri , quam tres.

NOT. Irrepere sæpenumero solent quatuor termini per *æquivocationem vocis*, e. g.

Homo est species.
CICERO est homo: E.
CICERO est species.

NOT. In majori propositione homo sumitur *logice* pro conceptu, sive notione hominis, in minore pro ipsa hominis substantia.

II. *Nec ex puris particularibus, nec ex meris negantibus propositionibus, quicquam sequitur*. Si enim conclusio est particularis, una propositio debet esse universalis, quia, vi dicti de OMNI, ita ratiocinandum est: quidquid dicitur de omnibus, dicitur etiam de singulis (§. 108.)

NOT. Si conclusio est negans, alterutra præmissarum debet esse affirmans, si enim de specie, vel individuo quid negas, ideo, quia idem de genere negas, ostendendum tibi est, speciem sub genere contineri.

NOT. Perperam rationes subducis, si ita argumentaris.

Quidam orator est philosophus.
Quidam orator non est philosophus;
E. quidam philosophus non est philosophus.

NOT. Item contra regulam peccas hoc modo:
N. oratio obscura placet,
N. oratio perspicua est obscura, E.
N. oratio perspicua placet.

II. *Non debet medius terminus ingredi conclusionem*. Medius enim terminus, est terminus communis præmissarum per def.) conclusio vero est combinatio terminorum a præmissis diversorum. E. medius terminus in conclusionem ingredi non debet.

EXEMPL. O. bonus miles est homo,
HANNIBAL est bonus miles, E.
HANNIBAL est bonus homo.

IV.

IV. *Non debet esse in conclusione plus minusve, quam fuit in præmissis.* Si enim plus addideris, vel subjecto, vel prædicato conclusionis, quam fuit in præmissis, tum ideæ terminique novi inde existunt, atque adeo irrepunt quatuor termini, quod est contra regulam I.

EXEMPL. Exemplo regulam illustrabimus:

Qui studia humanitatis colit, eloquentiam quoque amat,
Atqui Burmannus studia humanitatis colit,
E. eloquentiam *morumque elegantiam* amat.

V. *Conclusio sequi debet partem debiliorem*, i.e. *si una præmissa fuerit, vel particularis, vel negans, tum conclusio quoque debet esse, vel particularis, vel negans.* Si enim conclusio esset universalis, & una præmissarum esset particularis, tum ex propositione particulari deduceretur conclusio universalis, atque adeo in conclusione plus esset, quam in præmissis. Propositio enim universalis plus semper continet, quam propositio particularis.

NOT. Minus recte ratiocinando procederes hoc modo:

O. qui bene dicit, bene cogitat,
Quidam homo bene dicit,
Omnis homo bene cogitat.

Has regulas dicimus generaliores, quia omnes syllogismi, cujuscumque demum sint figuræ, ad earum normam sunt exigendi.

§. 123. Speciali{o}res leges, quibus conformantur syllogismi *primæ figuræ*, hæ fere sunt:

I. *In prima figura major propositio semper debet esse universalis.* Postulat id dictum de OMNI, quod si fundamenti loco substerni debet, ut debet, a propositione universali ratiocinatio ordienda est.

NOT. Non locum habet hæc ratiocinatio:

Quædam substantia est corpus.
O. Spiritus est substantia, E.

 Qui-

Quidam ſpiritus eſt corpus.

II. *In prima figura minor propoſitio debet eſſe affirmans, non negans*, Dictum enim de nullo roquirit, ut, quod negatur de genere A in propoſitione majori, idem negetur de ſpecie C in concluſione (§.108.); cum vero in concluſione non poſſis de ſpecie C negare id, quod in majori propoſitione de genere A negaſti: niſi oſtenderis in minori propoſitione, ſpeciem C contineri ſub genere A: patet minorem propoſitionem, vi, Dicti de Nullo, eſſe affirmativam.

NOT. Falſo ita ratiocinaris:

Quicunque cogitat, ille eſt,
Atque hic mundus non cogitat, E.
Hic mundus non eſt.

§. 124. Regulas ſecundæ tertiæque figuræ his propoſitionibus includo.

I. In ſecunda figura major propoſitio debet eſſe univerſalis. & concluſio negans.

II. In tertia figura propoſitio minor ſemper ſit affirmans, & concluſio particularis.

§. 125. Sequitur, ut de ſyllogiſmorum modis pauca adferam. Quæ ergo hic ſcitu neceſſaria putamus, his propoſitionibus complectemur.

I. Scimus, propoſitiones in qualibet figura, ſecundum quantitatem. & qualitatem, alia aliave ratione diſponi.

II. Novas hinc oriri ſyllogiſmorum ſpecies, comperimus.

III. Novas has ſyllogiſmorum ſpecies, ſub certa figura, tanquam ſub genere comprehenſas, dicimus *ſyllogiſmorum modos*.

IV. *Modus* ergo definitur per diſpoſitionem trium propoſitionum ſecundum has quatuor differentias, A. E. I. O.

NOT. Hæ quatuor vocales diverſitatem propoſitionum ratione quantitatis, & qualitatis, indicant. A ſcilicet indicat univerſalem affirmantem propoſitionem. E univerſalem negantem,

par-

I particularem affirmantem, O particularem negantem.

V. Scolaftici vocabulis quibufdam illos modos expreſſerunt, in quibus vocales quantitatem, & qualitatem propofitionum fignificant, litteræ autem confonæ ideo funt adjectæ, ut memoriæ confuleretur.

NOT. Vocabula hæc fequentibus verfibus comprehenduntur:

Prima figuræ modi.

bArbArA: cElArEnt, *prima*, dArII fEriOque.

Modi fecundæ figuræ.

cEſArE; cAmEftrEs, fEftInO, bArOccO, *fecundæ.*

Modi tertiæ figuræ.

Tertia, grande fonans, recitat: dArAptI, fEAoOn, adjungens dIſAmIs, dAtIſI, bOcArdO, fErIſOn.

NOT. Exempla omnium modorum adduximus in inftitutionibus philofophiæ noftræ rationalis p. 194.

C A P U T VII.

De Syllogifmis minus ordinariisitemque, confequentiis, quas vocant, immediatis.

§. 126.

Fit nonnunquam, ut in fyllogifmo aliæ propofitiones omittantur, tranfponantur aliæ, totufque adeo ratiocinationis ordo invertatur. Quod cum fit, fyllogifmus dicitur *crypticus*, quia latet ratiocinandi ordo, formaque occultatur.

§. 127. Occultatur autem ordinaria forma

I. Per *propofitionum tranfpofitionem*, e. gr.

 Mi-

Minor: Ira est affectus:
Maj. Omnis affectus est compescendus, E.
Concluf. Ira est compescenda.

II. Per *propositionum æquipollentiam*, ita ut eædem res verbis aliis elegantiusque enuncientur.

Exemplum reperies in TERENTIO, *in Eunuch. Act. I. sc.* 1.

Here, inquit, *quæ res in se neque consilium, neque modum*
Habet ullum, eam consilio regere non potes (habes majorem propositionem.
In amore hæc omnia insunt vitia: injuriæ,
Suspiciones, inimicitiæ, induciæ.
Bellum, pax rursum. (en minorem propositionem)!
Incerta hæc, si tu postules,
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias. (en conclusionem).

NOT. Hunc syllogismum Terentianum, ornate satis, & eleganter enunciatum, dialecticus paucis, & nullo ornatu vestitis verbis, ita exprimit:

Quæcumque res consilii modique expers est; ea consilio modoque regi non potest.
Atqui amor consilii modique expers est, E.
Amor consilio modoque regi non potest.

II. Forma ratiocinandi ordoque occultatur, si alterutra præmissarum prorsus abjicitur, & omittitur.

EXEMPLUM. Ex historia bene vivendi exempla sumuntur, E. est lectu perutilis. Supplenda hic est major propositio.

§. 128. Quoties in syllogismo una præmissarum deest, toties ejusmodi syllogismus dicitur *Enthymema*.

NOT. Ab ἐνθυμέομαι *cogito*, propterea quod aliquid hic in mente retinetur, ut in Arithmeticis. Elegans enthymema est illud, quod JULIUS CÆSAR, de sociis conjurationis Catilinariæ sen-

ten-

tentiam rogatus, apud SALLUSTIUM utitur ENTHYMEMA. *Maj. Omines homnes*, inquit, *qui de rebus dubiis consultant, ab odio, invidia, ira, atque misericordia vacuos esse debet*.

Sequitur conclusio: *Hoc item vobis providendum est*, P. C. *ne plus valeat apud vos* LENTULI, *& ceterorum scelus, quam vestra dignitas, nec magis ira vestra, quam fama, consulatis*.

Minor propositio deest: *Atqui vobis est de rebus dubiis consultandum*.

§. 129. Ad syllogismos, qui ab usitata forma ordineque recedunt, referimus quoque *syllogismos compositos*, in quibus, vel una, vel ambæ præmissæ sunt propositiones compositæ.

NOT. Quid sint propositiones compositæ, jam supra indicavimus §. 79.

§. 130. Cum propositio composita triplicis sit generis (§. 79.), syllogismum quoque compositum triplicem esse patet. Alios est *conditionalis*, sive *hypotheticus*, alius *disjunctivus*, alius *copulativus*.

§. 131. *Syllogismus hypotheticus*, sive conditionalis est, si major propositio fuerit hypothetica. E. gr. Si homo ratione gaudet: seqnitur, ut caussas rerum, & consequentias perspicere futuraque cum præsentibus connectere possit. Atqui homo gaudet ratione, E. homo quoque caussas rerum, & consequentias perspiciat necesse est.

§. 132. De syllogismo hypothetico, sive conditionali hæc teneto:

I. Ea propositio, cui vox *si* præfixa est, dicitur *antecedens*.

II. Ea propositio, in qua prædicatum subjecto illi, quod sub conditione enunciatur, competit, dicitur *consequens*.

III. Ipse autem nexus inter subjectum, & prædicatum, vocatur *connexio*, sive *consequentia*.

IV. Syllogismus hypotheticus his modis concinnatur, (α) *ponit*, i. e. affirmat antecedens, ut inde concludat consequens, (β) tollit seu negat

consequens, ut tollat, vel neget antecedens.

SCHOL. Quæ omnia ut intelligas rectius, exemplum addam. *Si homo ad decus, & libertatem natus est* (hactenus antecedens), *sequitur, ut animum abjectum, & servilem abjicere debeat* (en consequens)! ipse autem nexus duas has inter propositiones dicitur *consequentia*. *Atqui homo ad decus, & libertatem natus est*), hic pono, vel affirmo antecedens: *E. homo animum abjectum, & servilem abjicere debet* (pono inde, & concludo consequens); Exemplum posterioris modi: *Si propter abusum rei alicujus usus non est concedendus, sequitur, ut ipsa Scriptura Sacra lectio sit interdicenda. Atqui posterius est falsum*, (tollit seu negat hic consequens, *E. & prius*.

V. Falso in syllogismo hypothetico ratiocinaris, si (α) ex eo, quod negasti, & removisti antecedens, consequens quoque removeris. Si (β) ex eo, quod affirmasti, & pro vero sumsisti consequens, antecedens quoque affirmaveris.

NOT. Ecquis te ita ratiocinantem ferre poterit: *Si mundus cogitat, sequitur, ut existat. Atqui mundus non cogitat. E. mundus non existit*. Vel hoc modo: *Si mundus cogitat, sequitur, ut existat. Atqui mundus existit, E. mundus cogitat*.

§. 133. Syllogismus *disjunctivus* est, in quo propositio major est disjunctiva.

Not. Quid sit propositio disjunctiva; exposuimus §. 81. Exemplum syllogismi disjunctivi hoc est: *Aut anima est res creata, aut est ipse creator. Sed non est ipse creator, E. est res reata*.

§. 134. De syllogismo disjunctivo hæc observes:

Not. I. *Plena debet esse membrorum disjunctorum enumeratio*. E. gr. *Profanæ gentes aut ex ratione aut ex revelatione perspectum habebant, idolis esse immolandum*. Addi poterat membrum disjunctum: aut *ex traditione, & præpostera Judæorum imitatione*.

II. *Membra disjuncta sibi debent esse opposita, &* ita

ita quidem ut una stare non possint. Falsa hinc est hæc opponendi ratio: Aut homo est pius, aut doctus.

§. 155. Syllogismus *copulativus* conficitur, ut
I. major propositio sit negans.
II. ut minor propositio duas propositiones per copulam connectat, ut
III. harum alteram minor propositio adfirmet,
IV. alteram vero neget conclusio.

EXEMPL. *Nemo simul potest rationem sequi*, & *cupiditatibus servire*.
Quidam homines cupiditatibus suis serviunt, E.
Quidam homines non possunt sequi rationem.

§. 156. Si in argumentatione propositiones conditionales cum disjunctivis connectimus, oritur hinc nova ratiocinatio, quæ vocatur *dilemma*. *Dilemma* est syllogismus hypotheticus, cujus consequens est propositio disjunctiva, & totum tollitur.

EXEMPLUM. Elegans est dilemma, quo teste CURTIO, usi sunt Scythæ, cum ALEXANDRUM M. alloquerentur. *Aut Deus es, aut homo. Si Deus es, tribuere mortalibus beneficia debes, non sua eripere. Sin autem homo es, id quod es, semper esse te, cogita. Lib. VII. c.* 8.

SCHOL. Dilemma dicitur quoque syllogismus *cornutus*, item syllogismus *crocodilinus*. Cur ita vocetur, rationem vide in WALCHII Lexico philos. Artic. *Dilemma* p. m. 526. Dilemmatis reciproci exemplum vide apud GELL. noct. Attic. l. 5. c. 10. Hæc ratiocinatio si duo tantum membra disjunctiva in minori propositione transsumit quidem, sed deinde destruit, dicitur *dilemma*, si tria, vocatur *trilemma*, si quatuor, *tetralemma* nominatur. Exemplum *tetralemmatis* præbet hereica illa responsio FRIDERICI SAPIENTIS, Electoris Saxoniæ, qui, monitus, ne in emendandis sacris, iram odiumque Papæ sibi contraheret, respondit: *Si Pontifex Deus est, quid timeam? suam enim augere cupio doctrinam; si homo est, sicut & cæteri, fortiter eidem re-*

resistam. Si vero Dei inimicus est, non solum iram odiumque ipsius non timeo, verum etiam desidero, nam Christum amare haud possum, quin ipsum odio habeam. Si parabit adversus me bellum, victoriam canam, Deus enim meus ultor erit; nam vivus, & mortuus laudabo gloriam Domini. Conf. Aulæ Heroum Saxoniæ p. 159. Tom. II.

§. 137. Alia syllogismi species, quæ ab usitato ordine recedit. Dicitur hæc *inductio*. Ad inductionem requiritur, ut:

(α) Alicujus rei partes enumerentur (β, ut, quod de omnibus alicujus rei partibus, vel adfirmatur, vel negatur, idem de tota re adfirmatur, vel negetur. Inductionem itaque vocamus modum ratiocinandi, ubi, quod de singulis inferioribus adfirmatur negaturque, idem de superiori universe infertur.

EXEMPL. Temperantia, fortitudo, sobrietas, castitas, placabilitas &c. amplificant hominis felicitatem, ergo omnis virtus hominis felicitatem amplificat. Scythæ ejusmodi inductionem adhibebant, his ad ALEXANDRUM M. usi verbis: *Omnium gentium, quos adisti, latro es. Lydiam cepisti: Syriam occupasti: Persidem tenes, Bactrianos habes in potestate: Indos petisti: jam etiam ad pecora nostra avaras & insatiabiles manus porrigis*. Vid. CURT. *Lib. VII. c.* 8.

NOT. Per inductionem argumentatur itidem CICERO hoc modo: *Quod si*, inquit, *nec earum rerum, quæ subjectæ sensibus sunt, ulla divinatio est, nec earum, quæ artibus continentur, nec earum, quæ in philosophia disseruntur, nec earum, quæ in republica versantur, quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo. Lib. II. de divinat. cap.* 4.

§. 138. *Sorites*, qui a CICERONE *acervalis argumentatio* dicitur, est plurium propositionum ea connexio, ut prioris prædicatum semper sit posterioris subjectum.

EXEMPL. *O. anima humana est ens simplex*,

O. ens

O. ens ſimplex eſt indiviſibile,
O. ens indiviſibile eſt indeſtructibile.
O. ens indeſtructibile perpetuo durat.
E. O. anima humana perpetuo durat.

SCHOL. Hunc ſoriten eleganter CICERO his enunciat verbis: in animi cognitione dubitare non poſſumus, niſi in phyſicis plumbei ſumus, quin nihil ſit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex (hæc eſt minor propoſitio). Quod cum ita ſit, certe nec ſecerni, nec dividi, nec diſcerni, nec diſtrahi poteſt, nec interire igitur (audis concluſionem). Eſt enim interitus quaſi diſceſſus, & ſecretio, ac direptus earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur, (en majorem propoſitionem)! *L. I. Quæſt. Tuſc. c.* 29.

§. 139. In ſorite hæc duo potiſſimum ſunt vitanda.

I. Cavendum eſt, ne falſa propoſitio immiſceatur.

II. Ne omnes propoſitiones ſunt negantes.

§. 140. *Epicherema* eſt ejuſmodi ſyllogiſmus, cujus propoſitioni, vel majori, vel minori, vel utrique, compendii cauſſa, adjicitur probatio:

Audiamus Epicherema CICERONIS:

EPICHEREMA. *Major*. *Qui virtute præditi ſunt, ſoli ſunt divites*. Probatio additur. *Soli enim poſſident res, & fructuoſas, & ſempiternas, ſolique, quod eſt proprium divitiarum, contenti rebus ſuis, ſatis eſſe putant, quod eſt: nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt*.

Concluſio. *Improbi autem, & avari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas res habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inventus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modo non copioſi ac divites, ſed etiam inopes ac pauperes æſtimandi ſunt*. *Paradox. VI. Cap. III.*

NOT. DIALECTICUS hæc ita dixerit:

Qui virtute eſt præditus, is eſt dives,
Avarus non eſt virtute præditus, E.
Avarus non eſt dives.

§. 141. Reſtat, ut de conſequentiis immediatis, quas vocant, pauca adferam. Eſt autem *conſequentia immediata* ejuſmodi modus ratiocinandi, quo, una propoſitione poſita, ſimul poni alteram, per rationes logicas manifeſtum eſt.

EXEMPL. Hiſtoria eſt alter oculus eruditionis. E. qui hiſtoriæ eſt expers, altero eruditionis oculo deſtituitur: Item: verum eſt, animam humanam eſſe immortalem. E. falſum eſt, eam deſtrui.

PARS II.

De Uſu Logicæ.

CAPUT I.

De Veritate in genere.

§. 142.

Logicæ eſt, viam monſtrare, qua verum, & inveniri poſſit, & examinari rite, quoque adeo modo tribus mentis operationibus, quas expoſuimus, & in invenienda, & dijudicanda veritate recte uti deceat. Quid ergo ſit *veritas*, explicemus ante, neceſſe eſt.

§. 143. Alia veritas eſt *metaphyſica*, alia *ethica*. Si e. gr. aurum ea omnia habet, quæ ad aurum conſtituendum pertinent, tum aurum verum aurum eſt, at *metaphyſice*. Si ita loqueris, ut ſentis, neque adeo ſermo a mente diſcordat, *verum* loqui diceris. Hæc veritas eſt *ethica*. Si denique rem ita nobis repræſentamus, ut in ſe eſt,

ve-

veritas *Logica* repræsentationibus nostris inesse dicitur.

§. 144. *Veritas* ergo *Logica* est convenientia cogitationum nostrarum cum re ipsa.

EXEMPLUM. Si affectum *spei* ita tibi mente repræsentes, ut cogites spem esse gaudium ob futurum bonum, veritate gaudes. Respondet enim notio, quam de spe formas, rei repræsentatæ.

§. 145. Veritas Logica reperitur,

I. In *ideis*, cum scilicet conveniunt cum re cognita.

II. In *judiciis*, & *enunciationibus*, cum adfirmanda adfirmas, & neganda negas.

III. In *ratiociniis*, & *syllogismis*, si, & præmissa fuerint vera, ex quibus conclusio fluit, & regulæ ratiocinandi nexusque legitime observetur.

NOT. Sunt interdum præmissæ veræ, at conclusio falsa. Sed hoc fit tum, cum regulæ ratiocinandi fuerint neglectæ, quas si diligentius observaveris, fieri non potest, quin ex præmissis veris vera sequatur conclusio.

CAPUT II.

De iis quæ veritati adversantur, falsitate, errore, præjudiciis, & fallaciis.

§. 146.

Falsum generatim definimus per disconvenientiam cogitationum cum re, quam cogitamus.

EXEMPLUM. Cum cœlum tibi repræsentas, tanquam fornicem ex crystallo, vel alia materia coagmentatum, cui stellæ affixæ sunt, falsa est tua cogitatio.

§. 147. Falsum reperitur,

I. In *ideis*, cum hæ rei repræsentatæ non sunt conformes.

II. In

II. In *judiciis*, si neganda adfirmas, & affirmanda negas.

III. In *ratiocinis*, cum vel falsæ propositiones præstruuntur, ex quibus conclusio deducitur, vel nexus præmissarum, & conclusionis, neglectis recte ratiocinandi regulis, turbatur.

§. 148. Si quis propositionem veram pro falsa habet, aut falsam pro vera, atque adeo judicia confundit, is *errare* dicitur, ut ita *error* recte dicatur confusio judiciorum.

EXEMPLUM. Hæc enunciatio: *Cum eloquentia philosophia est conjungenda*, vera est. Quam si quis pro falsa habuerit, negaveritque, eloquentiam esse cum philosophia conjungendam, tum errat.

§. 149. Qui committitur in judicando error, dici solet *præjudicium*, *præjudicata*, item & *præconcepta opinio*.

NOT. Error in judicando, per præcipitantiam commissus, ideo appellari videtur *præjudicium*, vel quia præjudicia, judicium sanæ rationis certum antecedunt, vel quia committuntur ante quam judicium pervenerit ad maturitatem. Non itaque incommode cum CICERONE præjudicatam opinionem illam esse dixeris, cum falsæ rei, vel non satis cognitæ, temere assentimur.

§. 150. Vario modo in judicando error solet committi. Varia ergo sunt præjudiciorum genera, ut hic cum HORATIO *serm. Lib. I. sat.* 1. recte exclames.

Cetera de genere hoc (adeo sunt multa) loquacem delassare valent Fabium.

SCHOL. Dispesci solent præjudicia (α) ratione *objecti* sive rei, de qua judicas. Hoc sensu præjudicia sunt, vel theologica, vel juridica, medica, philosophica, philologica, cetera, (β) ratione temporis dividi possunt in præjudicia infantiæ, adolescentiæ, ætatis virilis, & senilis, (γ) ratione origi-

riginis, & fontis ex quo manant, in præjudicia *auctoritatis humanæ*, *præcipitantiæ*, *confidentiæ*, *diffidentiæ*, quo pertinent præjudicia *sectæ*, *receptæ hypotheseos*, *sive doctrinæ*, *familiæ*, *nationis*, *patriæ*, *antiquitatis*, *novitatis*, & innumera alia.

NOT. Horum præjudiciorum unumquodque, si secundum omnes partes distincte consideraveris, deprehendes, falso quodam ratiocinio illud effici. Sic, qui præjudicio auctoritatis occupati sunt, ita rationes suas conficiunt.

Quicquid hic illeve magnæ auctoritatis eruditionisque vir affirmat, illud est verum. Atqui hoc illudve hic, vel ille eruditus vir e. gr. THOMASIUS, VVOLFIUS &c. *affirmat*, *E. est verum*. Vides, quam lubrico fundamento minor nitatur propositio.

I. 151. Ex his lucide apparet, nihil ad præjudicia evitanda tam valere, quam id, ut rationes, cur quæque propositio, vel pro vera, vel pro falsa habeatur, distinctius penitiusque indagemus judiciumque paullisper suspendamus, sive quod idem est sobria quadam de ratione assensionem cohibeamus, *Dubitare* enim nihil est aliud, quam suspendere judicium; is autem *suspendere judicium* dicitur, qui neque affirmat, neque negat.

NOT. Cave vero existimes, dubitationem talem, qualis Pyrronicorum fuisse dicitur, nos commendare, quin potius quemadmodum sine justa caussa, neque adfirmandum quidquam est, neque negandum, ita quoque sine ratione non esse dubitandum existimamus. Quæ enim esset stoliditas, dubitare velle, sol sit, nec ne? quæ foret ista temeritas, ea in dubium vocare, quæ divinis oraculis sunt stabilita?

II, 152. Sequitur, ut de erroribus, in tertia mentis operatione committi solitis, sive de vitioso ratiocinandi captiosoque modo exponamus, Quo pertinent *sophismata*, sive *fallaciæ*, quod ratioci-

tiocinationis genus homines decipit sub specie veri. Est autem *sophisma* falsus syllogismus, cujus vitiosa forma occultatur.

§. 153. Horum sophismatum, sive fallaciarum, quibus imperitiores in fraudem inducuntur, varia sunt genera. Alia ludunt verbis tantum, quæ dicuntur fallaciæ in *dictione*, alia speciosa magis sunt & in rebus latent. Hæc dicuntur *fallaciæ extra dictionem*.

§. 154. Cum verbis fallitur alter, tum fraus latet, vel in vocum singularum ambiguitate, vel in tota verborum coagmentatione, varie contorta, ita ut aut, quæ sejungenda erant, componantur, aut, quæ componenda fuerant, sejungantur. Unde ortæ sunt fallaciæ *ambiguitatis*, *amphiboliæ*, *compositionis*, *divisionis*.

NOT. Quæ supra de vitioso quatuor terminorum in syllogismis usu monuimus, ea hic velim repetas. Has enim, quas recensui, fallaciarum species ex eo, quod quatuor irrepserint termini, ortas invenies, e. gr. Vulpes habet quatuor pedes.
HERODES est vulpes, E
HERODES habet quatuor pedes.

SCHOL. Fraus in dictione latebat, cum Oraculum Delphicum juvenibus Tarquiniis, cum quibus una erat Brutus, sciscitantibus, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum, hoc responsum daret „ Imperium summum Romæ habebit, „ qui vestrum primus, o juvenes, osculum MA- „ TRI tulerit. „ Brutus, cui fraus subolebat, teram, tanquam communem matrem omnium mortalium, osculo contigit, ad summamque dignitatem post id tempus fuit evectus, V. LIV. *Lib. I. c.* 56 Aliam dictionis fallaciam ex POLYBIO commemorat nobis CICERO. Post Cannensem pugnam Annibal decem nobilissimos viros ad Senatum Romanum miserat, qui, fide jurisjurandi interposita, promiserant, se in Carthaginensium castra redituros, nisi de redimendis captivis impetravissent. Ex decem.

cem his qui tum erant missi, novem revertebantur, a Senatu re non impetrata. Unus ex his, qui paullo post, quam egressus erat e castris *rediisset*, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansit. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando, interpretabatur. Vide, quam hic luserit voce, *redire*. Vid. CICERO *Lib. III. de Off. Cap. XXXII.*, & LIVIUS *Lib. XXII. cap.* 58. & 61.

§. 155. *Fallacia amphibolia* in integra sententia verborumque coagmentatione reperitur, cum voces vocibus ita junguntur, ut in utramque partem possis interpretari. E. gr. *Regem occidere nolite timere bonum est. Si omnes consentiunt ego non dissentio*. Vide, quanti intersit ad dictionis perspicuitatem, verba accurate interpungi.

EXEMPL. *Fallacia compositionis, & divisionis* ex eo existit, cum, quæ componenda erant, disjungis, aut disjugenda componis, E.g. *Nullus renatus potest peccare*, 1. Joh. V. 18. *Quidam homo est renatus. E. quidam homo non potest peccare*. Hic major propositio sumitur in sensu composito: Nullus renatus, quatenus est renatus potest peccare, at conclusio sumitur in sensu diviso. Sejungis enim in conclusione τὸ *renatum esse* ab idea hominis.

§. 156. Hæc de *fallaciis dictionis*. Sed, quemadmodum in verbis vel singulis, vel inter se sejunctis, ita etiam persæpe in rebus ipsis seu sententiis latitat fallacia, quæ dici solet *fallacia extra dictionem*.

Harum fallaciarum septem modi tradi solent.

SCHOL. (1) Huc referri vides *fallaciam accidentis*, cum, quod rei alicui per *accidens*, & casu inest, id ita ei tribuitur, ac si inesset *per se*, & natura sua. E. gr. *Quicquid ad Atheismum homines ducit* (per se) *illud est malum. Atqui philosophia ducit ad Atheismum* (non per se, & natura sua, sed per accidens, & vitio hominum); *Ergo est mala*. (2) Pertinet huc quoque *fallacia*, quam vocant, *a dicto secundum quid ad dictum simplici-*

 ter,

ter, cum ex eo, quod cum limitatione adjectaque conditione demum verum est, colligimus aliquid, quod sine limitatione simpliciterque accipitur. Exempl. gr. Si parentibus est obediendum, sequitur, ut ipsis quoque, cum jubent, vel furari, vel latrocinium committere, debeamus parere. (3) Tertius *fallaciarum* modus est, cum *ignoratio elenchi* committitur, sive, cum status controversiæ mutatur, aliudque probatur, quam quod probandum suscipiebatur. E. gr. Si probare velis, non licere divitias possidere, propter ea quod Christus ad juvenem divitem dixerit *vende omnia, & sequere me*, committis fallaciam ignorationis elenchi. (4) *Fallacia petitionis principii*, cum ratio, quæ ad stabiliendam thesin aliquam adfertur, æque dubia est, ac thesis probanda. E. gr. Si humanitatis litteras ideo spernendas esse dixeris, quia non pertineant ad eruditionis scientiarumque circum, committis fallaciam pertitionis principii. (5) *Fallacia consequentis*, cum ex, quod jam præstructum est, quid colligis, quod inde non sequitur. Exem. gr. VVOLFIUS in exilium ejectus est. E. philosophia Vvolfiana est absurda periculique plena. (6) *Fallacia non caussæ, ut caussæ*, cum quid caussa esse dicitur, quod quidvis, quam caussa rei, putari debebat. E. gr. *Pessimi Athei semper fuere acutissimi philosophi. E. Philosophia est caussa Atheismi*. (7) His omnibus additur *fallacia plurium interrogationum*, quando plura quæsita in uno ita commiscentur, ut, nisi capi velis & illudi, respondere non possis. E. gr. Desistine furari? aut, Castitas, ebrietas suntne vitium, an virtus?

CA-

CAPUT III.

De Veritate certa.

§. 156.

NOtione veritatis distinctius evoluta, ad varias veritatis species exponendas accedamus. Est autem omne verum falsumve nobis vel *certo* verum falsumque, vel propius ad verisimilitudinem accedit, quod dicitur *probabiliter* verum. De qua veritatis divisione nunc distributius commentabimur.

§. 157. cum convenientiam, vel repugnantiam subjecti, & prædicati in propositione aliqua tam distincte perspicio, ut, quæ huic propositioni contraria sunt, & opposita, locum inveniri non posse intelligam, tum de veritate, vel falsitate propositionis certus sum. Ut adeo cognitio mea veritatis certa sit, cum fuerit ejusmodi, ut ab omni formidine oppositi libera sit, & immunis, *Incertitudo* se habet opposita ratione,

EXEMPL. Hæc propositio: *ego scribo*, nunc mihi *certo* vera est, neque enim vereor, ne propositio huic opposita, *ego non scribo*, eodem tempore sit etiam vera.

§. 158. Quandoquidem distinctius alius, alius vero minus sufficienter distincte subiecti prædicatique connexionem in propositionibus perspicit, mirum non est, unam eamdemque propositionem alteri posse esse *certo* veram, alteri incertam.

SCHOL. Omne quidem id, quod verum est, *in se certo* verum est, quia non simul potest esse falsum; sed non omne id, quod verum est, ideo etiam *nobis certo* verum est. Quare dudum veteres distinxerunt inter certitudinem *objectivam*, & *subjectivam*. Sumamus hanc propositionem: *Hic mundus*

dus est optimus. Hoc enuntiatum si verum est, certo est verum, *certitudine* scilicet *objectiva*, (non potest enim simul esse falsum) at CAJO potest hæc propositio adhuc incerta videri.

§. 159. Duplex est via ad omnem certitudinem, *experientia* scilicet, & *ratio*, sive *demonstratio*. De experientia ergo primum, deinde de demonstratione enucleatius disputabimus.

§. 160. *Experientiam* vocamus cognitionem, quæ acquiritur attendendo ad res, sensibus obvias.

EXEMPLUM. Sic per experientiam novimus, ignem calefacere. Non enim meditando aut longo ratiociniorum anfractu propositionis hujus veritatem indagasti, sed suus quemque sensus id condocet.

§. 161. Quæ de experientia notanda sunt, his continentur propositionibus.

I. Quia omnis sensio, sive perceptio nostra, vel *interna* est, vel *externa*, intelligitur, quid sit, quod experientia in internam, & externam dispescatur.

II. Cum nonnulla, quæ adminiculo sensuum eruditus novit, vulgus itidem percipiat, alia vero nonnisi ab eruditis, ope experimentorum, observentur, patet, *experientiam recte dividi in vulgarem, sive communem, & eruditam sive artificialem*.

NOT. Experientia vulgaris cum eruditos, tum inficetam plebem docet *ignem esse calidum*; at, *aerem esse gravem*, non nisi eruditi, experimentis variis institutis, exploratum habent,

II. Ea tantum, quæ existunt, experimur, atque adeo res individuæ, propositionesque singulares tantum sunt objectum experientiæ. Quum enim experientia sensione efficiatur (*per def. experientiæ*), præter id autem, quod existit, nihil in sensus cadat, lucide apparet, non eas tantum experiri, quæ existunt.

IV. Qui ergo, ad propositionem quandam pro-

probandam, experientiam in subsidium vocat, is necesse est, casum quemdam singularem adferat.

V. Ex quo manifestum est, eos graviter errare, qui id sensibus percepisse putant, & pro experientia venditant; quod nunquam senserunt, sed vel quod ratiociniis ex experientia demum deduxerunt, vel quod per imaginationem ipsis aliunde succurrit. Quem errorem in experiundo, qui committunt, dicuntur committere *vitium subreptionis*; quod consistit in eo, si nobis quid videmur experientia, & sensione percipere, quod minime experimur.

SCHOL. Per experientiam tantum cognoscimus singularia, sive ea, quæ revera existunt, & sensus adficiunt. Si itaque ratiocinationes nostras, quas ex iis, quæ, experientiæ ope, sentimus, conficere solemus, aut fœtus imaginationis nostræ pro ipsa experientia habemus, in hoc vitium incidimus. Sic e. gr. per experientiam deprehendimus, quod, ad animæ nostræ decretum, & voluntatem, sequi soleat motus quidam in corpore. Experiris, & sentis, quod pes manusque moveantur si anima velit, hæc membra moveri. Experiris, & sentis, quod lingua moveatur, si anima velit, eam moveri. At id nec tu, nec quisquam eruditorum unquam, experientiæ ope, sensit, hunc motum ab animæ voluntate tanquam caussa efficiente, oriri. Sed id demum ex iis, quæ sensisti, ratiocinando colligis. Qui itaque dicunt, se per experientiam edoctos esse, *quod anima moveat corporis nostri membra*, hi vitium subreptionis committunt. Dici non potest, quam sæpe hoc vitium imponat, vel eruditissimis viris, qui ex experientia se multa novisse clamitant, quæ vix alius quisquam experiri queat: Neque satis scio, an recte judicem, si affirmem, plerasque, quæ de spectris circumferuntur, fabulas ex hoc vi-

tio esse certas. Si strepitum sonumque, nocturno tempore, in ædibus audit anus quædam, aut homo meticulosus, colligit inde, hunc tumultum non posse, nisi a spectris excitari. Mox ergo ratiocinium, ad quod conficiendum metu inducebatur, pro ipsa sensione, & experientia habet, atque, se audivisse spectri tumultus, audacter affirmat. En incunabula tot terriculamentorum, tot spectrorum. Illud addo, eos fere omnes, qui in sacris, nostra ætate, nova moliuntur, solo *subreptionis vitio* ad infaustos ridiculosque conatus deduci, quod satis illis erit perspicuum, qui historiæ sacræ non sunt ignari.

§. 162. Quandoquidem sensione experientiæque adminiculo certam rerum cognitionem nobis acquirimus, peropus ergo est, ut hic cautiones quasdam subnectamus, in usu sensuum perutiles.

§. 163. Identidem quæstio in medium prolata est: *Num sensus nos fallant*, numque, si fallunt, viam ad certam minusque dubiam cognitionem muniant. De quo ut recte possis statuere, sequentes positiones teneto:

I. Sensus, positis omnibus ad sentiendum requisitis, nos non fallunt, si fallere idem est, ac falsum proponere, & statuere. Sensus enim, qua sensus nec affirmant, nec negant.

NOT. Judicia vero, nimis præcipitanter ex sensibus formata, identidem nos fallunt.

II. Si sensus ita adhibere volueris, ut mens, secundum eos judicans, minus fallatur, opus est, ut organa, quæ vocant sensoria sint sana, nulloque vitio laborent.

NOT. Ineptus igitur est ad judicandum de coloribus, qui luscus est, nec, qui febri laborat, aptus videtur ad saporem hujus illiusve cibi recte æstimandum.

III. Ne mens, secundum sensus judicans, fallatur, ea quæ sentimus, attentius paullo contemplari

plari debemus. Quo acrius enim rei perceptæ attenderis, hoc clarior fit perceptio (§. 32.), hocque minus periculo errandi te exponis.

IV. Perutile quoque est, ut rem perceptam ad tot sensus redigas, ad quot redigi potest. Si enim pluribus sensibus unam eandemque rem perceperis, id obtinebis, ut idea rei perceptæ evadat clarior (§. 32.).

SCHOL. Regulam hanc ISAACUS sequebatur, cum JACOBUM ab ESAVO sensione distinguere vellet. Manum JACOBI attingebat (*en tactum*)! Vocem JACOBI audiebat (*en auditum* ! Osculabatur JACOBUM *en gustum*). Et olfaciebat vestes ipsius *en olfactum*. Solus visus deerat. Fallebatur ISAACUS, at non sensibus, sed judicio, quod ex sensione, præcipitanter nimis, formabat. Hanc legem sentiendi observant quoque medici, qui medicinam, vel aquam mineralem oblatam exploraturi, eam visui, olfactui, & gustui subjiciunt.

V. Denique, ne judicium, quod sensibus stat, te fallat, opus est, ut justa adsit distantia organorum sensoriorum, & rerum perceptarum.

§. 164. His cautionibus circa sensiones experientiamque observatis, facile nunc via munietur ad veritatem. Experientia formamus nobis cum ideas sive notiones, tum judicia, & enunciationes. Notiones autem, experientia acquisitæ, non nisi sunt individuales, & singulares, judiciaque, quæ his notionibus, per experientiam formatis, nituntur, appellantur *intuitiva*.

EXEMP. Si TITIUM videris, tunc notio, quam, ope sensionis, de eo tibi formis, est individualis, sive singularis. Si TITIUM videris ebrium, tunc judicium, TITIUM *esse ebrium*, est intuitivum. Illud autem judicium, quod per ratiocinium ex judicio intuitivo elicitur, dici solet *judicium discursivum*, sive *dianœticum*. E. gr. TITIUS *est ebrius*, ex alio, quod memoria tibi suggerit, *ebrius non est mentis compos*, tertium

 eli-

elicis, TITIUS *non est mentis compos*. Hoc tertium judicium dicimus judicium *discursivum*, sive *dianoeticum*.

§. 165. Quamvis, & notiones, & judicia, per experientiam formata, sint singulares, notiones tamen singulares in universales possunt mutari, ipsiusque adeo experientiæ sensionumque ope, pervenimus ad notiones distinctas universales, sive definitiones.

NOT. Dici non potest, quanti intersit ad emendandam acuendamque juvenum intelligendi vim, ut perspicue ipsis tradatur via, & ratio, a posteriori, sive per experientiam notiones universales distinctas sive definitiones efformandi. Omnibus qui juventutem ad humanitatem erudiunt, auctor, suasorque exstiterim, ut eos, quos docent, in definitionibus conficiendis noviter exerceant.

§ 166. Ad quod obtinendum multum adferunt adjumenti hæ regulæ.

I. Tot fac judicia intuitiva, quot in re percepta distinguis.

II. Omitte prædicata, quæ vocant, accidentalia, sive, quæ rei non constanter insunt.

III. Prædicata, quæ in omni casu non eadem sunt, a particularibus determinationibus libera.

IV. Facilius succedet tibi negotium, si plura exempla inter se contuleris, atque solicite attenderis, in quo exempla perpetuo conveniant, in quo item a re invicem differant.

EXEMPL. Regulæ hæ lumen desiderant. Quare exemplum perquam luculentum addam, ex quo intelligi queat, quam inire debeas rationem, a posteriori, sive per experientiam notiones formandi. Fac, te velle scire, quid sit, *laudare alterum*, & quid *laus* sit. Hic ergo ad casum quempiam individuum, sive singularem attendas, in quo alter alterum laudare dicitur. Ponas ergo, CAJUM in scripto, a se edito, narrare, quod

&c.

&c. Hic CAJUS laudat TITIUM. Tot itaque fac judicia intuitiva, quot casus præsens tibi suppeditat.

I. CAJUS narrat,

II. CAJUS narrat in scripto quodam.

III. CAJUS narrat, quod TITIUS sit doctus.

IV. CAJUS narrat, quod TITIUS sit modestus.

V. CAJUS narrat, quod TITIUS sit perspicuus.

VI. CAJUS narrat, quod TITIUS sit pius.

NOT. Si ex hoc casu vis cognoscere, quid sit *laudare alterum*, difficulter id fiet (α), quia hic adsunt multa peregrina, & accidentalia, quæ *ad τὸ laudare alterum* non pertinent (β). Quia ea, quæ notionem laudis efficiunt, multis adhuc determinationibus particularibus sunt involuta, quæ ab iis abesse debent.

EXEMPL. Ut igitur intelligas, quænam sint peregrina, & accidentalia, & quænam sint determinationes particulares, in memoriam tibi revoca alium casum, quo alterum ab altero laudatum fuisse percepisti. Fingamus, parentem, præsente filio, narrare, quod filius ingenio excellenti gaudeat, item, quod sit obediens, diligens item, ac bonus poeta. Hic casus sequentia tibi sistit judicia intuitiva.

I. Parens narrat.

II. Parens narrat, præsente filio.

III. Parens narrat, quod filius gaudeat ingenio excellenti.

IV. Parens narrat, quod filius sit obediens,

V. Parens narrat, quod filius sit diligens.

VI. Parens narrat, quod filius sit bonus poeta.

NOT. Quod si hos duos casus inter se confers, intelliges (1), CAJUM (2), *scriptum* CAII (3) TITIUM in priori casu individuo esse peregrina, quæ non ad notionem *laudis* constituendam pertinent, quia in altero casu non adsunt. Intelligis item, in posteriori casu non necessarium esse, ut adsit (α) *parens*, (β), *filius præsens* (λ), ut *filius* sit *præcise obediens*, & *bonus poeta*. Hinc hæc

hæc omnia, quia sunt prædicata accidentalia, notionem laudis generaliorem non constituunt. Sed τὸ *narrare* est utrique casui commune, item in utroque casu narrantur *perfectiones*, quæ sunt pietas, diligentia, eruditio item perspicuitas, cetera. Has enim animi dotes voce, quæ latius pateat, si enunciare volunt philosophi, vocabulo *perfectionis* uti consueverunt.

NOT. Perutiliter juvenes, qui in scholis Gymnasiisve ad humanitatem informantur, hoc exercitationis genere subiguntur, si ipsis plura proponuntur exempla, ratioque definitionis formandæ ab iis, quibus docendi partes sunt commissæ, distinctius explicatur.

SCHOL. Jube tuos, ut hoc utar, definitionem *Satyræ, ornatus*, aliarumque rerum, quas nondum distincte norunt, formare. Intelliges, minus difficultatum, quam opinatus fueras tibi occurrere. Ipsum autem laborem, quem ornandis notionibus distinctis impendis, incredibili compensari voluptate, senties. Repetantur ea, quæ supra de ideis distinctis disputavimus.

§. 167. Hactenus de experientia. Sequitur, ut de *demonstratione*, tanquam altero veritatis certæ fonte, pauca adferamus. *Demonstrationem* vocamus connexionem ratiociniorum, in quibus nullæ præmissæ, nisi certæ, admittuntur: sive *demonstratio* est probatio theseos, sive propositionis alicujus certis, & indubitatis principiis nixa.

EXEMPLUM. Propositio demonstranda hæc esto: *Ens simplex omni caret magnitudine*. Demonstratio hujus enunciationis hunc fere in modum conficietur (1). *Quidquid caret partibus, etiam caret multitudine partium*. (2) *ens simplex caret partibus*, (3) *E. etiam multitudine partium*. (4) *Quidquid caret multitudine partium, caret magnitudine*, (5) Ens simplex caret multitudine partium (*per propos.* 3.) E. caret magnitudine. Propositio prima est *axioma*. Secunda enunciatio

est

eſt *definitio entis ſimplicis*. Quarta definitio eſt *magnitudinis*. Ex his enunciationibus, tanquam principiis certis, conficitur demonſtratio hujus propoſitionis. *Ens ſimplex caret magnitudine:*

§. 168. Ea omnia, quæ de demonſtratione juvenibus tradi debent, paucis his complectemur poſitionibus.

I. Non omnis probatio enunciationis cujuſdam dici haberique poteſt demonſtratio, quamvis omnis demonſtratio ſit probatio. Fit nonnunquam, ut ad ſtabiliendam theſin quandam ejuſmodi adferantur enunciationes, in quibus parum aut omnino nihil eſt roboris. Quod probationis genus cum ſit debile, & ſine nervis, demonſtratio autem ejuſmodi fulciatur fundamentis, quæ nulla ratione poſſunt convelli, intelligitur, quidvis potius, quam demonſtrationem, infirmas illas probationes dici poſſe.

II. *Principia demonſtrandi* omnes illæ vocantur propoſitiones, quibus, tanquam fulcris ſuis, nititur demonſtratio. Huc pertinent definitiones, axiomata, experientiæ, poſtulata, aliæ item propoſitiones, quæ jam demonſtratæ ſunt.

III. Cum propoſitio demonſtranda deducitur ex axiomatibus, notionibus communibus, & definitionibus, tum eam *a priori demonſtrare* diceris: at ubi enuntiatio experientia ſenſibuſque corroboratur, *demonſtratio* dicitur *a poſteriori*.

NOT. Alii ita: *Demonſtratio a priori* eſt illa probatio, qua effectum ex ſua cauſſa demonſtro, *a poſteriori*, cum cauſſam ex effectu probo.

EXEMPLUM. Propoſitio: *ens ſimplex caret magnitudine*, ex definitione *magnitudinis*, & *entis ſimplicis*, itemque axiomatibus nonnullis vim ſuam & robur accipit adeoque demonſtratur *a priori*. At hæc: *Exiſtit Deus*, ex mundi exiſtentia, tanquam ex effectu, demonſtratur, atque adeo *a poſteriori*.

IV. Demonſtrandi modus, ubi ex notione ſubjecti

jecti colligitur, prædicatum eidem convenire, dicitur *demonstratio directa*, sive *ostensiva*; at, cum enunciationem falsam, propositioni demonstrandæ oppositam, tanquam veram sumis, & inde ratiociniorum nexu, deducis conclusionem absonam, *demonstratio* dicitur *indirecta*, sive *apagogica*, *deductio* item *ad absurdum*, vel *impossibile*.

EXEMPL. Quod ut plenius possit intelligi, exempla utriusque demonstrationis suppeditabimus. Sic e. gr. si hanc enunciationem: *nemo est honoris capax*, *nisi virtuti deditus*, demonstrare vis, ostensiva, sive directa demonstratione uti poteris. Ex ipsa enim *honoris* natura, & indole poteris colligere, eum non posse, nisi in virtutis cultorem, cadere. At si hoc enunciatum, *Deus est æternus*, demonstras, *apagogica*, sive *indirecta demonstratione* illud, hoc fere modo, poteris communire. *Fac*, *Deum non esse æternum*, *tum habebit existendi initium*. *Atque adeo aut ab alio erit productus*, *aut semetipse produxit*. *Sin illud: tum Deus est res creata*, *non Deus*. *Si hoc*: *tum exstitit*, *&* *non exstitit simul*. *Exstitit*, *quia se produxit*. *Non exstitit*, *quia adhuc fuit producendus*. *Utrumque est absonum*. *Ergo propositio opposita*: *Deus est æternus*, *debet esse vera*.

V. Cum in demonstratione enunciationes ita connectis, ut inde a principiis, quæ fundamenti loco præfulciuntur, progrediaris, & descendas ad propositionem demonstrandam, tum *demonstratio* dicitur *synthetica*, at, si a propositione demonstranda ordiris, eandemque in sua, ex quibus componitur, principia resolvis, exsurgit inde *demonstratio analytica*.

NOT. Ne quid obscuri irrepat hic, exemplis, quæ dicta sunt, illustrabimus. Esto hæc propositio demonstranda; *Ad alios amandos sumus obligati*. Hanc enunciationem, & *synthetice*, & *analytice* demonstrabimus.

De-

Demonſtratio ſynthetica.

I. *Quicumque obligatus eſt ad aliorum ſtatum perfectiorem reddendum, ille quoque obligatus eſt ad id, ut voluptatem ex aliorum perfectionibus capiat.*
Atqui nos ſumus obligati ad aliorum ſtatum reddendum perfectiorem.
E. obligati quoque ſumus ad id, ut voluptatem capiamus ex aliorum perfectionibus.
Major propoſitio eſt *axioma*. *Minor* continetur primo principio juris naturæ.
II. *Quicumque obligatus eſt ad id, ut ex aliorum perfectionibus voluptatem capiat, ille eſt obligatus ad alios amandos.*
Atqui nos ſumus obligati ad id, ut ex aliorum perfectionibus voluptatem capiamus.
E. obligati ſumus ad alios amandos.
Major eſt definitio *amoris*. *Minor* jam ſyllogiſmo præcedenti demonſtrata eſt. *En demonſtrationem ſyntheticam!* Progrederis enim hic a principiis ad propoſitionem demonſtrandam.

Demonſtratio analytica.

I. *Quicumque obligatus eſt ad id, ut ex aliorum perfectionibus voluptatem capiat, ille eſt obligatus ad amandos.*
Atqui nos ſumus obligati ad voluptatem ex aliorum perfectionibus capiendam.
E. ſumus obligati ad alios amandos.

Minoris probatio.

II. *Quicunque obligatus eſt ad aliorum ſtatum perfectiorem reddendum, ille obligatus eſt ad voluptatem ex aliorum perfectionibus capiendam.*
Atqui nos ſumus obligati ad aliorum ſtatum perfectiorem reddendum.

E. ſu-

E. ſumus obligati ad voluptatem ex aliorum perfectionibus capiendam.

NOT. Vides, hic a propoſitione demonſtranda nos progredi uſque ad ejus prima principia, quod eſt *analytice demonſtrare*.

VII. In omni demonſtratione hæc cautio atque proviſio eſt adhibenda, ne *circulum*, quem vocant, in demonſtrando committamus. Quod fit, cum propoſitionem A, probamus per propoſitionem B, & propoſitionem B, rurſus per propoſitionem A. Quo ipſo in orbem quaſi redit demonſtratio.

EXEMPL. Qui ex eo, quo animus humanus *cogitet*, probant, ipſum eſſe ens *ſimplex*, & ab omni concretione ſegregatum, hanc autem propoſitionem, *Anima humana eſt ens ſimplex*, ex eo probant, quia *cogitat*, circulum committunt. Vid. *philoſophia noſtra recens controverſa p.* 333.

VII. Denique obſerves, velim omnia ea, quæ legitime demonſtrata ſunt, eſſe certo vera. Nituntur enim propoſitiones, legitime demonſtratæ, ejuſmodi fulcris, quæ convelli non poſſunt, experientiis ſcilicet, definitionibus, axiomatibus. Ex his ergo ſi, nexu legitimo, deducuntur, non poſſunt non eſſe tam certæ, quam ſunt ipſa principia, quibus ſuperſtruuntur.

CAPUT IV.

De Veritate probabili.

§. 169.

QUemadmodum hactenus ea, quæ ad certam cognitionem ſpectant, explicavimus, ita nunc ordo nos deducit ad id, quod certo opponitur. Fit ſcilicet perſæpe, ut vix pauca, quæ ad rem plene perſpiciendam pertinent, perfecta habeamus, neque adeo id, quod cognoſcimus, ita ad

ad liquidum perducatur, ut nullus scrupulus in animo resideat. Quo in casu *veritatem probabiliter* cognoscere dicimur. *Propositio* ergo *probabilis* illa est, in qua prædicatum subjecto tribuitur ob quædam tantum requisita veritatis; & probabiliter judicare dicimus, cum a quibusdam ad veritatem requisitis, sive a nonnullis circumstantiis ad rei existentiam concludimus.

EXEMPL. Mille nummi aurei ex scrinio, in museo meo, ablati sunt. SEMPRONIUM furem esse probabiliter judico. Rationes, quæ me ad ipsum accusandum movent, hæ fere sunt,

(1) SEMPRONIUS jamdudum apud omnes male audit ob manus rapaces.

(2) Nemo in museo fuit, nisi mecum SEMPRONIUS.

(3) SEMPRONIUS quosdam nummos aureos, post furtum commissum, ostentasse, narrant amici.

(4) SEMPRONIUS, de furto interrogatus, exalbescit, & pudore suffusus subtimide respondet.

(5) Claves adulterinas, limas, & ferramenta, quæ furibus usui sunt, secum gerit.

NOT. Vide, quam multa adsint, quæ possint efficere, ut, SEMPRONIUM furto nummos abstulisse, mihi persuadeam. At omnes hæ, quas adduxi, rationes, non nisi verisimilitudinem, & conjecturam, pariunt, quæ cum formidine oppositi conjuncta est. Multa enim desunt ad id, ut certo sciam, SEMPRONIUM *nummos suffuratum esse*.

SCHOL. CICERO in elegantissima illa oratione, qua caussam Milonis peroravit, probaturus, CLODIUM *Miloni insidias collocasse*, *& ita ad eadem faciendam apparasse*, nonnullas περιστάσεις & rationes adducit, ex quibus veri simillimum fit, CLODIUM esse occisorem.

(1) CLODIUS aperte dixerat, occidendum esse Milonem.

(2) Cum inter solemne, legitimum, necessarium Miloni Lanuvium esset suscipiendum, CLODIUS su-

fubito pridie ipfe Roma profectus eft, idque eft via, qua profecturum effe Milonem, jam ante noverat.

(3) Servos fuos cum telis ante fundum fuum collocarat.

(4) Proficifcebatur CLODIUS expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut alias folebat, fine uxore, quod nunquam fecerat,

NOT. Ex his circumftantiis, & fenfionibus conficit illud, fed probabiliter, CLODIUM animo occidendi Milonem iter illud fufcepiffe. Vid. *Oratio pro Milone Cap. X*, Cel. HOLLMANNUS *probabile effe, probat dari revelationem divinam*. Vid. *ejufd. liber von Gott und der Schrift* p. 288.

§. 170. Quæ ad plenius perfpiciendam cognitionis probabilis naturam, & indolem pertinent, ea his juvat complecti pofitionibus.

I. Quemadmodum *probabile* illud effe diximus, ubi adfunt nonnulla veritatis requifita, five circumftantiæ quædam, & rationes, ex quibus colligas, aliquid, vel effe, vel fuiffe, vel futurum effe; ita *improbabile* id effe recte dixeris, ubi rationes ex contraria parte fortiores funt, & ejufmodi circumftantiæ occurrunt, quæ propofitioni repugnant.

Negat exempl. grat. LIVIUS, probabile effe, a Pythagora, tamquam fonte, primum, idque Numa imperante, profluxiffe in gentem Romanam fapientiæ humanæ doctrinæque ubertatem & copiam. Rationes, quas adducit, hæ funt (α) Pythagoras non fuit ejufdem ætatis, fed centum amplius poft annos in ultima Italiæ ora, juvenum, æmulantium ftudia, cœtus habuit. (β) Etfi ejufdem fuiffet ætatis, quo linguæ commercio quemquam Sabinorum ad difcendi cupiditatem exciviffet? (γ) Quo præfidio unus per tot gentes diffonas fermone, moribufque perveniffet? Vid. Liv. *Lib. I. c.* 18. Conf. C. c. *Tufc.Q. lib. IV. c.*1.

II. Hoc

II. Hoc probabilior eſt unaquæque propoſitio, quo plures adſunt περιστάσεις, ſive circumſtantiæ, & ſenſiones, quæ eidem veri ſpeciem conciliant.

NOT. Pluris, quam quiſquam opinatus fuerit, perſæpe intereſt ad felicitatem humanam, gradus probabilitatis rite definiri, ut adeo dudum eruditi *Logicam probabilium*, quam VVOLFIUS promiſit, magnis deſideriis expetierint.

III. Cave, exiſtimes, id omne eſſe probabile, quod eſt poſſibile.

NOT. Cautio hæc, ſi quando, in ſpe certe, metuve perquam eſt neceſſaria. Conſtat enim, complures homines perverſe, ne dicam, ſtolide ea ſæpenumero ſperare, vel metuere, quæ poſſunt accidere, ſed veri ad ſimilitudinem non accedunt.

IV. Quicquid vero eſt probabile, idem eſſe poſſibile, ex his lucide apparet.

§. 171. Syllogiſmum *probabilem* dicimus eum, in quo vel utraque, vel alterutra, præmiſſarum eſt propoſitio probabilis.

EXEMPLUM. Veriſimilitudinem, non ἀπόδειξιν parit argumentatio illa, quam, a gentium conſenſu deſumptam, adferunt quidam, exiſtentiam Dei probaturi. Ita enim rationes conficiunt:

Quicquid omnes gentes dicunt, illud eſt verum.
Atqui omnes gentes dicunt, eſſe Deum. E. verum eſt, eſſe Deum.

NOT. Neque major, neque minor propoſitio certa eſt, ſed probabilis. CICERO huic argumento multum tribuit: *Firmiſſimum hoc*, inquit, *afferri videtur, Deos eſſe credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam immanis eſt, cujus mentem non imbuerit deorum opinio. Tuſc. Qu. lib* 1. Et SENECA: *Apud nos argumentum veritatis eſt, aliquid omnibus videri. Epiſt.* 117.

NOT. Syllogiſmum probabilem dicunt nonnulli quoque *dialecticum*, item *topicum*. Loci enim topici erant apud veteres argumentationum probabilium, quaſi promi condi. De quibus eruditi in

utramque partem existimarunt. Qui meditari rite, & ex ordinis legibus novit, facile carebit locorum, quos vocant, topicorum artificio.

§. 172. Variæ sunt probabilitatis species. Alia probabilitas est *historica*, alia *physica*, *hermeneutica* alia, alia *politica*, alia denique *practica*. De quibus distributins nunc exponemus.

§. 173. Quandoquidem mentis humanæ vires suis, exiguis sane, limitibus sunt definitæ, neque adeo ipsi omnia, vel experientiæ propriæ, vel rationis ope, cognoscere possumus, opus est, ut multa etiam, quæ alii sunt experti, sensibusque usurparunt, & ab iis referuntur, credamus.

§. 174. Est autem *credere* nihil aliud, quam assensum propositioni cuipiam dare, ob testimonium alterius. Et hic assensus dicitur *Fides* (*philosophica*):

§. 175. Fieri potest, & fit sæpenumero, ut ii, qui, quidpiam factum esse, narrant, vel ob ignorantiam dexteritatisque defectum possint, vel ob malitiam velint nos in fraudem inducere, falsumque pro vero obtrudere.

NOT. Cautiones ergo quædam tradantur necesse est, doceaturque, quidnam sit probabiliter verum, quidnam probabiliter falsum in historiis sive factis narrandis. Quare regulas *probabilitatis historicæ*, in qua, fundamenti loco, substernitur auctoritas testis, strictim percensebimus.

§. 176. In omni itaque fide humana, & probabilitate adeo historica, attendas velim ad sequentes circumstantias. I. Ad *testem*, sive eum, qui factum narrat. II. Ad *rem ipsam*, quæ narratur. III. Ad *modum narrandi*. De singulis sigillatim.

§. 177. Non eadem est testium auctoritas. Atque adeo horum diversitas attendenda est. Conspicitnr autem ea (1) *ratione intellectus*, (2) *ratione voluntatis*. (3) *ratione denique sensuum*.

§. 178. *Ratione intellectus* testes sunt, vel perspica-

ſpicaciores, prudentes, & judicandi dote inſtructi, vel ſunt obtuſiores, ſimplices, & de fæce plebis.

§. 179. *Ratione voluntatis* ſunt teſtes, vel probi incorruptique, qui, neutri parti addicti amoris, odiique cauſſas procul faceſſere jubent, vel partium ſtudio præpediuntur, quo minus verum dicant.

§. 180. *Ratione* denique *ſenſuum* teſtes ſunt, vel oculati, ſive αὐτόπται, qui factum coram intuiti ſunt, vel ſunt auriti, qui, rem quampiam eveniſſe, ab aliis acceperunt. Atque hi teſtes auriti ſunt vel *coævi*, id eſt, eo tempore vixerunt, quo factum aliquod evenit, vel ſunt *recentiores*, qui, quicquid narrant, a coævis acceperunt.

§. 181. Ex his ita præſtructis, facile nunc leges probabilitatis hiſtoricæ intelliges, quas ſequentibus poſitionibus complecti juvat.

I. Viri perſpicacis prudentiſque teſtimonium eſt probabilius, quam hominis rudioris, & obtuſi, ſi ea narrantur, quæ pluſculum attentionis judiciique requirunt.

EXEMPL. Si phyſicus, vel mathematicus, iſque judicii ſpectati, phœnomenon naturæ recenſet, cum hujus viri teſtimonium propius fidem eſt, quam inficeti vulgi, quod ea, quæ, vel in cœlo conſpiciuntur, vel in naturæ regno eveniunt, parum attente conſiderat.

II. Sin autem facta narrantur, quæ non niſi uſum ſenſuum, nec magnam adeo attentionem poſtulant, teſtimonium hominis rudis, & ſimplicis eandem merentur fidem, quam teſtimonium eruditi, & prudentis, quin etiam nonnunquam majorem, ſi ſcilicet partium ſtudium metuitur.

EXEMPL. Fuit caupo, qui militem, apud ſe diverſantem, noctu interfecit. Cujus atrociſſimi facti teſtem neminem habuit, præter filiolum, qui, in lecto jacens, putabatur dormire. Hic, poſt aliquod tempus, pueris, cum quibus ludit, rem

narrat, ut gesta est, nec quicquam inde vel sibi, vel parenti timet. Putas ne, in pueri hujus testimonio vim inesse? Putaverim certe ego, maxime, si aliæ plures accedunt, ἀδύνατα vel loci, vel temporis, quæ narrationi fidem conciliant.

III. Si quis partium studio præpeditur, quo minus verum vel videat, vel dicat, facile intelligitur, ejusmodi testis auctoritatem parum valere apud prudentiores. Contra ei viro, quem neutrarum partium esse, ex narrationis circumstantiis colligimus, major habenda est fides.

NOT. Ut vero scias, num testis studio partium sit corruptus, opus est, ut vel ejus patriam, vel religionem, vel sectam, vel familiam, cetera, perspecta habeas. Exempl. gr. TACITUS odio, quam veritati, plus dedisse putatur, cum de veterum Germanorum moribus, habitu, religione, & studiis exponit. Romanus Romanis favebat, quos, scimus, Germanis fuisse infestissimos. Quod idem partium studium recte notatur hodie in Gallis, quos, cum de patria, aut Germanis commentantur, ad amorem odiumque fere omnia, ad veritatem vix pauca referre videas.

IV. Testis oculati auctoritas plus valet, quam testimonium testis auriti.

NOT. Quicquid enim ex aliorum sermone, & per famam acceperis, id plerumque est ejusmodi, ut verum raro ad liquidum perduci queat. Ita enim consuevimus, ut si quid alteri narramus, facile quid affingamus. Atque ita, quo latius spargitur fama, hoc plura accumulantur commenta. Fama enim vires acquirit eundo.

V. Quod testes coævi narrant tutius credes: quam quod ii, qui multo post vixerunt, referunt.

NOT. Thuano ergo Burnetoque, vel ideo multum tribuendum esse, existimant eruditi, quod eorum temporum, quibus vixit uterque, vicissitudines resque gestas memoriæ prodiderunt.

VI. Si

VI. Si idem, quod teſtis coævus, plures, eo-dem modo iiſdemque circumſtantiis narrant, tum vero neſcio, an probabilitate teſtimonii, a coævo lati, addi quid poſſit.

VII. Si idem denique factum, eodem modo, a teſtibus, qui ad verum dicendum jurisjurandi vinculo adſtringuntur, narratur, tum, quia omnes probabilitatis notæ adſunt, facile adducimur, ut ei, quod narratur, aſſentiamur.

§. 182. Hæc de teſtium auctoritate. Ad ea autem ipſa facta, quæ narrantur, parem adferas attentionem, ſi in credendo falli nolis.

§. 183. I. Si in facto, quod narratur, occurrunt quædam, quæ inter ἀσύστατα, ſive ea, quæ fieri non poſſunt, referenda ſunt, tum nulla adeſt probabilitas.

II. Si factum inſolitum, & mirabile narratur, tum attendas, num id a pluribus, iiſque prudentibus, & probatæ fidei viris referatur, an ab unico teſte, eoque vel obtuſiori, aut ad fraudem acuto. Sin illud, facile ad credendum adduceris, ſi hoc, aſſenſionem tantiſper cohibebis, dum evidentiora, certioraque documenta fidem tibi imperaverint.

§. 184. In probabilitate hiſtorica *modus* quoque *narrandi* in cenſum venit. De narrandi autem modo ſic habeto.

I. Quæ hiſtorice, i. e. ſtilo preſſo, ſimplici, & plano narrantur, ea propius ad veri ſimilitudinem accedunt, quam quæ dicendi genere oratorio, aut poetico exponuntur.

SCH. In hiſtorica enim enarratione ſimplicia comparent omnia, ornatuque, tanquam veſte, detracto, nuda. Quæ vero, oratorum, aut poetarum more, referuntur, in iis multum a ſimplicitate ingenua recedi, reperies, omniaque coloribus, ambitioſius conquiſitis, exornari videbis, ita quidem, ut veritas, multis pigmentis fucoque inani tecta, vix, ac ne vix, quidem conſpicia-

ciatur. Quæ JULIUS CÆSAR, quæ CORNELIUS, quæ LIVIUS memoriæ prodiderunt, ea majorem merentur fidem, quam quæ CURTIUS, calamistrato nonnunquam, & tumido scribendi genere usus, de ALEXANDRO MAGNO commentatur. Recte LIVIUS in præfatione: *Quæ, ante conditam condendamque urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monimentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est.*

NOT. Duo sunt, quæ hic monenda restant (α). Quæ de probabilitate historica exposuimus, ad auctoritatem testimoniumque humanum pertinere volumus. Quæ enim testimonio divino nituntur, sunt omni demonstratione certiora (β). Ex dictis intelligitur, facta tantum credi debere, non dogmata, quæ non, nisi demonstratione, confirmanda sunt.

§. 185. Hæc de probabilitate historica. Ad hermeneuticæ probabilitatis leges devenimus. Est autem *probabilitas hermeneutica*, cum a quibusdam, in scripto auctoris obviis circumstantiis, ex. gr. verborum significatione, connexione, scriptoris item ætate, fine, & affectu ad sensum scriptoris concludo.

NOT. *Per sensum auctoris* intelligamus illum conceptum scriptoris, quem per verba in animis legentium, & audientium scriptor, vel loquens vult produci. *Interpretatio* est actus, quo eruimus sensum auctoris.

§. 186. Ad sensum ergo auctoris facilius eruendum, permagni refert, has observari regulas probabilitatis hermeneuticæ.

I. Qui sensum scriptoris eruere cupit, linguam, qua scriptor mentem suam explicavit, probe calleat, ejusdèmque genium, &, quos vocant, idiotismos probe perspectos habeat.

NOT. Ex quo intelligitur, non posse non labi, & errare eos, qui, scriptorem interpretaturi,

ri, translationibus, sive versionibus aliorum fidunt. Parum ergo in Theologia proficiunt, qui sine linguæ Hebrææ Græcæve cognitione ad interpretanda oracula sanctiora accedunt.

II. In interpretando scriptore attendas ad ejus sectam, affectum, munus, ætatem, scopum, &c.

III. In auctoris ergo, quem interpretaris, systema descendas, illumque dijudices ex notionibus domesticis, neque ejus verba sensumque ex nostris notionibus præeonceptisque opinionibus interpretemur.

NOT. Quam legem, ignorantia, incertum, an malitia, migrarunt nostris temporibus complures, qui VVOLFII libros philosophicos interpretaturi, non eas, quas determinavit in Systemate VVOLFIUS, notiones in consilium adhibuerunt, sed ex suis conceptibus conceptus VVolfianos finxerunt.

IV. Cavendum est, ne ad interpretandum scriptorem adferas, vel odium erga scriptorem, vel amorem, vel quascunque alias præjudicatas opiniones.

NOT. Haud enim animus, teste SALLUSTIO, verum providet, ubi illa obficiunt. *Bell. Cat. cap.* 15.

V. In interpretando scriptore verborum ordo, sententiarumque, apto nexu se excipientium, continuatio seriesque attendenda est, neque ea, quæ cohærent, distrahas, & quasi discerpas.

NOT. Dici non potest, quam ridiculæ inde falsæque interpretationes existant, si interpretes ea divellunt, de quibus, nisi contexas extrema cum primis, voce existimari non potest.

VI. Loca auctoris, quæ vocant, parallela, conferenda sunt inter se, & obscuriora explicanda ex clarioribus.

VII. A sensu, qui vocatur, litterali, & proprio ne temere discedas, neque quicquam improprie dici existimes, nisi necessitas ratioque idonea alia suaserit.

VIII. Mitior, & benignior interpretatio est præferenda odiosæ, nec quisquam contradictionis temere est coarguendus.

NOT. Plures interpretationis regulas latius copiosiusque explicavit RAMBACHIUS *in institut. Hermeneut.*

§. 187. Sequitur, ut *probabilitatem physicam* exponamus, quæ est, cum ex pluribus phænomenis sive sensionibus concludimus ad causam aliquam physicam ac modum, quo effectum producit.

NOT. Hæc probabilitas physica locum habet in explicandis, e. gr. *aurora borealis*, *electricitatis*, *fluxus*, *&* *refluxus maris &c.* caussis.

§. 188. Hic sequentes teneto regulas.

I. Caussam phænomeni physici non indagabis facile, nisi omnia ea, quæ phænomenon illud constituunt, rite habueris explorata, experientiamque, regulis supra adlatis, convenienter institueris.

II. Omnes caussæ, quæ ad phænomenon producendum adjumenti quid adferre potuerant, sunt solicite investigandæ, & inter se conferendæ.

III. Ex omnibus ergo caussis possibilibus eæ probabiliter sunt veræ caussæ, quæ cum reliquis sensionibus, & circumstantiis optime consentiunt.

§. 189. *Probabilitas politica* in eo consistit, cum ex pluribus alicujus personæ notis sensionibusque colligimus indolem animi.

NOT. Est hæc probabilitas in cognoscendis pertentandisque hominum animis perquam utilis. Si e. gr. in amico tuo observas faciei hilaritatem, jocandi studium, inconstantiam, prodigalitatem, laborum fugam, cetera, tum ex his notis colligis probabiliter, esse ipsum voluptuosum, sive sanguineum, qui actiones suas huic regulæ conformat: *quidquid jucundum est, seu quod suavius afficit, illud mihi bonum est, illudque appeto.*

§. 190. *Probabilitatem* denique *practicam* eam dicimus, qua ex principiis physicis aut moralibus futurum aliquem prædicimus eventum.

NOT.

NOT. Hac probabilitate utuntur, vel imprimis viri, qui in aulis principum, rebus civilibus administrandis adhibentur. Hi enim rerum publicarum conversiones sagacissime perspiciunt, futurasque, vel belli. vel pacis vicissitudines ex præsentibus augurantur, & ex similibus caussis exspectant similes eventus. De qua casuum similium exspectatione egi in commentatione de *fallaci casuum similium exspectatione*.

SCH. Pertinet huc argumentum, quod desumitur ab *analogia*, quodque inter argumenta probabilia recte refertur. Argumentamur hic a simili ad simile, quia similium similis est ratio. Utuntur hoc argumento physici, cum *incolas planetarum dari*, *probant*, Ita enim illi: *Terra*, *& planetæ sunt corpora solida*, *opaca*, *a sole lumen mutuantia*. *Cum ergo terra incolis repleta sit; quid obstat*, quo minus globos reliquos cœlestes, qui ejusdem sunt naturæ, habitari affirmemus?

§. 191. Propositio, quæ insufficienter probatur, dicitur *opinio*. Opinionum autem aliæ sunt *probabiles*, aliæ *improbabiles*, prout principia, quibus opinio nititur, vel sunt probabilia, vel *precaria*, quæ sine omni ratione sumuntur.

NOT. Hinc intelligas licet, ipsas quoque opiniones, licet sint probabiles, posse esse falsas. Quamdiu enim opinio est opinio, tam diu insufficienter probata est, adeoque nondum omnia ad veritatem requisita adsunt, neque rationes adsunt completæ, quæ efficiunt, ut prædicatum necessario tribuatur subjecto. Atque ita prædicatum potest quoque subjecto repugnare ob rationes, nobis nondum cognitas. Quo ipso vides, propositionem probabilem, & opinionem verisimilem posse esse falsam.

CA-

CAPUT V.

De Meditatione recte instituenda, & veritate per eam investiganda.

§. 192.

CUM hactenus, & veritatis Logicæ naturam, & varias ejusdem species disputaverimus, proximum est, ut exponamus, qua ratione veritatem investigare, & possimus, & debeamus. Veritatis autem indagandæ adjutrix cum *meditatio* divinitus nobis data sit, quæ sit vis meditationis, nunc exponemus.

§. 193. *Meditari* tum dicimur, cum cogitationes nostras, bonæ methodi legibus convenienter, ita applicamus, & eo dirigimus, ut veritates ex veritatibus, notiones scilicet ex notionibus, propositiones ex propositionibus, eruamus, & *meditationem* dicimus cogitationum nostrarum applicationem ad veritatem investigandam, bonæ methodi legibus convenienter.

§. 194. Ex his definitionibus sequentes deducimus positiones, ad meditationis naturam indolemve plenius intelligendam apprime facientes.

I. Meditatio, & bona Methodus differunt fere, ut iter, & via.

II. Colligitur ex his, eos, qui legitime meditari volunt, plures jam veritates debere habere perspectas. Quomodo enim veritates ex veritatibus, positiones ex positionibus erues, nisi jam ante notiones, & positiones habueris cognitas?

III. Vides hinc rationem, cur tyrones, & veritatum, & bonæ methodi ignari, nondum apti sint ad meditandum.

IV. Præcipua lex in omni meditatione sanciatur, ut principia certa, & indubia, fundamenti loco, substernantur. Postulat enim hoc bona metho-

thodus, ad cujus leges meditatio instituenda est, Vid. §. 193. & 12.

V. Rem ergo, de qua meditaris, accurate definias, & terminos, qui occurrunt, distincte explices. Pertinent enim definitiones ad principia, quibus meditatio, methodi legibus conformata, suffulcitur. Vid. §. 12.

NOT. Ut vero rei, quam meditando pertractas, definitionem condas, regulas tibi commendatas habeto, quas commendavimus §. 166.

VI. Definitione rei, de qua meditaris, rite constituta, ea, quæ in definitione occurrunt, denuo definias, secundum regulam supra §. 55. suppeditatam.

VII. Ex definitione, quæ meditationis fundamentum est, novas elicias propositiones, sive formes axiomata. Sunt enim axiomata enunciationes, ex unica definitione deductæ.

SCH. Quandoquidem axiomata sunt in meditando maximi usus; Paucis ostendemus, quomodo formari soleant axiomata. Hic ergo sic habeto (α) *Partem definitionis, genus nimirum aut differentiam specificam, omittas*. E. gr. Definitio *commiserationis* hæc est: *Commiseratio est tædium ex alterius infelicitate perceptum*. Omitte genus, & emergendæ propositiones axiomaticæ (1). *Commiseratio supponit alterius infelicitatem* (2). *Ubi est commiseratio, ibi debet repræsentari alterius infelicitas* (3). *Quo major est alterius infelicitas, quoque vividius eam tibi repræsentaveris, eo major est commiseratio*. Omittas differentiam, & has habebis propositiones (1). *Commiseratio est tædium* (2). *Quicunque commiseratione afficitur, tædio afficitur*.

NOT. (β) *Axioma emergit, si definitionem ita converteris, ut prædicatum in subjecti locum, & subjectum in prædicati locum substituatur*. E. gr. *Quidquid est tædium, ex alterius infelicitate perceptum, illud est commiseratio, item: Ubicunque*

locum

locum habet tædium ex alterius infelicitate perceptum, ibi locum habet commiseratio.

(γ) *Axioma exsistit, si definitionem affirmativam commutaveris in propositionem negativam æquipollentem.* E. gr. (1) *Ubicunque non adest tædium, ex alterius infelicitate perceptum, ibi non est commiseratio* (2). *Ubicunque non adest infelicitas, ibi non locum habet commiseratio* (3). *Quicunque non est capax tædii, ille non est capax commiserationis.*

§. 195. Eadem ratione eruuntur ex unica definitione *postulata*, quæ sunt propositiones practicæ ex unica definitione deductæ.

POSTUL. E definitione *commiserationis* hoc fluit postulatum: *Quicunque alterum ad commiserationem vult excitare, ille debet alteri infelicitatem suam repræsentare.*

§. 196. Ex his axiomatibus, & postulatis novæ exsurgent propositiones, quæ facili negotio, sine multo ratiociniorum anfractu, deducuntur, quæque dicimus *consectaria*.

EXEMPLUM. Si ex definitione *commiserationis* hoc deduxisti axioma: *Commiseratio supponit alterius infelicitatem*, facile nunc eliciet hoc consectarium: *quicumque ergo felix est, non meretur commiserationem.*

§. 197. Si plures definitiones inter se contuleris, tum ex harum comparatione oritur propositio, in qua aliquid tantum affirmatur, & negatur, & est mere theoretica, quæ vocatur *theorema*.

Theorema itaque inventurus duas, vel plures sumet definitiones, easque inter se conferat. Rem exemplo illustrabo. Prima definitio est: *Commiseratio est tædium ex alterius infelicitate perceptum.* Altera hæc: *Tædium est sensus imperfectionis.* Hinc Theorema: *In omni commiseratione inest sensus imperfectionis. Demonstr.* In omni tædio est sensus imperfectionis. (*per def. tædii*). In omni commiseratione est tædium, (*per def. commis.*) E. in omni commiseratione est sensus imperfectionis.

§. 198.

§. 198. Cum *problema* sit propositio practica demonstrabilis, facile intelligitur, propositionem ejusmodi eodem modo inveniri, quo theorema investigatur. Duas scilicet pluresque definitionis inter se conferas, tum ex hac collatione prodibit propositio practica.

SCHOL. Sit Problema: *quicunque in altero vult commiserationem excitare, debet in altero ciere sensum imperfectionis*. Hæc propositio practica eruitur ex duabus definitionibus *commiserationis, & tædii*. Ad solutionem problematis feliciter instituendam requiritur, ut caussas, & originem rei, quæ produci debet, perspicias.

SCHOL. Sit Problema: *commiserationem in altero excitare*. Sinosti, quod commiseratio oriatur ex repræsentatione infelicitatis, tum facile problema solvetur. Commiseratio oritur ex repræsentatione infelicitatis, E. si commiserationem in alio, vel erga te, vel erga amicum tuum vis excitare, id age, ut alter infelicitatem, vel tuam, vel amici sciat; sibique vividissime repræsentet.

§. 199. Ut vero hæc, quæ de meditatione instituenda diximus, accuratius intelligantur, exemplum meditationis suppeditabo, ex quo series continuatioque cogitationum perspici potest.

NOT. Fac, te velle quid commentari de *Eloquentiæ* natura, & characteribus, ita ut, libris tantisper sepositis, omnia propria meditatione eruas, tum secundum meditationis bonæque methodi regulas ita procedes.

(§. 1.) Sollicitus esto de definitione eloquentiæ secundum regulam §. 194. n. 5. traditam. Definitionem autem, & notionem distinctam eloquentiæ facile tibi formabis, si casus speciales, in quibus quis eloquentia dicitur instructus, rite fueris contemplatus, eosdemque ita inter se contuleris, ut ex his, secundum regulas §. 166. explicatas, notionem universalem *eloquentiæ* abstrahas. Prodibit autem, si regulis suppeditatis convenienter me-

meditatus fueris, hæc definitio *eloquentiæ*. *Eloquentia* est facultas pulchre loquendi.

(§. 2.) Hac definitione *eloquentiæ* præfulta, attendas ad notas, & partes, quæ in definitione eloquentiæ occurrunt, eandemque constituunt, vi regulæ §. 55. expositæ, adeoque explices, quid sit *pulchre loqui*. *Oratio* scilicet *pulchra* est, quæ placet, & is *pulchre* loquitur, qui loquitur ita, ut placeat.

(§. 3.) Ex his definitionibus deducas axiomata secundum §. 194. n. 7. Fluunt autem ex definitione eloquentiæ hæc axiomata.

AXIOMA (α) *Quicumque eloquentia est instructus gaudet facultate pulchre loquendi* (β). *Ab eloquentia oratio pulcra sejungi non potest* (γ) *Qui non facultate pulchre loquendi est præditus, non potest dici eloquens* (δ). *Qui ad eloquentiam, pervenire vult, id agat, ut facultatem pulchre loquendi sibi acquirat*.

(§. 4.) Ex definitione τῶ pulchre loqui, sive *pulchræ orationis* hæc elicies axiomata.

AXIOMA (1) *Qnicumque pulcre loquitur, orationem ita conformet, ut audientibus placeat* (2). *Quæcunque oratio est apta ad placendum, ea est pulchra* (2) *Nemo loquendo placere potest, nisi qui pulchre loquitur*.

(§. 5.) Si interiorem eloquentiæ, & orationis pulchræ, quæ, ab eloquentia sejungi non potest (§. 3.), naturam penitius vis noscere, rursus definias ea, quæ notionem *pulchri* constituunt. Hic occurrit τῶ *placere* (§. 2.).

(§. 6.) Illud *placet*, quod voluptatem in nobis producit. Rursus explices, quid sit *voluptas*. Voluptas est sensus perfectionis. *Perfectio* est consensus variorum in uno.

(§. 7.) Has definitiones ideo præmittas, ut exinde possint formari axiomata, subservitura tibi in demonstranda orationis pulchræ, adeoque eloquentiæ natura.

(§. 8.)

(§. 8.) Axiomata autem præcipua, quæ ex his definitionibus fluunt, sunt hæc fere.

AXIOMA (α) *Sine voluptate τὸ placere locum habere non potest* (β). *Nisi sentiuntur perfectiones, nulla oritur voluptas* (γ). *Perfectionis sensus adeoque voluptas esse non potest, nisi adsit perfectio* (δ). *Voluptas produci non potest, nisi perfectionis sensus producatur* (ε). *Ad id, ut in re quapiam insit perfectio, hæc tria requiruntur* (1), PLURA *sive varia* (2), CONSENSUS *variorum* (3), FINIS, *sive bonum quoddam, ad quod efficiendum impetrandumque varia illa consentiant*.

(§. 9.) Has definitiones si rite inter se contuleris, ex iis, & axiomatibus sequentia emergent Theoremata.

THEOREMA I. *Quidquid pulchrum est, illud debet esse ad voluptatem in nobis producendam aptum*.

DEMONSTRATIO. Pulchrum enim est, quod placet (§. 3.): id autem placet, quod voluptatem in nobis producit (§. 6.). E. quidquid pulchrum est, illud debet ad voluptatem in nobis producendam esse aptum.

THEOREMA II. *Fundamentum pulchritudinis est rei perfectio*.

DEMONSTRATIO. Pulchritudo enim debet ad voluptatem in nobis producendam esse apta (*Theorema I.*) Voluptas produci non potest, nisi perfectionis sensus producatur (§. 8. Axiom. 4.). Perfectionis autem sensus nullus esse potest, nisi, adsit perfectio (§. 8. Axiom. 3.) E. fundamentum pulchritudinis est rei perfectio.

THEOREMA III. *Ut res pulchra sit, non sufficit; ut res gaudeat perfectionibus, sed requiritur, ut sentiantur perfectiones*.

DEMONSTRATIO. Nisi enim sentiuntur perfectiones, nulla oritur voluptas (§. 8. Axiom. 2.; sine voluptate τὸ placere, adeoque etiam *pulchrum* (§. 2.) locum habere non potest (§. 8. Axiom. 1.)

1.). E. pulchritudo esse non potest, nisi sentiantur perfectiones.

(§. 10.) Ex quo novum hoc oritur THEOREMA. *Ut aliqua res sit pulchra, opus est, ut partes ejus amico quodam consensu ad finem aliquem obtinendum referantur*, sive quod idem est, *con,ensus variorum in re aliqua ad finem est fundamentum pulchritudinis*.

DEMONSTRATIO. Cum enim pulchritudinis fundamentum sit rei perfectio (§. 9. Theorem. II.); perfectio autem variorum consensu ad finem aliquem obtinendum contineatur (§. 8. Axiom. 5.): manifestum est, ad rei pulchritudinem requiri, tanquam fundamentum, varietatis consensum.

(§. 11.) Occasione hujus Theorematis occurrit tibi ad animum, eam partium, in re quapiam convenientiam, quæ ad totius rei finem consequendum relata est, vocari a philosophis *symmetriam*, & *commensurationem*.

(§. 12.) Vide ergo novum THEOREMA. *Ut res aliqua pulcra sit, requiritur partium, ex quibus res constat, symmetria, sive commensus.*

DEMONSTRATIO. Cum enim ad id, ut aliqua res pulchra sit, requiratur partium consensus amicus ad finem aliquem obtinendum (§.10.); hæc ipsa autem partium convenientia dicatur symmetria, sive commensus (§. 11.); intelligitur, ad id, ut res pulchra sit, requiri partium, ex quibus res constant, symmetria, sive commensum.

(§. 13.) His ita constitutis, quæ notionem *pulchri*, generatim considerati, efficiunt, nunc nullo negotio intelliges hæc consectaria.

CONSECT. I. Oratio pulchra debet ad sensus mentemque hominis voluptate explendam esse accommodata (§. 9. Theorem. I.)

CONSECT. II. Omnis orationis pulchræ fundamentum sunt ejusdem perfectiones (§. 9. Theorem. II.).

CONSECT. III. In oratione itaque pulchra debent

bent varia, quæ in oratione occurrunt, ita inter se continuare, & convenire, ut id, quod dicendo assequi volumus, sive, quemadmodum philosophi loquuntur, ut orationis finem quam facillime obtineant (§. 10.)

CONSECT. IV. Qui ergo perfectiones & pulchritudinem orationis nosse, vel dijudicare vult, orationis finem, ad quem ea, quæ loquimur, referri debent, perspectum habeat.

(§. 14.) Hic succurrit tibi ex Logica AXIOMA illud: *quod ideo loquamur, ut alii nos intelligant, sive debemus esse in loquendo perspicui*.

(§. 15.) Ex quo series continuatioque cogitationum hoc tibi suppeditat THEOREMA. *Oratio pulchra debet esse perspicua*.

DEMONSTRATIO. Cum enim ad orationem pulchram requiratur, ut ea omnia, quæ in ipsa deprehenduntur, consentiant cum fine loquendi (§. 13. Consect. III.); Finis autem loquendi, isque præcipuus sit, ut ab aliis, ad quos loquimur, intelligamur (§. 14.); sequitur, ut in oratione pulchra debeat esse verborum consensio cum audientium intelligentia, sive debeat esse perspicua.

(§. 16.) Sponte se tibi nunc offerunt hæc consectaria, quæ Theorema præcedens partu quasi exclusit.

CONSECT. I. *Ergo oratio pulchra respuit voces inanes, quibus nulla est subjecta sententia*. Voces enim, mente cassæ, sunt ejusmodi, ut neque is, qui loquitur, conceptum, sive cogitationem cum iis connectat, neque is, qui audit, conjungere notionem aliquam possit. Atque adeo, ut intelligantur, fieri nequit.

CONSECT. II. *E. Oratio pulchra nititur, tanquam fundamento, clara & distincta rerum enunciandarum cognitione*. Quomodo enim oratio pulchra esse posset perspicua, nisi coagmentata esset ex vocibus perspicuis, claris, evidentibus-

que. Quomodo vero voces claræ esse queunt, nisi iis adhæreat idea clara, & distincta?

CONSECT. III. *Orationis ergo pulchra præsidia arcessi debent ex lautiori eruditionis apparatu, maxime ex philosophia*. Hac enim adjutrice, claram distinctamque rerum utilissimarum cognitionem nobis acquirimus.

(§. 17.) Experientia teste, novimus nos, cum ad alios dicimus, id unum persæpe spectare, ut probemus aliis ea, quæ dicimus, audientiumque animos ad credendum flectamus, sive ut *persuadeamus* aliis.

(§. 18.) Unde emergit, in cogitationum ordine, hæc propositio.

THEOREMA. *Oratio pulchra debet esse ad persuadendum accommodata*.

DEMONSTRATIO. Cum, quæ pulchra est oratio, talis esse non possit, nisi varia, ex quibus conflatur oratio, cum fine loquendi consenserint (§. 13. Consect. III.). Finis autem, ob quem ad alios loquimur, præter perspicuitatem, sit is, ut efficiamus, ut, quæ vera putamus, alii itidem habeant pro veris, & contra, quod ipsum est *persuadere*, (§. 17.); consequens est, ut oratio pulchra debeat esse ad persuadendnm accommodata.

(§. 19.) Hinc fluunt hæc consectaria.

CONSECT. I. *E. in oratione pulchra omnia conquiri debent, quæ ad attentionem auditorum conciliandam adferre possunt adjumenti*. Quia sine attentione non obtinetur persuasio.

CONSECT. II. *Ergo in oratione pulchra rationes idoneæ adferendæ sunt, quæ mentem audientium ad assensionem flectunt*.

(§. 20.) Ea omnia, quæ orationi adjiciuntur, ut placeat, & voluptati aurium morigeretur, ejus constituunt *ornatum*.

(§. 21.) En novum THEOREMA: *Oratio pulchra debet esse ornata*.

DE-

DEMONSTRATIO. Cum enim oratio pulchra debeat placere (§. 4.), consequens est, ut varia sibi adjecta habeat, quæ efficiunt, ut placeat. In quo cum sit ejus *ornatus* positus (§. 20.), intelligitur, orationem pulchram debere esse ornatam.

(§. 22.) Hinc hoc fluit CONSECTARIUM: *E. in oratione pulchra plura verba adhibentur, quam ad veritatem nude proponendam requiruntur.*

(§. 23.) *Oratio*, in qua plura verba, quam ad veritatem nude proponendam requiruntur, dicitur *copiosa*.

(§. 24.) Novum ergo ex his efficitur THEOREMA. *Oratio pulchra debet esse copiosa.*

DEMONSTRATIO. Cum enim in oratione pulchra plura verba adhibeantur, quam ad veritatem nude proponendam requiruntur (§. 22.); ea autem oratio dicatur copiosa (§. 23.); perspicuum est, orationem ornatam debere esse copiosam.

(§. 25.) Cum ex §. 12. tibi constet, orationem pulchram requirere aptam partium, ex quibus illa coagmentetur, symmetriam, sive commensum, & ex §. 16. Consect. I. perspectum habeas, orationem pulchram respuere omnes voces inanes, facile nunc intelligis.

(α) *Inanem, & ventosam loquacitatem ab oratione pulchra, licet sit copiosa, sejungendam esse, quia inanis loquacitas, & tollit aptam partium symmetriam, & multas voces, mente cassas, admiscet* (β). *Hinc vides, orationem pulchram debere esse concinnam.*

DEMONSTRATIO. Apta enim membrorum congruentia, qua omnes partes in ea, qua coaluerunt, orationis compage, cum quodam justæ magnitudinis decore conveniunt inter sese, & ordine mensuraque conspirant, efficit id, quod dicimus *orationis concinnitatem*, (per definit.)

NOT. Cum vero ad id, ut oratio pulchra sit, requiratur partium, ex quibus illa coagmentatur,

ſymmetria, ſive *commenſus* (§. 12.); intelligitur orationem pulchram debere eſſe concinnam.

(§. 26.) Oratio, in qua verba cum rebus conſentiunt, & exæquantur, dicitur *apta*.

(§. 27.) *Oratio pulchra debet eſſe apta*.

DEMONSTRATIO. Cum oratio pulchra eſſe non poſſit, niſi in ea inſint perfectiones (§. 13. Conſect. II.); perfectio vero requirat conſenſum (§. 8.): ſequitur, ut in oratione pulchra debeat eſſe conſenſus cum rebus dicendis, ita ut parva ac tenuia tenui, mediocria temperato, magna ſublimi, & magnifico dicendi genere exprimantur. Hæc oratio dicitur *apta* (§. 26.). Ergo oratio pulchra debet eſſe apta.

(§. 28.) Ex his theorematibus demonſtratis plenius nunc intelligis propoſitiones, ad eloquentiæ naturam, indolem latius explicandam facientes, quarum nonnullas hic videas.

I. Quandoquidem eloquentia eſt facultas pulchre loquendi (§. 1.), atque adeo pulchra oratio ab ea ſejungi nequit (§. 3.); vides, eloquentiam eſſe facultatem perſpicue loquendi (§. 15.), quia oratio pulchra debet eſſe perſpicua.

II. Eloquentia reſpuit voces inanes (§. 16. Conſect. I.), atque adeo eloquentia, & loquentia differunt.

III. Eloquentia nititur clara ac diſtincta rerum enunciandarum cognitione (§. 16. Conſect. II.).

IV. Eloquentiæ præſidia debent peti ex lautiori eruditionis apparatu, maximeque ex philoſophia (§. 16. Conſect. III.); ut ergo eloquentia recte dicatur *loquens ſapientia*.

V. Eloquentia eſt facultas ad perſuadendum appoſite dicendi (§. 18.).

VI. Eloquentia eſt facultas ita dicendi, ut rationes idoneæ adferantur, quæ mentem audientium ad aſſenſionem flectant (§. 19. Conſect. II.).

VII. Eloquentia eſt facultas ornate & copioſe dicendi (§. 21. & 23.)

VIII.

VII. Eloquentia est facultas concinne & apte loquendi (§. 25. & 27.).

NOT. Plures propositiones, si ad cogitandum te dederis, se tibi sponte offerent, ita quidem, ut altera alteram partu quasi excludat. In quo quanta insit voluptas, ii demum norunt, qui mentis vires non hebescere patiuntur, sed ingenium, tanquam arcum, intentum habent, & nunc hanc nunc illam propositionem meditando pertractant. Hoc uno exercitio si juvenes, qui in scholis humanitatis ad studia incumbunt, probe subiguntur, dici non potest, quantum inde utilitatis ex logica referant.

CAPUT VI.

De Veritate dijudicanda, speciatimque de modo libros legendi, & dijudicandi.

§. 200.

Exposita hactenus cum veritatis logicæ natura, tum ratione eam inveniendi, nunc in eo versabimus, ut ostendamus, qua attentione, & cautione opus sit, in veritatibus, quas alii invenerunt, examinandis dijudicandisque.

§. 201. Cum vero aliorum veritates libris contineantur, nostrum est, regulas tradere, ad quas aliorum scripta queant dijudicari.

§. 202. Libri aut continent facta, aut dogmata, sive universales propositiones. Illi vocantur *historici* hi *dogmatici*. Ut adeo intelligas, scripta omnia commode dispesci posse in scripta dogmatica, & historica.

NOT. Fit persæpe. ut in scriptis quibusdam aliorum dogmata cum probationibus suis recenseantur. Hæc scripta recte dixeris *scripta dogmatico-historica*; huc pertinent multa diaria eruditorum. Quæ vero dogmata inter se, nexu legiti-

mo connectuntur, & solide demonstrantur, tum scriptum dicitur *dogmaticum scientificum*.

§. 203. In dijudicando scripto historico has potissimum regulas tibi habeto commendatas.

I. Attendas, num scriptum historicum sit verum.

NOT. Hic ergo probabilitatis historicæ leges, a nobis §. 173. expositas, in consilium adhibeas.

II. Num in iis, quæ narrantur, ordo legitime observetur, probè dispicias.

NOT. De ordine autem scripti historici optime judicabis, si ad circumstantias temporis animum adverteris, & chronologiam tibi familiarem reddideris.

III. Attendendum, num scriptum historicum fini respondeat, sive num sit *completum*.

SCHOL. Finis, pro historiæ diversitate, varius est (α) *Historiæ naturalis* finis est, phœnomena, & facta naturæ rariora describere (β), *Historiæ ecclesiasticæ* scopus est, facta & vicissitudines ecclesiæ commemorare, & errores & errorum remedia, in omnibus seculis, indicare, providentiamque divini Numinis, in cœtus divinioris conservatione conspicuam, oculis animisque lectorum subjicere (γ). *Historiæ civilis* hæc prima lex est, ut exempla adferantur in medium, quibus politices præcepta stabiliuntur, ut rerum publicarum, incrementa, & conversiones explicentur, subnexis ubique caussis, quibus, vel rerum publicarum flos, vel interitus sit productus (δ). *Historiæ* denique *litterariæ*, in qua, vel facta scientiarum, vel vitæ, & facta eruditorum enumeranda sunt, is, vel in primis finis est, ut cognitio veritatum, a veritatibus in medium prolatarum, inde acquiratur, itemque subsidia suppeditentur, quibus ars heuristica, sive inveniendi possit augeri. Ergo in historia litteraria recenseri debent scripta, eorumque argumenta, item methodus, in iisdem adhibita, & a qua stirpe hæc, & illa ve-

veritas ſit ducta. Vitæ eruditorum accurate enarrandæ ſunt, & quæ cujuſque ſint in hanc, vel illam eruditionis partem promerita, indicentur.

§. 204. Quod ad ſcripta dogmatica, eaque, ut vocant, ſcientifica attinet, in iis legendis examinandiſque hæc teneto.

I. In ſcripto dogmatico ſcientifico primum ſcriptoris ſcopum perſpectum habeas, quem intelligas licet, vel in primis ex præfatione.

II. Perutile eſt in legendo dijudicandoque ſcripto dogmatico, quaſque veritates, in ſingulis paragraphis obvias, in certas quaſdam deſcribere propoſitionum ſpecies, atque ſolicite diſpicere, num vel ad definitiones, vel ad axiomata, & poſtulata, vel ad theoremata, & problemata pertineant.

III. In primis videas, ſi ſcriptum dogmaticum ſub incudem vocaveris, num certæ & legitimæ definitiones, fundamenti loco, ſubſternantur, &, quo nexu, theoremata ex iis demonſtrentur.

NOT. Hic egregie inſervient tibi magnoque erunt uſui regulæ, quas ſupra in capite de definitionibus explicavimus.

IV. Diſpiciendum eſt, num ſcriptum dogmaticum ſit *ſolidum*, i. e. num omnes propoſitiones firmis demonſtrationibus corroborentur, ita quidem, ut nihil, præter experientias indubias, definitiones, & axiomata, ſive probationes admittatur.

NOT. Hic in conſilium ea adhibebis, quæ a nobis in Capite de demonſtratione dicta ſunt. Si in ſcripto, vel principia incerta, & dubia præſtruuntur, vel nexus probandi nullus conſpicitur, tum ſcriptum illud vocamus *ſuperficiarum*.

V. Cum ſcriptum ſolidum accuratas demonſtrationes continere debeat (num. IV.), in omni autem demonſtratione omnes propoſitiones ita connectantur, ut altera ex altera, omnes autem ex principiis certis fluant (§. 167.): intelligis, ſcriptum dogmaticum, quia debet eſſe ſolidum,

eas debere continere veritates, quæ apto nexu devinciantur, sive quod idem est, *systematice* conficiendum esse.

NOT. *Systema* enim dicimus veritatum, inter se connexarum, congeriem.

VI. Ex his omnibus intelligis, perspicuitatem & soliditatem præcipuas esse dotes scripti dogmatici.

CAPUT VII.

De Veritate cum aliis communicanda, deque modo alios convincendi.

§. 205.

Rationem investigandi veritates, vel ab aliis investigatas examinandi hactenus exposuimus. Nunc leges trademus, quæ docent, quomodo cum aliis ea, quæ cogitamus, debeamus communicare.

§. 206. Qui alterum ad veritates, sibi nondum notas, verbis, viva voce prolatis, perducit, is alterum dicitur *docere*.

§. 207. Age ergo, eorum, qui docendo cum aliis veritates communicant, requisita paucis his complectamur positionibus.

I. Qui alterum vult docere, sit perspicuus.

NOT. Quomodo enim cum altero veritates communicabit, nisi intelligatur? Donum ergo perspicuitatis ad docendum, vel inprimis requiritur.

II. Ergo is demum docere debet, qui rem, quam docet, distincte intelligit.

NOT. Qui enim rem docendam distincte intelligit, is eam per verba cum aliis facile distributiusque communicare potest.

III. Ad perspicuitatem docentis pertinet, ut singulos terminos accurate definiat, atque ita obscurita-

ritatem, quam voces vagæ, & indeterminatæ pariunt, tollat.

IV. Perspicuitati consulitur, si res abstractæ, & a sensibus remotiores exemplis, e communi vita petitis, illustrantur.

V. Docentis est, eos, quos docet, de veritatibus certos reddere.

NOT. Secus enim si fit, ii, qui docentur, dubitant, num sint ea vera, quæ proponuntur. Docentis autem refert, ea, quæ docentur, distincte ab auditoribus intelligi, quod fieri non potest, si in incerto vagentur.

VI. Ex quo conficitur, docentem habitu demonstrandi debere esse instructum.

NOT. Demonstratione enim via munitur ad certitudinem, quod capite de demonstratione probavimus.

VII. Præcipua ergo virtus, & dos docentis esse debet *soliditas*.

NOT. *Soliditas* enim, ut diximus, in eo, vel maxime conspicitur, si idoneis quamque propositionem rationibus communire possumus ita, ut ratiocinia ex ratiociniis nectantur, omniaque enunciata firmis, nec facile convellendis, fundamentis superstruantur.

VIII. Ex his omnibus intelligitur, in docendo hanc legem sanciri debere, ut docens alios, quos docet, vel de veritate, vel de falsitate propositionis convincat.

NOT. *Convincere* alterum dicimur, cum efficimus, ut alterum certum reddamus de veritate, vel falsitate propositionis alicujus, id quod partes docentis exigunt (num. V.). Ipsa autem illa actio, qua alterum certum reddimus, dicitur *convictio* (in sensu scil. *activo*). At convictio (*passive* sumta) est status ille, quo certi sumus de alicujus propositionis, vel veritate, vel falsitate.

§. 208. Convictionis natura, & indoles rectius perspicietur, si, & ea, quæ ex parte *convincentium*,

tium, & ea, quæ a *convincendis* requiruntur, exposuerimus.

§. 209. Has ergo habeto positiones.

I. Qui alterum convincere vult, id agere debet, ut distincte explicet propositionem, de qua alterum vult convincere.

NOT. Quomodo enim alterum certum reddet de propositionis veritate, cujus sensum alter non capit?

II. Qui alterum convincit, id efficit aut per demonstrationem, aut per experientiam.

NOT. Certitudo enim acquiritur, vel per demonstrationem, vel per experientiam. Illa convictio dicitur a *priori*, hæc a *posteriori*.

III. Hic intelligitur, eum, qui convinci vult, debere in demonstrationibus non esse prorsus hospitem, & peregrinum.

NOT. nisi enim demonstrationem capit quis, convictio non locum habet. Rustici ergo, & rudiores difficilius convincuntur de veritatibus abstractis, quam eruditi.

IV. Qui convinci vult, debet adferre attentionem.

NOT. Sine has enim demonstrationem non capiet, nec distincte intelliget nexum propositionum.

V. Ejus ergo, qui convincendus est, attentio nullo modo turbanda est.

VI. Atque adeo eum, quem convincere allaboramus, non debemus turbulentis affectibus implere.

NOT. Minuitur enim, quin etiam tollitur attentio in affectuum turba, & impetu, teste experientia.

VII. Fugienda ergo sunt convicia, & dicteria, si alterum convincere volumus.

NOT. Fieri enim non potest, quin ad convicia aut scommata affectus iræ tristitiæque cieatur. Perabsurde ergo agunt, qui, dum in aliis convincendis occupati sunt, conviciorum mole alios obruunt.

C A-

CAPUT VIII.

De modo alios confutandi.

§. 210.

CUM alios convincimus de errore, tum illos dicimur *refutare*.

§. 211. Quæ ergo de convictione, capite præcedenti, adlata sunt, nunc valent quoque de confutatione.

I. Quandoquidem convincimus alios per demonstrationes (§. 209. num. II.), intelligitur, eum, qui, refutare alterum vult, debere demonstrare falsitatem propositionis, quam alter pro vera habet.

II. Non est ergo refutatio cum *impugnatione* confundenda. Illa postulat demonstrationes, hæc vero ex incertis & precariis principiis probat, alterum errasse.

III. Hinc intelligitur, veram propositionem non posse refutári. Si enim propositio vera refutari posset, tum demonstrati posset, eam esse falsam, adeoque esset falsa. Nam, quicquid legitime demonstratur, illud verum est (§. 168. num. VII.) Verum ergo esset, veram propositionem esse falsam.

IV. Ea ergo propositio, quæ legitime demonstrata est, non potest refutari.

V. Cum is, qui alterum vult convincere de propositionis, vel veritate, vel falsitate, ejus positionis sensum distincte explicare debeat (§. 209. num. I.), sequitur, ut confutaturus alterum, propositionem ante explicare debeat, quod vocamus *statum controversiæ formare*.

NOT. Hoc ipso evitatur omnis *Logomachia*, quæ ex eo oritur, cum alter alterum non intelligit.

VI. Ejus, quem convincere volumus, attentio nul-

nullo modo turbanda est (§. 209. num. V.) Ergo cavendum, ne alterius, quem confutare cupimus, attentionem turbemus (§. 210.). Ergo in confutando abstinendum est a conviciis, & aculeatis dicteriis (§. 209. num. VII.).

VII. Ex quo lucide apparet, in confutando consequentias, quæ animo nocendi, & alterum risui exponendi formantur, esse vitandas.

VIII. Argumenta quoque *ab invidia ducta*, quibus utimur, ut alterius famæ labeculam aspergamus, in confutando neutiquam adhibere decet.

SCHOL. *Argumenta ab invidia ducta* eas rationes appellamus, quibus utimur, non ut verum in lucem proferamus, sed ut adversarium, quem confutare videri volumus, exosum aliis invisumque reddamus. Huc pertinet illud, si propositionem confutandam Atheismi plenam ipsumque scriptorem Atheum esse, clamitamus, si item propositionem, quam impugnamus conferimus cum placitis hominum, jam invisorum, & fama laborantium.

CAPUT IX.

De modo se defendendi.

§. 212.

QUI demonstrat, se ab altero non esse confutatum, ille se adversus dissentientem *defendere* dicitur.

§. 213. De defensione sequentes observes regulas.

I. Si propositio aliqua legitime demonstrata est, eademque ab aliis impugnatur, non opus est, ut eam multis defendas, cum certum sit, eam confutari non posse.

II. Si sensus verborum vindicandus est, satis te defendisti, si, quid per verba velis intelligi, demonstraveris. Si notionem, quam cum verbis tuis

con-

conjungis, pertinaciter rejicit adversarius, aut malitiose verba in perversum sensum detorquet, non opus est amplius defensione.

III. Contra impugnantem, qui injuriis potius, & conviciis, quam argumentis militat, non magis opus est defensione, quam contra furiosum, aut summe ebrium, conviciis te lacessentem.

NOT. At si adversarius, qui te criminatur, apud alios plurimum valuerit auctoritate, tela calumniarum retundenda sunt, ne existimatio tua, & fama in discrimen adducantur.

§. 214. Ejusmodi scripta, quibus continentur defensiones adversus criminationes, aut errorum imputationes, dicuntur *scripta apologetica*. Scripta *polemica* sunt, quibus errores refutantur, aut impugnantur, aliorumque sententiæ impugnatæ defenduntur.

NOT. Dicuntur alias quoque scripta *eristica*, quorum numerus minui potius debebat, quam augeri.

CAPUT X.

De modo disputandi.

§. 215.

MUtuam propositionis alicujus impugnationem, & defensionem coram institutam dicere solemus *disputationem*.

§. 216. Eum, qui positionem, vel thesin, de qua disputatur, impugnat, dicimus *opponentem*. Qui vero thesin contra impugnationem defendit, vocari solet *respondens*. Qui autem respondentis partes tuetur, illique succurrit, & suppetias fert si quando hæserit, dicitur *præses*.

§. 217. Quæ ad disputantes requiruntur, his includam positionibus.

I. Qui de argumento quodam disputare vult, argu-

argumentum, de quo disputatur, distincte intelligat.

II. Linguæ, qua disputatio instituitur, sit peritus, præsentemque adferat animum.

III. Disputantes sibi vere contradicant, ne, more vetularum, in rixas incidant, & de lana caprina altercentur.

IV. Disputaturi sint vacui ab omnibus turbulentis affectibus, ira præsertim, & invidia, modestiamque, & veri studium sibi habeant commendatum.

V. Ut appareat, num sibi contradicant disputantes, opus est, ut opponens propositionem, quam impugnat, distincte explicet, aut a respondente theseos sensum, & explicationem postulet.

§. 218. Opponentis hæ fere partes sunt.

I. Sententiam thesi, de qua disputatur, contrariam probet.

II. Argumenta, quibus thesin impugnat, proferat ordine, quoad ejus fieri potest, syllogistico, ut ipsius mens, & nervus probandi eo melius perspiciatur.

III. Præmissas syllogismorum, quibus utitur, tamdiu probet, si dubiæ sint, donec perventum fuerit ad principia certa, & indubia.

IV. Omnes cavillationes, convicia, dicteria, quæ turbant attentionem, evitet opponens.

V. Videat, num respondentem ex propriis assertionibus refutare, &, quod ajunt proprio gladio jugulare queat, quod est κατ᾽ ἄνθρωπον disputare.

§. 219. Si opponens propositionem impugnavit, tum respondens sequentia observet.

I. Respondens integrum syllogismum, prout ab opponente fuit prolatus, repetat, ut pateat, num opponentis mentem, & sensum perceperit. Quo ipso respondens dicitur *argumentum assumere*.

II. Assumto argumento, porro respondens dispiciat de omnibus propositionibus, num debito gau-

gaudeant robore, quarum si una alterave videatur dubia, expetat sibi probationem ejusdem.

III. Probatione dubiæ propositionis ab opponente prolata, infringatur nervus argumenti.

§. 220. Quod fit, varie respondendo:

I. Forma syllogismi examinatur, & disquiritur, num ratiocinatio opponentis sit regulis syllogisticis conformis.

II. Materiæ ratio habetur, ubi respondens, vel *concedit* totum argumentum, si scilicet illud non fuerit contra thesin, vel infringit rationes opponentis per *instantiam*, qua per exemplum contrarium prolatum demonstratur, enunciationem opponentis non esse universalem, vel per *inversionem*, *&* *retorsionem*, vel denique per *distinctionem*, *&* *limitationem*.

§. 221. Disputandi methodus syllogistica ceteris methodis præferri meretur, quia, si argumentum forma syllogismi incluseris, omnes propositiones speciatim distributiusque recensentur, ut ita respondens fontes errorum felicius detegere queat.

NOT. Cum per quæstiones, & responsiones disputatur, dicitur hæc methodus *erotematica*, itemque *socratica*, per quam facile opponens, vel respondentem, vel respondens opponentem in fraudem inducit.

Finis Philosophiæ Rationalis.

IN-

INSTITUTIONES METAPHYSICÆ.

PARS PRIMA.

PROLEGOMENA.

De Metaphysices natura, & indole.

§. I.

QUamvis ſint, qui, juventuti, in ſcholis ad humanitatem erudiendæ, metaphyſicam tradendam eſſe negant, propterea quod innumeras tricas ſpinoſaſque quæſtiones, quas neſciſſe rectius fuerit, contineat; mihi tamen perſuaſum eſt, tanto minus juvenes a deliciis metaphyſicis eſſe arcendos, quanto pluris intereſt, eos mature pervenire ad diſtincte cogitandi facultatem, ad quam aſſequendam elegantiſſima hæc diſciplina plurimum adfert adjumenti.

SCHOL. *Metaphyſices* nomen invidioſum eſt, & infamiæ propemodum ſubjectum. Eam enim ſcholaſtici metaphyſicen tractandi rationem injerant, ut nugarum ineptiarumque plurimum, veritatum utilium parum adferrent, terminoſque, mente caſſos, barbaros, & nefando quidem auditos, procuderent. Quo factum, ut metaphyſica plurium, & in his prudentiorum, ludibrio fuerit expoſita, & propemodum convicii loco habitum, vocari metaphyſicum. At poſtquam, pulſa ſcholaſticorum barbarie, metaphyſica dignitati, honorique ſuo reſtitui cœpit, eo nunc prodit habitu, ut quantum diverſa eſt a veterum quiſquiliis, tantum ſuis cultoribus adferat emolumenti.

§. 2.

§. 2. Ut ergo intelligatur rectius, quid sit *metaphysica*, nonullas præmittemus positiones, ex quibus lucide apparebit, quid tandem sit illud, quo metaphysica ab omnibus aliis rebus, & disciplinis internoscatur.

§. 3. Omnis cognitio humana oritur a sensibus. Quidquid autem sensibus percipimus, id pertinet ad *individua*, quæ multiplicibus determinationibus, & circumstantiis, vel loci, vel temporis, vel personæ, involuta, & vestita nobis sistuntur; id quod in Logica fusius docuimus.

§. 4. Quamvis vero omnia individua, quæ sensibus percipimus, ob innumeras circumstantias, & determinationes ita a se invicem differant, ut alterum alteri nunquam in omnibus simile deprehendatur, sunt tamen quædam proprietates, & notæ quas habent individua, multum alioquin a se discrepantia, communes, & in quibus eadem perpetuo conveniunt (§. 45. Log.).

EXEMPLUM. JULIUS CÆSAR, CICERO, POMPEJUS, sunt individua. In his miram quandam animadvertes diversitatem, sed in quibusdam similitudinem, & convenientiam deprehendes, e. g. in eo, quod hæc omnia individua sint substantiæ, quod vivant, & sentiant, quod existant, cetera.

§. 5. Quando has notas proprietatesque, rebus pluribus communes, nobis repræsentamus, tunc notiones, sive repræsentationes harum affectionum, rebus pluribus communium, dici solent *notiones universales* itemque *abstractæ*. Scientia autem universalium, sive disciplina illa, in qua notiones universales, & communes distincte explicantur, dicitur *Metaphysica*.

NOT. Metaphysicæ ergo est, notiones rerum communes, & generaliores distincte evolvere, rerum discrimina pervestigare, propositiones, & axiomata, in ceteris disciplinis, exempl. grat. philosophia morali, physica, &c. fundamenti loco

ponenda, ita ſtabilire, ut iis demonſtrationes ſuperſtrui queant.

§. 6. Complectitur autem Metaphyſica, ex mente recentiorum, has quatuor diſciplinas: (α) *Ontologiam*, in qua notiones univerſaliores, & principia cognitionis humanæ communiſſima diſtincte exponuntur. (β) *Coſmologiam*, ſive, *ſcientiam mundi in genere*. (γ) *Pſychologiam*, quæ cum ea, quæ per experientiam de anima nobis innoteſcunt, tum illa quoque, quæ ratiociniorum ope, inveſtigamus, explicat. (δ) *Theologiam* denique *naturalem*, in qua de Dei exiſtentia, ejus attributis operibuſque exponitur.

NOT. Has diſciplinas ergo cum complectatur metaphyſica, intelligis, cur nonnulli eam cum Cel. THUMMISIO definiant, per ſcientiam entis, & mundi in genere, rerumque immaterialium.

SCHOL. Nos eum commentandi ordinem nunc ſervabimus, ut (α) generaliora cognitionis humanæ principia, & notiones communes explicemus, in *ontologia*; (β) ea, quæ ad mundi, generatim conſiderati, notionem conſtituendam ſpectant, adferamus, in *coſmologia*; (γ) & animæ humanæ, DEIque naturam, & proprietates lectorum animis ubjiciamus in *pſychologia*, & *theologia naturali*.

IN-

INSTITUTIONES ONTOLOGIÆ.

SIVE

PHILOSOPHIÆ PRIMÆ.

PROLEGOMENA.

§. 7.

Ontologiæ eſt, generaliores, & communiſſimas notiones diſtincte explicare (§. 6.). Cum autem in hoc conceptu omnia conveniant, quod entia ſint, ita ontologiam pertractabimus, ut, præſtructis primis cognitionis humanæ principiis, ab entis conceptu enodando ordiamur. *Ontologiam* ergo recte definimus per ſcientiam entis in genere, ſeu quatenus ens eſt.

NOT. Ontologia vocatur quoque *philoſophia prima*, propterea quod in eadem prima veritatum omnium principia, & primæ notiones, in aliis diſciplinis applicandæ, & in ratiocinando uſui futuræ, traduntur.

§. 8. Quæ de ontologia, ejuſque natura, & uſu notari merentur, his complectimur poſitionibus:

I. Cum ontologia ſit ſcientia, (§. 7.) omneſque adeo ejus propoſitiones demonſtrari debeant, (per def. ſcientiæ) manifeſtum eſt, ontologiam minus recte haberi a quibuſdam pro Lexico Philoſophico.

NOT. Nimis arctis ontologiam limitibus defi-

niunt ii, qui, præter terminorum barbarorum farraginem, nihil in ea contineri putant.

II. EX ontologia ceterarum disciplinarum veritates robur suum stabilitatemque petunt, atque adeo non miror, cur nonnulli eam scientiarum principem, & reginam appellitent.

NOT. Fundamenta enim, quibus nituntur veritates, vel physicæ, vel morales, stabiliuntur in ontologia.

III. Evidens nunc est, cur sine ontologia cognitionem mentis humanæ solidam esse negemus.

NOT. Solida enim non potest esse cognitio nostra, nisi prima omnis scientiæ principia, primasque veritates, quæ fundamentum conclusionum omnium constituunt, perspectas habuerimus. Unde autem eas tibi perspectas reddes, nisi ex ontologia?

IV. Usus ontologiæ est varius, & per omnes disciplinas, quæ philosophiæ ambitu comprehenduntur, sese diffundit.

EXEMPL. In Theologia naturali DEI existentia non potest demonstrari sine principiis, & notionibus in ontologia stabilitis. In psychologia animi humani immortalitas non demonstrabitur, nisi ex ontologia perspectum habueris, quæ sint entis simplicis proprietates.

CAPUT I.

De primis cognitionis humanæ principiis.

§. 9.

EST ontologiæ, universaliora cognitionis humanæ principia stabilire (§. 6.). Duo autem sunt omnis cognitionis humanæ principia, alterum scilicet *principium contradictionis*, alterum *principium rationis sufficientis*.

SCHOL. Omnes, quas cognoscimus, veritates, sunt

ſunt duplicis generis, aliæ *neceſſariæ*, i. e. ejuſmodi, ut aliter eſſe non poſſint, aliæ *contingentes*. Neceſſariæ veritates nituntur principio contradictionis, contingentes ſuperſtruuntur principio rationis ſufficientis.

§. 10. A principio contradictionis ordiemur. Quod ut intelligi poſſit plenius, explicabimus ante, quid ſit *contradictio*, quid ſit *principium*. Cum de una eademque re aliquid ſimul affirmamus, & negamus, tum dicimur nobis *contradicere*, ut adeo contradictionem recte definiamus per ejuſmodi orationem, qua de una eademque re idem ſimul affirmatur, & negatur. Per *Principium* hic intelligo ejuſmodi propoſitionem, quæ in ſerie veritatum prima eſt, & unde deduci, intelligique debent reliquæ veritates.

EXEMPLUM. Cum dicis: CAJUS eſt philoſophus, & CAJUS non eſt philoſophus, tum contradicis tibi, de una enim eademque re ſcilicet affirmas, quod ſit philoſophus, & negas ſimul, quod ſit philoſophus.

Hæc propoſitio, *Anima eſt ens ſimplex*, eſt principium hujus propoſitionis: Anima eſt immortalis.

§. 11. Eorum omnium, quæ quidem nobis noſſe datum eſt, primum eſt, *quod exiſtat*. Dum autem ſcimus, nos exiſtere, fieri non poteſt, ut eodem tempore, nos non exiſtere, nobis perſuadeamus. Atque idem, quod in exiſtentiæ noſtræ cognitione verum eſt, in aliis quoque rebus locum habere, comperimus. Experientia ergo magiſtra, hæc propoſitio notiſſima eſt, *fieri non poteſt, ut idem ſimul ſit, & non ſit*.

NOT. Atque hæc propoſitio dici ſolet *principium contradictionis*.

§. 12. Quæ de hoc principio obſervari merentur, his habeto poſitionibus.

I. Hoc principium eſt principium abſolute primum, quo prius nec eſt, nec eſſe poteſt.

NOT. Nulla enim propositio prior excogitari potest; ex qua hujus principii veritas possit demonstrari. Quamcunque enim assumseris, semper hoc principium supponere debes, quia alias propositio, quam fundamenti loco ponis, & vera simul esse potest, & falsa.

II. Vides ergo, principium contradictionis recte dici *indemonstrabile*, quia ex his notioribus propositionibus, sive principiis derivari nequit.

III. Principium contradictionis est universale, *i. e.* non casus aliquis, vel datur, vel dabitur, in quo fieri possit, ut idem simul sit, & non sit.

IV. Principium contradictionis est fons omnis certitudinis. Ex hac enim propositione: *fieri non potest, ut aliquid simul sit, & non sit*, fluit hæc *qualibet res, dum est, certo est.*

NOT. Ceterum hæc propositio, quam vocamus *principium contradictionis*, tam evidens est ex ipsis terminis, ut non credam, quemquam exstitisse unquam, aut etiam nunc existere, qui serio nunc propositionem, vel in dubium vocare, vel negare audeat.

§. 13. Hæc de principio contradictionis: Alterum cognitionis humanæ principium est *principium rationis sufficientis*. Quod ut intelligatur recte, exponemus, quid sit *ratio sufficiens*.

§. 14. *Ratio sufficiens* est id, ex quo intelligitur, cur sit alterum.

EXEMPLUM. Si CAJUS, qui sanctioribus litteris operam suam, tempusque consecrare statuerat, oppido animum mutat, & jurisprudentiæ operatur, idque ideo; quod spe ducitur, citius in jurisprudentia colenda amplissimam dignitatem consequendi, tum spes honores citissime assequendi, est ratio sufficiens, cur CAJUS a theologiæ studio cogitationes suas convertat ad Themidos sacra. Ex hac enim spe, qua ducitur, intelligi potest, cur CAJUS, missa theologia, jurisprudentiæ studeat.

§. 15. De

§. 15. De ratione sufficienti, quæ notanda sunt, sequentibus positionibus includemus.

I. Quicquid est, debet habere rationem sufficientem, ex qua intelligi potest, cur potius sit, quam non sit, cur hoc modo sit, nec alio.

NOT. Si enim quicquam esset sine ratione sufficiente; tunc *τὸ nihilum* rem produxisset, adeoque *τὸ nihil* existeret, (quia alias rem producere non potuisset), & non existeret, (quia alias non esset nihil); quod vero, *vi princip i contradictionis*, fieri nequit.

SCHOL. Hæc propositio, *nihil est sine ratione sufficiente*, dicitur a LEIBNITIO, WOLFIOque *principium rationis sufficientis*, quod quidem qui negant, aut non intelligunt, quid hac propositione contineatur, aut dedita opera studioque communis cognitionis humanæ principia, & fundamenta subvertere velle videntur.

II. Id quod omni ratione sufficiente destituitur, nec est, nec esse potest.

NOT. Sunt quidem plurimæ res, quarum caussas rationesque sufficientes ob limites, quibus nostra intelligendi facultas definita est, conspicere non possumus. At colligi inde non potest: Ergo nullæ adsunt rationes sufficientes.

III. Quicquid est, atque adeo, cur sit rationem habet sufficientem, eam aut in semetipso habere debet, aut in alio ente extra se.

IV. Quandoquidem propositio hæc: *nihil est sine ratione sufficiente*, ex principio contradictionis, robur suum stabilitatemque accipit (num. I.) manifestum est, principium rationis sufficientis non esse absolute primum principium.

V. Principium rationis sufficientis in omnibus rebus locum habet (num. I.), atque adeo est universale.

NOT. Non modo in corporibus, sed spiritibus quoque omnis motus actioque gaudet ratione suffi-

I 4 cien-

re queat? Eſt ergo poſſibilis ſenſu priori. *Eruditus homo* eſt poſſibile quid. Non enim notio *eruditi notioni hominis* ita adverſatur, ut illa hanc tollat. Brevis abruptuſque ſtilus idemque obſcurus, eſt poſſibile quid. Poſſunt enim *brevitas*, & *obſcuritas* in uno dicendi genere concurrere, ſecundum illud HORATII:

--- *Brevis eſſe laboro*,
obſcurus fio. De Arte Poetica v. 25.

Quod vel maxime ſtili LIPSIANI exemplo poteſt comprobari. Ut idem homo ſit diſputator ſubtilis, & dulcis tamen orator, fieri poteſt, quo in numero DEMETRIUS PHALEREUS, teſte CICERONE, haberi poteſt. Lib. I. de Off. c. I. Notio enim *ſubtilis diſputatoris*, notionem *dulcis oratoris* non tollit aut reſpuit.

§. 18. *Impoſſibile* ergo vocatur id, quod involvit contradictionem, ſive quod repugnantiam continet.

EXEMPLUM. *Turpitudo*, & *vera utilitas* ſunt ejuſmodi notiones, quarum una alteram tollit. Ut ergo, quod turpe eſt, idem ſit utile, inter ἀδύνατα referendum eſt. Præclare hanc in rem CICERO: *Ut, quod turpe eſt, id quamvis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante, & repugnante natura*. De Off. Lib. III. c. 19.

§. 19. Eorum, quæ ἀδύνατα ſunt, duo ſunt genera. Si quid eſt ejuſmodi, ut involvat in ſe, & ſua natura contradictionem, tum id dici ſolet a philoſophis *abſolute impoſſibile*. Si quid vero fieri non poteſt, ſub quibuſdam conditionibus, & circumſtantiis, tum vocamus illud *hypothetice impoſſibile*.

EXEMPL. Quod ut luculentius queat intelligi, hæc ſubjungam. Ut e. gr. homo ſit ens infinitum, fieri prorſus non poteſt, propterea quod hominis, a Deo creati, naturæ plane adverſatum, nullis

de

definitum esse limitibus, atque adeo, id est, *absolute impossibile*. *Hypothetice vero impossibile* est, ut is fortis sit, qui dolorem summum malum judicat, aut temperans, qui voluptatem summum bonum statuit, quod recte monet CICERO, L. I. de Off. c. v. *Hypothetice* est *impossibile*, ut, sole splendente, nox incubet terris, & tenebrarum omnia sint plena.

§. 20. *Moraliter impossibile* dicitur illud, quod quidem in se non involvit contradictionem, infert tamen repugnantiam in hoc illove subjecto, ob intercedentes subjecti illius perfectiones morales.

EXEMPL. *Ut quis mentiatur, & alterum decipiat*, non in se involvit contradictionem, adeoque in se non est impossibile, at viro bono est impossibile. Num *cadit* inquit CICERO, *in virum bonum, mentiri, emolumenti sui causa, criminari, praeripere? Nihil profecto minus*. Ut qui locupletium testamenta pervertat, fieri potest, Non potest a viro bono. Scite CICERO, *si vir bonus*, inquit, *habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum*. De Off. Lib. III. c. 19.

§. 21. Notionibus τῶ *possibilis*, & *impossibilis* distincte explicatis, facile, nunc intelligi queunt sequentes positiones, quarum unaquæque nihil non adfert adjumenti ad veritates majoris momenti intelligendas.

I. Id, quod est absolute, & in sua natura impossibile, non fieri potest impossibile.

II. Quod hypothetice impossibile est, id potest esse in se, & sua natura possibile.

NOT. Quamvis enim fieri non possit, ut vir bonus, vel officiorum malitiosis blanditiis, vel aliorum oppressione, locupletium hereditates quærat, & testamenta adulteret, fieri tamen in se potest.

Si

Si enim, ut CICERONIS verbis utar, *dares hanc vim Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui revera non esset heres, in foro, mihi crede, saltaret*. l. c.

§. 22. Ita nunc manifestum fiet, quid sit *existentia*. Ut res aliqua existat, non sufficit sola possibilitas, sive non repugnantia, & mera contradictionis absentia, sed *complementum* accedat, oportet, *possibilitatis*, quod ipsum constituit rei existentiam.

SCHOL. Sunt, quibus minus probatur hæc philosophorum dictio: *complementum possibilitatis*, cum, quod ante VVOLFIUM nemo ea usus fuerit, tum quod perobscura sit explicatuque difficilis. At non est, quod quisquam solo vocum sono offendatur, dummodo res, iis significata, sit vera. Ut intelligatur ergo hæc existentiæ definitio, primum explicabimus, quid philosophi per *possibilitatis complementum* velint intelligi, deinde exempla subnectemus, illustrandæ definitioni perquam accommodata.

SCHOL. Priusquam res aliqua existere incipit, est possibilis i. e. potest existere. Status, qui possibilitati rei superaccedit, dicitur *complementum possibilitatis*. E. gr. Cum mundus nondum existeret, tantum erat possibilis. Eo ipso vero momento, quo ad existentiam perducebatur, accedebat complementum possibilitatis. *Existentiam* quoque definire poteris per statum rei, quo ea apta est, vel ad agendum, vel ad patiendum.

§. 23. Ex his conficiuntur hæc enunciata:

I. Quod actu existit, id quoque debet esse possibile.

NOT. Veteres hanc positionem ita enunciabant: *ab esse ad posse valet consequentia*, e. gr. mundus est, ergo potest etiam esse.

II. Quod possibile est, id non ideo existit.

NOT. Scholastici ita: *a posse ad esse non valet con-*

consequentia. Quis ita argumentabitur: Anima potest a Deo destrui, E. destruitur?

III. Quod fieri non potest, sive impossibile, est id non existet, sive *a non posse ad non esse valet consequentia*. E.gr. Fieri non potest, ut corpur cogitet, E. nec cogitat, nec cogitabit.

IV. Quod non existit, non est statim inter ἀδύνατα referendum, sive *a non esse ad non posse non valet consequentia*.

NOT. Nondum e. gr. philosophi demonstrarunt usum electricitatis, num ergo putas, ipsum nunquam demonstrari posse?

§. 24. Facilius nunc, quid sit *ens*, quid *non-ens*, intelliges. *Ens* definimus per id, quod est possibile, sive, cui existentia non repugnat.

SCHOL. Qui *ens* id omne dicunt, quod revera, & actu existit, paullo arctioribus vocem *entis* limitibus videntur circumscribere, propterea quod *ens*, ut vocant *potentiale* hoc modo non continetur definitione entis. Id scilicet, quod jam existit, dicitur *ens actuale*, quod autem existere potest, quamvis non existat, appellari consuevit *ens* in *potentia*, sive *potentiale*. E.gr. Hic mundus est ens actuale, existit enim; at crastinus dies est ens potentiale, nondum enim existit, quamvis possit existere.

§. 25. *Ens rationis* dicitur, quod non existit, nisi in mentis fictione. Ex. gr. *Respublica Platonica*.

NOT. Huc pertinet illud HORATII:

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit, & inducere plumas,
Undique collatis membris, ut turpiter atrum
Desinat in piscem mulier formosa superne, &c.

De Arte Poet. v. 1. Plura entia rationis, si tanti putas, commenta, & ægrorum somnia legere, tibi dabit GELLIUS Noct. Att. L. IX. c. 4.

§. 26. Cave vero, ens rationis confundas cum

non

non-ente. *Non-ens* illud dicimus, quod nec eſt, nec eſſe poteſt, ſive, quod eſt impoſſibile.

EXEMPLUM. *Creatura illimitata*, *Deus dependens*.

CAPUT III.

De Eſſentia.

§. 27.

IN quolibet ente non modo exiſtentia conſideranda eſt, ſed in eo quoque elaboremus neceſſe eſt, ut attendamus ad ejus *naturam eſſentiamque*, atque adeo intelligamus, *quid* res ſit. Cujuſvis autem rei *eſſentia* eſt id, per quod res aliqua præciſe hæc res eſt, & non alia, ſive per quod res ab omnibus aliis rebus poteſt internoſci.

SCHOL. VVOLFIUS in Ontolog. Lat. p. 137. §. 168. *eſſentiam* definit per id, quod primum de ente concipitur, & in quo ratio continetur ſufficiens, cur cætera, vel actu inſint, vel ineſſe poſſint.

EXEMPL. Quod exemplis illuſtrabimus: *Conſidera creaturam, ut creaturam*. Per hoc præciſe creatura eſt creatura, quod ſit limitata, & per limitationem creatura a creatore internoſcitur, ut adeo limitationem conſtituere eſſentiam creaturæ, facillime intelligas. Conſidera *commiſerationem*. Commiſeratio per hoc eſt commiſeratio, quod ſit tædium ex alterius infelicitate. En ejus eſſentiam! *Fortitudinis*, ut hoc addam, eſſentiam ponit CICERO in dolorum laborumque contemtione. L. III. de Off. c. 33. Providentiæ divinæ naturam his enunciat verbis TULLIUS: *In eo maxime eſt occupata, primum ut mundus quam aptiſſimus ſit ad permanendum; deinde ut nulla re egeat, maxime autem, ut in eo eximia pulchritudo ſit atque omnis ornatus*. De Nat. Deor. cap. 22.

§. 28.

§. 28. Ex his sequentes propositiones, nullo negotio, intelligi possunt.

I. Entis quatenus ens est, essentia recte constituitur in ejusdem possibilitate.

NOT. Quod enim illud est per quod ens a nonente distinguitur? Nonne est ejusdem possibilitas? Per hoc enim ens est ens, quod sit possibile (§. 24.).

II. Quodlibet ens sua gaudere debet essentia. Per essentiam enim ens aliquod habet id, ut sit ens. Tollas ergo essentiam, ipsum ens tolli, vides.

III. Essentia entis non est necessaria.

NOT. Entis essentia est ejusdem possibilitas (pos. I.). Quod autem possibile est, necessario est possibile, non potest enim simul esse impossibile (§. 21.). Ergo entis essentia est necessaria.

EXEMPL. Exemplum, huic positioni locum conciliaturi, addemus. Non necessarium est, ut creatura existat. Poterant enim creaturæ etiam non existere. At, ut creatura sit *limitata*, id vero necessarium est. Finge enim, creaturam existere, eamque illimitatam, tum non est creatura, sed ens infinitum. Non necessarium est, ut existant *vitia* in hominibus. At si vitia existunt, non possunt aliter existere, quam ita, ut actiones legi divinæ contrario involvant. Quid si vero, inquies, animo fingerem vitium, quod sit legi divinæ consentaneum? Tum non vitium animo informas, sed virtutem. Caveas ergo rerum existentiam cum earundem essentia confundas. Res, quas Deus condidit, non *existunt necessario*, at *earundem essentia* est necessaria.

IV. Essentia entis est æterna.

SCHOL. Non ita accipi volumus hanc positionem, ac si res cum suis essentiis ab æterno exstiterint, aut in æternum exstituræ sint. Sed sensus, hic est: Deus omnium rerum essentias ab æterno sibi in-

intellectu suo infinito repræsentavit, & si res, quæ nunc existunt, ab æterno exstitissent non alio modo fuissent possibiles. Præclare CLERICUS in Ontol. c. 4. *Essentias rerum*, inquit, *qui æternas, & immutabiles dicunt, id volunt, per quod ens est id, quod est, eu ipsum ens non posse a nobis intelligi, esse aliud ens, & simul idem. Itaque si Deus ab omni æternitate habuerit ideas entium nunc existentium, qualia sunt, illas necessario eadem fuisse, ac nunc sunt*. Accipe, perspicuitatis caussa, exemplum. Circulum Deus ex omni æternitate sibi non alio modo potuit repræsentare, quam rotundum. Quidni, inquies, quadratum? ita non circulum sibi repræsentasset.

V. Essentia entis est immutabilis itemque incommunicabilis.

NOT. Dum enim essentia est necessaria, adeoque aliter esse non potest (§. 28.), intelligitur, eamdem quoque esse immutabilem. Mutari quidem rerum existentia potest, essentia non potest, Nullius vis tanta est, ut efficere queat, ut circulus sit circulus, & tamen quadratus, & creatura sit creatura, & tamen illimitata.

NOT. Ex his decidi potest quæstio illa controversa: *num possit fieri, ut Deus corpori facultatem, & vim cogitandi tribuat?* Hic respondemus negando. Si enim corpus cogitandi vi gaudere posset, tunc essentia spiritus, quæ continetur vi cogitandi, cum corpore communicaretur, adeoque corpus esset corpus (*per hypothesin*), & simul esset spiritus, quia, essentia spiritus gauderet. Quod pugnat cum principio contradictionis (§. 11.).

VI. Ex his perspicuum est, cur philosophi, essentiam entis nec minui posse, nec augeri, contendant. Si enim essentia posset augeri, aut minui, tunc mutaretur. Cum vero essentia mutari nequeat (pos. 5.), patet, eam nec augeri posse, nec minui.

NOT. Hoc sensu essentiæ dicuntur esse, sicut un-

numeri. Sic e. gr. numero ternario nihil addi potest, nihil demi, salvo numero ternario. Si enim quid addideris, non amplius est numerus ternarius, si quid detraxeris, itidem desinit esse numerus ternarius.

CAPUT IV.

De generalioribus entis affectionibus.

§. 29.

Omnia ea, quæ de ente prædicantur, dicuntur ejusdem *affectiones*. E. gr. Puritas, & elegantia est affectio stili latini.

§. 30. Cum vero ea, quæ de ente prædicantur, aut sint ejusmodi, ut ex ejus essentia originem suam repetant, aut præter essentiam, rei insint, consequens est, ut affectiones entis dupliciter possint distingui.

EXEMPLUM. Quod homo sit *libertatis capax*, id ex ejus essentia intelligi potest: At *eruditum*, vel *pium* esse, itidem est affectio hominis, quæ vero non ex essentia hominis ortum suum ducit.

§. 31. Cum non-ens neque existat, neque existere possit (§. 26.), intelligitur, cur non-entis nullæ sint affectiones.

§. 32. Ea prædicata, sive affectiones, quarum ratio sufficiens continetur in ipsa rei essentia, dicuntur *attributa*, sive propria, quæ ab iis affectionibus probe distinguenda sunt, quæ rei insunt, at ex essentia rei non fluant. Hæc dicuntur accidentia, sive modi.

SCHOL. CICERO *magnitudinis animi* attributa eleganter ita enarrat: *Huius virtutis proprium est, nihil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare.* Lib. III. de Off. c. 24. Oratoris attributa his enunciat verbis: *Oratoris proprium est, apte, distincte, orna-*

ornate dicere. De Offic. Lib. I. c. 1. Libertatis proprium est, sic vivere, ut velis. Lib. 1. c. 20. Attributa planetarum, sive stellarum errantium idem eleganter exponit, Lib. II. c. 20. de Natura Deorum. Hæc de attributis.

SCHOL. *Eruditio* est accidens, modus hominis. Cum PLIN. tribuit REGULO imbecillum latus, os confusum, linguam hæsitantem, tardissimam inventionem, memoriam nullam, ingenium insanum, furorem denique, & impudentiam; L. IV. ep. 7. tum hæc omnia, quæ de REGULO prædicantur, accidentia esse vides.

§. 33. His præstructis, facile nunc intelligis has positiones.

I. Posita rei essentia, ponuntur quoque ejus attributa. Fluunt enim attributa ex rei essentia (§. 32.).

II. Attributa entis ab ejusdem essentia separari non possunt.

III. Attributa entis sunt necessaria, & immutabilia. Quia essentia est necessaria, & immutabilis §. 28. pos. III. & V.)

IV. Modi, sive accidentia a re, cujus sunt modi, possunt separari. Potest exempli gr. homo esse homo, quamvis non sit eruditus.

§. 34. Quatenus ens aliquod aptum est per essentiam, & naturam suam ad capiendos, & admittendos modos, eatenus ipsi *dispositionem naturalem* ad illum modum, quem recipere potest, tribuimus.

EXEMPLUM. Homo gaudet dispositione naturali ad eruditionem recipiendam, quia eruditionem, tanquam modum homo per naturam, sive essentiam recipere potest.

§. 35. Ex his apparet, quid sit *entis unitas*. Complexus scilicet eorum omnium, per quæ ens aliquod præcise hoc ens est, nec aliud constituit *entis cujusvis unitatem*.

EXEMPLUM. Considera hunc mundum, qui

constat ex variis corporibus cœlestibus, terrestribusque, quæ, vario connexa modo efficiunt, ut mundus hic præcise hic mundus sit, & non alius. Atque universus ille complexus variorum, hunc potissimum mundum constituentium, efficit, id quod *unitatem* mundi dicimus.

§. 36. Si ergo *unitas* consistit in complexione eorum, quæ essentiam constituunt, cum eaque sunt connexa, intelligitur, *omne ens esse unum*.

NOT. Quæ unitas dicitur *Metaphysica*, atque adeo cuilibet enti tribuitur, quia unumquodque ens essentiam habet indivisam. *Si non esset*, inquit, HEBENSTREITIUS, *Omne ens unum, tunc non esset ens, sed entia, cum divisa essentia arguat multitudinem essentiarum*: Phil. Prim. p. 498.

CAPUT V,

De eo, quod IDEM est, ac DIVERSUM.

§. 37.

E*Adem* dicuntur, quæ sibi mutuo possunt substitui, ita ut, facta substitutione, nulla adsit mutatio. Alii ita: *Eadem* sunt, quorum in uno est omne id quod est in altero.

EXEMPLUM. TERENTIUS Menandri Comœdias, *Andriam*, & *Perinthiam*, easdem esse ait, his usus verbis.

Menander fecit ANDRIAM & PERINTHIAM. *Qui unam recte norit, ambas noverit. Non ita dissimili sunt argumento, sed tamen dissimili oratione sunt facta, ac stylo*, Andr. Prol. 10. conf. WESIERHOFIUS ad h. l. Dictiones hæ Terentianæ: *Præ iracundia non sum apud me*; Heauthon. V, I 48. *Vix sum compos animi, ita ardeo iracundia*; Adelph. III. 2. 12. sunt *eadem*: Potest enim altera in alterius locum substitui, neque ideo sensus mutatur.

Eadem sunt duplicis generis. Si omne id, quod est

est in A, deprehenditur quoque in B, tunc A, & B, dicuntur *absolute eadem*. Si vero A, continet tantummodo aliquid, quod est in B, tum A & B dicuntur *respective eadem*. Sic e. gr. Comediæ, quas adduxi Menandri sunt respective eædem, quia sunt, teste TERENTIO, simili argumento, sed stylo dissimili.

§. 38. *Diversa* sunt, quorum unum continet aliquid, quod non est in altero.

SCHOL. Sunt e. gr. *loquentia*, & *eloquentia diversa*, Vid. PLIN. L. V. ep. 20. qui, alio loco, scite admodum, & eleganter orationis, & historiæ diversitatem enunciat: *Habet*, inquit, *oratio*, & *historia plura diversa in his ipsis, quæ communia videntur. Narrat sane illa, narrat hæc, sed aliter. Huic* (historiæ scilicet) *pleraque humilia, & sordida, & ex medio petita, illi* (Orationi) *omnia recondita, splendida, excelsa conveniunt. Hanc sæpius ossa, musculi, nervi, illam tori quidam, & quasi jubæ decent. Hæc vel maxime vi, amaritudine, instantia: illa tractatu, & suavitate, atque etiam dulcedine placet. Postremo alia verba, alius sonus, alia constructio.* PLIN. Epist. 8. L. V.

SCHOL. Paucis hic, quid sit *idem numero*, & *idem specie*, explicandum videtur. *Idem numero*, quod idem ipsum quoque vocatur, est, quod de se ipso tantum dici potest. Exemp. gr. Idem PLINIUS, qui Epistolas scripsit, TRAJANUM oratione panegyrica collaudavit. *Idem specie* est, cum plura individua conveniunt in conceptu illorum specifico. Exempl. gr. CAJUS, TITIUS, SEMPRONIUS, sunt iidem specie, quia in eo conveniunt, quod sint *homines*.

§. 39. *Nota characteristica* dicitur id, ex quo res cognoscitur, & a reliquis distinguitur.

SCHOL. Sic *planetarum* notæ characteristicæ, quibus a stellis fixis distinguuntur, hæc fere sunt; quod *sint corpora cœlestia, solida, & opaca, quæ tum occultantur; tum rursus aperiuntur, cum a-*

beunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, cum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus insistunt. Vid. CICERO de Natura Deor. L. II. cap. 10.

§. 40. Quæ easdem habent notas characteristicas, dicuntur *similia*, quæ vero diversas habent notas characteristicas, ea vocamus *dissimilia*.

EXEMPLUM. Livius Hannibalem Amilcari dum similem fuisse ait, notas quasdam enumerat characteristicas, quæ in utroque eædem fuere. *Missus Annibal*, inquit, *in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris lineamentaque intueri*. L. XXI. cap. 4.

EXEMPLUM Dissimilitudinis suppeditant tibi duo fratres, quos TERENTIUS in Comœdia, *Adelphi*, loquentes facit. Micio, & Demea vocantur, qui dissimillimo fuere ingenio moribusque. Ille urbanam vitam secutus est, hic rusticam; ille cælebs vixit, hic uxorem duxit; ille ingenio lenissimo, hic asperrimo; ille mitis etiam in ira placidus, hic etiam citra iram ferox. Quam characteristicarum notarum diversitatem, atque inde oriundam dissimilitudinem Micio, vel potius TERENTIUS ita exprimit.

- - - *Is* (scil. frater) *adeo*.
Dissimili studio est, jam inde ab adolescentia,
Ego hanc clementem vitam urbanam atque otium
Secutus sum, & quod fortunati isti putant,
Uxorem nunquam habui. Ille contra, hæc omnia
Ruri agere vitam, semper parce, ac duriter
Se habere: Uxorem duxit. TERENTIUS Adelph. Act. I. Sc. I. 18. Conf. CIC. de Senectute c. 18.

NOT. Vide notarum diversitatem.

§. 41. *Æqualia* sunt, quæ eandem habent quanti-

titatem; *inaqualia*, quæ diversa sunt quantitate. *Quantitas* vero est multitudo eorum, quæ rem constituunt. *Multidudo* autem constat ex unitatibus junctis, exempli gr. duæ columnæ ejusdem longitudinis, & mensuræ sunt æquales.

§. 42. His notionibus distincte explicatis, perfaciles intellectu erunt hæ positiones:

I. Quæ in aliquo tertio conveniunt, illa eadem sunt, sive inter se conveniunt.

EXEMPLUM. Eruditio, & virtus inter se conveniunt in hoc tertio, quod *eruditio hominis felicitatem amplificet*, & virtus *humanam felicitatem promoveat*.

II. Si ergo duo eidem tertio sunt similia, vel æqualia, ipsa quoque sibi similia, vel æqualia esse debent.

EXEMPLUM. Si duo juvenes dissoluti, & in voluptates effusi, ratione propensionum animi, & cupiditatum, sunt brutis similes, dubitari non potest, eos esse simillimo ingenio moribusque. Fac, duas columnas esse æquales mensuræ C, oppido intelligis, esse sibi æquales.

III. Quæ similia sunt, possunt quantitate differre, adeoque esse inæqualia, & quæ æqualia sunt, adeoque eandem habent quantitatem, possunt esse similia.

EXEMPLUM. Sic duo libri possunt esse æquales, ita ut eorum magnitudo sit unius mensuræ, at ob diversas notas characteristicas, e. gr. argumentum, editiones, ligaturam, sunt dissimiles, quemadmodum contra duæ columnæ ob easdem notas, possunt similes esse, at differunt quantitate & mensura.

IV. Non dantur, nec dari possunt duo entia, perfecte eadem, & perfecte similia.

EXEMPL. Fingas, dari, aut dari posse duo entia perfecte eadem, aut perfecte similia, cum eodem quoque tempore, eodemque loco debent existere. (Alias enim non essent perfecte similia). Fac,

CAPUT VI.

De Determinato, & Indeterminato.

§. 43.

VOX *determinare*, si originem ejus stirpemque spectes, nihil aliud significat, quam terminos limitesque rei constituere, eamque ab omni alia re distinguere.

EXEMPLUM. Si vocem *sensus*, cujus significatus latius patet, definimus, tum *determinare*, eam definitione dicimur. Ita enim ipsi certus significatus tribuitur, atque adeo illum terminis quibusdam, intra quos contineatur, includimus. Cum videmus, CAJI animum in dubio esse, & cogitationes ejus huc illuc impelli, tum dicimus, CAJUM *non posse se determinare*. Quale quid observamus in Pamphilo Terentiano, qui jussus a patre Philumenam uxorem ducere, & nuptias parare, in ancipiti constitutus (Glycerium enim deperibat) quid faciat, nescit.

Nunc primum, inquit, *quid exequar?*
Tot me impediunt curæ, quæ meum animum
diverse trahunt:
Amor, misericordia hujus (sc. Glycerii), *nuptiarum sollicitatio.*
Tum patris pudor, qui me tam leni passus est animo usque adhuc,
Quæ meo cunque animo libitum est, facere: eine ego ut advorser? Hei mihi!
Incertum est quid agam. TERENT. Andr. Act. I. 5. v 26.

NOT. Vide, quam indeterminatus sit Pamphili animus i. e. quam parum fluctuantibus, & dubiis cogitationibus fixum aliquem terminum possit ponere. Eleganter hæc ex TERENTIO expressit OVIDIUS.

Ut modo desperat: modo vult tentare, pudetque
Et cupit: &, quod agat, non invenit. Utque securi
Saucia trabs ingens, ubi plaga novissima restat
Quo cadat IN DUBIO EST, *omnique in parte timetur.*
Sic animus vario labefactus vulnere nutat
Huc levis, atque illuc, momentaque sumit utroque.

Metamorph. X. 371.

§. 44. *Determinatum* est id, de quo aliquid ita prædicatur, ut oppositum ejus, quod prædicatur, simul excludatur. *Indeterminatum* est de quo aliquid adhuc prædicari non potest, etsi de eo in posterum prædicari posse non repugnet.

EXEMPL. Has notiones exemplis perquam perspicuis illustrabimus. Sic. e. gr. cum LIVIUM lego, tum hæc actio dicitur determinata. Fieri enim non potest, ut, dum lego, simul non legam, adeoque *legere* ita de me prædicatur, ut oppositum lectionis, quæ de me prædicatur, simul excludatur. Cum Gorlicii existo, tum existo in loco determinato, quia fieri non potest, ut, dum commoror Gorlicii, simul Lipsiæ, aut Dresdæ existam.

SCHOL. Voluntas est facultas *indeterminata*, est enim voluntas tantum facultas, & potentia appetendi, vel aversandi. Nondum enim de *voluntate*, pro facultate sumta, prædicari potest, quod revera appetat, aut aversetur, quamvis non repugnet, de voluntate in posterum prædicari, illam appetere aut aversari, si scilicet motiva accesserint, quæ determinatam volitionem producant. Reguli filium, PLINIUS ait, fuisse ingenio AMBIGUO, *qui tamen posset recta sectari, si patrem non referret*, Epist. 2. L. IV. Non prædicat de ipsius ingenio, quod vel bonum fuerit, vel malum, sed ambiguum, i. e. indeterminatum, de quo in posterum possit fortasse prædicari, esse, vel bonum, vel malum. Ad notiones *determinati*, & *indeterminati* illustran-

strandas perquam accommodata videntur esse ea, quæ LIVIUS de Horatiorum, & Curiatiorum pugna eleganter commemorat. Cum terni juvenes infestis armis animisque congrederentur, nondum victoria erat determinata, & neutro, ut LIVIUS ait, spes inclinabatur. Cum vero HORATIUS, duobus fratribus cæsis, Curiatios singulos aggrederetur, eosdem omnes prosterneret, victoria ex parte Horatiorum, atque adeo Romanæ gentis, erat determinata. L. I. c. 25.

§. 45. *Determinationes* rei vocantur ea omnia, quæ efficiunt, ut res aliqua præcise hæc res sit, & non alia, sive, ea omnia, quæ in aliquo subjecto certo respectu determinata sumuntur. E. gr. *Intellectus*, & *voluntas* sunt determinationes spiritus, per intellectum enim, & voluntatem efficitur, ut aliqua substantia sit spiritus.

SCHOL. Determinationes quasdam Jugurthæ SALLUSTIUS eleganter ita commemorat: *Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxui, neque inertiæ corrumpendum dedit, sed equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare, & cum omnes anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire, plurimum facere, minimum ipse de se loqui.* Bell. Jugurth. c. 6.

§. 46. De determinato, & indeterminato has duas positiones habeto:

I. Si ponitur determinans, ponitur quoque ipsum determinatum.

EXEMPL. Quod de CAJO possit prædicari, eum effœto corpore esse, & acutissimis doloribus, ætate ingravescente, excruciari, id ex eo oritur, quod, cum esset juvenis, intemperanter vixerit, voluptatibusque se corrumpendum dederit. Cum itaque hæc propositio: CAJUS *cum juvenis esset, luxuria, & libidinibus servit*, efficiat, ut altera vera sit, ut de CAJO prædicari possit, *ipsum esse vale-*

valetudine debili, *vel potius nulla*, intelligitur, statum morbosum senectutis determinari per juventutis intemperantiam. Eleganter CICERO, & præclare; *Defectio*, inquit, *virium adolescentiæ vitiis efficitur sæpius*, *quam senectutis*. *Libidinosa etenim & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti*. Cato Maj. c. 9.

II. Ab indeterminato ad determinatum non valet consequentia, quia a posse ad esse non valet consequentia.

EXEMPLUM. Nondum CAJUS animum adjunxit ad Jurisprudentiæ studium, dubius enim est, num Theologiam præferat jurium scientiæ, atque adeo ipsius voluntas nondum est determinata. Quis vero ex hoc, quia indeterminatus est CAJUS, infert: Ergo CAJUS jurisprudentiæ studium eliget? Apud MILIERIUM decrepitus quidam scepticum consulit de nuptiis contrahendis. A quo vero non nisi has indeterminatas responsiones tulit: *Il n'est pas impossible*; *Cela peut etre*: *Il se pourroit faire*: *La chose est faisabile*: *Il n'y a pas impossibilite*, cetera. Num putas, senem ex his indeterminatis responsionibus, vel felicem, vel adversum nuptiarum, quas parabat, eventum colligere potuisse? Vid. le Mariage forcé.

CAPUT VII.

De Toto & Partibus.

§. 47.

TOtum dicimus, id, quod partibus constat, plura vero, quæ simul sumta constituunt unum aliquod ens, appellantur *partes*.

EXEMPLUM. Corpus humanum est *totum*, membra vero, nervi, ossa, ex quibus illud coagmentatum videmus, sunt ejusdem *partes*.

§. 48. Quemadmodum plura illa, ex quibus efficitur

titur totum, non unius, sed diversi sunt generis, ita varie quoque dividi posse *totum*, manifestum est.

NOT. Aliud scilicet est totum *Physicum*, quod materia, & forma constat, e. gr. *Homo*, quatenus ex corpore, & anima compositus est, aliud est totum *metaphysicum*, quo pertinet illud omne, quod potest definiri, quodque adeo ex genere constat, & differentia specifica, e. gr. *Spiritus*, qui est substantia intellectu ac voluntate prædita.

NOT. Aliud dicitur totum *universale*, quo refertur (α) *genus* plures species complexum (§. 48, Log.), e. gr. Spiritus in relatione ad DEUM, angelos, & mentem humanam. (β) *species*, quæ ex plurium individuorum convenientia efficitur, e. gr. *Homo*, si rationem habueris Pauli, Petri, Davidis, ceterorum individuorum, quæ notionem speciei constituunt. Addo denique totum *integrale*, quod complectitur plura, & diversa corpora, quæ, tanquam partes, ad illud constituendum concurrunt.

NOT. Corpora autem illa plura, quæ, colligatione quadam devincta, corpus totum efficiunt, vocare consueverunt partes integrantes, e. gr. Corpus humanum, quod ex pluribus aliis corporibus, capite scilicet, & trunco, contextum est, *totum* vocamus *integrale*; membra autem, quibus compages corporis continetur, *partes integrales*.

§. 49. Multitudo partium, ex quibus constat totum, dici solet *magnitudo*. Ipsum autem totum, quod plures habet partes, respectu ejus, quod paucioribus est præditum, vocatur *magnum*.

§. 50. Positiones, quas de toto, & partibus, subjicit tibi recta ratio, & experientia firmat, hæ fere sunt.

I. Totum est idem cum omnibus partibus simul sumtis, & omnes partes simul sumtæ, sibi possunt substitui, nec inde oritur mutatio. Sunt ergo totum, & omnes partes, EADEM (§. 37.)

II. Posito ergo toto ponuntur omnes ejus partes,

tes, & positis omnibus totius partibus, ponitur ipsum totum.

III. Omne totum est æquale omnibus partibus suis, simul sumtis, & omnes partes, quibus totum constituitur, ipsum totum exæquant. Idem enim debet sibi ipsum esse æquale.

IV. Quælibet pars totius toto est minor, & totum majus sit, necesse est, qualibet sua parte.

NOT. Quas propositiones cum tam perspicuas esse videas, ut de iis addubitare ineptum sit, non est, quod earum demonstrationes, quæ, si quando alias, hic superfluæ videri poterant, copiosius adferamus. Corpus tuum considera, ejusque partes, nexas inter se, & devinctas, contemplare, intelligis profecto, quidvis potius, quam evidentiam, in his enunciatis, desiderari posse.

CAPUT VIII.

De Necessario, & Contingenti.

§. 51.

PErmagni interest, notiones τῶ *necessarii*, & *contingentis* distinctius explicari, cum, quod ea fere omnia, quæ in morum Philosophia de actionibus expetendis fugiendisque disseruntur, ab his notionibus lucem mutuantur, tum quod, iis minus recte intellectis, multi multos, eosque pestiferos errores in Philosophiam invexere, ex quibus, dici vix potest, quam funestæ turbæ concertationesque fuerint coortæ.

§. 52. *Necessarium* id vocamus, quod est ejusmodi, ut id, quod ei contrarium est, fieri nullo modo possit, sive quod non potest non esse.

SCHOL. VVOLFIUS ita: Necessarium est, cujus oppositum est impossibile. E. gr. Bis duo sunt necessario quatuor, sed octo, vel, sex, tum, aut nihil vides, aut perspicis, quæ inde oritur, contradictio-

dictionem. Necessarium est, circulum esse rotundum. Sumas enim id, quod huic opponitur propositioni, tum manifesta emerget repugnantia.

§. 53. *Necessarium* duplicis est generis. Aut enim oppositum alicujus rei, in se, & sua natura contradictionem involvit, aut sub aliqua tantum conditione. Illud vocatur *absolute necessarium*, hoc *hypothetice necessarium*.

EXEMPLUM. Absolute necessarium est, ut DEUS existat, bis duo faciant quatuor. Cogita enim Deum, qui non existat. Quid cogitas? εἰδωλον cogitas. Ipsa etiam notio, & natura Dei involvit existentiam, quae non magis a Deo potest sejungi, quam rotunda figura a circulo.

Necessarium est, ut sole splendente sit dies, sed hypothetice necessarium. Posita enim scilicet hac conditione, quod sol splendeat, necessarium est, ut sit dies. De qua necessitate hypothetica loquitur TERENTIUS, cum

Ubi, inquit, *animus semel se cupiditate devinxit mala*, NECESSE est, *consilia consequi similia*. Heautont. I. 2. 34.

SCHOL. Non absolute necessarium est, ut mens humana malis consiliis in transversum rapiatur, sed sub hac conditione, si se malarum libidinum illecebris irretiri patiatur. Eandem necessitatem hypotheticam CICERO vult intelligi, cum, *si unumquodque membrum*, inquit, *sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari, & interire totum corpus* NECESSE EST; *sic si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum detrahatque, quod cuique possit, emolumenti sui gratia: societas hominum, & communitas evertatur* NECESSE EST. De Offic. Lib. 3. cap. 5.

Capite sexto ita pergit: *Si etiam hoc natura praescribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam caussam, quod is homo sit, consultum velit*

velit; NECESSE EST, *secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem.*

NOT. Ex pluribus necessitatis hypotheticæ speciebus necessitatem *pyhsicam* & *moralem* exponemus.

SCHOL. Illa in regno naturæ naturalique eventuum consecutione locum obtinet. De qua Adherbal apud SALLUSTIUM loquitur, *pater*, inquit, *uti necesse erat, natura concessit*. Bell. Jug. c. XIV. 15. Conf. PLIN. Epist. XII. L. I. & ad h. l. CORTIUS.

EXEMPL. PLINIUS major, qui Vesuvium propius noscendi cupidus, cinere multisque pumicibus coopertus erat, non poterat non, spiritu crassiore caligine obstructo, clausoque stomacho, concidere, idque necessitate naturæ.

SCHOL. Necessitas hypothetica moralis in spiritibus reperiunda est, ex. gr. in anima, quatenus illa repræsentationibus boni, vel mali ad bonum appetendum, malumve aversandum determinatur, & commovetur. Ex. gr. Cum tibi proponitur venenum, & potio medicata, sanitati tuæ saluberrima, ut alterutrum eligas; necessario eliges potionem, & venenum repudiabis. Qua vero necessitate? morali. De hac necessitate loquitur CICERO, cum, *geometrarum rationes non persuadere, sed cogere, & vim adferre in docendo*, copiosius affirmat. Acad. Quæst. L. IV. c. 36. Quo referenda hæc quoque TULLII verba videntur. Omnes experimur utilitatem, ad eamque RAPIMUR; NEC FACERE ALITER ULLO MODO POSSUMUS. De Offic. Lib. III. cap. 28.

§. 54. Ex iis, quæ de necessitate hactenus adtulimus, intelligi potest, quid sit *contingens*, sive, ut CICERO vocat, *fortuitum*. *Contingens*, dicitur id, cujus oppositum est possibile, sive quod aliter potest esse.

EXEMPL. Scribo, at poteram quoque non scribere. Lego, at poteram quoque non legere. Contingens ergo est, quod scribam legamve.

§. 55. Num ens aliquod detur, cujus existentia sit absolute necessaria; id in theologia naturali disputabimus. At, si datur, consequens est, ut ratio sufficiens, cur existat, debeat in ejus essentia reperiri; Essentia enim cujusque rei est absolute necessaria (§. 28.), &, quicquid in ipsa notionem sui sufficientem habet, non potest non esse absolute necessarium. Ens autem contingens cum existit, rationem sufficientem, cur existat, in ente habet a se diverso.

§. 56. De necessario, & contingenti quas hic adducemus positiones, eas vero cum in doctrina de mundo, tum de mente humana, & Deo maximo nobis usui fore scias.

I. Quod est absolute necessarium, non potest esse contingens. Quod enim est absolute necessarium, ejus oppositum nullo modo fieri potest (§. 53.) At, Quod contingens est, ejus oppositum fieri potest (§. 54.) Vides ergo, quam adversis frontibus pugnent absolute necessarium, & contingens.

II. Contra, quod est hypothetice necessarium, in se est contingens; ut adeo necessitas hypothetica contingentiam neutiquam tollere censenda est. Quod enim est hypothetice necessarium, ejus oppositum non nisi posita conditione, est impossibile (§. 53.). Tollas ergo conditionem, & oppositum erit impossibile, atque adeo, quod hypothetice necessarium est, idem quin sit contingens, dubitari non potest.

EXEMPLUM. Necessarium est, ut is,

Improvisum aspris, qui sentibus anguem
Attollentem iras, & cærula colla tumentem
Pressit humi nitens - - - Virg. Æneid. Lib. II. versic. 379.

necessarium, inquam, est, at hypothetice, ut is, terrore perculsus, obstupescat, trepidusque pedem referat. At contingens tamen simul est; Poterat enim terror abesse, si monstrum, in herba latens,

tens, aspectuque horridum, non calcasset ex improviso.

CAPUT IX.

De ordine, & veritate metaphysica, & perfectione.

§. 57.

QUæ de veritate metaphysica, ac perfectione nunc dicenda sunt, ea intelligi non possunt, nisi ante, quid sit *ordo*, & ad quas leges is exigatur, distincte traditum fuerit.

§. 58. Illam similitudinem, quæ obvia est in modo, quo res juxta se invicem collocantur, vel se invicem sequuntur, dicimus *ordinem*.

EXEMPLUM. Cum in bibliotheca libros ita digestos vides, ut libri ejusdem argumenti, ejusdem ligaturæ, ejusdem formæ, juxta se invicem collocentur, tum *ordine* libros dicis esse collocatos, idque nullam aliam ob caussam, quam quod similitudinem, & rerum, quas tractant libri, & formæ, in voluminibus, juxta se invicem positis, observas. Quod idem valet de exercitu, in quo ordo esse dicitur, cum idem vestitus, eadem arma, idem gressus, æqualis series, idem motus membrorum, eadem statura, idem impetus in hostem, observatur.

SCHOL. CICERO hæc de ordine: *Est compositio rerum aptis & accommodatis locis*, adeoque, negat, similitudinem, & convenientiam partium posse sejungi. L. I. de Off. cap. 4. & 40. Jucunde hic legi poterit Epistola PLINII, quam Spurinæ vitam ordinatam, & apte dispositam commemorat, multaque adfert, quæ ad notionem ordinis illustrandam mire faciunt. Lib. III. 1. Coll. Lib. IX. Epist. 36. & Epist. 40.

§. 59. Ordini opponitur confusio sive ἀταξία quæ nihil est aliud, quam dissimilitudo, quæ obvia est

est in modo, quo res juxta se invicem collocantur, vel se invicem consequuntur.

NOT. Finge, milites, solutis ordinibus, ab hoste in fugam coniici. Quanta tum est dissimilitudo! quanta perturbatio! Incomposito agmine, sine certis ducibus, sine imperio, sparsi vagantur, alter arma abjicit, alter, recenti saucius vulnere, labat, & pedites equitibus, calones gregariis permixti, quo quemque instantis mortis timor rapit, aufugiunt.

SCHOL. Confusionem in comitiis, quæ turbaverant omnia, eleganter describit PLINIUS. *Non tempus*, inquit, *loquendi, non tacendi modestia, non denique sedendi dignitas custodiebatur. Magni undique & dissoni clamores: procurrebant omnes cum suis canditatis: multa agmina, multique circuli, & indecora confusio: adeo de civeramus a consuetudine parentum, apud quos omnia disposita, moderata, tranquilla, majestatem loci, pudoremque retinebant.* Lib. III. Epist. XX. Cogitabis hic comitia Polonorum.

§. 60. De ordine hæc teneto:

I. In omni ordine debet quid adesse, in quo varia, vel coexistentia; sibi invicem succedentia, sint sibi similia.

II. Id, in quo varia sunt similia, dicitur *regula ordinis*.

EXEMPLUM. Si similitudinem, & convenientiam in bibliotheca observaveris, *ratione formæ*, tum formæ librorum similitudo constituit regulam ordinis, in bibliotheca conspicui.

III. Colligitur hinc, in omni ordine debere esse regulam ordinis. Debet enim aliquid adesse, in quo varia, juxta se posita, sint sibi similia (pos. I.), quo ipso continetur regula ordinis pos. II.).

IV. Si una tantum adest regula ordinis, *simplex* ordo conspicitur, si plures adfuerint, majorem & *compositum* ordinem inde oriri, intelligis.

EXEMPLUM. Si (α) ratione formæ externæ,

& ligaturæ (β) ratione argumentorum, (γ) ratione editionum libri, juxta se dispositi, convenerint, tum ordo in librorum collocatione major est, quam si solam formam externam librorum similem deprehenderis.

V. Potest in rebus, juxta se invicem dispositis, alio respectu adesse ordo, alio vero respectu confusio.

EXEMPLUM. Sunt similes libri, ratione formæ. En ordinem! At si rationem habueris argumentorum editionumque, summam sæpe vides dissimilitudinem. En confusionem!

VI. In iis, quæ existunt, reperitur ordo. In omnibus enim, quæ existunt, ea reperitur similitudo, ut fiant principio rationis sufficientis conformiter (§. 15.).

NOT. Ea ergo, quæ actu existunt, per hoc discernuntur a somniis, & commentis, quæ non nisi in fictionibus, existunt.

§. 61. Hinc est, ut *veritatem metaphysicam* definiamus per ejusmodi ordinem, per quem quodlibet habet rationem sufficientem sui, sive: *Veritas* est ordo eorum, quæ enti conveniunt.

SCHOL. Scholastici ita; *Veritas* est rei affectio, qua res habet omnia, quæ ipsius essentiæ, & naturæ debentur. E. gr. Aurum est verum aurum, cum ea habet omnia, quæ ad aurum requiruntur. Quæ definitio scholasticorum non videtur adversari nostræ. Res enim tum habet essentiam sibi debitam, si is ibi observetur ordo, ut principio rationis sufficientis omnia fiant conformiter.

SCHOL. Hoc sensu vox VERI identidem apud veteres scriptores occurrit. Ita PLINIUS, *as ipsum*, inquit, *quantum* VERUS (i. e. sincerus, simplex, & naturalis) *color indicat vetus*, (est, & antiquum, L. VII. 3. Mox dies VERUS, sol etiam effulsit, VI. 20. Liberto Sabiniani tribuit VERAM emendationem, IX. 21. Recte ergo CICERO, *ea, quæ fucata sunt, ficta, adumbrata, & simulata* iis,

quæ

quæ sincera sunt & VERA, opponit. De Amicit. cap. 25. & 26.

§. 62. *Ens verum* est, in quo datur veritas.

SCHOL. Hæc definitio non est identica, quamvis esse videatur. Quid enim sit veritas, §. antecedenti explicatum est.

§. 63. Ex his intelligas, licet, omne ens esse verum.

NOT. Omne ens habet rationem sui sufficientem (§. 15.) adeoque veritatem. At falsum, in quis, datur aurum. Nego. Aurum quod falsum esse dicis, aut est aurum, aut non est aurum. Si est, verum est aurum. Si non est aurum, erit vel verum cuprum, vel orichalcum, vel aliud metallum.

NOT. Quia veritas entium nititur principio rationis sufficientis, consequens est, ut, sublato rationis sufficientis principio, tollatur, quæ rebus inest, veritas. Vides ergo, quid sit, quod LEIBNITIUS, sublato principio rationis sufficientis, tolli discrimen inter veritatem, & somnium, ajat.

§. 64. Sequitur, ut notionem *perfectionis* evolvamus: Cuilibet rei, in qua varia sive plura occurrentia ita consentire, & conspirare deprehendimus, ut ad finem, cui assequendo res destinata est, obtinendum sufficiant, tribuimus *perfectionem*. Hinc nonnulli *perfectionem* definiunt per sufficientiam ad finem.

SCHOL. VVOLFIUS ita: *Perfectio* est consensus in varietate, sive plurium a se invicem differentium in uno. E. gr. Republicæ tribuimus tum perfectionem, cum in eadem varia, actiones scilicet imperantium, & civium eo conspirant, & eo tendunt, ut tranquillitas publica obtineatur, & conservetur. *Agro* tribuimus perfectionem, si finis agri obtinetur, i. e. si frugum profundit ubertatem, nec unquam sine usura reddit, quod accepit. Ad hunc finem sive frugum ubertatem requiruntur hæc varia. (α) Ager gremio mollito ac

ſubacto ſemen ſparſum excipiat, (β) occœcatum cohibeat. (γ) tepefactum vapore, & compreſſu ſuo diffundat, & eliciat herbeſcentem viriditatem. (δ) Hæc nixa fibris ſtirpium, adoleſcat, & culmo erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includatur. E quibus cum emerſerit, tum demum ager fundit frugem ſpicæ, ordine ſtructam, & contra avium minorum morſum munitam vallo ariſtarum. Vide; quam hic omnia conſentiant ad finem agri, id eſt, ad frugum ubertatem, & copiam. Vid. CICERO de Senectute Cap. XV.

NOT. Hanc perfectionis notionem multi uſus eſſe in diſtinctius explicanda *eloquentiæ* notione, demonſtravimus in commentatione de orationis pulcræ virtutibus. Gorlicii CIↃ IↃCCXLIV., edita.

§. 65. *Imperfectionem* in aliqua re deprehendimus, tum, cum varia in re quapiam fuerint ejuſmodi, ut fini rei adverſentur.

EXEMPLUM. Si in republica varia, actiones ſcilicet imperantium civiumque fini reipublicæ, tranquillitati publicæ adverſantur, cum princeps, immanitate efferatus, in civium bona vitamque ſævit, cum cives, audacia furentes, & pernicioſo ſcelerum fœdere ac ſocietate conjuncti, inteſtinam aliquam perniciem patriæ moliuntur, cum denique divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates deſiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere, tum nemo non hæc omnia inter reipublicæ imperfectiones referenda exiſtimabit. Exemplo eſſe poteſt conjuratio Catilinaria, de qua, præter orationes CICERONIS, legas SALLUSTIUM Bell. Cat.

§. 66. Tria ergo ad omnem perfectionem requiruntur, (α) *finis* aliquis, ad quem varia, quæ in re quapiam deprehenduntur, tendunt. (β) Requiruntur *plura* ſive *varia*. (δ) *Conſenſus* variorum cum fine, id quod ex exemplis allatis luculentius apparet.

§. 67. Si

§. 67. Si unicus adfuerit finis, ad quem plura, sive varia in re quadam tendunt, tum *perfectionem* adesse *simplicem* dicimus; cum plures fines per consensum variorum obtinentur, oritur inde *perfectio composita*.

EXEMPLUM. Cum horologium ita fuerit constructum, ut in eo conspiciatur partium, & rotularum omnium consensus cum fine, ut horæ tantum indicentur, tum hæc perfectio horologii est simplex. At si consensus partium in horologio non id modo efficit, ut horæ indicentur, sed quoque, ut singula minuta singulique menses, & singuli, cujusque mensis dies manifestentur, tum vero perfectio horologii est composita, propterea quod plures adsunt fines & scopi, qui per structuram partium, in horologio apte cohærentium, & amice conspirantium, obtinentur.

§. 68. Sæpius, experientia teste, usu venit, ut perfectiones simplices, earumdemque regulæ inter se pugnent. Quod cum fit, plures regulæ dicuntur inter se *collidi*.

EXEMPLUM. *Patriam, libertatemque conservare* est perfectio. *Vitam tueri, esse domi cum uxore, & liberis, in pace, & tranquillitate vivere*, sunt perfectiones. At incidunt tempora, cum patria, religio, libertas, conservari non possunt, quin vita tua in discrimen adducatur, & publica quies ad aliquod tempus turbetur. Colliduntur hic perfectiones. Plura exempla. Vide in Cic. Lib. III. de Off. cap. 24. seqq.

§. 69. Quia ea, quæ inter se pugnant, simul esse non possunt, opus est, ut, si utraque perfectio simul obtineri nequit, vel regularum perfectionis altera præferatur, & negligatur altera, vel ut utraque ex parte negligatur, ex parte autem retineatur. Neglectus hic alterutrius regulæ perfectionis vocatur *exceptio a regula perfectionis*, quæ ex regularum simul observandarum collisione nascitur.

EXEMPLUM. Nosti regulam: *honestatem consectare*. Nosti illam quoque; *utilitati tuæ, & commodis servias*. Fit vero persæpe, id quod copiosius disputat CICERO L. III. de Off. ut duæ regulæ collidantur. Hic ergo exceptio est facienda, ita ut, cum honestas utilitasque simul obtineri nequeunt, vincat honestas, cedat utilitas. REGULUS Romæ manere utile putabat, at jusjurandum violare, nec Carthaginem redire, turpe ducebat. Honestum ergo prætulit utili, fecitque exceptionem a regula perfectionis, CIC. l. c. Præclare PLINIUS *Utrumque sæpe tam magnum est, ut abunde sit, alterum efficere*. L. V., 8.

§. 70. Quæ adponam, enunciata eo, vel in primis pertinent, ut, quæ in morum philosophia de officiorum collisione differuntur, plenius intelligantur.

I. Exceptio a regula perfectionis ita est instituenda, ut majus bonum semper præferatur minori.

NOT. Mercator, æstu maris & turbine jactatus, vitam mercesque simul servare nequit, vitam servet, merces in mare projiciat.

II. Ubi unica tantum adfuerit regula perfectionis, ibi exceptioni non est locus.

NOT. Quia non adest pugna, & collisio plurium regularum.

III. Ex exceptione a regula perfectionis oritur imperfectio in PARTE, salva tamen TOTIUS perfectione.

IV. Cum ergo sæpius exceptio a regula perfectionis evitari non potest intelligis, quid sit quod identidem sit imperfectio in parte admittenda, ut inde resultet major TOTIUS perfectio, fere, ut in pictura lumen non alia res magis, quam umbra commendat, PLIN. L. III. ep. 13.

EXEMPLUM. Ut patria conservetur, ut saluti publicæ, religioni, libertatique consulatur, opus sæpenumero est, ut singulorum civium commoda

moda diminuantur. Pecuniæ magna vis exigitur, vita periculis objicienda, ædificia diruuntur, commerciorum cursus inhibetur, bona facultatesque diripiuntur, omniaque ea mala, quæ bello adjuncta videmus, sunt perpetienda, sine quibus vero non magis præsidia salutis publicæ stabilita fuissent, quam sine membri putridi amputatione sanum corpus persæpe conservari potest.

V. Omne ens gaudet perfectione, sibi debita. NOT. In omni enim ente omnes determinationes eo tendunt, & in eo consentiunt, ut ens sit ens, non autem non-ens, ut sic hoc ens, nec aliud, quo ipso ens gaudet perfectione sibi debita.

NOT. Vocatur hæc perfectio *essentialis*, sive, Scolasticorum stilo, *bonitas metaphysica*. Hinc intelligis, cur, *omne ens esse bonum*, iidem affirmarint.

§. 71. Perfectio, si sensibus percipitur, vocatur *pulchritudo*.

SCHOL. Quamvis, quid sit pulchrum, quid deforme, rectius sentiri, quam doceri posse, videatur; omni tamen tempore exstiterunt, qui summa ope connisi sunt, ut notiones *pulchri*, errore vulgi, & sententiarum pugnantium varietate confusas, accuratius distinguerent. Pertinent huc CROSAZIUS, BUDDEUS, BERGERUS, qui in peculiari libro *de naturali pulcritudine orationis*, erudite, ut solet, scienterque de pulchro commentatur, & investigatis *pulcri* fontibus, caussisque a stirpe ductis, quid in dicendo pulcrum sit, exemplo CÆSARIS, docet luculenter, latiusque explanat.

SCHOL. Quam de *pulcritudine* adtuli, definitio, dubito, an quisquam futurus sit, cui minus probetur. Experientiæ certe fundamentis est constituta. Cur ædificio, cur horto pulcritudinem tribuis? Nonne ideo, quod percipis in ædificio perfectiones, i. e. justam partium convenientiam consensumque? Nonne ideo, quod in horto areolarum symmetriam, & ordines arborum in quin-

cuncem directos, obſervas, ſive, quia perfectionem, quippe quæ efficitur conſenſu variorum, ſenſibus percipis? Cur imaginem, ut hoc addam, pulchram vocas? Nonne ideo, quod cum eo, quod exprimere debet, exacte congruit, & archetypo reſpondet, qualis illa imago, ſive ſtatua PLINIANA eſt, quæ ſenem repræſentat. *Corinthium ſignum*, inquit, *effingit ſenem ſtantem: oſſa, muſculi, nervi, venæ, rugæ etiam, ut ſpirantis apparent: rari, & cedentes capilli, lata frons, contracta facies, exile collum, pendent lacerti, papillæ jacent, receſſit venter*. Ecquid elegantius fingi aut pingi poterat ad hujus decrepiti corpus cutemque rugoſam exprimendam? Lib. III. ep. 7.

SCHOL. Ad illuſtrandam pulritudinis definitionem apprime faciunt, quæ BERGERUS hanc in rem eleganter diſputat. *Ut pulchrum*, inquit, *dicatur corpus, partes oportet, eam habeant conformationem, quam cujuſque perfectio, naturæ debita, requirit. Poſſunt caput, manus pedes, alia corporis membra, ſeorſum ſpectata, ſecundum ordinem, a natura ſancitum, ſic eſſe perfecta, ut in eorum forma, modo, omni ratione nullus reprehenſioni locus, laudi contra, & admiratione amplus pateat campus. Quæ tamen partes, ſuis per ſe numeris abſolutæ, dedecorabunt corpus, niſi eam habent molem ac modum, qui congruere corpori videatur. Proinde corporis partes, neceſſe eſt, non ſingulæ tantum ac ſeparatim conſideratæ, ſua gaudeant perfectione, ſed etiam in ea, qua coaluerunt, compage, cum quodam juſtæ magnitudinis decore conveniant inter ſe & in ordine menſuraque conſpirent. Tum demum exiſtit illa corporis PULCRITUDO, quæ, apta membrorum compoſitione, movet oculos, & delectat, hoc ipſo, quod interſe omnes partes cum quodam lepore conſentiant*. Quid hic aliud eſt, quam pulcritudo eſt perfectio ſenſibus percepta? Vid. de Natural. pulcritud. orat, 27. 29.

§. 72.

§. 72. *Deformitas* est imperfectio sensibus percepta.

NOT. Animo informa feminam, ut TERENTIUS ait, rufam, cæsiam, sparso ore, adunco naso, cujus exiguo corpori caput ingens, longi pedes, longæ manus, & faciei contractæ, aures promissæ, dentes lividi, & color mustellinus jungantur, nonne deformem illam esse ajes? Est enim hic imperfectio, partiumque dissensus, & nulla membrorum congruentia, nulla æqualitas observanda.

CAPUT X.

De ente composito.

§. 73.

Notionibus communibus, generalioribusque entis affectionibus hactenus explicatis, nunc ad specialiorem entium divisionem exponendam accedimus. Est autem omne ens, vel *compositum*, vel *simplex*. Quare compositi entis naturam proprietatesque primum considerabimus, tum de ente simplici commentabimur.

§. 74. Ut autem, quæ de ente composito dicenda sunt, intelligantur facilius, primo quidem loco, quid sint res, extra se invicem positæ, definiemus.

§. 75. Cum rei alicujus nobis sumus conscii, tanquam a nobis distinctæ, diversæ, tum illam rem *extra nos* ponimus. Ea autem *extra se invicem poni* dicuntur, quæ cogitamus, tanquam a se diversa, & distincta.

EXEMPLUM. Cum solem, & sidera tibi repræsentas, solem, & sidera extra se ponis. Solem porro, & lunam extra se invicem ponimus, quia solem a luna distinctum concipimus! Ita in hac mensa, quam coram vides, unam mensæ partem extra alteram ponis, quatenus scilicet quamlibet men-

mensæ partem ab alia distinctam tibi repræsentas.

§. 76. Illud ens, quod ex pluribus, a se invices distinctis, seu extra se positis partibus constat, dicimus *ens compositum*.

EXEMPLUM. Arbor, mensa, liber sunt entia composita. Coagmentata enim sunt ex pluribus partibus, a se invicem distinctis, seu extra se positis.

NOT. Ens compositum, quod definivimus, vocatur alias quoque *compositum physicum*, ut ab eo, quod *logice* seu mente tantum componi dicitur, distinguatur. E. gr. Si in Deo omnia attributa, quæ sunt ipse Deus, tanquam plura, a se invicem distincta, & extra se posita, repræsentamus, tunc illa compositio, qua Deus ex pluribus attributis componi videtur, dicitur compositio rationis, sive logica.

§. 77. Lucide hinc apparet, ens conpositum per certam, & determinatam partium, a se invicem distinctarum, coagmentationem, & junctionem fieri compositum, &, ut alia aliave est partium combinatio, ita inde oriri aliud aliudve compositum, manifestum est.

§. 78. Intelligis nunc has positiones.

I. Essentia entis compositi consistit in modo compositionis earum partium, ex quibus constat compositum.

NOT. Per modum enim compositionis partium hoc præcise efficiatur ens compositum, nec aliud (§. 35.), quod ipsum constituit rei essentiam (§. 27.).

NOT. Buccina, e. gr. & horologium sunt entia composita, a se plane diversa. Distinguuntur autem a se invicem per aliam aliamve partium connexionem, & structuram diversam.

II. Quæcunque entia composita simili gaudent structura, ea sunt similia: quæcunque contra dissimilem compositionis modum habent, ea sunt dissimilia.

§. 79. *Extensum* vocatur, quod habet partes, quarum unaquaeque extra alteram exiſtit, eaſque inter ſe unitas.

EXEMPLUM. In hac menſa deprehendimus extenſionem, propterea, quod in menſa partes ſunt ita extra ſe invicem poſitæ, ut pars A non ſit ibi, ubi pars B, & C non ſit, ubi pars C.

§. 80. *Continuum* dicitur tum, cum ejus partes eo ordine ſunt juxta ſe invicem collocatæ, ut aliæ diverſæ inter eas poni nullo modo poſſint.

EXEMPLUM. Maſſa aurea eſt compoſitum continuum, propterea quod partes, totam maſſam conſtituentes, ita ſunt inter ſe connexæ, ut aliæ a maſſa aurea diverſæ, partes interponi nequeant.

§. 81. *Interruptum* eſt, ſi partes ita fuerint collocatæ, ut aliæ inter ipſas locum habere poſſint.

EXEMPLUM. Spongia, vel cribrum ſunt entia compoſita interrupta. Horum enim ſtructura, totuſque modus compoſitionis eſt ejuſmodi, ut inter partes, laxius, & per interſtitia cohærentes, aliæ, a ſpongiæ, vel cribri partibus prorſus diverſæ, partes poſſint interponi.

§. 82. *Contigua* dicuntur entia compoſita, quæ ſe ita contingunt, ut ipſa maneant plura, neutiquam vero unum efficiant extenſum.

EXEMPLUM. Duo globuli, quorum ſuperficies ſe mutuo ita contingunt, ut ipſi, licet ſibi proxime coexiſtant, nihilo minus maneant duo globuli.

§. 83. Ex his conficitur.

I. Quod omne ens compoſitum debeat eſſe extenſum.

NOT. Ens enim compoſitum conſtat partibus a ſe invicem diſtinctis, inter ſe autem connexis (§. 84.): quo ipſo τὸ extenſum continetur (§. 79.).

II. Quod entia compoſita contigua non ſint ideo continua.

NOT. Quia inter entia contigua, quamvis ſe contingant, plures partes poſſunt interponi; nec unum

unum extensum efficiunt, sed manent duo entia composita (§. 82.).

§. 84. Ad reliquas entium compositorum proprietates intelligendas opus est, ut notiones quasdam, huc pertinentes, ante explicemus, &, quid sit *spatium*, *locus*, *figura*, *tempus*, *motus*, definiamus.

§. 85. *Spatii* vox nonnullis visa est pertinere ad eas, quibus nulla subjecta est sententia.

NOT. Alii, phantasia, inepte sedula, delusi, spatium quoddam corporum receptaculum existimant.

§. 86. Ut spatii notio distincta formari queat, ad hæc attendendum est.

I. Experientia testatur, plura entia composita sibi coexistere, ita, ut, dum A, B, C, D, existunt, existant simul E, F, G. Hæc plura entia composita, quæ simul existunt, dicuntur *simultanea*.

II. Dum ad hæc entia composita, quæ simul existunt, attendimus, observamus, τὸ A alio plane modo coexistere τῷ B, quam coexistit idem A τῷ C, vel D. Distinguimus itaque modum, quo A coexistit τῷ B, a modo, quo idem coexistit τῷ C, vel D:

III. Hinc intelligis, ejusmodi omnino ordine hæc simultanea juxta se invicem collocari, ut distantia inter A, & B sit plane diversa a distantia, quæ conspicienda est inter idem A, & D,

IV. Cum cogitamus hunc ordinem, qui conspicitur in modo, quo plura simultanea, B, C, D, sibi coexistunt, revera cogitamus id, quod dicitur *spatium*, neque fieri potest, ut res, extra se invicem coexistentes, nobis repræsentemus, quin iisdem adhæreat notio *spatii*.

§. 87. His observatis, intelligis nunc VVOLFII definitionem, qui *spatium* explicat per ordinem simultaneorum, quatenus scilicet coexistant.

EXEMPLUM. Plura ædificia, quæ simul existunt,

ſtunt, certam quandam relationem, certumque ordinem, ratione ſuæ coexiſtentiæ, inter ſe ſervant. Quæ quidem relatio, quæ inter ædificia coexiſtentia intercedit, prout alia, aliave eſt, ita aliud aliudve ſpatium inde exſurgit. Spatium ergo ſine relatione aliqua ad corpora coexiſtentia concipi non poteſt.

§. 88. Ex definitione ſpatii patet,

I. Spatium a rebus ſimul exiſtentibus eſſe prorſus diverſum.

NOT. Quemadmodum enim, ſi res adfuerint numeratæ, non poteſt non adeſſe numerus, numerus autem non eſt ipſa res numerata, &, quemadmodum, rebus numeratis ſublatis, numerus exiſtere ceſſat ita etiam, cum plures res ſimultaneæ certo quodam ordine coexiſtunt, oritur *ſpatium*, ſpatium autem illud, quod a rebus ordinatis, & coexiſtentibus oritur, non ſunt ipſæ res ordinatæ. Quod quidem ſpatium, rebus coexiſtentibus ſublatis, non poteſt non rurſus evaneſcere, ſere, vel numerus, rebus numeratis ſublatis, evaneſcit.

II. Omnia compoſita inſunt ſpatiis.

NOT. Præter diſtinctam *ſpatii* notionem datur adhuc quædam ſpatii notio imaginaria. Scilicet imaginatio nobis ſiſtit ſpatium tanquam ens reale, actu exiſtens, extenſum, uniforme, continuum. Quo ipſo ſpatium ſibi repræſentant homines, tanquam receptaculum, a rebus omnibus vacuum, in quod aliquid reponere queamus.

§. 89. *Locus* eſt determinatus modus coexiſtendi ceteris.

§. 90 De loco hæc obſerva:

I. Locus non eſt ipſa res, quæ eſt in loco nec cum intrinſeco rei ullam habet connexionem.

II. Ratio, cur ens aliquod ſit hic, nec alibi, non eſt in loco.

§. 91. *Tempus* eſt ille ordo, qui obſervatur in rerum ſucceſſione.

§. 92. Ad notionem temporis distinctius formandam hæc maxime pertinent.

I. Entia, quorum alterum esse incipit, alterum vero esse desinit, dicuntur *successiva entia*. In his entibus successivis observamus (α) aliquod, quod adest actu, & appellatur *præsens* (β). Cum id, quod præsens erat, esse desinit, & in statum meræ possibilitatis recidit, tum vocatur *præteritum*, (γ) Cum ens aliquod, quod mere adhuc est possibile, sed ad actum deducetur, tum appellatur *futurum*.

II. Ordo in his successivis est id ipsum, quod *tempus* vocamus.

III. Intelligitur hinc, ubi nullum locum habent res successivæ, quarum altera esse incipit, altera esse desinit, ibi tempus nullum habere locum.

IV. Quam parva successiva possumus a se invicem distinguere, tam minuta temporis momenta seu tempuscula possumus statuere.

§. 93. *Motus* est loci mutatio: perseverantia autem in eodem loco dicitur *Quies*; quidquid autem moveri, sive locum mutare potest, illud vocamus *mobile*.

§. 94. Locus non obstat, quo minus possit quodlibet ens moveri.

NOT. Quia ratio sufficiens, cur ens aliquod sit hic, nec alibi, non est in loco.

§. 95. Cum partes, ex quibus constat compositum, a se invicem separantur, tum dicitur compositum *dividi*.

§. 96. Quia ergo ens compositum non necessario locum suum occupat (§. 64.), partes possunt a se invicem separari, atque adeo, *omne ens compositum esse divisibile* patet.

§. 97. *Magnitudinem* diximus esse multitudinem partium (§. 41.), ut adeo cum ens compositum constet partibus (§. 76.), *idem certa quadam magnitudine gaudere*, manifestum fit.

§. 98.

§. 98. Si partes quædam ad compositum accedunt, tum compositum fit *majus;* si vero partes quædam ab eo separantur, tum compositum fit *minus*.

§. 99. Compositum ergo majus minusque fieri posse, ex his, quæ diximus, cumulate probari potest. Quia enim partes in ente composito locum mutare possunt (§. 94.), quid obstat, quo minus novæ partes ad compositum accedant, aliæ vero ab ipso separentur?

§. 100. *Metiri*, sive *mensurare* ens compositum dicimur, si ejus magnitudinem ad alteram datam magnitudinem exigimus. E. gr. Si ad ulnæ cujusdam, vel fili magnitudinem investigaveris mensæ magnitudinem, tum diceris, mensam *mensurare*. Ipsum autem filum, ad cujus magnitudinem investitur mensæ magnitudo, dicitur *mensura*.

§. 101. Dubitari ergo non potest, omne ens compositum posse mensurari, quia constat magnitudine (§. 97.).

§. 102. *Figura* dicitur limes extensionis.

NOT. definitio potest exemplo figuræ libri cujusdam illustrari. Liber habet extensionem, at limitibus definitam (non enim est liber in infinitum extensus), quæ extensionis limitatio constituit figuram, quæ alia aliave est, prout alio aliove modo limites extensionis mutantur.

§. 103. Quandoquidem ad ens compositum novæ possunt partes accedere, & quædam decedere §. 99.), intelligitur, limites extensionis in ente composito posse mutari. *Figuram ergo entis compositi esse mutabilem*, *lucide apparet*.

§. 104. Ex his omnibus patescit, quam demum cunque in ente composito cogitaveris mutationem, eam, nisi per *motum*, fieri non posse.

NOT. Sive enim majus fit ens compositum, sive minus sive trasponantur partes, aliaque inde figura emergat, semper partes mutabunt locum, atque adeo movebuntur.

CA-

bellantur *monades*, aut *atomi*, de quibus in cosmologia speciatim agetur.

§. 107. Entis simplicis proprietates his habeto propositionibus.

I. Ens simplex non est extensum.

NOT. Non enim habet partes (§. 106.), ad extensionem vero requiruntur partes (§.79.).

II. Ens simplex caret omni magnitudine.

NOT. Ad magnitudinem enim constituendam requiritur multitudo partium (§. 97.), quæ vero in ens simplex non cadunt §. 106.).

III. Neque figura tribui potest enti simplici.

NOT. Quia non est extensum (§. 107.) figura vero efficitur limite extensionis (§. 102.).

IV. Ens simplex est indivisibile.

NOT. Quomodo enim dividi poterit id, quod nullam admittit partium solutionem (§. 102.) ?

§. 108. *Oriri* ens simplex dicitur, quando existentiam accipit, qua si privatur, illud dicimus *interire*.

§. 109. I. Si ens simplex absolute necessario existit, tum illud oriri non potest.

NOT. Si enim oriri posset, existere cœpisset, atque adeo aliquando non extitisset. Ens absolute necessarium non potest non existere (§. 53.) oriri ergo non potest.

II. Quæ ergo simplicia oriuntur, ea sunt contingentia.

III. Ens autem simplex, contingenter existens ex ente composito oriri nequit.

SCHOL. Finge enim, illud oriri ex ente composito, tum orietur, vel per partium combinationem, vel per earum transpositionem, vel per divisionem, & solutionem. Combina partes. Quid inde orietur? Majus compositum §. 98.). Transpone partes, atque ex loco eas in locum transfer. Quid inde emerget? Aliud compositum, sive alia entis compositi figura. Solve, & divide partes. Quid inde exurget? Minus compositum. Quamvis enim

ex partium solutione, paullo diutius continuanda, videri posset oriri ens simplex, propterea quod nonnulli, ut diximus in partium solutione, deveniunt cogitando usque ad entia simplicia; manifestum tamen est, ex partium in composito reperiundarum, divisione neutiquam oriri ens simplex, sed jam in eo existere. Intelligis ergo ex his, *ex composito ens simplex oriri non posse*.

IV. Ex simplici ente ens simplex oriri nequit.

SCHOL. Quia enim omne ens simplex est indivisibile §. 107. pos. IV.) sequitur, ut ens simplex A ex ente simplici B suam accipere existentiam non possit. Sic enim ens simplex A separaretur ab ente simplici B. Aliud autem est, EX ente simplici, tanquam materia, oriri, aliud AB ente simplici, tanquam caussa efficiente, oriri. Illud negamus, hoc affirmamus. Animæ enim humanæ, aliaque entia simplicia A Deo orta sunt, quamvis EX Deo orta esse dici non possunt.

V. Quid ex his efficitur? Quid? Nihil aliud, nisi hoc, ens simplex oriri debere ex nihilo? Quandoquidem neque ex composito, neque ex simplici oriri illud potest, restat, ut, ex nihilo illud ortum suum trahere, affirmemus.

NOT. Cave autem has duas propositiones commisceas.

A nihilo oriri, & *ex nihilo oriri*. Prior concedi non potest, posterior potest.

VI. Ens simplex, cum oritur, debet oriri *in instanti*, i. e. in ejus ortu non possunt partes cum partibus successive jungi, & combinari, quemadmodum id fieri solet in ortu entium compositorum.

NOT. Ratio in promptu est. Ens simplex caret partibus (§. 106.), atque adeo fieri non potest, ut in ejus ortu partes cum partibus successive combinentur. Oriri ergo debet ens simplex in instanti, i. e. existentiam accipit sine sucessione,

VII. Ens

VII. Ens ſimplex, cum interit, interire alio modo non poteſt, niſi ut annihiletur.

NOT. Fac enim, ens ſimplex, cum interit, non annihilari, tum, cum interit, ita exiſtere definet, ut ejus aliquid adhuc amplius exiſtat. Hoc modo ens ſimplex, erit diviſibile, quod eſt contra (§. 107.)

VIII. Ens ſimplex, quod abſolute neceſſarium eſt, non poteſt interire.

NOT. Ens enim ſimplex, quod abſolute neceſſario exiſtit, non poteſt non exiſtere (§. 53.) Si vero interiret, poſſet etiam non exiſtere.

CAPUT XII.

De ſubſtantia, & *accidente*.

§. 110.

UT intelligi queat, quid ſit *ſubſtantia*, ante, ex methodi lege, definiendum putamus, quid ſit *actio*, quid *paſſio*, quid *vis agendi*.

§. 111. *Actio* eſt mutatio ſtatus: cujus ratio ſufficiens continetur in ſubjecto mutato.

SCHOL. Quam definitionem, ut reddamus evidentiorem, primum addemus exemplum, deinde, quid per *ſtatum*, quid per *mutationem* intelligatur, determinabimus. E. gr. Dum ſcribo, *agere* quid dicor. Eſt enim in me tum, cum ſcribo, mutatio. Cujus quidem mutationis adeſſe rationem ſufficientem, & quendam quaſi fontem, ex quo ipſa fluat, intelligis ex rationis ſufficientis principio. Illa autem ratio cum in memetipſo reperiatur, (quum enim ſcribo, mutatio non ab alio quodam in me producitur, ſed ipſe in me ad ſcribendum determino), facile vides, me dum ſcribo, aliquid *agere* dici. Adeſt enim (α) *mutatio*, (β) ratio ſufficiens hujus mutationis in *me ipſo*, tanquam in ſubjecto mutato, continetur. Mutationem definimus per variationem modorum ſive accidentium, quæ

variatio alias quoque *modificatio*, & id, quod ejusmodi modorum variationi obnoxium est, appellatur *subjectum modificabile*.

SCHOL. *Statum* THUMMIGIUS explicat per determinationem mutabilium. Si quis e. g. eruditione perpolitus præditusque virtute est, in alio prorsus versari dicitur statu, quam is, qui litterarum est imperitus, iners, vecors, omnibusque vitiis coopertus. *Eruditio*, & *virtus* (id quod, vel me non monente, intelligis) sunt in homine mutabilia quædam. Possunt enim adesse, vel abesse. Si vero adsunt, vel eruditio, vel pietas, tum certo quodam, & determinato modo cum iis, quæ homini perpetuo insunt, simul in homine existunt, & quamvis sint accidentia mutabilia, determinata tamen nunc gaudent existentia. Dum enim adsunt, fieri non potest, ut simul non adsint. Adessentia itaque eruditionis, & virtutis certum hominis *statum* constituit,

§. 112. Actioni opponitur *passio*, quæ est mutatio, cujus ratio sufficiens deprehenditur extra subjectum mutatum.

NOT. Cum quis gladio aut ictu fulminis percutitur, *pati* quid dicitur. Accidit enim in ipso mutatio, ejusque mutationis ratio extra personam, quæ mutatur in alio quodam reperienda est.

§. 113. *Vis agendi* est continuus conatus sive nisus proximus agendi, sive est tendentia entis continua ad mutationes producendas. Vis autem agendi probe est distinguenda a *potentia activa* sive *facultate*, quæ est mera agendi possibilitas.

EXEMPLUM. In globo suspenso deprehendimus continuum conatum descendendi, & statum suum mutandi. Qui quidem conatus, remoto impedimento, actu se oppido exerit. Menti humanæ tribuimus *facultatem fingendi*. Non fingit semper anima actu, sed quia fieri potest, ut, data occasione, fingat, ipsi tribuimus possibilitatem sive facultatem fingendi.

§. 114.

§. 114. Hinc has fluere positiones, intelligis;
I. Ex sola agendi potentia nulla sequitur actio, & ex sola patiendi potentia nulla oritur passio.

Quia a posse ad esse non valet consequentia (§. 23.).

II. Posita vi, ponitur actio, nisi adsit impedimentum.

NOT. Posita enim vi, ponitur id, in quo continetur ratio sufficiens, cur revera detur & existat actio (§. 23. pos. II.). Posita vero ratione sufficienti alicujus rei, ponitur id quod rei producendæ aptum est, & sufficiens, adeoque ipsa res ponitur. Ergo posita vi, ponitur actio. Si vero impedimentum adfuerit, tunc ejusmodi quid obstat, quod in se continet rationem sufficientem, cur actio non perveniat ad existentiam.

§. 115. *Substantiam* definit LEIBNITIUS per ens quod vi agendi est præditum, sive quod idem est, quod principium mutationum suarum in se continet.

VVOLFIUS, *est substantia quædam*, inquit, *per se mutationibus subjecta.* Metaph. Germ. (§. 114.)

Ita quoque *substantia* potest definiri; *est subjectum perdurabile*, & *modificabile*, i. e. *quod sustinet accidentia*, & *modos*.

EXEMPLUM. Mens humana est perdurabile quid, quatenus illam considero, tanquam subjectum illud quod multis gaudet accidentibus, innumerasque habet facultates. Multis enim modis, & accidentibus est obnoxia, nunc enim cogitat, nunc judicat, nunc appetit, nunc aversatur, &c.

SCHOL. Divisiones *substantiæ* nec omnes, nec nullas adferamus. (*a*) *Substantia* dispescitur in substantiam *primam* & *secundam*. Illam alias diximus *individuum*, e. gr. Petrus, Paulus; ad hanc referimus Genera & Species, e. gr. Spiritus, homo, anima, conf. Log. (§. 46.) (*β*) Substantia est, vel *communicabilis*, vel *incommunicabilis*. Illa est, quæ pluribus potest competere, hæc, quæ non potest,

 (*γ*) Est

(γ) Est vel *completa*, vel *inconmpleta*, illa est, quæ ex sua natura non ordinatur ad constituendam substantiam aliquam tertiam, hæc, quæ ad tertiam substantiam constituendam ordinata est, ex. gr. anima humana est substantia incompleta, Est enim ad id ordinata, ut, cum corpore organico unita substantiam tertiam constituat, scil. hominem. Angelus est substantia completa.

Addenda est definitio *suppositi*, quod est substantia singularis incommunicabilis, & completa. Hic liber est suppositum. Est enim (α) individuum, sive substantia singularis (β) est substantia incommunicabilis, (γ) est substantia completa.

SCHOL, *Personam* definiunt veteres per suppositum intelligens. Ex quo intelligis, animam humanam non posse dici personam. Est enim anima humana ad id ordinata, ut, cum corpore juncta, constituat tertiam substantiam. Adeoque non est substantia completa, neque suppositum.

§. 116. Omnes illæ determinationes, quæ in substantia deprehenduntur, sive constantes, & perpetuæ sint, sive mutabiles vocari solent *accidentia*.

NOT. Sumimus vocem accidentis paullo latius, pro omni scil. eo, quod non est substantia. Veteres vocabant *accidens prædicamentale*. Supra vocem *accidentia* ita accepimus, ut id opponeremus attributis, quod quondam vocabatur *prædicabile*.

CA-

CAPUT XIII.

De ente finito, & infinito.

§. 117.

SEquitur, ut de entis finiti infinitive differentia exponamus.

§. 118. *Limes* est nihil aliud, quam defectus ulterioris realitatis.

EXEMPL. Ad definitionem hanc distinctius intelligendam, limites corpori alicujus, e. gr. hujus mensæ tibi repræsenta. Quid quæso, cogitas cum limites hujus, quam coram vides, mensæ animo informas? Nonne, cum, quæ adsunt, partes reales esse desinunt, limites incipiunt? Ut adeo limites recte constituamus in defectu ulterioris realitatis.

§. 119. Limites si in entibus compositis deprehenduntur, oritur inde *figura* (§. 102.). Limites in entibus simplicibus vocantur *gradus*.

EXEMPLUM. Mentis humanæ cognitio limitibus est definita ita ut nec omnia nec quæ cognoscit, distinctissime cognoscere queat.

§. 120. Hinc intelligi nunc possunt sequentia Theoremata:

I. Quod limitibus est circumscriptum, non omnia ea habet, quæ habere potest.

NOT. Omne enim limitatum caret quibusdam realitatibus (§. 118.), adeoque nondum omnia habet, quæ potest habere.

II. Eo quod limitibus est definitum, majus quid concipi potest.

III. Quod est limitibus circumscriptum, successive alios atque alios status potest habere.

NOT. Quod est limitibus definitum, nondum habet omnia, quæ habere potest. Atque adeo alia atque alia possunt accedere.

§. 121. Quidquid habet limites, illud dicitur *ens finitum*, five *limitatum*; quidquid vero caret limitibus illud appellamus *illimitatum*, five *infinitum*.

§. 122. I. Omne ergo ens finitum nondum omnia ea habet actu, quæ habere poteft.

EXEMPLUM. Mens humana eft ens finitum, atque ob ipfam fuam finitudinem nondum habet actu omnia, quæ habere poterat. Alia nofti hodie, quæ heri plane ignorabas, alia cras fcies diftinctius, quæ confufe hodie, & obfcurius percipis, fecundum illud TERENTII:

> *Nunquam ita quifquam bene fubducta ratione ad vitam fuit,*
> *Quin res, ætas, ufus femper aliquid apportet & novi*
> *Aliquid moneat: ut illa, quæ te fcire credas, nefcias;*
> *Et, quæ tibi putaris prima, in experiundo ut repudies.* Adelph. Act. V. SC. 4.

II. Ente finito majus quid concipi poteft (§. 120, & 121.).

III. Ens infinitum debet omnes realitates, quæ tantum funt in ipfo poffibiles, actu poffidere.

NOT. Quia caret limitibus (§. 121.), adeoque nullus in ipfo realitatis defectus eft reperiundus (§ 118.),

IV. Ens infinitum omnes realitates poffidet fine ullo gradu.

NOT. Quia gradus jam involvit limites (§. 119.), qui ab ente infinito removeri debent.

V. Ens infinitum nullam admitit fucceffionem.

NOT. Quia omnes realitates actu habet, atque adeo aliæ aliæve fuceffive accedere nequeunt.

IV. Ens infinitum nullius mutationis eft capax,

NOT. Quia ubi omnia jam actu adfunt, neque accedere quicquam poteft, neque diminui.

VII. Duo entia infinita nec dantur, nec dari poffunt (Conf. §. 42. pof. IV.).

CA-

CAPUT XIV.

De principiis, & caussis.

§. 123.

QUæ sunt entium discrimina, hactenus exposuimus. Restat, ut, qua ratione alterum ad alterum referatur, cum eoque connectatur, explicemus.

NOT. Hinc ergo aliud ens deprehendemus, esse *caussam*, aliud *caussatum*, sive *effectum*, aliud *principium*, *principiatum* aliud.

§. 124. *Principium* est nihil aliud, quam omne id, unde aliquid quocunque modo dependet, sive, quod in se continet rationem alterius. Ens enim B ab ente A dependet, si ens A continet in se rationem, cur ens B sit; id, quod ab altero dependet, dicitur *principiatum*.

EXEMPLUM. Solis splendor est principium diei, propterea quod dies a solis splendore dependet. Dies vero in respectu ad solis splendorem, dicitur *principiatum*.

SCHOL. Varie dividebant Scholastici *Principium* (α). Aliud est *principium essendi*, in quo est ratio, cur alterum sit, e. gr. Deus, respectu mundi: aliud *principium fiendi*, in quo reperitur ratio, cur alterum fiat; aliud denique, *principium cognoscendi*, e. gr. hæc propositio: *anima est ens simplex*, in respectu ad hanc, *anima est immortalis*. Hæc enim dependet ab illa (β). Principium dividitur in *causale*, & *non causale*, illud est, quod rem aliquam revera producit, e. gr. Deus, respectu mundi, est principium caussale. Principium non caussale est, quod qnidem rem producendam præcedit, at eam non producit, e. gr. *aurora*, *respectu diei* (γ) Principium cognoscendi dispescitur in *complexum*, & *incomplexum*. Illud est inte-

gra

gra propositio, a qua ceteræ dependent, e. gr. *quidquid Scriptura sacra dicit, illud est verum*. Hoc est vero terminus aliquis, qui in concessione aliqua inferenda, loco medii termini est, e. gr. *Scriptura sacra*.

§. 125. *Nexus* est illa rerum ad se invicem relatio, vi cujus unum continet rationem alterius, & *connexa* ea dicuntur, quorum unum in se continet rationem, cur alterum existat.

EXEMPLUM. Inter patrem, & filium est nexus, item, inter bellum, & calamitates, inter intemperantiam, & varii generis morbos, inde oriundos. Ratio enim, cur filius existat, est in patre, cur tot calamitates cum cives, tum rusticos affligant, deprehenditur in bello.

§. 126. Intelligi nunc facillimo negotio potest, quid sit *caussa*. Illud scilicet principium a quo rlterius existentia dependet, sive, quod continet aationem in sese, cur alterum existat, dicitur caussa. Id vero, quod a caussa dependet, vocacur *caussatum*, sive *effectus*.

NOT. Latius patet notio *principii*, quam notio *caussæ*. Omnis caussa est principium, at non omne principium dici potest caussa.

SCHOL. Veteres omnes caussas dicebant esse, vel *internas*, vel *externas*. His annumerantur (α) *caussa efficiens*, *a qua* res est (β), *caussa finalis propter quam* res est. Ad internas refertur (1) *caussa materialis*, ex qua res est (2), *caussa formalis*, per quam res est, de singulis sigillatim.

§. 127. *Caussa efficiens*, quæ proprie, & ἀντ' ἐξοχὴν caussa est, nihil est aliud, quam id, quod per actionem suam continet rationem sufficientem, cur alterum existat, sive, quod vi sua alterum producit.

EXEMPLUM. Deus produxit hunc mundum, atque adeo est caussa efficiens hujus mundi. *Voluptas* est caussa innumerabilium malorum, quorum nonnulla recenset CICERO de Senect. cap. 44.

SCHOL.

SCHOL. Caussa efficiens a Philosophis varie dividi solet (α). Caussa efficiens est, vel *libera*, vel *necessaria*, & *naturalis*. Illa ita agit, ut possit quoque actionem omittere, e. gr. CATO caussa libera erat mortis suæ, poterat etiam manus sibi non inferre. Hæc vero, natura sua intrinseca ad agendum impulsa, non potest non agere, e. gr. cum ignis lignum comburit, cum venenum per venas diffusum corpus conficit (β). Caussa efficiens est, vel *univoca*, vel *æquivoca*. *Illa* effectum ejusdem naturæ, & speciei producit, *hæc* effectum diversæ naturæ, & essentiæ: e. gr. Pater est caussa univoca filii, est enim filius ejusdem cum patre, naturæ. Deus est caussa æquivoca hujus mundi; quia produxit hunc mundum qui tamen est diversæ naturæ, & speciei (γ). Caussa efficiens est vel *principalis*, quæ effectum producit, virtute propria, vel *instrumentalis*, quæ vi aliena effectum producit, e. g. Deus est caussa efficiens principalis Scripturæ Sacræ, Prophetæ autem, & Apostoli, sunt caussæ instrumentales (δ). Caussa efficiens est, vel *physica*, vel *moralis*. Illa est, quæ immediate vera, & reali actione effectum producit, si vero quid effectum mediate, & per alium ad existentiam perducit, tum dicitur caussa moralis. Cum Alexander M. Cliti latus hasta transfigeret, tum hujus cædis erat *caussa physica*. Vid. CURT. L. VIII. cap. I. Caussa physica incendii, quo Persepolis conflagrabat, itidem erat Alexander, qui, testante CURT., primus ignem regiæ injecit, idque suasu Thaidos, quæ tumulenta pellex Regem incitaverat ad urbem incendendam. Hæc itaque erat caussa moralis tam funesti incendii, quo regia totius orientis concidebat. Vid. CURT. L. V. c. 7. Caussa autem moralis ad effectum producendum adjumentum adfert his fere rationibus. Si quis fuerit (1) *mandatus* (2), *consulens* (3), *ratihabens* (4), *laudans* (5), *consentiens* (6), *provocans* (7), *non impediens*, *cum impedire posset*. Cæterum observa, effe-

effectum caussæ morali æque imputari, ac caussæ physicæ. CICERO ergo recte putat, quod is sciens in errorem inducat alterum, qui ruere alterum, & per errorem in maximam fraudem incurrere patiatur. *Vendat*, inquit, *ædes*, *vir bonus*, *propter aliqua vitia*, *quæ ipse novit*, *ceteri ignorent*, *pestilentes sint*, *& habeantur salubres*, *ignoretur*, *in omnibus cubiculis apparere serpentes*; *male materiata*, *ruinosa*: *sed hoc*, *præter dominam*, *nemo sciat*. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num id injuste, ac improbe fecerit? Injuste vero ac improbe. De Off. Lib. III. cap. 13. collat. 27.(ε) Caussa efficiens præterea distinguitur in caussam efficientem *per se*, & caussam efficientem *per accidens*. Philosophia e. gr. est caussa per se bonæ, & regulis Lngicæ convenienter institutæ, ratiocinationis. Est autem caussa per accidens opinionum monstruosarum, & pestiferarum. Mali mores sunt caussa per se multarum calamitatum, & infortunii multiplicis, at sunt caussa per accidens bonarum legum (δ). Caussa porro est, vel *proxima*, vel *remota*. Hæc est, a qua effectus, interveniéntibus aliis caussis dependet. *Caussa* vero *proxima* est, a qua effectus, nulla alia caussa interveniente, dependet. Voluptas, superbia, & barbara feritas Tarquinii, Regis Romanorum, erant caussa remota libertatis Reipublicæ Romanæ, caussa proxima fuit BRUTUS. LIVIUS L. II. c. 1.(η) In *sufficientem* denique, & *insufficientem* caussam nonnulli dispescere consueverunt. Sed, si dicendum, quod res est, caussa insufficiens non potest dici vera caussa. Huc referebant veteres *conditionem*, *sine qua non*, quæ quidem non, ut caussa, effectum producit, at sine qua caussa effectum producere nequit. Ex. gr. Si alterius voluntatem a vitiis ad virtutem, a libidine ad temperantiam traducere velis, peropus est, ut ante removeantur præjudicia, quibus mens est corrupta. Quæ

Quæ quidem præjudiciorum extirpatio non est caussa emendationis voluntatis, at est *conditio sine qua non*.

§. 128. His caussæ efficientis divisionibus subjungemus positiones sequentes.

I. Nihil est caussa sui ipsius, sive nihil semetipsum potest producere.

NOT. Fingas enim, aliquid semetipsum producere, tum illud, quod semetipsum producere fingitur, & existit, & simul non existit. Existit, alias se producere non posset. Non existit, quia demum se producere, & sibi existentiam largiri fingitur. Hoc vero fieri nullo modo potest (§. 21.) Fieri ergo quoque nequit, ut aliquid semetipsum producat.

II. Qualis caussa univoca, talis quoque effectus.

NOT. Caussa enim univoca, & effectus sunt ejusdem naturæ, & essentiæ.

III. Caussa caussæ est etiam caussa caussati.

NOT. Bruti filios, LIVIUS narrat, fuisse caussas conspirationis de regibus recipiendis. Fuere ergo quoque caussæ ignominiosi supplicii, quod de ipsis sumebatur. LIV. Lib. II. c. 4.

IV. Caussa absolute eadem, contrarios effectus producere nequit.

EXEMPL. Si eadem caussa A potest effectus B, & C, sibi contrarios, æque, bene, & facile producere, tunc, si producit B, non est ratio, cur non producat C, & vice versa. Conf. CARPZOV. in dissert. de pœnis necessitati hypothet. non contrariis §. 6.

V. Non potest esse plus in effectu, quam fuit in caussa, sive: Effectus plenus æquipollet caussæ plenæ, seu viribus caussæ integris.

EXEMPL. Ratio hujus propositionis manifesta est. Si enim plus in effectu dixeris, quam fuit in caussa, illud *plus* non dependet a caussa quapiam, quod est contra principium rationis sufficientis. Num putas, ut hoc utar, a duobus, vel tribus granulis pulveris pyrii ædificium magnæ molis fundamentis

suis

ſuis convulſum, collabi poſſe? At experientia videtur poſitioni noſtræ adverſari. Conſtat enim inter omnes, ſæpius ex leviſſimis injuriis maximas ortas iras, & ex maximis injuriis ſæpe leves indignatiunculas, ſecundum illud TERENTII:

Non maximas, quæ maximæ ſunt interdum injuriæ, iras
Faciunt, non ſæpe eſt, quibus in rebus alius ne iratus quidem eſt,
Cum de eadem cauſſa eſt iracuudus factus inimiciſſimus,
Pueri inter ſeſe quam pro levibus noxiis iras gerunt. Hecyr. Act. III. SC. I.

NOT. Vide, quam parum hic cauſſa congruant, & effectus. At quid hic reſponderi poſſit, infra de affectibus docebimus. Vid. ERNESTI Duſput. de emend. volunt. per ſaltum §. 12., Lipſ. 1730. hab.

§. 129. Hæc de cauſſa efficiente, Ad externas cauſſas refertur præterea *cauſſa finalis*.

NOT Eſt autem *finis* nihil aliud, quam id, cujus gratia cauſſa efficiens operatur, ſive, eſt id, quod cauſſa efficiens per actionem ſuam cupit obtinere.

SCHOL. REGULUS revertebatur Carthaginem, idque ideo, ut jus jurandum conſervaret. En finem reditus! Vid. Cic. L. III. de Off. c. 28. TERENTIUS in conficiendis fabulis hunc ſibi propoſuerat finem, & id ſibi negotii credidit ſolum dari.

Populo ut placerent, quas feciſſet, fabulæ. Prol. in Andr.

Finis (α) diſtinguitur in *finem principalem*, ob quem ſolum ens intelligens agit, & in *finem minus principalem*, ſive *ſecundarium*, propter quem quis ita agit, ut, ſi non præterea alium ſibi finem propoſitum haberet, non ageret. Finis princeps poetarum in carminibus pangendis debet eſſe, ut *proſint*, ſecundarius, ut *delectent*. Vid. HORAT. Art. Poet. v. 33. CICERO de fine divitiarum primario, & ſecundario ita: *Expetuntur divitiæ tum ad uſus vitæ*

vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates, L. I. de Off. c. 8. (β) Finis est, vel *proximus*, qui, nullo alio mediante, intenditur, vel *remotus* qui non, nisi aliis finibus intervenientibus, intenditur.

EXEMPLUM. Librum tibi emis, idque ideo, ut inde haurias eruditionem. *En finem proximum!* At eruditionem ideo vis haurire ex libro, ut aliquando felix evadas, & dignitate cum otio perfruaris. *En remotum finem emtionis libri!*

§. 130. *Medium* vocatur id, quod in se continet rationem, cur finis existentiam consequatur. Medio opponitur *impedimentum*, quod nihil est aliud, quam id, quod in se continet rationem, cur aliquid ad existentiam non perveniat.

NOT. Virtus est medium honoris. In virtute enim continetur ratio sufficiens, cur, quem intendis, finis, scil. honor, ad existentiam perveniant. In ignavia est ratio sufficiens, cur eruditio, tanquam finis, non ad existentiam perveniat, atque adeo ignavia est impedimentum eruditionis. Quod ingenium, studia, propensionesque adolescentulorum non plene distinctiusque perspiciantur, persæpe ratio sufficiens est in eo, quod metu custodis aut pœnæ, in officio contineantur, secundum illud Comici:

Qui scire posses, aut ingenium noscere,
Dum ætas, metus, magister, prohibebant.
Andr. I., 1. v. 25.

§. 131. I. Nullus finis sine mediis potest impetrari.

NOT. Quia nihil est sine ratione sufficienti (§. 15.), in mediis autem est ratio sufficiens, cur finis ad existentiam perveniat (§. 130.).

NOT. Recte ergo Syrus apud TERENTIUM ridet, vel potius graviter increpat Clitiphonem, qui sine mediis potiri cupiebat.

Vis amare, inquit, *vis potiri*, *vis*, *quod des illi*, *effice*.

Tuum

Tuum esse in potiundo periculum non vis: haud stulte sapis:
Siquidem id sapere est, velle te id, QUOD NON POTEST CONTINGERE,
i. e. velle finem sine mediis, Heautont. Act. II. Sc. I. v. 80.

II. Quicumque ergo vult finem, velle etiam debet media, sine quibus nullus finiis obtinetur.

III. Unius rei multiplex potest esse, & varius finis.

NOT. Quo pertinent hæc PLINIANA: *Mihi duplex est ratio recitandi: una, ut sollicitudine intendar, altera, ut admonear, si quid forte me, ut meum, fallit*. Lib. V. ep. 13.

§. 132. *Materia*, sive *caussa materialis* est id, ex quo constat ens compositum, e. gr. venæ, nervi, ossa, quibus corporis humani compages continetur.

NOT. A *materia* Ex *qua* discerni volunt philosophi materiam *in qua*, & materiam *circa quam*, quam appellamus *objectum*. E. gr. *Sapientiæ, quasi materia, quam tractet, qua versetur, subjecta est veritas*. CIC. L. I. de Off. c. 5.

§. 133. *Formam* constituunt omnes notæ, & determinationes essentiales, quæ rem aliquam ab altera distinguunt.

EXEMPLUM. Formam virtutis constituunt hæ notæ, quod sit *habitus*, *actiones legi divinæ convenienter instituendi*.

§. 134. Ex qua definitione intelligis, quid sit illud: Forma dat ESSE rei, forma dat DISTINGUI, & OPERARI.

C A-

CAPUT XV.

De signo, & signato.

§. 135.

S*ignum* est id, cujus idea excitat ideam alterius, sive ex VVOLFII definitione, *signum* est ex quo alterius præsentia, vel adventus, vel præteritio colligitur.

EXEMPLUM. Lacrymæ sunt signum tristitiæ Ex iis enim colligitur, adesse tristitiam. Per signum respondebat Tarquinius nuncio, ad se a filio missos. Hic ubi Gabiis unus omnia poter t; mittit ad patrem Romam sciscitarum, quidnam se facere vellet. Pater nihil dedit responsi, sed inambulans tacitus summa papaverum capita decussit. Quæ ubi nuncius, qui Gabios redierat, narrat filio, intelligit, quid velit parens. Idea scilicet decussionis summorum papaveris capitum ideam excitabat cædis, quam suscipere debebat. Decussio ergo papaveris erat signum stragis, a filio edendæ. LIV. L. I. c. 54.

§. 136. Id, quod ex altero colligitur, sive cujus idea excitatur, dicitur *signatum*, exempl. gr. tristitia per lacrymas, lætitia per risum significata.

§. 137. Si res, quæ significatur, præsens est, tum signum dicitur *demonstrativum*, si futura res significatur, appellatur *signum prognosticum*, si autem res præterita significata est, signum vocatur *rememorativum*.

§. 138. *Signum necessarium* est, inter quod, & rem significatam nexus est necessarius. *Signum* vero *arbitrarium* est, quod cum re significata non

necessario nexu cohæret, aut quod ab arbitrio humano dependet.

EXEMPLUM. Fumus est signum necessarium ignis. Vestis obsoleta, & sordida, capillus, & barba promissa erant apud Romanos signa arbitraria ignominiæ acceptæ, quod docet LIVIUS L. XXVII. 2. 34. ubi Marium Livium in urbem reductum ait, sed *veste obsoleta, capilloque, & barba promissa, qui pratulerit in vultu habituque memoriam ignominiæ acceptæ.*

Finis Ontologiæ, sive Philosophiæ primæ.

METAPHYSICES

PARS II.

Cosmologia Generalis.

CAPUT I.

De Cosmologia in Genere.

§. 149.

C*Osmologia generalis* est scientia de mundo in genere.

SCHOL. VVOLFFIUS doctrinam de mundo primus in artis formam redegit, & notiones generaliores, ad mundi cognitionem pertinentes, distincte explicavit. Neque vero in hac disciplina elegantissima hujus mundi, quem *aspectabilem* vocamus, quique continetur terra, & cælo, corpora aut proprietates exponendas putat, sed cum in earum notionum explicatione, quæ, ab hoc, qui existit, mundo individuo abstractæ, mundo, generatim spectato, conveniunt, tum in ejusmodi positionibus, quæ sunt universaliores, quæque in physica sunt perutiles, demonstrandis versatur. Atque adeo *Cosmologia generalis*, *sive transcendentalis* appellatur, quæ recte ad metaphysicam, cujus est, notiones communes distincte tradere, refertur.

CAPUT II.

De notione, sive conceptu Mundi.

§. 140.

DIstinctam mundi, generatim spectati, notionem formaturus, attendat ad ea, quæ in hoc mundo observantur.

I. Cum vel cælum conspicimus, vel terram, eaque, quæ sunt ante pedes, contuemur, tum plurima corpora observari oculis nostris deprehendimus, quæ simul existunt, e. gr. solem, sidera, arbores, flumina, animalia, cetera. Hæc, quia simul existunt, dicuntur simultanea §. 86. (: *E. in hoc mundo dari res simultaneas patet*.

II. Experientia nos docet, horum, quæ in mundo videmus, corporum alia interire, alia oriri. Diem nox, noctem dies excipit, nec sol, nec sidera, in eo semper situ, permanere cernuntur. Perspicuum ergo est, *existere in hoc mundo res successivas*.

III. Omnia, quæ in hoc universo, vel simul existere, vel se invicem sequi, deprehenduntur, ejusmodi omnino sunt, ut possint esse aliter, & immutari. Quid obstat, quo minus major, vel plantarum, vel animalium copia adsit? Quid impedit, quo minus animal, quod nunc vivit, cras intereat, &, quibus superbit hortus, flores concidant? Quid impedit, quo minus nunc, cum sol splendet, offusa nebula solis intercipiat radios, & horrenda sæviat tempestas? Quocumque igitur oculos tuos converteris, *omnia in hoc mundo esse mutabilia*, vides ac sentis.

IV. Videmus, eum esse rerum hujus mundi ambitu comprehensarum, ordinem, & ad se invicem relationem, ut, vel alteram rem altera producat, vel unum sit propter aliud. Quis nescit

plu-

pluviam producere terræ fœcunditatem? Quis non intelligit, solem cum terra ideo simul existere, ut terra ab eo illumineтur, & calefiat? Patet ergo esse *nexum* rerum in hoc mundo (§. 125.), & omnia esse *connexa*.

§. 141. Ex his nunc formabitur notio universalis *mundi*, quem definimus, per seriem omnium rerum simultanearum, successivarum, mutabilium, & inter se connexarum. Brevius: *Mundus* est complexus omnium rerum creatarum.

NOT. Cum, quid sint *res simultaneæ*, quid *successivæ*, in ontologia jam explicatum sit, proximum est, ut, quæ sint *connexa*, specialius indicemus.

§. 142. Quæcunque ita sunt comparata, ut unum eorum in se contineat rationem, cur alterum ei succedat, ea dicuntur *connexa ratione temporis*, quæ alias quoque dicuntur *connexa per caussas efficientes*.

SCHOL. Vitia corruptique mores Romanorum, & eversio reipublicæ libertatisque Romanæ erant *connexa ratione temporis, sive per caussas efficientes*. Recte SALLUSTIUS: *Postquam avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere edocuit -- civitas immutata, imperium ex justissimo atque optimo crudele intolerandumque factum*. Bell. Catilin. c. X.

EXEMP. *Atrocissimum facinus* Neronis, qui matrem interfecerat, & *conscientiæ angores*, erant *ratione temporis connexa*. Qui enim cum cædem perpetrasset, sceleris conscientiam, post factum, ferre non potuit; sæpe confessus, exagitari se materna specie, verberibus Furiarum ac tædis ardentibus. Vid. SVETON. in Nerone cap. 34.

§. 143. Quæ in universo simul existunt, ita ut alterum alteri præbeat usum, *ea connexa* dicuntur per *caussas finales*, quæ vocantur quoque *connexa ratione spatii*.

SCHOL. Sol, ex consilio, & intentione Dei, ideo una existit cum tellure, cæterisque planetis, ut ab ipso lucem accipiant caloremque. Solem itaque plantasque esse conexa per caussas finales, cumulatius intelligi potest. Quo pertinent ea, quæ CICERO de rebus hujus universi, in generis humani usum creatis, ita differit: *Et fruges, & reliqua, quæ terra parit, & tempestates, ac temporum varietates cœlique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignit, maturata pubescunt, a Diis immortalibus tribuuntur generi humano, --- quæ talia sunt, ut Dii immortales ad usum hominum fabricati pene videantur*. De Nat. Deor. Lib. I. cap. 2.

§. 144. *Nexum* ergo nonnulli recte definiunt per dependentiam a caussis efficientibus, & finalibus. Ut adeo, qui in hoc universo caussam omnium rerum efficientem, & finalem concedit, is non possit non nexum quoque concedere.

NOT. *Est*, teste CICERONE, *admirabilis quædam continuatio seriesque rerum, ut alia ex alia, nexa, & omnes inter se apta colligitataque videantur*. De Nat. Deor. L. I. c. 5.

SCHOL. Caussas efficientes, & finales in hoc universo omnium rerum esse, nemo non philosophorum affirmat. At vox NEXUS, tanquam invidiosa, a plurimis repudiatur. Contigit scilicet huic vocabulo, quod Tarquinio Colatino, legimus, accidisse, qui libertatis licet Romanæ assertor erat, abdicare se tamen consulatu, rebusque suis omnibus Lavinium translatis Civitate cedere cogebatur, idque nulla alia de caussa, quam quod *Tarquinius* appellaretur. *Solum nomen* ut ait LIVIUS *non placebat*. Vid. LIV. L. II. c. 2.

§. 145. Ex his, rationibus rite subductis, id conficies, per simultanea, & successiva connexa HÆC, nec alia, mundum quemlibet esse præcise HUNC mundum, nec alium. Ergo posito alio rerum nexu, mundus ALIUS inde emergit.

§. 146.

§. 146. Ex nexu rerum intelligitur:

I. In natura nihil fieri per saltum.

NOT. *Per saltum* quid fieri dicitur in natura, quando effectus aliquis contingere dicitur, ita, ut non eæ omnes causæ præcedant, quæ ad effectum producendum requiri videntur. Saltu ergo admisso, aliquid fit sine caussa, quod contra (§. 128.)

NOT. Saltum distinguunt in *absolutum* & *respectivum*. Ille est, cum effectus fingitur ad existentiam pervenire sine omni caussa, quod nullo modo fieri potest. *Saltum respectivum* dicimus, ubi res ad existentiam pauciori tempore, pervenire dicitur, quam alias ad eam producendam requiritur.

EXEMPL. Saltus respectivi exemplum est celerrima illa & notissima CÆSARIS victoria, qui Pharnacem, intra *quintum*, quam adfuerat, diem *quatuor*, quibus in conspectum venit horis, *una* profligavit acie. Pontico ergo triumpho inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum: VENI, VIDI, VICI: belli celeriter confecti notam. Vid. SVETON. in Jul. Cæs. c. 37.

II. Ex rerum nexu manifestum est, non posse quicquam evenire forte casuve.

SCHOL. Quicquid enim *forte casuve* fieri dicitur, id sine omni ratione aut caussa evenit. Nexus autem requirit, ut omnia suas caussas efficientes habeant (§. 144.), si id *forte casuve* contingere dicitur, cujus nos ratio sufficiens latet, aut, quæ præter spem eveniunt, tum equidem inficias ire nolim, multa fieri *casu*. Ita TERENTIUS.

-- *Quam sæpe FORTE TEMERE*
Eveniunt, quæ non audeas optare, Phorm.
Act. V. Sc. I.

& PLAUTUS:

Insperata accidunt magis sæpe, quam quæ speres,
Mostell. I. 40.

 III Ne-

III. Nexu rerum asserto, perspicuum est, omnes eventus in universo habere suam veritatem determinatam.

SCHOL. *Determinatum* est id, de quo aliquid ita prædicatur, ut oppositum ejus, quod prædicatur, simul excludatur (§. 44.). Jam vero omnis eventus in universo est ejusmodi, ut eventus oppositus simul locum non habeat (quando e. gr. pluit, fieri non potest, ut simul non pluat). E. omnis eventus in universo est determinatus, sive habet veritatem suam determinatam.

NOT. Quæ propositio cum a compluribus, qui VVOLFFII philosophiam impugnarunt, minus intelligatur, atque adeo in perversum detorqueatur sensum, factum est, ut nescio quid monstri alere eam, nonnulli existimarint.

SCHOL. Sed si eam aliis enunciaveris verbis, tum omnis tolletur, minuetur certe, quæ de vocibus suspiciebatur concertatio. Dic exempl. grat. *quicquid in hoc mundo caussas efficientes, easque sufficientes, habet, illud, CERTUM est subsecuturum esse.* Sic: *Saxonia, hoc anno, aut belli metu motuque concutietur, aut tranquilitate, exoptatissima pacis alumna, perfruetur.* Alterutrum futurum *est*. Et, ut futurum est, CERTO futurum est.

NOT. Fingas, propositionem nostram non esse veram, fac, eventus, in mundo subsecuturos, non *certo* futuros esse, nec habere veritatem determinatam, tum vero non video, quomodo Dei præscientiam adstrui possit. Aut enim futuri eventus præsciuntur a Deo, aut non præsciuntur. Si præsciuntur, tum ab ipso præsciuntur, ac si jam facti essent, adeoque, tanquam *certo* futuri. Si non præsciuntur a Deo, tum Deus non erit omniscius, quod, sine summo scelere, de Deo affirmari nequit.

VI. Si nexum rerum in mundo concedimus, tum tollitur refelliturque doctrina de *fato*, cujus vis, si quam habet, mirum quantum infirmatur,

quam-

quandiu iis, quæ de rerum connexione diximus, sua constat veritas.

SCHOL. Fatum a *fando* dictum, id omne, si stirpem, & originem vocis spectaveris, indicat, quod de hominibus fatus est Deus, jussit, & decrevit. *Quid aliud*, inquit MINUCIUS FELIX, *est fatum, quam, quod de unoquoque nostrum Deus fatus est* c. 36. Si loquendi usum in consilium adhibueris, per *fatum*, animadvertes, intelligi semper quandam rerum necessitatem in mundo. At ab aliis alio modo necessitas, quæ in mundo dominari putatur, intelligitur explicaturque. Ex quo varia *fati* genera orta sunt.

§. 147. Sunt, qui res eventusque, fati lege destinatos & fixos, subsequi existimant, sive causæ, ad eventus producendos necessariæ, præcesserint, sive minus, quo continetur *fatum Mahumedanum*.

NOT. Turcæ scilicet dicuntur præsentissimum vitæ periculum, intrepido animo, adire, & in loca pestilentissima se conferre, rati, si mors ipsis sit fato destinata, non posse non se, hoc ipso momento, quo mori, ex fati lege debeant, mori, sive loca adeant periculosa, sive vitent, sive bibant venenum, sive minus.

§. 148. Alterum est *Stoicorum* fatum, quos, scimus, non eo quidem processisse vecordiæ, ut, effecta sine caussis, fines sine mediis potuisse obtineri, crediderint, at caussarum effectorumque ordinem continuationemque, quam afferebant, immutabilem atque in æterna Dei lege definitam, ajebant, ut neque propensiones, neque consilia hominum agentium in censum hic veniant, libertasque omnis, necessaria illa, & indeclinabili rerum caussarumque, se invicem continentium, serie & catena, loco moveatur.

SCHOL. DE *quo* GELLIUS. *Fatum est*, inquit *sempiterna quadam & indeclinabilis series rerum, & catena volvens semetipsam, & sese implicans per æternos consequentiæ ordines, ex quibus apta connexaque*

quæ est, Noct. Att. L. VI. c. 2. Pertinent huc illa SENECÆ, in Oedip. v. 980.

Fatis agimur, cedite fatis,
Non sollicitæ possunt curæ
Mutare rati stamina fusi.
Quicquid patimur mortale genus,
Quicquid facimus, venit ex alto:
Servatque sua decreta colus
Lachesis, dura revoluta manu
Omnia, certo tramite vadunt
Primusque dies dedit extremum.
Non illa Deo vertisse licet,
Quæ nexa suis currunt caussis.
It cuique ratus, prece non ulla
Mobilis, ordo: multis ipsum
Timuisse nocet: multi ad fatum
Venere suum, dum fata timent.

§. 149. *Caldæi* quodam, &, post hos, alii complures, opinionis errore, perridiculo illo & pestifero, finxere necessitatem quandam rerum actionumque humanarum, a vi imperioque astrorum immutabili oriundam. Quæ necessitas nominatur *fatum astrologicum*.

SCHOL. In quo fati genere explodendo multus est Favorinus, philosophus, apud GELLIUM, qui qui multa in eos dixit, qui actiones suas, quasi habena quadam, de cælo vinctas, gubernari, putant, hæc tandem, in dissertationis fine, addit, quæ in eorum gratiam, hic adferri, nostra refert, qui vim, nescio quam, sideribus, in formandis regendisque moribus hominum tribuunt. *Aut adversa*, inquit, *eventura dicunt, aut prospera. Si dicunt prospera, & fallunt, miser fies frustra expectando. Si adversa, dicunt, & mentiuntur, miser fies frustra timendo. Sin vera respondent, eaque sunt non prospera, jam inde ex animo miser fies ante, quam e fato fias, si felicia promittunt, eaque eventura sunt: tum plane duo erunt incommoda, & expectatio te spe suspensum fatigabit, & futu-*

futurum gaudii fructum spes tibi jam praforabit, Nullo igitur pacto utendum est istiusmodi hominibus, res futuras (ex astris) *prasagientibus*. Noct. Att. L. XIV. c. 1.

§. 150. Ad eos, qui ad fatum referunt omnia, ad divini numinis providentiam, liberasque hominum destinationes consiliaque nihil, SPINOZA, vel in primis pertinet. Hic enim, quamvis, & ad finem consequendum mediis, & ad cupiditates mentis humanæ inclinandas flectendasque rationum momentis opus esse dixerit, totam tamen caussarum effectorumque seriem ita devinciri, & colligari, affirmavit, ut nihil in ea agat dirigatque summi Numinis providentia, omniaque immutabili, & cæca necessitate, consequantur.

NOT. SPINOZA exempl. gr. statuebat, æque necessarium esse, me jam scribere, ac necessarium est, bis duo efficere quatuor.

§. 151. Restat, ut explicemus id, quod nonnulli *fatum rationabile*, sive *rationi consentaneum* appellant. Quandoquidem omnia in universo ita contingunt, ut caussarum, & effectorum, ex causis, tanquam seminibus, nascentium, sit is ordo, ea series, ut, posita caussa, necessario ponatur effectus, facile intelligitur, in mundo necessitatem hypotheticam locum habere, quæ vero & a caussa aliqua prima sapientissimaque dependet; & in se contingens est, mutabilisque. Quam necessitatem eventuum hypotheticam, aut, si mavis, certitudinem determinatam vocant nonnulli *fatum*, *rationi amicum*.

NOT. Hic vero, si dicendum, quod res est, cautius ages, si ab hoc invidioso *fati* vocabulo te abstinueris, occasionemque decertandi de verbis, defugeris. Videndum persæpe est non modo, quam vere, sed etiam quam commode cogitata animi exprimas.

§. 152. Ex his, quæ de rerum nexu, & fato diximus, evidens est,

I. Fa-

I. Fatum Mahumedanum nexui rerum plane esse adversum.

SCHOL. Hæc enim hujus fati vis est, ut effecta sequantur, sive caussæ idoneæ præcesserint, sive minus (§. 147.). Nexus autem postulat, ut ex sua quodque caussa nascatur (§. 144.)

II. Fatum Stoicum itidem, ubi rerum connexio locum habet, esse non potest, neque, quod vocant, fatum astrologicum dominabitur, quamdiu caussarum effectorumque colligatione omnia ita cohærent, ut cur unumquoque sit, cur sit ita, nec aliter, ex antecedenti statu ratio idonea reddi possit.

III. Quamvis omnes eventus, ex suis caussis orti, sint hypothetice necessarii, sunt tamen contingentes, nexusque, quo effecta cum caussis suis devinciuntur, est ejusmodi, ut possit immutari.

SCHOL. Necessitas hypothetica non tollit contingentiam (§.56.pos.II.), neque adeo ea, quæ in mundo, naturali colligatione, conserte contexteque fiunt, tam sunt necessaria, ut nihil in iis possit mutari. Quid repugnantiæ habet, præsentem, quam videmus, rerum divinitus conditarum, connexionem aliam esse, ac nunc est? Quid impedit, quo minus sit alius siderum cursus, aliæ progressiones, institutiones aliæ, alia ratio solis, alia tempestatum series, ac vicissitudo, alia natura, habitus, ornatusque totius cœli terræque coagmentationis? Quid repugnantiæ habet, quasdam res abesse, versa videre omnia, &, ut paucis dicam, alium plane, & ab hoc, qui nunc existit, prorsus diversum, mutatis his sublatisque motus legibus, mundum condi?

IV. Perspicuum ergo est, præter hunc mundum, alios quoque, forte innumerabiles fieri potuisse.

CA-

CAPUT III.

De corporibus.

§. 153.

EX variis entibus compositis, tanquam partibus, componitur *mundus*, quæ entia composita vocari solent *corpora*.

§. 154. Plura requiruntur ad notionem *corporis* constituendam, quam ad entis compositi ideam.

§. 155. In omni scilicet corpore attendendum est, (α) ad *modum compositionis*, sive *structuram*, (β) ad *vim activam* sive *motricem*, (γ) ad vim *inertiæ*.

NOT. Sunt enim in corpore permulta, quæ, non video, quomodo intelligi queant & explicari, si solam admittas *extensionem*.

§. 156. Experientia nos docet, corpora, sensibus exposita, esse ejusmodi, ut non qualibet vis ipsis movendis sufficiat.

NOT. Impar enim est infans movendo lapidi magnæ molis.

§. 157. Ex quo conficitur, in quovis corpore, cum motui resistit, nec viribus nostris cedit, adesse quid debere, per quod corpus motui resistat.

§. 158. Atque id ipsum, quod corpus motui resistit, dicitur *vis inertiæ*.

§. 159. Neque vero hæc vis inertiæ a corporis extensione dependet, aut ex ea sequitur.

NOT. Plagula chartacea est majoris extensionis, quam massa plumbea unius libræ. At illa facilius ab infante potest moveri, minusque adeo resistit, quam massa plumbea.

§. 160. Extensum, quod vi inertiæ præditum est, constituit *materiam* corporis, quam, intelligis, id esse, per quod unumquodque corpus motui resistit. Hæc *de vi inertiæ*.

§. 161.

§. 161. Experientia nos docet, quodlibet corpus esse ejusmodi, ut mutationem possit in altero corpore producere, adeoque in alterum *agere*, *E. quodlibet corpus est vi agendi præditum*.

§. 162. Hæc vis agendi dicitur vis *motrix*, sive activa, eaque continetur corporis *natura*, quippe quam diximus cujusque rei vim activam.

§. 163. His in unum collectis, ita nunc definimus *corpus*, est ex materia compositum, & vi motrice præditum.

CAPUT IV.

De legibus motus.

§. 164.

QUÆ cuique corpori vis motrix inesse dicitur, ea, in agendo, legibus quibusdam dirigitur attemperaturque. Quibus quia quodlibet corpus in motu positum subjicitur, eas solemus *leges motus dicere*.

§. 165. Præcipuas harum sequentibus complectemur positionibus.

I. Nullum corpus, quod quiescit, se ipsum potest movere.

NOT. Quandoquidem omne corpus propter vim inertiæ motui resistit (§. 160.), intelligitur, omne corpus ad motum deprehendi ineptum, sive se non posse movere.

II. Tamdiu ergo corpus quodlibet quiescit, donec ab altero corpore ex quietis statu ad motum perducatur.

III. Si corpus fuerit revera in motu constitutum, tum tamdiu motum continuabit, donec impedimentum aliquod ex parte contraria accesserit.

IV. Actiones, & reactiones corporum sunt æquales.

NOT.

NOT. Quis enim nescit, pilam, in terram, & lapidem duriorem projectam, resilire, idque tanto majori impetu, quanto fortiori majorive vi in tellurem dejicitur.

NOT. Ceterum observes, quas, in mundo sanxit Deus, movendi leges non esse tam necessarias, ut immutari nequeant. Potest eas Deus tollere, potest alias figere.

CAPUT V.

De corporum Elementis.

§. 166.

PRima corporum stamina, ex quibus componuntur, dicuntur *corporum elementa*.

§. 167. De corporum elementis hæc habeto:

I. Corporum elementa sive prima stamina non possunt esse entia composita, sed debent esse entia simplicia.

NOT. Si enim essent entia composita, in partes possent adhuc resolvi. Atque adeo nondum essent prima stamina. Conf. §. 107. observatio.

II. Hæc entia simplicia ex quibus, tanquam ex primis staminibus omnia entia composita constant, dicuntur a LEIBNITIO *monades*, & a VVOLFFIO *unitas*.

SCHOL. Vox *monas* offendit nonnullos. Sed nihil habet, quo possis offendi. Latine reddideris *Unitatem*, in qua omnis numerus, quantuscunque ille sit, subsistit & terminatur. Quemadmodum scilicet omnis numerus ex unitatibus, tanquam partibus suis ultimis, consistit: ita corpora quoque tandem resolvi debere in prima & ultima sua elementa, putat LEIBNITIUS, qui omnia entia simplicia *monades* vocat.

III. Quicquid ergo de entibus simplicibus in genere diximus, (106. seqq.), id omne quoque de

de corporum elementis, vel affirmari, vel negari posse patet.

CAPUT VI.

De naturali & supernaturali, sive miraculo.

§. 168.

Quandoquidem *natura* nihil est aliud, quam rei cujusque vis interna, unde, tanquam a fonte, actiones profluunt (§. 162.), intelligi potest, *naturale* id omne dici posse, quod ex alicujus rei vi & essentia potest intelligi, & explicari. Id ergo est *corpori naturale*, quod est ejusmodi, ut ex corporis structura, & vi possit intelligi, & explicari. *Spiritui* vero *naturale*, id vocamus, quod ex spiritus vi, & essentia potest concipi.

EXEMPLUM. Stomacho naturale hoc est, ut cibos concoquat. Ex ejus enim structura, & vi explicari potest, quomodo fieri queat, ut concoctio perficiatur.

§. 169. Id igitur omne, cujus ratio in essentia, & natura entis non continetur, sive quod ex vi, & structura corporum, aut ex vi & essentia spiritus non potest intelligi, dicitur *supernaturale*.

EXEMPLUM. Supernaturale quid erat, cum ignis tres illos viros, in fornacem candentem conjectos minus læderet, minusque consumeret. Is enim eventus ex vi, & natura ignis non poterat concipi, & explicari.

SCHOL. Quod vero *supra* naturam est, id cave, confundas cum eo, quod est *contra naturam*. Eventus *contra naturam* contingere dicitur, quando vis infertur rerum ordini, & effectus quidam sequitur legibus naturæ adversus, exempl. gr. quando magna moles aquæ, aut fluvius, vi & pondere suo deor-

deorsum pressus, ob vim externam antecedentem, sursum & in montis fastigium propellitur.

§. 170. Omnis eventus supernaturalis dicitur *miraculum*. Ut adeo intelligas, recte *miraculum* definiri per ejusmodi eventus, qui neque ex essentia, neque ex vi creaturarum, aut ordine mundi, secundum statum antecedentem, potest explicari.

§. 171. Ut, quæ de miraculis, recentiori maxime ætate, ultro citroque disputata sunt, rectius teneamus, doctrinæ hujus capita his complexas positionibus.

I. Miraculum cum eo, quod est *mirabile*, non est confundendum.

NOT. Sunt enim multa, quæ in hoc universo recte dixeris *mirabilia*, propterea quod vel raro eveniunt, vel eorum caussæ nos latent, mentemque adeo stupore defixam detinent, quæ vero non sunt miracula, quamvis PLINIUS ea quoque vocet *miracula*, quæ sunt mirabilia. L. 9. ep. 33.

SCHOL. Huc referas prodigia illa innumera, quæ LIVIUS, passim nobis commemorat. Huc pertinent, ea, quæ PLINIUS de *delphino ludente* lib. 9. ep. 33. de *insulis natantibus* lib. 8. ep. 20. jucunde refert. De mirabilibus ita PLINIUS: *Sunt maxime mirabilia, quæ maxime insperata, maxime periculosa, utque Græci magis exprimunt*, παράβολα, lib. 9. epist. 26.

II. Quandoquidem paucissimi vires naturæ plene perspectas habent, neque caussas latentes ita possunt exquirere, ut, quantum earum quæque adfuerat adjumenti ad effecta producenda, definire semper queant, ex quo fit, ut sæpissime pro miraculo quid habeatur, quod inter eventus naturales referendum est.

NOT. Difficilius ergo est, quam quisquam crediderit, in casu individuo miraculum ab eventu naturali internoscere.

III. Quamvis philosophia, rationis fulta adminiculis, non definiat, num unquam miracula fa-

cta sint, ea tamen fieri in hoc universo posse, ratione duce, novimus.

NOT. Scimus enim, totum rerum nexum esse ejusmodi, ut possit immutari, & omnes leges motus, ob contingentiam posse suspendi (§. 165.)

IV. Si miraculum producitur, produci debet ab ente aliquo, quod est a mundo plane diversum.

NOT. Miraculi enim ratio sufficiens non continetur in creaturarum vi, & essentia, neque ex nexu rerum hujus universi potest explicari (§. 170.). Ergo, quoties miracula producuntur, toties producantur necesse est ab ente aliquo, quod a mundo plane diversum est.

NOT. Hoc ipsum ens, a mundo diversum, est *Deus*. *Miraculum* ergo recte definitur a nonnullis per effectum Dei immediatum.

V. Omne miraculum, cum fit, fit per saltum.

NOT. Si enim miraculum in mundo contingit, tum, cur contingat, ratio non potest reddi ex connexione caussarum antecedentium, sed Deus, nulla caussa naturali interveniente, illud producit. Vides ergo miraculum, si ad connexionem caussarum antecedentium attenderis, fieri per saltum (§. 146.)

SCHOL. Non *saltum absolutum* hic intelligimus: Sic enim miraculum sine omni ratione sufficienti fieret (§. 146.), quod fieri non potest (§. 15.), sed saltum respectivum, in quo non ea semper debent præcedere, ex quibus ratio reddi potest consequentium (§. 146.(. Ita exempl. gr. linguarum peritiam per miraculum acquirebant Apostoli, & per saltum evadebant, multarum linguarum peregrinarum periti. Non enim, quæ ad intelligendas linguas requiruntur alias vocabula, declinationes, & conjugationes sibi reddiderant familiares, sed in momento & callebant linguas, & loqui poterant.

VI. Si a DEO miraculum patratur, tum ejusmodi effectus debet præstari, qui sine miraculo, sola

ſola naturali cauſſarum connexione, non fuiſſet ſecuturus.

NOT. Aut enim miraculum, vel nullus effectus, vel qui ſine miraculo naturaliter ſecuturus fuiſſet, conſequitur. Utrumque eſſet principio rationis ſufficientis contrarium (15.).

SCHOL. Cum Chriſtus Lazarum per miraculum a morte in vita revocaret, eventus ſequebantur, qui ſine hoc miraculo patrato nuquam naturaliter fuiſſent inſecuti. Naturaliter Lazarus computruiſſet, ac a vermibus corroſus in pulverem rediiſſet. Sed quam longe ab his diverſi erant effectus, qui miraculo patrato, ſequebantur! Colligi hinc poteſt, quid velint ſibi nonnulli, cum dicunt: *Per miraculum ordo naturæ turbatur*. Item: *Per miraculum conjuſio in nexum rerum inducitur*. *Ordinem* ſupra §. 58. diximus eſſe nihil aliud quam ſimilitudinem in modo, quo res ſibi vel coexiſtunt, vel ſe invicem excipiunt. Quamdiu ergo mutationes in corporibus, & mundo ita eveniunt, ut altera ex altera, regulis motus convenienter, fluat, & tertia ſequatur ex ſecunda, ſecunda ex prima diu in mundo, & corporibus deprehenditur *ordo naturæ*. Simul ac vero ſubſequentes mutationes univerſim non ex antecedentibus proveniunt, & eventus, regulis motus minus convenientes, contingunt, tum ordinem naturæ turbari, affirmamus. Cum ergo miraculoſi eventus ejuſmodi ſint, ut ex antecedentibus non fluant, nec regulis motus ſint conformes, quid obſtat, quo minus affirmemus, per miraculum turbari ordinem naturæ? Rem exemplo illuſtrabimus. Leges ordinis naturalis exigebant, ut Lazarus, mortuus jam & contumulatus, putreſceret, a vermibuſque corroſus, in pulverem redigeretur. Quid vero evenit, cum per miraculum ex morte excitaretur? Nonne hic ordo naturalis turbabatur? Negas? Ergo Lazarus miraculo facto, computruit, a vermibus fuit corroſus, perinde, ac ſi miraculum factum non fuiſſet.

Quod vero, quotusquisque est, qui affirmare ausit? Quæ cum ita sint, evidenter intelligis, culpandine, an excusandi sint illi, qui, per miraculum confusionem in rerum nexum introduci, contendunt.

§. 172. Omnia hæc, quæ de miraculis hactenus disputavimus, luculenter demonstrant, quid de miraculis restitutionis sive ἀποκαταςάσεωσι, quæ vocant, sit existimandum.

NOT. LEIBNITIUS mentionem facit horum miraculorum in Theodicea (§. 243.), VVOLFFIUS quædam in Metaph. Germ. (§. 639.) de iis adfert, quæ breviter explicabimus.

(α) Putat VVOLFFIUS, per miraculum turbari, nexum & ordinem naturalem. Cujus propositionis quæ vis sit, modo explicavimus.

(β) Ex quo colligit, alios omnino eventus facto miraculo contingere, quam secuti fuissent, si miraculum non fuisset patratum.

(λ) Disquirit, quid facto opus sit, si per miraculum DEUS finem suum consecutus fuerit, & ipse velit, res in eum statum restitui, in quem venturæ fuissent sine miraculo.

(δ) In quo casu, (quem tamen dari, aut exstitisse unquam non affirmat VVOLFFIUS) putat, per novum miraculum nexum naturalem, qui sine priori miraulo fuisset, restitui debere.

(ε) Atque hoc novum miraculum, per quod res in eum statum, in quem venturæ fuissent sine miraculo, vocat *miraculum restitutionis*.

SCHOL. Hæc paucis illustrabimus. Per miraculum DEUS Apostolis linguarum donum infuderat. Quo miraculo facto, multa contingebant, quæ sine hoc miraculo non evenissent. Apostoli Hebraice, Syriace, Græce, Latine docti, varias docebant gentes, innumeris hominibus viam salutis aperiebant, & posteritati laudandi DEUM occasionem suppeditabant. Illa omnia insecuta non fuissent, si miraculosa linguarum infusio ipsis non contulisset. Fac ergo,

DEUM

DEUM per hoc miraculum, finem ſuum obtinuiſſe. Fac, Deum voluiſſe, res omnes in eum ſtatum, in quem venturæ fuiſſent ſine hoc miraculo in momento reſtitui. Quæritur hic, qua id fieri potuerit ratione? Reſpondit VVOLFIUS: novo opus fuiſſet miraculo, per quod res in nexum naturalem, qui ſine miraculoſa linguarum infuſione ſecuturus fuiſſet, debuiſſent reſtitui. Num id recte, & vere, ipſe judica, nihil impedio.

CAPUT VII.

De Mundi perfectione.

§. 173.

QUÆ ſupra (§. 65.) de perfectionis natura, & regulis attulimus, facile nobis viam munient ad judicium ferendum de mundi perfectione.

NOT. Neque vero hic excutere animus, eſt, num hic mundus ſit perfectus, ſed definiemus, quid requiratur, ſi mundo tribui debeat perfectio, & qua ratione gradus perfectionis rite æſtimari queant. Ita enim ea rectius intelligentur, quæ de perfectione hujus mundi in Theologia naturali diſputabimus.

§. 174. Si ea, quæ de perfectione ſupra excuſſimus conſideraveris, intelliges has poſitiones.

I. Univerſo, ſive mundo, tum demum tribui poteſt perfectio, ſi ſingula & ſimultanea, & ſucceſſiva in eo obvia, ita inter ſe conſentiant, ut finis aliquis, & commune bonum obtineatur.

NOT. In Theologia Naturali manifeſtum fiet, finem, ad quem omnia in hoc univerſo referri debent, eſſe gloriam DEI, & manifeſtationem majeſtatis Numinis divini.

 II. Quan-

II. Quandoquidem nemo mortalium eſt, qui omnia corpora omneſque eventus plane perſpectos habeat, quique complicatam, & admirabilem iſtam omnium rerum connexionem ita teneat, ut poſſit determinare, num omnia, maxima, minima, cum fine, quem DEUS in condendo adminiſtrandoque mundo intendit, conſentiant, intelligitur, perfectionem mundi a poſteriori, ſive per experientiam cognoſci, & determinari non poſſe.

SCHOL. Falſo ergo judicant de mundi imperfectione, qui ex imperfectionibus quibuſdam partialibus mundi colligunt, totum mundum eſſe imperfectum. Recte & perſcienter PLINIUS. *Si avulſum ſtatuæ caput, aut membrum aliquod inſpiceres, non tu quidem ex illo poſſes ſtatuæ congruentiam æqualitatemque deprehendere*. Lib. II. ep. 5.

III. Quo plura in univerſo occurrunt, quæ ad finem, ob quem mundus conditus eſt, referuntur, quo exactius item plura illa, quæ in univerſo reperiuntur, cum fine conſentiunt, *eo major eſt univerſi perfectio*.

IV. Quemadmodum fieri poteſt, & fit ſæpenumero, ut, quæ eſt in rei partibus imperfectio, multum faciat ad perfectionem totius (§. 71. poſ. IV.): ita negari non poteſt, ſæpius ea, quæ, ſeorſum, & extra nexum, imperfectiones in mundo vocari merentur, ad mundi rectius perfectionem, & pulcritudinem efficiendam concurrere, ſi in nexu eandem conſideraveris.

SCHOL. Non inepte huc transferas ea, quæ PLINIUS de diverſis dicendi ſpeciebus, quæ in una eademque oratione, ad oblectandum auditoris animum, identidem adhibeantur, pereleganter diſputat. *Sicut verentur*, inquit, *ne quibuſdam pars aliqua, ſecundum ſuam cujuſque naturam* (id eſt, *extra* nexum) *non probetur: ita videmur poſſe confidere, ut univerſitatem omnibus*

bus

bus varietas ipsa commendet. Nam, & in ratione conviviorum, quamvis a plerisque cibis singuli temperemus, totam tamen cœnam laudare omnes solemus: nec ea, quæ stomachus noster recusat, adimunt gratiam illis, quibus capitur. Lib. II. 5.

Finis Cosmologiæ.

METAPHYSICES

PARS III.

Pneumatologiam, Psychologiam, & Theologiam naturalem complexa.

CAPUT I.

De spiritu in genere.

§. 175.

PER *spiritum*, generatim sumptum, nihil aliud intelligimus, quam substantiam simplicem, sive immaterialem, intellectu, & voluntate præditam.

§. 176. De spiritu hæc teneto:

I. Omnia ea quæ supra de entibus simplicibus diximus, ad spiritus quoque naturam, & notas intelligendas pertinent.

II. Ad spiritum non modo requiruntur, ut sit ens simplex, sed quoque, ut sit intellectu, & voluntate præditus.

NOT. Complures ens simplex, & spiritum unum idemque esse, existimant. Ex quo natus est error, quum ex spiritibus constare entia composita, putant, si ea dicuntur a Leibnitianis ex entibus simplicibus constare.

NOT. Latius patet significatus entis simplicis, quam spiritus. Omnis spiritus est ens simplex, non omne ens simplex est spiritus.

III. Eo perfectior est unusquique spiritus, quo perfectiori gaudet intellectu; & is est *spiritus perfectissi-*

fectissimus, qui præditus est intellectu perfectissimo, & voluntate gaudet perfectissima.

NOT. *Intellectus* est facultas res sibi distincte repræsentandi. Quid autem sit id, quod constituat distinctam repræsentationem, explicavimus in Log. §. 35.

NOT. *Voluntas* est facultas bonum appetendi, & malum aversandi. Quas definitiones infra uberius enodabimus.

IV. Quæcumque substantia est tantum facultate res clare aut obscure repræsentandi instructa, ea non est in numerum spirituum referenda.

NOT. Animæ ergo brutorum, quamvis entia simplicia sint, inter spiritus tamen referri non debent, propterea quod facultate res distinctæ præsentandi prorsus destituuntur, id quod infra a nobis demonstrabitur.

NOT. Omnes spiritus dispescuntur in *finitos*, & *infinitos*. Ad illos referunt *animas humanas*, de quibus in *psychologia*. Spiritus infinitus est *DEUS*, de quo exponit *Theologia naturalis*. Finitis spiritibus annumerantur quoque *Angeli*, de quibus vero rectius commentantur Theologi, quam philosophi.

C A P U T

De Anima humana

§. 177.

DOctrina, quæ de anima exponit, dicitur *psychologia*.

SCHOL. Quandoquidem omnia ea, quæ de anima nobis innotescunt, vel ope experientiæ, vel rationis adminiculo cognoscimus, factum est, ut recentiores diviserin psychologiam in *empiricam*, & *rationalem*. In illa ea traduntur, quæ experientia sensusque internus nos docet de anima; in hac ea demonstran-

ſtrantur, quæ, apto ratiociniorum nexu, ex experientia deducuntur. Nos experientiam rationemque, quæ ſuaviſſimo connubio copulantur, ita conjungemus, ut alteri altera ſubſerviat.

§. 178. *Animi*, quem Deum in corpore noſtro concluſit, naturam, & proprietates ſi recte intelligere volueris, opus eſt, ut ante nonnullas notiones diſtincte evolvas, ad mentis humanæ definitionem recte capiendam perutiles.

§. 179. Suus quemque ſenſus condocet, nos poſſe noſmet ab aliis rebus, quæ extra nos ſunt, diſtinguere. Res quoque, quæ extra nos poſitæ ſunt, a ſe invicem internoſcere poſſumus.

EXEMPLUM. Potes te a menſa, cui incumbis, diſtinguere. Potes ſellam a menſa, menſam a libris adjacentibus, ſecernere.

§. 180. Tum dicimur nos *noſtrum* nobis eſſe *conſcii*, cum nos ab aliis rebus, quæ extra nos poſitæ ſunt, diſcernimus; & ſi eas res, quæ extra nos ſunt, ab aliis rebus diſtinguimus, tum illarum rerum, quas a ſe invicem internoſcimus, *nos* nobis ſumus *conſcii*.

§. 181. Illud ipſum ens, quod in nobis ſui, rerumque, extra ſe poſitarum, ſibi eſt conſcium, ſive quod ſe ab aliis rebus, & res a ſe invicem diſtinguit, dicitur *anima*.

SCHOL. Vox *anima* apud veteres ſcriptores ſignificat plerumque nihil aliud, quam vitam ipſam, eamque ab animo diſtingui videmus, ſecundum illud LUCRETII:

> *Nunc ANINUM atque ANIMAM dico conjuncta teneri*
> *Inter ſe, atque unam naturam conficere ex ſe.*
> *Sed caput eſſe quaſi & dominari in corpore toto*
> *Conſilium, quod nos ANIMUM MENTEMQUE vocamus*. L. III. 137. edit. HAVER CAMP.

Et rurſus;

Pri-

Primum ANIMUM dico (MENTEM quam
ſæpe vocamus)
In quo conſilium vitæ regimenque locatum eſt,
Eſſe hominis partem.

NOT. Vides, eam hominis partem, quam nunc philoſophi *animam* vocant, quaque ſapimus, & intelligimus, a veteribus dici animum ſeu mentem, quamvis ſint, qui ex illo TERENTIANO

Mala mens malus animus, Andr. p.51. Edit. WESTERHOV.

probare volunt, mentem, ab animo prorſus eſſe diverſam. *Mentem* pro tota indole, *animum* pro conſiliis, & voluntate ſumunt,

§. 182. Cum ergo experientia cumulate teſtatur nos noſtrum rerumque extra nos poſitarum eſſe nobis conſcios, intelligitur, ipſam quoque comprobare animæ exiſtentiam, quæ ex conſcientia ſui rerumque extra nos poſitarum nobis innoteſcit.

SCHOL. Veteres *animam* diſtinguebant in *rationalem*, *ſenſitivam*, *& vegetativam*: at ita ſuccum vigoremque, quo vita continuatur, corpuſque movetur, cum eo ſpiritu, qui in corpore hoſpitatur, ſentit, intelligit, & ſapit, confundebant.

CAPUT III.

De Facultate cognoſcendi, ejuſque parte ignobiliori ſeu quam vocant inferiori.

§. 183.

Actio illa, qua anima res ſibi repræſentat, & percipit, dicitur *cognitio*; & potentia illa res ſibi repræſentandi appellatur *facultas cognoſcendi.*

SCHOL. Omnes animæ facultates vireſque a veteribus, novimus, diviſas fuiſse in *intellectum*, & *voluntatem*. CICERO, *duplex eſt*, inquit, *vis animorum: una pars in appetitu poſita, altera in ratione, quæ docet, & explanat, quid faciendum*

fugien-

rum, corpori nostro præsentium, dicuntur *sensationes*, sive *sensiones*.

EXEMPLUM. Cum vides hortum, variis consitum arboribus, florumque vestitum varietate, tum percipis res, corpori tuo præsentes, i. e. *sentis*. Hoc significatu occurrit verbum *sentire* in his TERENTII:

--PAR. *Hem! quid hoc est?* PAM. *Tace*
Trepidari SENTIO, *& cursari rursus prorsum.*
PAR. *Agendum ad fores.*
Accede propius. Hem SENSISTI n'? PA. *noli fabuliarier.*
Proh Juppiter! clamorem AUDIO. Hec. III. I., 37.

NOT. *Corpori* autem *nostro* id dicitur *præsens*, quod in organis sensoriis mutationem producit. Sunt autem quinque organa sensoria (*a*). *Oculus*, instrumentum visus, (*β*) *aures*, organa auditus, (*γ*) *nares*, olfactus officinæ, (*δ*) *lingua* com *papillis suis*, instrumentum gustus, (*ε*) fibrillæ denique nerveæ, per totum corpus dispersæ, quibus tactus sentitur.

§. 185. De sensionibus hæc habeto.

I. Nec solum corpus, nec sola anima sentit, sed alio perfungitur munere corpus, alio anima, eodem tamen tempore, & junctis quasi viribus.

SCKOL. Corpus in sentiendo mutationes, a rebus externis in organis ejus sensoriis productas, patitur, & recipit. Anima vero mutationes, in organis sensoriis factas, repræsentat. Exempl. gr. Cum fragorem explosi tormenti auribus percipis tum id ita fit, ut motus aeris tremulus, qui vehementiori corporum agitatione aut conflictu efficitur, ad flexuosos & labyrintheos aurium meatus deferatur, continuetur, atque ibi reconditum auditus organum percellat. Hæc ad *corpus*. Quod cum contingit, eodem temporis momento, *anima* sibi mutationes, in aurium tortuosis anfractibus factas, repræsentat.

II. Sen-

II. Sensationum alteram altera sæpius clariorem, & fortiorem, alteram debiliorem & obscuriorem esse, docet experientia.

NOT. Prout scilicet res, quæ sensus feriunt, vel longius a corpore nostro sunt remotæ, vel eidem propiores sunt; ita sensiones, vel clariores, vel obscuriores debilioresque fiunt. Exemplum vide in PLIN. ep. 27. L. VII.

III. Quemadmodum lumen majus obscurat lumen minus, ita fortior clariorve perceptio supprimit sensationem debiliorem.

EXEMPLUM. Sonus tympanorum impedit, quo minus, vocem amici mecum loquentis, audiam. Splendor solis impedit, quo minus stellæ luce sua radient, & die conspiciantur,

IV. Quando res externæ in organa sensoria agunt iisque mutationem producunt, non est in potestate animæ, utrum sentire velimus, nec ne.

NOT. Putasne esse penes te, utrum audire velis, nec ne, si fragor, tormento disploso, aures tuas percutit?

SCHOL. At possumus persæpe impedire, quo minus res externæ feriant organa sensoria, in iisque mutationes producant (α). Possumus e. gr. oculos claudere, si cadaverosam vetulæ faciem videre nolumus. Potes cum Ulysse aures obturare, si Sirenarum cantus non vis audire (β). Possumus quoque sensationem debiliorem fortiori pellere, (λ), possumus animum a rebus externis avocare, eumque in aliis rebus defigere, fere ut Athenodorus apud PLINIUM, qui ad scribendum animum, oculos, manum intendebat, ne vacua mens audita simulacra, & inanes sibi metus fingeret. Deinde ubi concuti ferrum, & vincula (spectri) moveri audiebat, ille non tollere oculos, non remittere stilum, sed OBFIRMARE ANIMUM, & AURIBUS PRÆTENDERE. VID. ep. p. m. 537. edit. COTTII LONGOLII (lib. VII. ep. 27.)

V. Non

V. Non est penes nos, qualem ipsi sensationem esse velimus.

NOT. Neque enim quisquam est, qui efficere possit, ut acutissimi podragæ dolores eum voluptatis sensum adferant, qui efficitur suavissimo fidium tibiarumque concentu, aut cibo quodam dulci, & mellitis globulis condimentisque persperso.

§. 186. His ita constitutis, manifestum est, hac mentem humanam quasi lege in sentiendo adstringi, quam ex consilio divino, perpetuo sequatur: *Si objecta extrinseca in organa sensoria agunt, & in iis mutationes producunt, tum illas mutationes anima non potest non sibi repræsentare.*

NOT. Ceterum notes, sensus quasi esse fenestras, & portas animæ, per quas species, a rebus externis ductæ illabuntur in animam, unde deinde omnis cognitio ortum ducit. Recte ergo CICERO, *naturam*, inquit, *Homini sensus, tanquam satellites attribuit, & nuntios* I. de Leg.

CAPUT V.

De Facultate imaginandi.

§. 187.

NOn ea modo, quæ præsentia sunt, & ante pedes, mens nostra, sensionum ope, percipit; sed illarum quoque rerum, quas dudum sensibus usurpavimus, perceptionem ita possumus instaurare; ut earum imago menti oculisque obertet, formæque rerum absentium in animo excitentur, & quasi, motu reddito, & spiritu, reviviscant.

SCHOL. Eleganter VIRGILIUS de Didone, quæ Æneam, licet absens erat, menti, tanquam præsentem, sistebat.

Illum absens absentem aditque videtque, p. m. 405. e. RUÆI.

PLI-

PLINIUS ita de ſpectro, quod multo ante apparuerat: *Interdiu quoque, quanquam abſceſſerat imago, memoria tamen imaginis oculis inerrabat*. Lib. II. ep. 17. Conf. ea, quæ adfert erudite WESTERHOVIUS ad TERENT. p. m. 259.

§. 188. Facultas, res abſentes, tanquam præſentes, denuo ſibi repræſentandi, & perceptiones priſtinas inſtaurandi, dicitur *phantaſia* ſive *imaginatio*. Res autem, quæ ab imaginatione denuo producuntur, & quaſi præſentes fiunt, dicuntur *phantaſmata*.

Vocem *phantaſma* erudite explicatam invenies in notis, quas CORTIUS, & LONGOLIUS ad PLINIUM operoſo magnoque eruditionis apparatu congeſſere, p. m. 534. Addatur LUCRETIUS Lib. V. Præclare AUGUSTINUS de Trinitate 8. 6. *Alexandriam cum eloqui volo, quam nunquam vidi, praſto eſt apud me PHANTASMA ejus.* Cum enim a multis audiſſem & credidiſſem, magnam illam eſſe urbem, ſicut mihi narrari potuit, finxi animo meo imaginem ejus, quam potui.

§. 189. De imaginatione has conſtituemus poſitiones.

I. Nihil nobis poſſumus imaginari, niſi quod ante ſenſibus percepimus.

Phantaſiæ enim, ſive imaginationis ope ſpecies, & imagines rerum jam olim perceptarum, menti repræſentamus (§. 188.). Atque adeo vides, quid ſit, quod nonnulli phantaſiam dicant *ſenſationem continuatam*.

NOT. At AUGUSTINUS, inquis, Alexandriam, quam nunquam vidit, cogitatione depinxit, ejusque magnificentiam, & amplitudinem animo extruxit. Non vidit fateor, ſed audivit tamen a multis, magnam eſſe urbem.

II. Quo clarius diſtinctiuſque rem quampiam olim ſenſimus, hoc facilius ejus imago in animum incurrit; hoc autem difficilius rem quamque nobis imaginamur, quo eam obſcurius confuſiuſque quondam percepimus.

NOT.

NOT. In qua urbe diutius commoratus es, ejus vel magnitudinem, vel ædificiorum descriptionem, vel situm, facilius absens animo concipies quam illius imaginem speciemque animo comprehendere, & proponere ante oculos poteris, quam, tanquam in transitu, cum in itinere festinares, primo crepusculo aut nocte, aspexisti.

III. Quo recentior est sensatio, eo vividior, & fortior est imaginatio.

SCHOL. Hæc propositio confirmatur experientia. Cum heri vel nudius tertius musicam in aula regia audivisti, tum quia nova est sensio tua, & quasi de musto, & lacu fervida, magnam vim habet phantasia, mirificeque viget. *Hinc recens animi dolor* (ob vim phantasiæ) *consolationes rejicit ac refugit, quemadmodum crudum adhuc nullus medentium manus reformidat*. PLIN. epist. 16. Lib. V, Hinc est, ut omnes animi commotiones recentes sint vehementiores. Audi servum TERENTIANUM ira percitum.

> *Nihil est*, inquit, *quod malim*, *quam illam totam familiam mihi dari obviam*,
> *Ut ego iram hanc in eos evomam omnem*,
> *dum ægritudo hæc est RECENS*. Adel. III. 2. 13.

NOT. Si vero rem, ante multum tempus sensisti, tum propter vetustatem rerum perceptarum imagines exolescunt, quæ, situ quasi obliteratæ ita obscure menti obversantur, ut solent res, quæ magno ex intervallo vix cernuntur. Ex quo intelligi potest, verum esse, quod affirmat, quem modo adduxi, TERENTIUS,

Diem adimere ægritudinem hominibus.

Heaut. Act. III. Sc. IV. 12. Conf. CICERO Ep. famil. IV. 5. Art. III. 15.

IV. Quo crebrius repetitur eadem sensatio, hoc majores vires acquirit imaginatio.

SCHOL. Quod eorum exemplo patet, qui, vel Veneri, gulæque, vel ludis dediti, ita sæpenumero harum rerum illecebris inescantur, ut, impotentes

sui,

ſingulis menſibus Decembris recurrunt, ſimul animo bellaria & munuſcula, quæ a parentibus pueri adoleſcentulive, hoc tempore, olim accepimus, animo obverſantur. Ratio latet in eo, quod feſtos hos dies munuſculave ſimul quondam vidimus. PLINII. ep. 10. L. VI. apte hanc propoſitionem illuſtrat: PLINIUS narrat, ſe veniſſe in ſocrus ſuæ villam Alſienſem. Hanc villam, ait, fuiſſe olim RUFFI VERGINII. *Ipſe mihi*, inquit, *locus optimi illius & maximi viri deſiderium non ſine dolore renovavit. Hunc enim incolere ſeceſſum, atque etiam ſenectutis ſuæ nidulum vocare conſueverat. Quocunque me contuliſſem, illum animus, illum oculi requirebant.*

VI. Atque ita intelligis, quid ſit, quod vocant philoſophi *legem imaginationis*, quæ continetur hac enunciatione: *Perceptio præterita integra redit, cujus præſens perceptio tantummodo partem in ſe continet*. Quod exemplum PLINII, modo allatum, confirmat.

NOT. Alii ita: *Si quæ ſimul ſenſimus, & unius ſenſatio denuo producitur, imaginatio producit & perceptionem alterius*.

SCHOL. Hanc imaginationis legem identidem ſequuntur in agendo, & homines & bruta. Noſtri, canem confugere, conſpecto baculo. Qui ſic? Verbera, olim baculo inflicta, ipſi repræſentantur. Darius rex, hinnitu equi, conſtituebatur. Cur hinniebat ante regiam? Cauſſa erat lex imaginationis, quam probe intelligebat equi cuſtos. *Per noctem*, JUSTINUS inquit, *equum, pridie inſtitutam diem, ad eumdem locum ducit, ibique equa admittit, ratus, ex voluptate veneris futurum, quod evenit. Poſtera die itaque, cum ad ſtatutam horam omnes conveniſſent, Darii equus, COGNITO LOCO, ex deſiderio feminæ hinnitum ſtatim edidit* L. I. c. 10.

NOT. Ex lege imaginationis cum plurium rerum, tum vehementioris amoris odiique erga alios, quos ſæpius nunquam vidimus, ratio reddi poteſt. Cur

Dico tennerrime amat Ascanium? Cur gremio complectitur? Patris Æneæ, quem amabat, imago, filii conspectus reviviscebat. Hinc VIRGILIUS.

-- *Gremio Ascanium, genitoris imagine capta, Detinet*. Æneid. IV. 85.

VIII. Imaginatio quia est continuata sensatio, intelligis, imaginationes non semper esse in potestate nostra.

NOT. At si perceptiones sensuum, ex quibus, tanquam ex seminibus, nascuntur phantasiæ lusus, potuisti impedire, tum, imaginationem in tua esse potestate, intelligis.

§. 190. A facultate imaginandi dependet *facultas fingendi*. Cum plura phantasmata animo conjungimus, & inde quiddam, quod extra nos existit, exstruimus, tum dicitur *fingere*.

NOT. Si *alas* & *equum* animo connectimur, tum fingendo inde exurgit *equus alatus*. Harpyarum formam hanc effinxit VIRGILIUS.

Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris
Proluvies, uncaque manus, & pallida semper
Ora fame. Æneid. III. 21.

§. 191. Si ea, quæ mente effingimus, ejusmodi sunt, ut ideæ non sibi repugnent, neu altera alteram tollat, tum fictio dicitur *possibilis*. Si vero phantasmata combinantur, quæ a se discordant, nec una esse possunt, tum *impossibilis* vocatur *fictio*, sive *chimæra*.

NOT. Quo referenda fabula apud LIVIUM, de membrorum corporis humani sermone, consilio, & conspiratione adversus ventrem, quem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui, indignabantur, sed exitu infelici. L. II. c. 32.

§. 192. Ex his, quæ de imaginatione, & fingendi facultate diximus, intelligi nunc somniorum natura potest. *Somnia* scilicet sunt imaginationis operationes, quæ solæ in anima existunt, ceteris externis sensibus interius quiescentibus.

NOT. Perjucundum lectu est somnium SCIPIONIS

apud

apud CICERONEM, somnium PLINII, III. 5. somnium CÆSARIS apud SVETONIUM in Cæs. c. 7.

§. 193. Hæc de somniis hic attulisse juvabit.

I. Nihil menti in somnio oberrare potest, nisi, quod antea sensibus percepisti.

SCHOL. Est enim somnium imaginatio (192.), quæ non nisi res, sensibus perceptas, renovat. Indicat id CICERO sequentibus verbis: *Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti, fit enim fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somnio tale, quale de* HOMERO *scribit* ENNIUS, *de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare*, & *loqui*), *Africanus se ostendit illa forma, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipso, erat notior*. Somn. Scip. c. 1.

II. Anima in somnio plura persæpe phantasmata conjungit, & imagines effingit, nunquam illas visas quidem, at, extra nexum & in partibus, a nobis ante sensibus perceptas.

III. Anima in somniis ad imaginationis legem operatur.

SCHOL. Quod experientia testatur. Librum legis, ut hoc utar, cubitum discessurus, de spectris: In somnio ergo tibi imagines formidolosæ inerrabunt, atque ita facile ob similitudinem spectri, & barbarorum, facieque hirta, & impexis comis terribilium, Pandurarum, a spectris imaginatio delabitur ad bellum, a bello ad incendium, ab hoc deinceps ad plures sensus, quos connectit, vel separat ob similitudinem phantasia.

SCHOL. A somnio distingui volunt philosophi *somnum*, & *vigilias*. Quando anima nostra in eo versatur statu, ut res externæ in organis sentiendi mutationes producant, tum *vigilamus*. *Dormire* contra dicimur, cum anima in eo statu est ut nihil clare sentiat, & nihil clare imaginetur. Somnium ergo est inter somnum, & vigilias status medius:

CAPUT VI.

De Memoria, & Reminiscentia.

§. 194.

Quemadmodum sensio, & imaginatio a se differunt, ita ab utraque hac facultate distinguenda quoque est memoria, quæ persæpe cum phantasia confunditur.

§. 195. Sensatio res præsentes percipit (§. 185.) phantasia rerum jam olim perceptarum imaginem instaurat, & renovat (§. 188.), at *memoria* agnoscit ideas, quas imaginatio denuo producit, easdem esse, quas jam olim habuimus.

SCHOL. Quam differentiam harum facultatum, ut luculenter intelligas, eam comprobabo exemplo SCIPIONIS, quem CICERO in somnio SCIPIONIS loquentem facit. Hic Africanum, dum vixerat, & ejus imaginem viderat. (*En sensationem*)! Qui Africanus postquam objerat diem, eidem per somnium se ostendebat. *(En imaginationem)*! Denique, cum illi appareret, agnoscebat, eundem esse Africanum, quem vivum viderat. (*En memoriam*)! *Quem ut AGNOVI*, inquit, *equidem cohorrui*. Cic. Sommn. Sc. c. 1.

SCHOL. Ideam verbum AGNOSCERE, adhibet PLINIUS, memoriæ vim actionemque indicaturus. *Respicit*, inquit, *videt*, *AGNOSCITQUE narratam sibi effigiem*. L. VII. ep. 27.

SCHOL. QUINTILIANUS memoriæ virtutem his duabus rebus ostendi, putat: ut *facile percipiat*, & *fideliter contineat*. Institut. Orator. L. I. c. 3. CICERO memoriam vocat *thesaurum rerum omnium*, *quæ*, *tamquam custos*, *inventis cogitatisque rebus & verbis adhibeatur*. De Orator. I. 5.

§. 196. De memoria has enunciationes, quas & experientia firmat, & ratio nos edocet, teneto.

I. Memoria crebriori usu & exercitatione firmatur

tur augeturque, & ea facile retinemus, quæ diu multumque consideravimus.

NOT. Recte CICERO: *Memoria minuitur nisi eam exerceas*, De Senect. c. 7. Et QUINTILIANUS: *Memoria præcipue firmatur & alitur exercitatione*. Institut. Orat. L. I. c. 1.

NOT. Quare PLINIUS de sua studendi ratione hæc habet: *Illa, quæ dictavi, identidem retractantur, ac simul memoria frequenti emendatione perficitur*. L. IX. ep. 40.

II. Quæ distincte percepimus, facilius memoriæ imprimuntur, quam quæ confuse, & tumultuario studio, didicimus.

III. Ex eo memoriæ gradus æstimari solet, cum quis (α) *plurima* (β), *cito*, & *facile* memoriæ mandat (γ), &, quæ memoriæ commisit, *diu* retinet.

SCHOL. Memoria Themistoclis apud veteres in admiratione fuit, qui, teste CICERONE, *omnium civium nomina perceperat*, & *oblivionis, quam memoriæ, artem malebat*. De Orat. II. 86.

SCHOL. De stupenda memoriæ vi, cujus plurima dedit documenta SIMONIDES, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse, legatur QUINTILIANUS Institut. orat. p. m. 995. edit. BURMANN. & PHÆDRUS Lib. IV. fab. 24.

§. 197. Ut intelligas, quomodo a memoria distinguatur reminiscentia, hæc observa.

I. Usu venit nonnunquam, ut idea, quæ ab imaginatione instaurari cœpit, obscura sit, &, vetustate temporum, vel aliis ex caussis, pœne obliterata.

II. Hanc in claram quin tiam distinctam perceptionem persæpe commutamus, idque,

II. Notis quibusdam, & signis adferendis, quæ vel temporis, vel loci ratio suppeditat.

IV. Quod cum fit, dicimur *reminisci*. Reminiscentia itaque est nihil aliud, quam facultas mentis nostræ perceptiones præteritas, circumstantia-

ſum quarumdam adminiculo, recognoſcendi, & obſcuras ideas commutandi in claras.

In hiſtoria diſcenda, qui verſantur, ſæpius ſibi rentiunt, nomina quædam, quæ centies olim in ore habuerunt, ita ex animo effluxiſſe, ut, quantumcunque adhibuerint ſtudii, ea recordari nequeant. At, opinione citius, nomen, cujus idea oblitterata videbatur, ad animum recurrit, idque ope, vel aliarum vocum, quæ ſimilis ſunt pronunciationis, vel plurium, quas hic enarrare omnes non poſſumus, circumſtantiarum. Tum dicere ſolemus: *nunc recordor*.

§. 198. Memoriæ opponitur *oblivio*, quam dicimus impotentiam animæ, ideam, denuo productam, recognoſcendi, quod eadem ſit, quam jam olim habuimus.

CAPUT VII.

De facultate cognoſcendi, ejuſque parte nobiliori ſive ſuperiori, & quidem primo de Facultate attendendi, & reflectendi.

§. 199.

HActenus eas animæ facultates expoſuimus, quas, quia cum brutis communes habemus, ignobiliores, ſive inferiores vocare ſolemus. Proximum eſt, ut de iis mentis humanæ viribus commentemur, quæ homini ſunt propriæ, nec in bruta cadere poſſunt.

§. 200. Hic ergo primo loco eſt excutienda *attentionis* vis, & natura. *Attendere* dicimur, ſi efficimus, ut unius rei magis conſcii, quam ceterarum, quæ ſimul exiſtunt, ſcimus.

NOT. Cum LIVIUM legis, & iis, quæ Tarquinius effæminate crudeliterque fecit, attendis, nonne, mente quaſi ab omnibus aliis rebus evocata, &, ſeclufis peregrinis cogitationibus, in hoc uno defi-

defixus hæres, ut integram factorum, scelerum, fatorumque Tarquinii feriem continuationemque tibi perspectam reddas, sive, quod idem est, nonne eorum, quæ de Tarquinio LIVIUS narrat, magis tibi es conscius, quam ceterarum rerum.

§. 201. Major est attentio

I. Quo *diutius* quis cogitationes ita potest intendere, ita in re quapiam defigere, ut omnes rei parrtes membratim examinet, & perlustret.

NOT. Hic legi potest epistola secunda SENECÆ, qui attentioni studiorumque incrementis nihil magis officère demonstrat, quam desultoriam nonnullorum levitatem, qui omnia cursim, & properantes transmittunt.

II. Hoc plus admirationis habet attentio, quo pluribus rebus simul immoratur.

NOT. JUL. CÆSAREM scimus, eodem tempore, plures epistolas diversi argumenti dictasse, & alias ipsum scripsisse, & cum amicis de rebus publicis exercituque.

III. Attentionis vis tantum non maxima judicanda est, cum quis, inter strepitus turbasque, ita animum intentum habet, ut rerum, vehementius sensus percellentium, vix sit sibi conscius.

SCHOL. Hanc attentionis vim admiramur in ARCHIMEDE, de quo LIVIUS ita: *Archimedem, memoria proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs* (Syracusæ scil.) *in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum*. L. XXV. sc. 31. Alio loco idem LIVIUS de militibus, intento animo præliantibus hæc adfert: *Tantus fuit ardor animorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum motum terræ, (qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit) nemo pugnantium senserit*. L. XXII. c. 5.

SCHOL.

SCHOL. FRID. MORELLUS, typographus Parisiens. celeberrimus, teste COLOMESIO, adeo intentus fuisse dicitur LIBANIO suo expoliendo, ut ne nuncio quidem de repentino uxoris suæ obitu, ab eodem sese revocari sit passus. In Opusc. p. m. 99.

IV. Inter plurima attentionem augendi adminicula eminet crebrior exercitatio, quæ eo referenda est omnis, ut animum, & cognitiones a rebus externis paullatim avocemus, rebusque, quæ a sensibus longius distant, contemplandis adsuefaciamus.

V. Attentio turbatur, & minuitur per sensus, & imaginationes, quibus res, extra nos positæ, confusæ repræsentantur.

NOT. Testatur id experientia, quæ neminem nescire patitur, omnia ea, quæ vel oculos vehementius adficiunt, vel aures percellunt, vel phantasiam imaginum varietate oblectant, esse ejusmodi, ut attendendi nervos mirum quantum infringant.

§. 202. Si partes, & membra alicujus rei attente perlustraveris, tum attentio illa, per partes continuata, dicitur *reflexio*.

CAPUT VIII.

De Intellectu, Ingenio, & Ratione.

§. 203.

PLurimi voce *intellectus* significari putant, quamcumque cognoscendi facultatem. Atque adeo, non possunt, quin ipsos sensus imaginationemque vocabulo *intellectus* comprehendant. At usus loquendi postulat, ut vocem hanc paullo arctioribus definiamus cancellis.

§. 204. *Intelligere* tum demum rem aliquam dicimus, cum eam *distincte* cognoscimus. *Intellectus* ergo est facultas, res distincte repræsentandi,

SCHOL.

SCHOL. Scriptores Romani *intelligentia*, quam *intellectus* voce uti lubentius solent. CICERO: *Rationis, & intelligentia animus particeps est*. De Divinat. c. 32. Ita autem a se differunt: Intelligentia adjutrice, cognoscimus, QUID quæque res sit; rationis adminiculo investigamus, CUR unumquodque sit, vel fiat.

§. 205. Ex intellectus definitione hæc conficiuntur axiomata.

I. Quo *plura* sibi quis potest distincte repræsentare, eo perfectior est intellectus.

II. Quo *distinctius* res tibi subjicis, & proponis, eo perfectior est intellectus.

III. Perfectissimus est intellectus ille judicandus qui (α) *omnia possibilia* (β), *distinctissime* (λ), *unico actu*, & *simul* repræsentat.

IV. Cum ea, quæ ante pedes sunt, & existunt, sint ejusmodi, ut confuse tantummodo, non distincte cognosci queant (§. 36.), consequens est, ut intellectus in notionibus & universalioribus, & abractis, & instruendis distincteque formandis occupetur.

NOT. Ut videas CAJUM iratum, ad id, præter sensus nihil requiritur. At, ut scias, quid sit *ira*, id vero efficit intellectus.

§. 206. Quandoquidem, experientia teste, nemo mortalium res, ab omni licet concretione, & mole materiæ sejunctas, ita potest sibi repræsentare, quin a sensibus, & phantasia admisceatur aliquid, quod sit corporeum, intelligitur, in hominem, quamdiu in his compagibus corporis est inclusus, *intellectum perfecte purum* non cadere.

SCHOL. *Intellectus perfecte purus* est is, ubi res tam distincte nobis repræsentamus, ut nihil liceat sensibus aut phantasiæ in mentem, nec cogitationes quicquam habeant admixtum, dispar sui, aut ex materia concretum. *Intellectus* vero *impurus* dicitur, cum res distincte quidem repræsentamus, at ita, ut multæ rerum corporearum imagines, & con-

confusæ repræsentationes, quibus sensus, & phantasia, inepte sedula mentem turbant, admisceantur. Eadem est intellectus puri ratio, quæ cæli quidem sereni, quod, discussis nebulis, large, ut cum LUCRETIO loquar, diffuso lumine ridet. At, cum nubes ita condunt lucem, ut, si qua sidera aut sol nonnunquam interniteant, plenus tamen splendor intercipiatur, tum intellectus impurus hac imagine exprimi posse videtur.

§. 207. Quæ sint intellectus operationes, jam in Logica, dedita opera, cumulatiusque exposuimus: Notiones scilicet, easque distinctas format intellectus, judicat, & ratiocinatur.

§. 208. Sensibus cognoscimus res præsentes, quæ *cognitio* dicitur *intuitiva*. At intellectus in cognoscendis notionibus universalioribus, iisque distincte formandis versatur, quod, nisi per verba, fieri non potest, quæ *cognitio* dicitur *symbolica*, quæ ab intellectu sejungi non potest.

SCHOL. Terram arboresque sensibus intueris. Cognitio hæc est intuitiva, neque intelligentiæ adjumenta desiderat. Cogita autem, quid sit *spes*, quid *conscientia*, quid *amor*, quid *invidia*; harum abstractarum notionum nulla distincte formari potest, nisi verborum adminiculis, quo ipso continetur *cognitio symbolica*, arctissimo vinculo cum intellectu connexa.

§. 209. Intellectus perficitur, si plura distincte cognoscit, atque adeo si partes rei pervidet, notasque, quibus altera res ab altera internoscitur, distinguit. Quod cum fit, menti nostræ tribuimus *acumen*, quod est facultas, plura in una re distinguendi.

NOT. Si quis, ut hoc utar, præcepta de conscientia ita pertractat, ut omnia, quæ in notione conscientiæ occurrunt, enodet, omnesque conscientiæ formas, & genera in novas quasi partes, & membra secet, ita, ut nihil sit, quod non attente, vel in minimis quoque, perlustret, tum acute hanc doctrinam explanasse dicitur.

§. 210.

§. 210. Hactenus de intellectu. *Ingenii* quę sint proprietates, nunc despiciemus. *Ingenium* dicitur facultas rerum similitudines observandi.

SCHOL. Voces *ingenii* plerumque omnes mentis humanę vires, & facultates indicantur, ita ut ambitu suo complectatur cum memoriam, tum phantasiam, judicium, intellectum, & rationem. At usus loquendi arctiores constituit cancellos, quibus vox ingenii includi debet. Ipsi veteres scriptores ingenium a memoria, judicioque discerni volunt. PLINIUS, *utrique*, inquit, *erat tenax memoria, magnum INGENIUM, æquale judicium*. L. V., 11.

SCHOL. Ut intelligas, recte nos ingenii naturam in perspicientia rerum similitudinis posuisse, ex veterum scriptorum monumentis sententias producam, quas recte ideo ingeniosas dixeris, quia res plures inter se comparant, & rerum similitudines eruunt. Nonne hæc TERENTIANA ab ingenii fonte profluxere? *Ita vita est*, inquit, *hominum, quasi, quum ludas tesseris: si illud, quod maxime opus est jactu, non cadit; illud, quod cecidit forte, id arte ut corrigas*. Adelph. Act. IV. Sc. 7., 21. Vide, quę WESTERHOVIUS ad h. l. eleganter commentatur.

SCHOL. Ad ingenium referuntur a nonnullis (1) omnes *lepidæ fabulæ fictione que*, quarum plena sunt scripta veterum scriptorum, pleni, qui nostra ętate publicantur, libelli Gallorum, quos, scimus, omnibus cęteris nationibus ingenii laudem, si non præripere, certe dubiam facere. Imprimis ingenii SWETIANI, ad satyras fabulasque effingendas peracuti, suavitatem exosculor.

SCHOL. (1) omnia *breviter, facete, acuteque dicta* quęGalli *bons mots* vocant, omnes item *commodæ nec exspectatæ responsiones*, quibus tanquam, sale, persperguntur veterum scripta. Novimus,

ALE-

ALEXANDRUM, eo processisse insolentię, ut se Jovis filium dici colique voluerit. Is, quum ad matrem Olympiadem ita scripsisset: REX ALEXANDER JOVIS HAMMONIS FILIUS OLYMPIADI MATRI SALUTEM DICIT. Olympias rescripsit ad hanc sententiam; *Amabo*, inquit, *mi fili quiescas, neque deferas me, neque criminare adversum JUNONEM. Malum mihi prorsus illa magnum dabit, quam tu me litteris tuis PELLICEM illi esse confiteris*. Vid. GELLIUS noct. Att. L.XIII.cap.4. Pertinet huc perquam festiva responsio ASDRUBALIS apud LIVIUM L. XXX. c. 42. item HIEMPSALIS responsio ad Jugurtham, apud SALLUSTIUM, Bell. Jug. c. 11. alię.

§. 211. Quis ergo *ingeniosus* vocatur? is, qui similitudines rerum facile observat.

SCHOL. Poetę e. gr. qui id unum suscepisse videntur negotium, ut rerum similitudinibus, festive excogitatis, lectores delectent. Vix enim, vel ab HORATIO, vel VIRGILIO, vel OVIDIO, eventus quisquam narratur, qui non similitudinibus, tanquam stellulis quibusdam, distinguatur. Eleganter HORATIUS L.IV. Od. 14 illustrat Drusi facinora, & impetum in hostes simili, ab Austri flatibus, & Aufidi fluvii inundatione. OVIDIUS perbelle amicos perfidos comparat columbis, quę nonnisi candidis tectis insidere soleant. Conf. MASENII Palęstra eloquentię ligatę p. 259. seqq.

§. 212. Accedo ad precipuam, omniumque nobilissimam mentis humanę vim, *rationem* scilicet, qua fere sola homo brutis prestat, quaque, nescio, an quid divinitus generi humano dari potuerit prestabilius. Est autem *ratio* nihil aliud, quam facultas animę nostrę nexum veritatum universalium distincte perspiciendi.

SCHOL. Male audit apud perplures, Theologos, maxime, ratio, quam vero qui vituperant, nescio, quid laudandum putent. Hi fere omnes, qui rationem tantopere damnant, & explodunt, per ratio-

tionem non id intelligunt, quod intelligi volumus, sed aut præconceptas opiniones, aut cupiditates ferocientes, aut ludibria phantasiæ *rationem* vocant. Quare pleræque, quas nostra ætate, de ratione coortas esse scimus controversiæ, inter logomachias merito suo referuntur.

SCHOL. Nititur definitio nostra usu loquendi. Quemnam dicimus vitam *rationi convenienter* instituere? Nonne eum, qui futuras actionum suarum consecutiones, futuramque felicitatem infelicitatemve menti subjicit, & ante oculos proponit? At is ad rationis ductum vitam suam conformare minime dicendus est, qui, ut TERENTIUS ait, *quod ante pedes modo est, videt, sed illa, quæ futura sunt, minus prospicit. Est*, teste CICERONE, *boni consulis*, (adeoque etiam boni, & rationi convenienter viventis, viri), *non solum videre, quid agatur, verum etiam videre, quod futurum sit*, Orat. pro L. Mur. c. 2.

SCHOL. Cum nostra definitione egregie consentiunt ea, quæ de ratione CICERO scite eleganterque commentatur. *Homo*, inquit, *quod RATIONIS est particeps, per quam consequentia cernit, caussas rerum videt, earumque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adiungit, atque annectit futuras* L. I. de Off. c. 4. Quod quid aliud est, quam ratio est facultas nexum rerum veritatumque distincte perspiciendi?

§. 213. Ad ea, quæ vim proprietatesque rationis declarant, luculentius intelligenda multum valebunt hæ propositiones.

I. Hoc quisque majori rationis gradu gaudere existimandus est, quo longiorem veritatum nexum potest perspicere.

NOT. *Si* quis, philosophiæ præceptis subactus, usuque exercitatus, veritatum, in systemate quodam connexarum, continuationem seriemque, per innumeras propositiones ductam, ita perspicit, ut de-

determinare possit, quomodo cohæreant ultima cum primis, nonne is melius rationem excoluisse putandus est, quam tyro, qui vix, nec id sine multo labore, paucarum enunciationum connexionem pervidet?

II. Ubi nulla perspicitur veritatum connexio, ibi non locum habet ratio.

NOT. Intelligis ergo (*a*), vanam esse illam concertationem de ratione brutorum, quæ, constat, tantum, quantum sensu moventur, ad id solum, quod adest, sese accommodare, nec de futuris cogitare (*b*). Vides, cur sensus, & experientia opponatur rationi. Sensu enim, & experientia præsentia contuemur; rationis ope ex præsentibus futura colligimus.

III. Veritates, quæ connexæ sunt ita, ut altera partu quasi excludat alteram, dicuntur *ratio objectiva*; at facultas, connexas veritates perspiciendi *ratio subjectiva*.

NOT. Rationem objectivam definit LEIBNITIUS per catenam, i. e. nexum veritatum.

IV. Si nexu demonstrationum, & ratiociniorum ita perspicitur, ut, in eo perspiciendo, non opus sit nobis experientia sensuumque cognitione, tum ratio *pura* dicitur, sin minus, *impura*.

V. Ex his intelligi potest, id esse *rationi conforme*, quod cum ceteris veritatibus connectitur. *Difforme* autem minusque consentaneum rationi illud recte dixeris, quod veritatum nexui adversatur.

EXEMPLUM. Hæc propositio: *Fieri possunt miracula:* est rationi conformis. Connectitur enim cum his enunciationibus, quas ratio firmat; *leges motus suspendi possunt*; *nexus rerum est contingens*, item: *Deus est omnipotens*. At hæc propositio: *Anima humana est mortalis*: est rationi minus consentanea. eidemque prorsus adversa. Aliis enim propositionibus, e. gr. *Anima est ens simplex; ens simplex destrui non potest*: adversatur.

VI. RA-

VI. Rationem si eo habitu formaque considera-veris, qua tibi eam sistit definitio nostra, fieri non potest, ut errorum genitrix abs te habeatur.

NOT. Est enim unice in veri inquisitione occupata, nec quicquam aliud sibi propositum habet, quam ut perspiciat, quo modo altera veritas ex altera nexa sit. Labi, errare, & decipi sunt phantasiæ, præcipitantiæ, & præconceptarum opinionum vitia. Recte MENILIUS.

Nam neque decipitur ratio, nec decipit unquam.

L. 2. Astronom.

SCHOL. At in Scriptura sacra ratio damnatur. Eph. II. 3. Col. 21. 2. Cor. X. 5. Respondeo: hic non de *ratione* agitur. Neque enim vox λογος, in locis citatis, reperitur, sed vocabula λογισμων, & διάνοια. Si græce doctus es, inter has voces tantam esse differentiam reperies, quanta maxima esse potest. Λογισμοὺν, & διανοιαν multis erroribus corruptelisque mentem irretiri posse, ajo, λογον id posse.

§. 214. Sequitur, ut distincte explicemus, quid velimus per *analogum rationis*, quibus vocibus identidem usos esse, reperimus, scholasticos, at vel nullam, vel confusam certe, cum iis notionem connexuisse: *Analogum rationis* dicimus exspectationem casuum similium.

§. 215. Ut vero intelligi possit, quo contineatur *exspectatio casuum similium*, hæc observa. Qui casus similes exspectant, hunc fere cogitandi ordinem sequuntur:

SCHOL. *ubi eadem sunt caussæ, &* περιστάσεις *seu circumstantiæ, quæ olim adfuerunt, ibi quoque idem effectus idemque eventus debet sequi, qui olim, positis circumstantiis, consecutus est.*

Atqui nunc eadem caussa eademque circumstantiæ adsunt.

Ergo abesse non potest, quin nunc idem effectus

idemque eventus ſequatur , qui olim has cauſſas circumſtantiaſque ſecutus eſt .

EXEMPLUM . Politici, cum rerum publicarum viciſſitudines , incrementa ſcilicet , collapſioneſque prædicunt ex præſentibus conditionibus , attente obſervatis, & cum iis , quæ rerum publicarum converſiones alio tempore , vel præceſſerunt , vel comitatæ ſunt , comparatis ſimilem , ſimilibus poſitis circumſtantiis , ſimilem , hariolantur eventum .

§. 216. In caſuum ſimilium exſpectatione opus eſt (1) ut præſentes quaſdam circumſtantias obſerves, quod ope ſenſuum efficitur .

(2) Ut , occaſione præſentium circumſtantiarum, *imaginatio* ſimiles præteritas reproducat .

(3) Ut *memoria* agnoſcat, eaſdem nunc adeſſe κατ' ἀρετὰς quæ olim adfuerunt .

§. 217. Hæc caſuum ſimilium exſpectatio quia nititur ſenſu , phantaſia , & memoria (§. 216.), conſequens eſt (α), ut , ſine rationis adminiculo , ea ſe exſerere poſſit (β) , ut ii , qui caſus ſimiles exſpectant, ſæpius fallantur, & falli poſſint .

NOT. Quo pertinent illa TERENTII :

Duo cum idem faciunt , ſæpe ut poſſis dicere
Hoc licet impune facere huic, illi non licet .
Non quod diſſimilis res ſit , ſed quod is , qui facit . Adelph. V., 3. 36.

SHOL. Jucunde, hanc in ſententiam , legi poteſt fabula de *catello* , *&* *aſino* , domino abblandientibus , ſed exitu ſucceſſuque contrario , quæ eſt in Append. Fabb. PHEDRI , X. Confer. *diſſertatio noſtra de fallaci caſuum ſimilium exſpectione .*

C A-

CAPUT IX.

De facultate appetendi, ejusque parte ignobiliori, vel inferiori.

§. 218.

Hactenus de facultate cognoscendi cum ea, quam cum brutis habemus communem, tum illa, quæ homini propria est, commentati sumus. Sequitur, ut de appetendi aversandique facultate quædam nunc adferamus.

NOT. Quandoquidem vero cum omni appetitu *voluptas*, & cum omni aversatione *tædium*, iam arcto vinculo connectitur, ut nec ab appetitu voluptas, nec ab aversatione tædium sejungi possit, eam commentandi rationem inibimus, ut ante.

§. 219. *Voluptatis* vocem paulo latius sumi volumus, id omne, quod, patrio sermone, *das Vergnugen* vocamus, eadem complexi. Atque hoc sensu recte definitur *voluptas* per sensum perfectionis.

SCHOL. Nititur hæc voluptatis definitio experientiæ fulturis. Cur voluptate adficeris, cum, te in dies longius progredi, sentis, in cultiorum litterarum studiis, cum hortum floridum, in quo areolorum commensus justam partium convenientiam aptasque symmetriarum rationes habet? Sentis hic perfectiones. Cur PLINIUS tanta perfunditur voluptate, cum se famamque suam apud omnes celebrari, intelligit? *Exprimere*, inquit, *non possum, quam sit mihi jucundum, quod nomina nostra quasi litterarum propria, non hominum, litteris redduntur, quod uterque nostrum* (ipse scil. & TACITUS) *his etiam ex studiis notus, quibus alter ignotus.*

NOT. Definitionem nostram mirifice quoque illustrabit ep. 7. lib. III.; item epistola 4. lib. VII.

Quæ de definitione voluptatis CICERONIANA adtuli, in logica leges p. 39.

§. 220. Quam dedimus, definitio fœcundissima est genitrix plurium propositionum, quarum permagnus est usus cum in philosophia morum, tum in theologia. Ex quibus hæc axiomata notabis.

I. Hoc major vehementiorque est voluptas, quo majores pluresque perfectiones percipis, animoque contemplaris.

NOT. Si pater, filium bonæ esse indolis, videt, si, ipsum ad litterarum studia intento quodam ardore inflammari, animadvertit, si, eundem, ut ætate, sic sapientia crescere, & in litteris severa lege proficere, intelligit; si ipsum denique ad amplissima dignitatis fastigia evectum cernit, tum vero ad patris volptatem quid addi potest?

II. Tanto magis augetur voluptas, quanto quis accuratius de perfectionibus judicium ferre, quantoque vividius easdem perspicere potest.

NOT. Pictor imagine, eleganter exquisiteque expressa, poeta carmine luculento, & sani coloris, vehementius delectatur, quam is, qui harum lautitiarum ignarus est.

III. Quo certius nosti, esse id, quod perfectiones putas, in perfectionibus numerandum, hoc insignior est voluptas.

IV. Tamdiu durat voluptas, quamdiu in ea re ex qua voluptatem capis, perfectionis, inesse, sentis. At tolle sensum perfectionis, oppido evanescit voluptas.

V. Si perfectio est vera, si judicium de ea est certum, & constans, tum quoque inde oritur voluptas vera, constans, sincera, nullaque ægritudine contaminanda. Sed si perfectio est opinata, & apparens, aut judicium de ea mutatur, voluptas itidem est *apparens*, quæ mutatur in ægritudinem, sæpiusque relinquit caussas pœnitendi, quam recordandi.

SCH. Voluptas, quam virtutis studium adfert, vera est,

eſt, & perpetua. Quæ vero ex vitiis oritur, percellit illa quidem vehementiuſque afficit ſenſus, at mentem e ſua ſede, & ſtatu dimovet, doloreſque parit. Præclare BOETHIUS de voluptate apparenti.

> *Habet omnis hoc voluptas,*
> *Stimulis agit fruentes,*
> *Apiumque par volantum,*
> *Ubi grata mella fudit,*
> *Fugit, & nimis tenaci*
> *Ferit icta corda morſu.* Metro III. 7.

§. 221. Quæ de voluptate diximus, contraria ratione, de tædio demonſtrari poſſunt. Eſt autem *tædium* nihil aliud, quam ſenſus imperfectionis.

NOT. Quanto tædio afficeris, cum, a malevolis famæ tuæ labeculam aſpergi, comperis? Quare vero? Quia immutationem exiſtimationis tuæ imperfectionem putas.

§. 222. Tædium creſcit augeturque,

(1) Confuſa vividiorique imperfectionum repræſentatione.

(2) Imperfectionum multitudine.

(3) Si judicium, quod de imperfectionibus fers certum eſt, & conſtans.

§. 223. Eſt tædium, ut voluptas, vel verum perpetuumque, vel *opinatum*, & *apparens*. Hoc evaneſcere poteſt, & majori identidem compenſatur voluptate. Illud manet, nec cauſſas lætandi relinquit.

§. 224. Tædio, ſive ægritudini finitimus eſt *dolor*, qui oritur ex ſolutione continui nervoſi in corpore noſtro.

EXEMPL. Si nervos venaſque incidis cultello, tum continuum nervoſum ſolvitur, oriturque dolor.

§. 225. Cum idea *boni* contineatur notione *appetitus*, quid bonum ſit, &, quæ ſint ejus formæ, ante definiemus, quam ad notionem appetitus diſtincte evolvendam nos accingamus.

§. 226. *Bonum* eſt, quod nobis noſtroque ſtatui

perfectionem conciliat, sive, quod idem est, quod fini nostro est conveniens. *Malum* contra dicitur, quod nos nostrumque statum imperfectiorem reddit.

SCHOL. Divitiæ sunt bonum quid, si ejus, qui eas possidet, felicitatem, ad quam omnia cogitata factaque referenda sunt, amplificant. At eadem possunt esse, diversa ratione, malum quid, cum ejus, qui iis affluit, felicitatem, vel destruunt, vel impediunt, secundum illud TERENTII.

Quid reliqui est, quin habeat, quæ quidem in homine dicuntur bona:
Parentes, patriam incolumen, amicos, genus, cognatos, divites?
Atque hæc perinde sunt, ut illius animus, qui ea possidet:
Qui uti scit, ei bona; illi, qui non recte utitur, mala, Heaut. I., 2., 19.

§. 327. Quandoquidem bonum perfectionem nobis conciliat (§. 226.), perfectio autem, vel vera est, vel apparens, consequens est, ut bonum sit vel verum bonum, quod constanter est bonum, vel apparens, & opinatum, quod videtur bonum, at mala tegit, & occultat. Eadem est ratio *mali*.

§. 228. Bonum, quod plures perfectiones adfert, dicitur majus, &, quod pauciores, minus, quod, si comparaveris cum bono majori, malum habetur, contra *malum minus* est bonum, si refertur ad malum majus.

SCHOL. Divitiæ sunt bonum minus, si comparas eas cum virtute, quæ sola a nonnullis id esse putatur, quod vere bonum dici mereatur. CICERO, *quod rectum*, ait, *& honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum*. Paradox. I.

§. 229. Hæc, quæ de bono malove, de voluptate item ac tædio, hactenus disseruimus, viam quasi nobis, salebris e medio sublatis, expeditiorem reddunt ad distinctam explicationem *appetitus aversionisque*. Silicet, cum, quidpiam bonum nobis esse, putamus, tum in nobis nisum, conatum, inclinatio-

nationemque ſentimus verſus id quod bonum opinamur. Quæ inclinatio niſuſque verſus bonum cognitum *appetitus* vocatur, ipſa autem potentia mentis noſtræ, ad bonum cognitum inclinandi, appellatur *facultas appetendi*, ſive, veterum ſtilo *voluntas*.

SCHOL. *Inclinationis*, vocem, quæ, quia impropria eſt, & metaphorica, offenſionis nonihil habere videri poterat, ita definimus: eſt conatus mentis humanæ, ſenſationem aliquam producendi. In ægroto, qui ardentiſſima febri peruſtus vinum, & aquam, appetit, animadvertis niſum conatumque guſtandi vinum, & aquam, quo niſu conatuque continetur inclinatio. Quod veteres *voluntatem* vocabant, id facultatem appetendi generali nomine appellamus. *Voluntas* enim eſt nobis is appetitus, qui non, niſi ex diſtinctis rationis repræſentationibus, ortum ducit.

§. 230. De appetitu hæc ſcire noſtra refert.

I. Nihil appetere poſſumus, niſi quod bonum opinamur.

SCHOL. CICERO ita: *Simulac objecta ſpecies, cujuſpian eſt, quod bonum videatur, ad id adipiſcendum impellit ipſa natura*. Tuſ. Quæſt. L. IV. c. 6. Qua propoſitione continetur lex appetitus, quam experientia demonſtrat. Quamvis enim perſæpe cupiditate feramur in id, quod vere malum noxiumque eſt, id tamen quod malum eſt, bonum putamus, *decipimurque*, ut HORATIUS ait, *ſpecie recti*.

II. Ab appetitu voluptas ſejungi non poteſt.

NOT. Quia enim nihil poſſumus appetere, niſi quod bonum eſſe, ſive perfectionem nobis conciliare, putamus, conſequems eſt, ut ab appetitu ſenſus perfectionis, ſive voluptas ſejungi non poſſit.

III. Nihil appetete poſſumus ſine *motivis*.

NOT. Cum enim nihil poſſimus appetere, niſi quod bonum opinamur (poſit. I.), illa ipſa autem repræſentatio boni, quæ, tanquam idonea ſufficienſque ratio, te movet, quæque efficit, ut ap-

fertur in quod, sensibus bonum est. Sensus autem, quia tantum contuentur, quæ coram sunt; & ante pedes (§. 184.), patet eos, qui sensibus, &, ex iis oriundo, appetitu reguntur, omne bonum præsenti sensuum delectatione metiri.

VII. Appetitus sensitivus vires acquirit, mentemque vehementius ad id, quod bonum putatur: rapit (*a*), si *plura bona* simul, confuse, & vividius sensibus proponuntur, (*β*) si quid jam sæpius sensus, & phantasiam oblectavit, tum id vehementius eos, qui sensibus obediunt, deinceps appetere, comperimus.

§. 231. Quæ de appetitu diximus, ea, contraria ratione, ad notionem *aversationis* explicandam transferri possunt. Est scilicet *aversatio* reclinatio a malo cognito. Hæc repræsentatio mali est motivum aversandi, & vel sensibus efficitur, vel ratione, unde aversatio, vel sensitiva, vel rationalis est.

SCHOL. GENITOR, e. g. apud PLINIUM conqueritur, tædio sibi fuisse cœnam, quamvis lautissimam. Hactenus *aversatio*. Audi motiva. *Quia scurræ, cinædi, moriones mensis inhærebant*. IX. ep. 17. Senex TERENTIANUS abhorrebat a nuptiis, ad quas tantum non cogebatur. Motiva hæc addit: *Hoc enim* (uxorem ducere) *mihi pravum, ineptum, absurdum atque alienum a vita mea*. Adelph. V. 8. v. 21.

NOT. Hoc denique hic monendum videtur, quod, quamvis semper adsint rationes, & motiva, quæ, & appetitum creant, & aversationem tædiumque efficiant, sæpius tamen illæ rationes, & motiva non distincte a nobis intelligantur, neque aliis explicari possint. PLINIUS, inquit, *non me, ut festivum, delectat, se quid molle a cinædo, petulans a scurra, stultum a morione profertur, Non RATIONEM, sed STOMACHUM tibi narro*. Lib. IX. ep. 17.

CAPUT X.

De affectibus.

§. 232.

QUÆ de appetitu sensitivo diximus, mirifice nunc inserviunt nobis, ea, quæ de affectibus scribi tradive debent, explicaturis. Est enim *affectus* nihil aliud, quam appetitus, vel aversatio sensitiva vehementior, conjuncta cum insolita quadam sanguinis, & fluidi nervei commotione in corpore nostro.

SCHOL. Veteres scriptores Romani vocabant affectus *animi perturbationes*, *motus animi perturbatos*, CIC. Off. Lib. II. cap. 5. *animi motiones*, *cogitationes animi vehementiores*, *cupiditates* CIC. L. XV. Fam. Ep. 4.

§. 233. Ex definitione affectuum hæc eruuntur axiomata:

I. Affectus oriuntur ex confusis sensuum & phantasiæ repræsentationibus.

NOT. Quia omnis appetitus sensitivus ortum suum ducit ex sensuum repræsentationibus (§. 230. pos. V.). Ipsa quoque experientia hoc comprobat, quæ cumulatius testatur tanto quemque minus esse ad distincte ordinateque cogitandum aptum, quanto vehementioribus animi commotionibus perturbatur. Demipho apud TERENTIUM.

> *Ita sum*, inquit, *iratus*, *animum ut nequeam ad cogitandum instituere.* PHORM. Act. II. 1. 9.

II. In omni affectu aut voluptas, aut tædium, aut utrumque simul, pro diversa sensuum repræsentatione, reperitur.

NOT. Est enim cum omni appetitu & aversatione voluptas aut tædium conjunctum (§. 230. pos. II.). Non est autem quævis animi voluptas, aut tædium affectus, sed ea demum voluptas, quæ men-

mentem vehementius percellit, & corris posangui-nem turbat, inter effectus est referenda.

III. Affectus ergo sunt vel grati, vel ingrati, vel mixti.

NOT. *Illi*, sunt, quos voluptas, *isti*, quos tœdium, *hi*, quos & voluptas, & tædium, comitantur. Inter mixtos, exempl. grat. referimus amorem.

IV. Affectus oritur, si *plura* bona malave simul & confuse vividiusque repræsentantur.

NOT. Quod intelligi ex eo potest, quod de vi appetitus sensitivi diximus (§. 230.).

V, Sunt nonnulli affectus ejusmodi, ut ab eorum tanquam stirpe, ceteri, ut surculi, progerminent, quos vocamus *originarios*, in quibus numerantur *gaudium* & *tristitia*. Ceteri dicuntur *derivativi*.

§. 234. *Gaudium* est insignior gradus voluptatis, sive est prædominium voluptatis.

SCHOL. *Prædominatur* vero in mente voluptas, si repræsentatio perfectionum fortior est repræsentatione imperfectionum, sive, si voluptas tanta est, ut omnes, si quæ adsunt tædii nubeculas dispellat. Exempl. gr. *Si* patre, qui paullo ante morte amici turbatus erat, filium unicum, ex bello reducem, post multos demum annos, præter omnem spem & exspectationem, in amplexus suos ferri videt, tum, quicquid superest tædii, ex amici morte concepti, tanquam nebula solis radiis, discutitur. Præclare de prædominio voluptatis PLINIUS. *Nihil est tam triste, quod per litteras sit minus triste. Itaque & infirmitate uxoris, & meorum periculo, quorundam vero etiam morte turbatus ad unicum doloris levamentum, studia, confugi, quæ præstant, ut adversa magis intelligam, sed patientius feram*. Lib. VIII. ep. 19.

§. 235. De gaudio notes sequentia.

I. Quo vel plura bona simul, vel si magnum aliquod, & insigne bonum confuse nobis repræsenta-

sentamus, hoc vehementius est gaudium. (§. 230.)

NOT. Exemplum insignioris ac pæne immodici gaudii vide in TERENTIO, Eunuc. Act. III. Sc. 5. 3.

II. A gaudio differt lætitia, quæ ex malo finito oritur,

EXEMPLUM. Si quis ex gravi morbo fuerit recreatus, aut si quis, qui, ob atrocius delictum, in pegmate ferali, jam caput, mox moriturus, carnifici securi subjecerat, vitam, gratia principis servat, salvusque evadit, tum lætatur. CICERO *lætitiam a gaudio* ita distinguit, ut illam immoderatam animi effusionem, putet, ponatque in vitio. *Gaudere*, inquit, *decet*, *lætari non decet: quoniam docendi caussa a gaudio lætitiam distinguimus*. Tusc. Quæst. L. IV. c. 31.

III. Multi sunt gaudii lætitiæque effectus, qui cum in animo, tum in corpore conspiciuntur. Ex quibus hos enumerare juvat.

(1) Gaudium *non amat solitudinem*, quippe *quæ*, teste CICERONE, *fructum voluptatum omnium aufert*, cap. 24. de amicitia, sed semper, cum gaudemus, quærimus aliquem, cui narremus ea, quæ nobis jucunda contigerunt.

SCHOL. Eodem ergo jure, quo LUCRETIUS puellam, lætitiam *loquaculam* dixeris. Hinc non miror, cur Chærea TERENTIANUS, gaudio elatus, tantopere optet, dari sibi aliquem obviam, in cujus sinum partem gaudii sui quasi effundat. En! impatiens ipsius desiderium, his verbis expressum:

> *Sed neminemne curiosum intervenire nunc mihi,*
> *Qui me sequatur; quoquo eam, rogitando obtundat, enecet:*
> *Quid gestiam, aut quid lætus sim: quo pergam, unde emergam, ubi siem*
> *Vestitum hunc nactus, mihi quæram: sanus sim, anne insaniam?*

En-

Eunuc. III. s. 5. v. 5, conf. SVETONIUS in Cæs. cap. 22.

(2) Comes gaudii est *celerior perturbatiorque cursus sanguinis*, qui, ubi gaudium magis intenditur, tanta persæpe vi ad cor propellitur, ut periculum mortis, quin ipsa nonnunquam mors repentina, insequatur.

LIVIUS, ubi narravit, quam trepidatum fuerit Romæ, nuncio de clade Romanorum accepto, hæc, inter alia, addit. *Feminarum præcipue, & gaudia insignia erant & luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu ejus expirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nunciata erat mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam*. LIV. L. XXII. cap. 7.

(3). *Risus* præcipuus est gaudii effectus. Præclare ergo risus ab EPICTETO vocatur *lætantis animi* ὑπερχύσις, *ebullitio quadam*. Enchirid. c. 43.

SCHOL. Quamvis difficile nonnullis visum sit, caussas risus invenire, experientia tamen magistra, novimus, (*a*) quocunque risu gaudium aliquod indicari. Scite, ut omnia, TERENTIUS.

--- *Ille ringitur, tu RIDEAS* (i. e. gaudeas)
Proin bibas, prior decumbas: cana dubia apponitur. Phorm. II. 2. 27.

Huc pertinet illud HORATII:

Dum rapies in jus malis RIDENTEM (i. e. gaudentem *alienis*. Serm. L. II. 3. v. 72.

(*β*) Illud, quod *insolitum* nobis, *inperatum* aut *absurdum* videtur, haud raro risum ciet, cui tamen semper, vel nobis non animadvertentibus, immiscetur gaudium. HORATIUS de Porcia narrat, quod risum moverit, quod unico haustu totas placentas devoraret, & deglutiret. *Ridiculus, totas simul* (sive, ut BENTLEJUS legit).

SEMEL absorbere placentas. Sat. II. 8. 24.

Cum Romani a Gallis petissent, ne Pœno, Italia bellum

bellum inferenti, per agros urbesque suas transitum darent, tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus majoribusque nata juventus sedaretur. Accipe caussam. *Adeo stolida impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere.* LIV. L. XXI. cap. 20. De risu HANNIBALIS in publico fletu videatur idem LIV. L. XXX. c. 44.

(4) Lætitiæ ac gaudii effectus præterea est *exsultatio, & complosio manuum.*

SCHOL. Ita Romani lætitiam suam declarare consueverant, cum ex ejus recitationibus voluptatem caperent, qui vel venustum elegansque carmen, vel historiam orationemque confecerat, &, auditorum judicio experturus, prælegebat. Alii acclamabant, alii, honoris favorisque caussa, assurgebant, ad recitantium laudem *exultabant* alii, vestes excutiebant, supplodebant pedes, *manibus plausus edebant*, totumque corpus circum agebant. Vid. FERERRIUS de acclamationibus publicis, & insertum est. CICERO: *Mihi crede, tuis, illius* plausu, quod opus thesauro Græviano Tom. VI. *litteris perlectis, EXSILUI GAUDIO.* Fam. XVI, 16. VIRGILIUS ita:

--Ingeminant PLAUSUM Tyrii. Aen.I.,747.

236. Gaudio opponitur *tristitia*, quæ est, insignior gradus tædii, sive est prædominium tædii.

SCHOL. Fac, CAJUM festos dies celebrare, &, inter publica gaudia, comperire filium unicum in academia esse confossum, tum omnis lætitia oppido evanescet, tædiumque prædominabitur. Characterem tristitiæ eleganter expressit TERENTIUS, exemplo Menedemi, qui filium unicum nimia acerbitate eo adegerat, ut, in Asiam ad regem, militatum abiret. Absentia ergo filii gravius affectus, ita conqueritur

Domum revertor mæstus, atque animo fere perturbato

turbato atque incerto præ ægritudine Hæutont. I. 1. 70.

§. 237. De tristitia hæc observabis:

I. Quandoquidem tristitia est vehementius tœdium (236.), intelligitur, eam ex confusa plurium magnorumque malorum perceptione oriri.

NOT. Quod vel exinde patet; quod plerumque per confabulationes, & sermones tristitia levior fiat. Per confabulationes enim momenta tristitiæ sigillatim expenduntur ponderanturque. Quo fit, ut confusæ illæ, ex quibus orta erat tristitia, repræsentationes fiant distinctæ, tristitiaque ita nobis discutiatur.

II. Effectus tristitiæ sunt varii, quorum præcipui hi fere sunt.

(1) *Lacryma*, *&* *fletus*.

NOT. Simo TERENTIANUS de filio suo ita;

--- Tristis interim:
Nonnunquam conlacrumabat.

Et ubi amorem mœstitiamque filii penitius cognoverat, ita exclamat.

At, at! hoc illud est, hinc illæ lacrimæ. And. Act. I, 1, 98.

NOT. Sunt, qui lacrimas quoque nonnumquam lætitiæ signa esse contendunt, experientia nixi. Ita TERENTIUS.

--- Homini illico lacrimæ cadunt
Quasi puero (præ) *gaudio.* Adelph. IV. 1. v. 20.

Cum quo PLAUTUS consentit:

Ut præ lætitia lacrimæ prosiliunt mihi. Stich. III 3. 13. Vid. WESTERHOVIANA editio TERENTII pag. 512. & 762.

SCHOL. At si recte attenderis, non lætitiam, sed tristitiam, quæ lætitiæ admiscetur, & obscure obrepit, has lacrimas reperies ciere, quod recte observavit BUDEUS Theolog. moral pag. 210. De variis lacrimarum caussis legatur COEL. RHODIG. XII. 4. (2) Inter tristitiæ effectus referuntur *oculi languidi & humum intuentes.*

(3) *Pal-*

(3) *Pallida facies* itidem comitatur tristitiam.

(4) *Querimoniæ*, quales Menedemi, apud TERENTIUM, sunt.

(5) Is denique, qui mœstus est, a *turba* hominum se recipit in *solitudinem*, ut meditari sine interpellatoribus, & dolori liberius indulgere possit. Audi, hanc in rem, Phædriam apud TERENTIUM.

SCHOL. *Dum rus*, inquit, *eo cœpi egomet mecum inter vias, ita, ut fit, UBI QUID IN ANIMO EST MOLESTIÆ, ALIAM REM EX ALIA COGITARE, & ea omnia in pejorem partem.* Eunuch. IV. 2. 1. Perbelle MARTIALIS. *Ille dolet vere, qui sine teste dolet*. Lib. I. Epigr. 34.

§. 238. Hæc de affectibus, quos vocant, *primitivis* sive *originariis*, gaudio scilicet & tristitia. Jam ad derivativos accedemus, inter quo primo loco se offert nobis *amor*, qui est gaudium, ex alicujus personæ felicitate perceptum, & *amare* alterum is dicitur, qui ex alterius felicitate voluptatem capit.

§. 239. Ad interiorem amoris naturam intelligendam faciunt hæ enunciationes, amoris definitione nixæ.

I. Amor oritur ex eo, si quid in altero observamus, quod nobis placet, bonum opinamur.

II. Quo vehementius quisque amat alterum, eo magis alterius felicitate delectatur, & quo quis plura bona in altero observat, eo majora incrementa capit amor.

III. Qui alterum amat, ne is ægritudine affligetur, si eum, quem amat, infelicem esse viderit.

IV. Signum amoris luculentum illud est, cum id omne appetis, quod ad alterius felicitatem, amplificandam pertinet, idque omne depellere, & impedire allaboras, quod alterius felicitati officit.

§. *Odium* ergo quod amori opponitur, est gaudium

dium ob alterius infelicitatem, eumque *odisse* dicimur, cujus infelicitate delectamur.

SCHOL. Odium definit CICERO per *iram inveteratam*. Tusc. Quæst. IV. c. 9. Odii nota hæc est: *Qui alterum odit, alterius felicitatem vult destructam, & infelicitatem omnibus viribus, omnique animi contentione promovere nititur*.

§. 241. Amoris effectus hi fere sunt.

I. Amorem plerumque *commotio spirituum*, quos vocant *animalium vehementior* comitatur, cursusque sanguinis mirum quantum, hujus affectus vehementia perturbatur.

NOT. Recte ergo TERENTIUS amorem vocat morbum.

- - *Quid hoc morbi est? adeon' homines immutarier ex amore, ut non cognoscas eundem esse?* Eunuch. II. Sc. I. 9.

II. Qui amant, *absurda* & *ridicula* plerumque *judicia* formant de persona, quam amant. Quod, si quisquam, LUCRETIUS luculenter acuteque demonstravit L. IV. v. 1145.

> *Nam*, inquit, *hoc faciunt homines, plerumque, cupidine cæci:*
> *Et tribuunt ea, quæ non sunt his commoda vere.*
> *Multis modis igitur pravas, turpesque videmus*
> *Esse in deliciis, summoque in honore vigere, &c.*

III. Quod tanto minus mirum est, quanto certius est, amorem, si sensus solus sequatur, & *cæcum* esse, & eos quos cepit, *cæcos* reddere, hominemque mente, tanquam de gradu dejectum, in insaniam furoremque rapere.

NOT. Ita Dido, abeuntis Æneæ amore capta, VIRG. Æn. IV. 595.

> *Quid loquor? aut ubi sum? quæ mentem insania mutat?*

IV. Habet hoc præterea amor, ut cum perpetuo de-

desiderio connexus sit se conjungendi cum ea persona, quam amamus.

NOT. Phædriæ apud TERENTIUM.

Tandem non ego illa caream, si sit opus, vel totum triduum?

Hanc Parmeno salse ridet. Hui, inquit, *universum triduum*? vide, quid agas.

V. Amor occultari nescit, sed, vel nobis invitis, foras erumpit, proditurque, vel suspiriis frequentioribus, vel oculis micantibus, vel aliis gestibus partim ridiculis, partim indecoris.

NOT. Huc spectant illa Ovidii, Ep. 12.

- - Quis enim bene celat amorem?
Eminet indicio prodita flamma suo.

NOT. Servus, ergo, apud TERENTIUM, herum suum, si cum amica, præsente patre, una sit monet, ne amorem prodat.

Inversa verba, eversat cervices suas,
Gemitus, screatus, tusses, risus abstine, Heaut. II. 3. 130.

VI. Denique in amore insunt *suspicio*, *lacrymæ*, *bellum*, *pax rursum*.

SCHOL. De suspicione amantium præclare TERENTIUS Heaut. 3. 5. v. 9.

Novi ego amantium animum: graviter advertunt, quæ non censeas.

Idem alio loco ita:

In amore hæc omnia sunt vitia: injuriæ,
SUSPICIONES, inimicitiæ, induciæ,
Bellum, pax rursum.

Eunuch. I. 1. 14.

§. 242. Ex amore nascitur *commiseratio*, quæ est nihil aliud, quam tædium ob alterius infelicitatem.

SCHOL. CICERO ita: *Misericordia est ægritudo ex miseria alterius, injuria laborantis*. Tusc. Quæst. L. IV. c. 8. vides e. g. CAJUM amicum tuum, fame laborantem, multisque ærumnis deformatum. Tum, si CAJUM amas, animo commoveris

ob

ob ipsius, quam vides, miseriam, quo commiseratio continetur.

§. 243. Commiserationi adversatur *invidia*, quam definimus per tædium, ex eo ortum, cum alium, quem odimus, felicem esse opinamur. Brevius: *Invidia* est tædium ob felicitatem alterius.

EXEMPL. CICERO ita, *INVIDENTIA est ægritudo, suscepta propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti, & si quis, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, iis invidet profecto.* Tusc. Quæst. IV. 8. Quod HORATIUS eleganter ita reddit.

Invidus alterius rebus MACRESCIT optimis. I. Ep. 2. & rursus:

Quodque aliena capella gerat distentius uber, TABESCIT. Serm. l. I. v. 110.

NOT. Invidiæ exemplum habebis in Justiniano: Belisarius cum subactis Vandalis, actoque de Persis triumpho, Justiniano Imperat. suspectus redderetur, oculis, ejus jussu, orbatus est. At is tugurium ad viam regiam constituendum curavit, ubi stipem a prætereuntibus sibi erogari, hac verborum formula postulabat: Viator da obolum Belisario, quem virtus extulit, cœcavit invidia. PROCOP. & CRINIT. L. IX. c. 6.

§. 244. Commiserationis & invidiæ diversa sunt effecta.

I. Illa lacrymas plerumque habet comites. Et invidia invidenti pallorem, maciemque conciliat.

SCHOL. Pereleganter invidiæ deformitatem & effecta expressit OVIDIUS.

Videt inter edentem
Vipereas carnes, vitiorum alimenta suorum,
INVIDIAM, &c.
Pallor in ore sedet, macies in corpore toto,
Nusquam recta acies, livent rubigine dentes:
Pectora felle virent; lingua est suffusa veneno
Risus abest, nisi quem visi movere dolores;
Nec fruitur somno, vigilantibus excita curis:

Sed videt ingratos, intabescitque videndo
Successus hominum, carpitque & carpitur una.
Suppliciumque suum est. Metamorph. l. 2. v. 762.

II. Invidia semper conjuncta est cum maledicentia, & obtrectatione.

EXEMPL. Quod testatur exemplum Alexandri Magni, qui Antipatro gloriam victoriæ invidebat. Ita CURTIUS: *Alexander hostes vinci voluerat; Antipatrum vicisse ne tacitus quidem indignabatur: suæ demptum gloriæ existimans, quicquid cessisset alienæ.* VI. c. 1. 18.

NOT. Quare hanc pugnam Antipatri per contemptum μυομαχίαν, *murium pugnam* appellabat. Conf. ea, quæ ad hunc locum erudite adferuntur in editione SANCKENBURGIANA p. m. 392. Audi Thrasonem apud TERENTIUM:

- - *Invidere omnes mihi:*
MORDERE CLANCULUM: ergo non flocci pendere.
Illi invidere misere. Eunuch. Act. III. Sc. 2. v. 20.

III. Invidia invidentis animum misere cruciat, & torquet.

NOT. Scite hanc in rem HORATIUS:
Invidia Siculi non invenere Tyranni
Majus tormentum. I. ep. 2. v. 58.

Quod Alexander apud CURTIUM his confirmat: *Invidi homines nihil aliud, quam ipsorum sunt tormenta.* L. VIII. c. 12.

§. 243. Perjucundus, & ad animum exsuscitandum accommodatus affectus est *acquiescentia in se ipso*, quæ efficitur gaudio, quod percipimus, cum, boni quid nos commisisse, putamus.

EXEMPL. Cum quis, sua virtute & eruditione se ad dignitatis fastigium evectum, videt, aut optimorum animos se sibi devinxisse sentit, tum non potest non his bonis gaudere.

§. 246. Huic affectui contrarius est affectus *pænitentiæ*, quæ est tædium ex malo, quod patravimus.

EXEM-

EXEMPL. Clitum Alexander ebrius interfecerat, detestabile carnificis ministerium occupaverat. At, postquam ira mente decesserat, etiam ebrietate discussa, magnitudinem facinoris sera æstimatione perspexit. CURTIUS ægritudinem regis, ex cæde patrata conceptam, his verbis describit: *Hastam ex corpore jacentis evulsam retorsit in semet, jamque admovebat pectori: quum advolant vigiles, & repugnanti e manibus extorquent, adlevatumque in tabernaculum adferunt. Ille humi prostraverat corpus, gemitu ejulatuque mirabili tota personante regia. Laniare deinde os unguibus & circumstantes rogare, ne se tanto dedecori superstitem esse paterentur.* L. VIII. c. 2. Vide, quo animum cogat pœnitentia.

§. 247. Cum, alios de nobis nostrisque virtutibus honorifice existimare, sentimus, tum mirifica quadam voluptate perfunditur. Idque ipsum gaudium, quod ex aliorum judiciis benignis, quæ de nobis ferunt, percipimus dicitur *gloria*.

NOT. Hunc affectum vivis coloribus depictum videbis in epistola PLINIANA vigesima tertia libri IX. Ubi PLINIUS verbis vix exprimere potest, quam sit sibi jucundum, quod de se studiisque suis tam honorifice existimari, audiat.

§. 248. *Pudor* opponitur gloriæ. Est autem *pudor* nihil aliud, quam tædium ex ejusmodi malo ortum, quod opinamur existimationem nostram lædere famamque imminuere.

EXEMPL. Pudoris characterem eleganter expressit TERENTIUS exemplo Clitiphonis, cui cum scelerum, quæ patrasset infamiam his verbis objectasset pater:

-- *Gerro* (es) *iners*, *fraus*, *helluo*,
Ganeo, *damnosus*;

ita, cognita factorum turpitudine respondet:

Eheu, quam ego nunc totus displiceo mihi! Quam pudet! neque, quod principium inveniam ad placandum, scio. Heutont. V. 4. v. 20.

§. 249. Cum pudor ex eo oriatur, cum quidpiam famam nostram imminuere opinamur (§.248.) consequens est,

I. Ut, quo quisque acrius gloriæ stimulis concitatur, hoc facilius citiusque pudore suffundatur.

NOT. Colligimus inde recte, eos, a quibus omnis pudor abest, famam infamiamque juxta æstumare, & inter perditissimos homines esse referendos, secundum illud PLAUTI:

Ego illum periisse duco, cui quidem periit pudor. Bachid. III. 3. 3.

II. Cum non omnibus idem sit honestum & turpe, sed alii aliam honoris infamiæque notionem animo informent, id, quod & experientia, & elegantissima præfatio CORNELIANA testatur intelligitur, cur nonnullos earum rerum pudeat, quas alii laudi honorique sibi ducunt, & contra iis factis glorientur, quæ alii sine rubore ne nominare quidem possent.

NOT. Pertinent huc TERENTIANA illa:

Si roges, nihil pudet. Hic ubi, opus est,
Non verentur: illic, ubi nihil opus est, ibi verentur. Andr. IV. 1. 13.

PLAUTUS hanc in rem, ita.

Plerique homines, quos, cum nihil refert, pudet: ubi pudendum est,
Ibi eos deserit pudor, quum opus est, ut pudeat. Epid. II. 1. 1.

III. Perversum ergo de honore conceptum indicat ille pudor, quo suffunduntur nonnulli (*a*) ob *paupertatem*. Talis est pudor Clitiphonis apud TERENTIUM, qui paupertatem fateri erubescebat:

Nihil, inquit, *esse mihi, religio est dicere*. Heaut. II. 2.

(*β*) ob *deformitatem corporis*, *calvitiem*, *crines rugos*, *pusillam*, *staturam cetera*. Alcibiadem tibias, ale inflatas, oris deformitate pudefactum abjecisse & in-

infregisse, narrat GELLIUS noct. Att. L. XV. c. 17. Julium item Cæsarem, calvitii deformitatem iniquissime tulisse testatur SVETONIUS. Et *deficientem*, inquit, *capillum revocare a vertice assueverat, & ex omnibus decretis sibi a Senatu populoque honoribus non alium aut recepit aut usurpavit libentius, quam jus laureæ perpetuo gestandæ*. In Cæsare c. 45.

§. 250. Variis indiciis se prodit pudor. Comitantur enim eum plerumque

I. *Rubor in facie suffusus.* Quod CICERO confirmat. *Pudorem*, inquit, *rubor consequitur*. Tusc. IV., 8. Hinc vides, cur Diogenes ruborem vocaverit *colorem virtutis*. Vid. SENECA ep. 11.

II. Qui erubescunt, *in terram, dejecto aut velato vultu, figunt oculos ac deprimunt*. Pudorem feminæ cujusdam, regia stirpe genitæ, & cum ceteris captivis in conspectum Alexandri M. productæ, elegenter describit CURTIUS: *Captivæ*, inquit, *feminarum jubebantur suo ritu canere inconditum, & abhorrens peregrinis auribus carmen, Inter quas unam rex ipse conspexit mœstiorem, quam ceteras, & producentibus eam verecunde reluctantem. Excellens erat forma, & formam PUDOR honestabat, DEJECTIS IN TERRAM OCULIS, & quantum licebat, ORE VELATO, suspicionem præbuit regi, nobiliorem esse, quam ut inter convivales ludos deberet ostendi*. L. VI. c. 2. Conf. TERENTIUS Eunuch. III. 5. v. 31., & CICERO orat. Catil. III. 5.

III. Efficit nonnunquam pudor, ut mens, stupore attonita, linguam, quasi compede vinciat, omnemque sermonem inhibeat, Audi TERENTIUM:

> -- *Postquam ad judices*
> *Ventum est, non potuit cogitata proloqui.*
> *Ita eum timidum OBSTUPEFECIT PUDOR*. Phorm. II., 2., 51.

§. 251. Sequitur, ut affectum *spei* explicemus. Est autem *spes* nihil aliud, quam gaudium ob fu-

turum bonum, quod obtenturos nos opinamur, E. gr. Cum quis, qui febri æstuque adhuc jactatus est, omnia, quæ adsolent, quæque oportet signa esse ad salutem, sibi esse, audit ex medico, tum voluptate quadam insigni perfunditur, propterea quod, se ex morbo propediem recreatum iri, opinatur, quo ipso spes continetur.

NOT. Elegantem spei imaginem subjicit animo OVIDIUS L. I. de Ponto 7., item TIBULL. eleg. ult. l. 4.

§. 252. Eminentior gradus spei dicitur *fiducia*, Gradus autem, & magnitudo *spei* ex eo æstumatur, si quis multa bona sibi repræsentat, & si certo aut probabilius, ista bona obtentum iri, cognoscit.

SCHOL. Veteres scriptores spem itidem distinguunt, a *fiducia*, qua voce quotidie utuntur, toties majorum certioremque spem indicant. Ita SENECA: *Jam de te spem habeo, nondum FIDUCIAM* ep. 16. Quo pertinet locus CORNELIANUS: *Ea erat ætate, ut non jam solum de eo bene SPERARE; sed etiam CONFIDERE cives possent*. Milt. c. 1.

SCHOL. Fit nonnunquam, ut sperent multi ea, quæ, ne veri quidem simile est, obtentum unquam iri. At hæc spes est inanis, ridicula, & irrita. Qualis spes est plerorumque adolescentulorum. Scite CICERO: *At sperat* (verba hæc continent objectionem) *adolescens, diu se victurum, quod sperare idem senex non potest. INSIPIENTER sperat. Quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris*. Cato maj. c. 19.

§. 253. Spei opponitur *metus*, qui est tædium, ex malo futuro seu imminenti ortum.

EXEMPLUM. Miles, in acie constitutus, mortem imminentem, quam, tamquam malum quid, sibi repræsentat timet, tædio enim adficitur, quod ex eo oritur, cum sibi pereundum esse opinatur.

§. 254. Augetur intenditurque metus (α), quo *plura*, quæ extimescimus, mala instant (β), quo *pro-*

probabilius certiusque novimus, ea mala cervicibus nostris impendere.

SCHOL. Si metuit quis ea, quæ nullo modo fieri possunt, aut ea, quæ fieri quidem possunt, sed, eventura esse, minus probabile est, tum metus ille ridiculus est, inanis, & præposterus. Ridet ejusmodi metum servus TERENTIANUS, qui herum suum increpat, quod *possibilia* metuat.

Cl. *Quid tum quæso, si hoc pater resciverit?*
Sy. *Quid si redeo ad illos, qui ajunt: QUID SI NUNC COELUM RUAT?* Heaut. IV., k., 40.

§. 255. Metus efficit in corpore pallorem, tremoremque, fugam item, suspicionem, alia ex aliis cogitantem, & ea omnia in pejorem partem, ita, ut, quæ possent fieri, jam facta putet.

SCHOL. De metus natura effectisque pæclare PLINIUS: *Vereor omnia, imaginor omnia, quaque natura metuentium, ea maxime mihi, quæ maxime abominor, fingo*. L. VI. ep. 4. Cum quo egregie consentiunt ea, quæ adfert CLAUDIANUS de B. Get. v. 227.

Utque est ingenio loquax, & plurima fingi
Permittens credique timor; tum somnia vulgo
Narrari, tum monstra DEUM monitusque sinistri &c.

NOT. Vid. CORTIUS ad SALLUSTIUM Bello Cat. c. 30. p, m. 283.

§. 226. Extremus gradus timoris dicitur *desperatio*, quæ est tædium intolerabile ob malum imminens, nullo modo devitandum.

NOT. CICERO ita: *Desperatio est ægritudo sine ulla rerum expectatione meliorum*. Tusc. Quæst. IV. c. 8. E. gr. Si quis, cum navis ad vada scopulosque delata est, & concussa, fluctibus maris committitur, ubi nec litus videt, nec tabulam, qua naufragus deportetur ad oram, tum in extremo vitam sitam esse videt, salutemque, ipsis jam mortis faucibus absorptus, desperat, re cum consilio amissa.

SCHOL.

SCHOL. *Desperantis* characterem eleganter expressit Catilina apud SALLUSTIUM : *Nobis domi* (est) *inopia*, *foris æs alienum*, *mala res*, *spes multo asperior; denique quid reliqui habemus*, *præter miseram animam?* Cap. 20. Bell. Cat. Quod apud TERENTIUM Geta, auxilii consiliique expers, profert, eo vero, nescio, an quid ad desperantis miseriam perspiciendam possit esse accommodatius.

> *Nunc illud est*, *quod si omnes omnia sua consilia conferant*,
> *Atque huic malo salutem quærant*, *auxilii nihil adferant*,
> *Quod mihique*, *heræque*, *filiæque herili est*,
> *Væ misero mihi*.
> *Tot res repente circumvallant*, *unde emergi non potest*.
> *Vis*, *egestas*, *injustitia*, *solitudo*, *infamia*.
> Adelph. III. 2., 1. & Act. IV., 7. 43.
> - - *Ipsa*, *si cupiat*, *salus*
> *Servare prorsus non potest hanc familiam*.

§. 257. Inter ea, quæ desperationem consequuntur, conspicias plerumque in facie colorem varium, & oculos truces furorisque plenos, quin etiam, μυομαχίαν haud raro desperationis comitem esse, deprehendimus.

SCHOL. SALLUSTIUS de Catilina: *Animus impurus*, *Diis hominibusque infestus*; *neque vigiliis*, *neque quietibus sedari poterat*: *ita conscientia mentem excitam vastabat*. *Igitur color exsanguis*, *fœdi oculi*, *citus vecordia* (i. e. furor, & amentia) *inerat*. Bell. Catil. c. 15. De Jul. Cæs. ita SVETONIUS : *Iterum in Hispania ultimo prælio*, *cum DESPERATIS rebus*, *etiam de consciscenda nece cogitavit*. In Cæs. c. 36.

§. 258. *Terror* est vehementius tædium, ex malo improviso ortum. Et insignior gradus terroris dicitur *pavor*.

SCHOL. CICERO *terrorem* dicit *metum concutientem*, *pavorem* vocat *metum*, *mentem loco moven-*

ventem, five, ftilo ENNIANO, metum, qui omnem fapientiam ex animo expectorat. Tufc. Qu. 4., 8.

EXEMPL. Exemplum terroris fuppeditat Auguftus, apud SVETONIUM, quem, clade Variana nunciata, adeo confternatum ferunt, ut per continuos menfes barba capilloque fummiffo, caput interdum foribus illideret, vociferans: *Quintili Vare, legiones redde*. In Aug. c.23.

SCHOL. Pavoris naturam fi penitus perfpicere vis, lege LIVIUM c. XXXIX. lib.1.:*Legiones deinde ductæ*, inquit, *ad diruendam urbem, quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum effe folet urbium quum, effractis portis, ftratifque ariete muris, aut arce vi cepta, clamor hoftilis, & curfus per urbem armatorum omnia ferro flammaque mifcet; fed filentium trifte ac tacita mæftitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti, quid relinquerent, quid fecumferrent, deficiente confilio, recogitantefque alii alios, nunc in liminibus ftarent; nunc errabundi domos fuas, ultimum illas vifuri pervagarentur*.

§.259. Terrorem confequuntur, tefte CICERONE, pallor, & tremor, & dentium crepitus, pavorem exanimatio, & ftupor quidam infolitus.

NOT. Pertinet huc locus TERENTII.

Difcrucior animi: Hoccine de improvifo mali mihi objici
Tantum, ut neque quid de me faciam, neque quid agam certum fiet?
Membra metu debilia funt, animus timore obftupuit,
Pectore confiftere nihil confilii quicquam poteft. Vah! quo modo
Me ex hac turba expediam? Adelph. IV., 4. I.

NOT. Cum omnes affectus fint ejufmodi, ut iis, rationis adminiculo, occurri poffit, quo minus impetu vique fua mentem de fede fua prorfus, turbent: Solus terror, ex malo improvifo nec opinato oriundus, hoc habet proprium, ut nullo modo

modo evitari possit declinarique. Id unum ad eum quodam modo minuendum valere videtur, si, quæ nobis accidere possunt, mala multo ante, quam accidunt, nobis repræsentamus, & tanquam ex speculo, prospicimus. Quod egregie monet TERENTIUS:

- - *Omnes, quam secundæ res sunt maxime, tum maxime*

Meditari secum oportet, quo pacto adversam ærumnam ferant:

Pericla, damna, exilia peregre rediens semper cogitet,

Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiæ.

Communia esse hæc, fieri posse, ut ne quid animo sit novum.

Quidquid præter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro. Phorm. I., 5. v. 11.

§. 260. Cum animus, spe metuque suspensus, huc illuc impellitur, ita ut spem metus, metum spes excipiat, tum dicitur illa spei metusque vicissitudo *animi vacillatio*, quam OVIDIUS pereleganter ita exprimit:

Speque timor dubia, spesque timore cadit. Heroid. IX., 42.

Conf. SALLUST. Bell. Jug. c. 108. & TERENT. And. Act. II., 1. v. 2.

- - - - *Væ misero mihi!*

Ut animus in spe atque in timore usque ante hac attentus fuit;

Ita, postquam adempta spes est, lassus, cura confectus stupet.

§. 261. *Zelotypiam, sive æmulationem* vocamus eum vehementiorem appetitum, quo ferimur in aliquod bonum percipiendum præ altero quodam, idem appetente.

SCHOL. CICERO æmulationem, & zelotypiam, ex mente Stoicorum ita distinguit a se invicem. *Æmulatio*, inquit, *dupliciter illa quidem dicitur, ut*

& in

& in laude, & in vitio nomen hoc sit. Nam, & imitatio virtutis æmulatio dicitur: sed ea nihil hoc loco utimur: est enim laudis, & est æmulatio ægritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. Obtrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, ægritudo ex eo, quod alter quoque potiatur, quod ipse concupiverit. Tusc. Quæst. IV., 8.

§. 262. Illud tædium vehementius, quod ortum est ex injuria, vel nobis, vel aliis, quos amamus; illata, & quod conjunctum est cum odio ejus, qui injuriam intulit, dicitur *ira*.

SCHOL. Quamvis alii alio modo definire soleant iram, experientia tamen nostram definitionem egregie firmat, quippe quæ testatur, solam, & unicam caussam iræ esse injuriam, vel nobis, vel aliis illatam. Lege, hanc in rem, TERENTIUM, qui Demophontem ita loquentem facit:

DE. En unquam cuiquam contumeliosius
Audistis factam injuriam, quam hæc est mihi?

Quid ad hæc servus? *iratus est*, inquit Phorm. II., 3., 1.

SCHOL. Considera apud CICERONEM Titum Manlium, qui postea Torquatus est appellatus. Hunc TULLIUS narrat, *iratum accurrisse Romam, & cum prima luce Pomponii, Tribuni plebis, domum venisse*. Cur *iram* Tito tribuit CICERO (1)? Quia tædio insigniori, & ægritudine afficiebatur, ob injuriam, patri, a Pomponio illatam. Audiverat enim, patri negotium exhiberi. En fontem iræ (2). Quia hoc tedium conjunctum erat cum odio Pomponii. Ubi enim ingressus est domum, confestim distrinxit gladium, juravitque, se illum statim interfecturum. De Off. L. III. c. 21.

§. 263. Inter alia plurima mala ira comitem habet *vindictæ cupiditatem*, quam dicimus studium malo malum compensandi.

SCHOL. Testatur id TERENTIUS exemplo Getæ: *Vix sum*, inquit, *compos animi, ita ardeo iracundia*.

Nihil

Nihil est, quod malim, quam illam totam familiam mihi dari obviam,
Ut ego iram hanc in eos evomam omnem, dum ægritudo hæc est recens.
Satis mihi id habeam supplicii, dum illos ulciscar modo. Adelph. III., 2. 12.

§. 264. Quantas turbas *ira* excitet in corpore, indicat horridus habitus, oculi scintillantes, truculenta species, violenti spiritus, vox terribilis, cetera, quæ OVIDIUS paucis hic complectitur:

Ora tument ira: nigrescunt sanguine venæ:
Lumina Gorgonio sævius angue micant.

L. 3. de Arte amandi.

SCHOL. Luculentius multo copiosiusque iratorum habitum, & gestus ante oculos exponit SENECA: *Flagrant*, inquit, *& micant oculi, multus ore toto rubor, exæstuante ab imis præcordiis sanguine. Labia quatiuntur, dentes comprimuntur, horrent ac subriguntur capilli, spiritus coactus, ac stridens articulorum se ipsum intorquentium sonus, gemitus mugitusque, & parum explanatis vocibus sermo præruptus, & complosæ sæpius manus, & pulsata humus pedibus, & totum concitum corpus, magnasque minas agens. Fœda visu, & horrida facies, depravantium se atque intumescentium. Nescias utrum magis detestabile vitius sit, an deforme.* De ira L. 1. c. 1.

§. 265. Cum quis ad appetendum aversandumque tantummodo confusis sensuum imaginationisque repræsentationibus, impetuque affectuum commovetur, tum in *Statu servitutis moralis* versari dicitur.

SCHOL. Statum servitutis moralis vivis depinxit coloribus CICERO his, inter alia, usus verbis: *Non enim ita* (Stoici) *dicunt, eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili, sed, si SERVITUS sit, si sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos,*

omnes

omnes denique improbos esse servos. Paradox. V. c. 1. seqq. Servos morales HORATIUS salsius perstringit, cum pluribus in locis, tum Satyr. 7. L. II.

Tu, inquit, *mihi qui imperitas*, *aliis servus miser*, *atque*
Duceris, *ut nervis alienis mobile lignum*.

NOT. De statu servitutis moralis, ex instituto, copiosius quondam commentati sumus in quibusdam dissertationibus, Vitembergæ habitis.

CAPUT XI.

De Appetitu naturali, *sive voluntate ejusdemque libertate*.

§. 266.

HActenus de appetitu sensitivo. *Rationalis appetitus*, sive *voluntas* est inclinatio ad bonum, quæ oritur ex distinctis rationis intellectusque repræsentationibus.

§. 267. Ex hac definitione sequentes positiones intelligi possunt.

I. Quo majus bonum nobis intellectus sistit, eo fortius motivum adest, quod appetitum rationale creat.

II. Non ergo mirum, nos ex bonis, distincte perspectis, majus bonum præferre minori.

III. Usu persæpe venit, ut id, quod ratio, & intellectus, tanquam bonum, nobis repræsentat, sensus, & imaginatio, tanquam malum, sistant.

IV. Ex quo existit pugna *appetitus sensitivi*, & *rationalis*, quæ pugna eo continetur, cum appetitus sensitivus est rationali contrarius.

NOT. Hanc pugnam, nescio, an rectius aptiusque expresseris, quam verbis TERENTIANIS.

Nolo, *volo*: *volo*, *nolo rursum*: - -
Quod dictum, *indictum est*, *quod modo erat ratum*, *irritum est*. Phorm. V. 7. 56.

EXEM-

EXEMPL. Exemplum luculentum pugnæ appetitus rationalis, & ſenſitivi tibi exhibet Phædria TERENTIANUS, qui, cum amore conflictatos, nunc, ratione in conſilium adhibita, damnat illum, ſe ultro accuſat, & mollitiem animi ejiciendam putat, nunc voluptatum, & ſenſuum illecebris irretitus, Thaidam ſuam rurſus deperit, & vim amoris vix ſuſtinet:

-- O indignum, inquit, *facinus*, *nunc ego & Illam ſceleſtam eſſe*, *& me miſerum*, *ſentio*:
Et tædet, *& amore ardeo*, *& prudens*, *ſciens*,
Vivus, *videnſque pereo*: *nec*, *quid agam*, *ſcio*
Eunuch. I., 1., 15.

NOT. Quod Phædra, idem de ſe Medea apud OVIDIUM Metam. VII., 9. dicit:

Sed trahit invitam nova vis: *aliudque CUPIDO* (appetitus ſenſitivus)
Mens (appetitus rationalis) *aliud ſuadet*.
Video meliora proboque(ſecundum rationem),
Deteriora ſequor (ex appetitu ſenſitivo.)

NOT. Hanc ſententiam alio loco ita expreſſit:

Odi, *nec poſſum cupiens non eſſe*, *quod odi*:
Heu quam, *quod ſtudeas ponere*, *ferre grave eſt*:

Et: *Quod ſequitur*, *fugio*, *quod fugit*, *ipſe ſequor*.
Vid. BURMANNUS ad h. l. p. m. 447.

NOT. Addi merentur, quæ SENECA, hanc in rem, eleganter affert.

Quæ memorat, *ſcio*,
Vera eſſe, *nutrix*.
-- Sed furor cogit ſequi
Pejora. *Vadit animus in præceps ſciens*,
Remeatque fruſtra, *ſana conſilia appetens*. In Hippol. Act. I. p. 237. edit. SCHROEDERI 410. maj.

V. Appetitus, qui rationem ſequitur, quamvis diſtinctis repræſentationibus, tanquam motivis, nitatur, non tamen mens humana, vel externa, vel interna vi ad appetendum cogi poteſt.

NOT.

NOT. Fac enim, voluptatem posse ad appetendum cogi, tum vi externa poterit effici, ut voluntas id appetat, quod intellectus, tanquam malum, sistit, quod contrarium iis est, quæ supra de natura appetitus disputavimus. Quotusquisque, e. gr. tormentis licet omnibus adhibitis, te coget, ut venenum, quod aversaris appetas? Hoc equidem vis externa efficiet, ut poculum, veneno impletum, ori admoveas illudque exhaurias; at, ut appetas, non efficiet.

VI. Quandoquidem ergo mens humana ad appetendum aversandumque nulla vi cogi potest, intelligitur, eam cum in appetendo, tum in aversando *sponte* agere.

EXEMPL. Est enim *spontaneitas* facultas animæ semetipsam determinandi. *Sponte*, e. gr. agit is, qui dissolutius vivit, & sodalitates flagitiosorum in deliciis habet. Neque enim a quoquam trahitur aut cogitur ad sodalitates impiorum obeundas.

VII. Ita via munitur ad notionem *libertatis* recte intelligendam. Voluntas scilicet appetit *libere*, si ex pluribus rebus, sibi objectis, id sponte eligit, quod optimum intellectus judicat.

VIII. *Libertas* ergo, tanquam præcipua voluntatis affectio, est nihil aliud, quam facultas entis intelligentis ex pluribus, quæ appeti poterant, sponte eligendi id, quod optimum judicat.

SCHOL. Quæ libertatis definitio male audit apud nonnullos, qui, monstri quid alere eam, existimant: At, si experientiam in consilium adhibueris, deprehendes, nunquam libertatem sine his tribus requisitis (*a*) *intelligentia β*, actionis suscipiendæ *contingentia* (γ), *spontaneitate* locum habere. Quod ut pateat evidentius, exemplum subjungam. Theoxena apud LIVIUM *libere* sese in mare dejiciebat. Vides in hac feroci femina, mortem subeunte, omnia libertatis requisita (*a*). Perpendebat, se, & liberos ludibrio futuros non regis Philippi modo, sed custodum etiam libidini,

atque adeo facinus, quod suscipiebat, LIVIUS vocat multo ante *praecogitatum* (*en intelligentiam*)! (β) Potuisset se potestati regis tradere, strictisque gladiis, vel ferrum capere, vel haurire poculum, quo mortis genere liberos absumtos legimus (*en contingentiam*)! (γ) Sed sponte, nullaque vi coacta se determinabat, ad illud mortis genus eligendum, quod ipsi maxime placebat. *Ipsa*, inquit LIVIUS, *virum, comitem mortis, complexa, in mare sese dejecit* (*en spontaneitatem*)! VID. LIVIUS Lib. XI. c. 4.

§. 268. Ex hac libertatis definitione perspicitur:

I. Motiva mentem, ad appetendum eligendumque incitantia, non tollere libertatem; quippe quę nulla est, nisi intelligentiæ consilioque fuerit constituta.

NOT. Ecquis te libertate orbatum dicet, si cum ratione ex pluribus libris eum, quem tibi utilissimum judicas, elegeris?

II. Intelligitur ex his; *indifferentiam*, quam vocant, *perfecti aquilibrii* inter anilium rerum deliramenta esse referendam.

SCHOL. *Indifferentiam* vero *perfecti aequilibrii* vocabant veteres, cum mens humana, positis omnibus ad volendum requisitis, tamen contrarium, idque sine motivo, sine omni ratione sufficienti, eligere posset. In omni electione, adeoque libertate (1), calculi quasi in utraque parte ponuntur (2), id prefertur alteri, in quo vicerit ratio. Vid. Epist. PLINII 19. Lib. 2. Plura de libertate disputavit S. R. WAGNERUS, in scripto pereruditо, quod, ante plures annos, patria lingua foras dedit.

CA-

CAPUT XII.

De commercio Animæ & Corporis.

§. 269.

HAbent anima corpusque commune quoddam vinculum, quo continentur, & tam arcte inter se colligantur, ut in motibus sensionibusque mutuas sibi præstent operas, & utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio indigeat.

§. 270. Experientia quemque condocet,

I. Cum a rebus externis in corpore nostro sentiendi instrumenta, ut oculus, auris, cetera, pulsantur moventurque, tum in anima iniri ideam, sive perceptionem.

EXEMPLUM. Cum tonitru auditur, tum tremulus aeris motus ad aures defertur, easdemque percellit. Qua mutatione in auribus facta, statim excitatur perceptio in anima.

II. Experientia magistra, novimus, quod tum membra corporis moveantur, cum anima eadem vult moveri.

EXEMPLUM. Volo, ut lingua, ut pedes manusque moveantur. Tum ad decretum animæ consequitur motus.

III. Ex his intelligas, licet, per experientiam constare, quod animæ competat *regimen* in corpus, quod est facultas animæ, motus corporis pro lubitu ita determinandi, ut sequatur hic, alius nec alius pro motus.

SCHOL. Scite SALUSTIUS Jugurt. c.I.: *Dux, & Imperator vitæ mortalium animus est.* Cum quo consentit LACTANTIUS de ira D. c.X.: *Animus rector est corporis, cui membra obsequuntur, tanquam Regi, & Imperatori.* Conf. SENECA ep. CXIV. & CURTIUS ad SALUSTIUM p. 4.

§. 271. Quas quidem positiones, hactenus ex ex-

perientia adſtructas, non facile quiſquam eſt, qui in dubium vocet, niſi, qui, aut mentem hoſpitari in corpore, aut corpus revera adeſſe, negaverit. At ſi quæras, *quomodo* regat animus corpus, & qui fiat, ut, mutatione in corporis membris facta, oriatur perceptio, ſive ſenſio in anima, tum necti, comperies difficultatis nodos, quos nemo nedum expedivit, nec, ſi quid video, in poſterum quiſquam expediet.

§. 272. In contrarias diſcinduntur ſententias eruditi, de commercii modo inter animum, & corpus interrogati. Alii exiſtimant, animam ita agere in corpus, & corpus ita agere in animam, ut (α) quando anima velit, corporis membra moveri, tum anima alium aliumque nervum impellat atque ita efficiat, ut motus hic, nec alius in corpore ſequatur (β). Item, quando in organis ſentiendi mutatio à rebus extra nos poſitis, producatur, tum, motu per nervos in cerebrum uſque propagato, animæ imprimatur idea. *Alii*, ipſum, putant, Deum toties perceptionem convenientem in anima producere, quoties mutatio in organis ſenſoriis contingit, & coorta in anima voluntate, motum convenientem a Deo in corpore effici. *Alii* denique ſeceſſione ab his, quas recenſui, opinionibus facta, modum, quo cum corpore mens humana eſt copulata, ita exponunt.

I. Exiſtimant, quoties in organis ſenſoriis, & corporis membris contingat mutatio, toties animam vi, ſibi congenita, ſine corporis adminiculo, perceptionem producere, idque ita, ut, quæ producitur perceptio, ex aliis antecedentibus perceptionibus, ſerie nexuque continuato, reſultet.

II. Opinantur, motus corporis nec ab anima, nec a Deo produci, ſed oriri illos ex ſtructura, & vi motrici corporis; & motibus, præcedentibus.

III. Quod autem, cum in motibus, tum in ſenſionibus, tam amicus arctuſque animam inter, & cor-

corpus consensus adsit, id vero a quadam Dei præordinatione sapientique præstabilitione derivandum putant.

NOT. Prima hypothesis, qua putant nonnulli, animam, tanquam caussam efficientem, vi sua producere motus in corporis membris, &, mutatione in organis sensoriis facta, per motum fluidi nervei animæ imprimi ideam, sive perceptionem, dicitur *systema influxus physici*.

SCHOL. Altera opinio, qua statuitur, Deum, ad decretum animæ, motus in corpore efficere, & sensiones in anima producere, quoties mutatio in organis sensoriis contingit, vocatur *systema caussarum occasionalium, sive adsistentiæ*.

SCHOL. Tertia denique sententia, qua opinantur nonnulli, neque ab anima motus in corpore, neque a corpore, & fluido nerveo sensiones in anima produci, sed utramque substantiam seorsum agere, & vi propria motus perceptionesve efficere, ita tamen, ut legibus, divinitus præstitutis, convenienter, in summa consensione mutationes producant, appellari consuevit *systema harmoniæ præstabilitæ*.

NOT. Influxum physicum defenderunt quondam Aristotelici, systema caussarum occasionalium Cartesiani, harmoniam præstabilitam Leibnitiani.

NOT. Ad tres has opiniones illustrandas unicum subjungam exemplum. Fac, te velle epistolam scribere. Statim moves manum, arripis calamum, & litteras pingis. To *velle scribere* pertinent ad animam, To *movere manus, & scribere* ad corpus spectat. Qui fit ergo, ut, dum anima vult scribere epistolam, manus obsequatur, & moveatur? Aristotelici respondent. Hoc fit per influxum physicum, i. e. dum anima vult scribere, ea quoque tanquam caussa efficiens, vi sua nervos impellendo manum movet, fere, ut alieni nervi, HORATIO teste, mobile lignum ducunt, Cartesiani quæstionem hanc ita solvunt. Dum anima vult scribe-

re, Deus, quasi ex machina advocatus, membra corporis movet. At Leibnitiani, se rem acu tetigisse, opinantur, nam affirmant, eo ipso temporis momento, quo anima vult scribere, corpus vi propria sine adminiculo animæ, moveri, idque legibus, divinitus præstitutis, convenienter, fere, ut duo horologia consentiunt, quorum neutrum in alterum agat, sed unumquodque, quod suum est, sine adminiculo alterius, perficiat, idque structuræ legibusque convenienter, quas artifex, in exstruendis horologiis, ad consensum obtinendum, finxerit. Quæ harum opinionum ad veri similitudinem propius accedat, nec scio satis, ne si sciam, definire ausim. Tuo ipse, lector, utere judicio, nihil impedio. Nostra intererat, recensere, quid senserint philosophi, non quid sentire debuerint. Plura de his tribus opinionibus adtulimus in Institutionibus Metaphys.

CAPUT XIII.

De Immortalitate Animæ.

§. 273.

ANimæ immortalitatem exposituri, permultum nostra interesse putamus, ut antea distinctius evolvatur, quid sit *immortalitas*. Immortalitatis notionem animo non facile informabis, nisi ante, quid sit *mori*, distinctius intellexeris.

SCHOL. Veterum philosophorum complures, cum, in quæstionem, num animus humanus, extincto corpore, vivat vigeatque, incidunt, fluctuant animo, & dubitanter nimis sententiam suam exponunt. Optant certe, si nihil aliud conjectando assequi possunt, ut animus, post mortem, sensu aliquo gaudeat. CICERO, ubi multa de animæ immortalitate in utramque partem disputavit, tandem hæc addit: *Quod si in hoc erro, quod animos*

mos hominum immortales esse credam, lubenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorquieri volo. Sin mortuus, (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam: non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri: tamen extingui homini suo tempore, optabile est. De senectut cap. XXIII. Idem CICERO, vel potius Atticus apud CICERONEM, ita de PLATONIS libro de animarum immortalitate judicat: *Nescio, quomodo, dum lego, assentior: cum posui librum & mecum ipse de immortalitate animarum cogitare capi, assensio omnis illa elabitur* Quæst. Tusc. L. I. Vid. GROTIUS de veritat. relig. Christianæ L. I. §. 22.

SCHOL. Animæ immortalitatem, ex mente Epicureorum, copiosius impugnat LUCRETIUS de rerum natura L. III. 2. 318. seqq. Sunt autem argumenta, quibus utitur, admodum infirma, & levia, quibus FIRMIANUS respondet L. VII. c. 12. Rectius de immortalitate animæ judicat SALLUSTIUS, qui, *corporis, & fortunæ*, inquit, *bonorum, ut initium finis est: quoniam orta occidunt, & aucta senescunt, animus incorruptus, ÆTERNUS, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur*. Bell. Jug. cap. 2. Egregia sunt, quæ ad hunc locum adfert CORTIUS p. m. 415.

§. 274. *Mori* dicitur corpus nostrum, cum omnia ejus membra, & organa a functionibus suis cessant. Anima ergo humana tum demum mori dicenda est, cum omnes ejus perceptiones, & appetitiones, ipsaque animæ vis cessat.

§. 275. Anima ergo *immortalis* tum vocanda est, si, post mortem corporis, perceptiones, & appetitiones continuat.

§. 276. Tria ergo ad mentis humanæ immortalitatem constituendam requiruntur.

1. Ut ipsa, corpore extincto, supersit.

SCHOL. Quod anima, post mortem corporis, non intereat, sed existat, id ex eo patet, quod ea entia, quæ a materiæ concretione remota sunt, & simplicia vocantur, destrui nequeant. Id quod supra, ubi de ente simplici commentabamur, demonstravimus. Atqui vero animam humanam esse inter entia simplicia referendam, id vero ipsius probant cogitationes operationesque ceteræ, quæ in ens compositum, & ex materia moleque concretum, cadere non possunt. Quascumque enim in ente composito cogitaveris mutationes, eas ejusmodi esse deprehendas, ut non, nisi motu, contineantur, ib quod supra ostendimus. Vid. CANTZIUS Tom. I. de usu philos. in Theologia p. 226. seqq.

SCHOL. DE mentis humanæ simplicitate ita CICERO: *In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei simus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex.* L. II. de natur. Deorum.

SCHOL. Argumenti, quod ad mentis humanæ durationem post mortem probandam ab ejusdem simplicitate desumitur, vim momentumque CICERO his proposuit verbis: *Sic mihi*, inquit, *persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum futurorumque prudentia; tot artes, tot scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res contineat, esse mortalem, cum semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nonnunquam se ip e sit relicturus, & cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire.* De Senectute c. XXI.

II. Ad immortalitatem animæ requiritur, ut, post mortem corporis, perceptiones suas continuet.

NOT.

NOT. Quod ex eo intelligi poteſt, quod, ſi anima poſt mortem exiſtere perſeverat, non poſſit quoque non in ea vis repræſentandi perdurare. Eſt enim vis repræſentandi id ipſum, quod efficit, ut anima ſit anima, atque adeo animæ naturam conſtituit. Vi autem repræſentandi perdurante, ipſæ perceptiones durant.

NOT. Omnis enim vis in actum tranſit, ubi nullum adfuerit impedimentum. Nullum autem impedimentum ne fingi quidem poteſt, quod fontem perceptionum in anima, ſcilicet vim cogitandi, poſt mortem, obſtruat.

III. Ut anima immortalis ſit, requiritur, ut, machina corporis ſoluta, ipſa in ſtatu perceptionum diſtinctarum verſetur.

NOT. Quod facile poteſt perſpici, ſi intellexeris, omnem, quæ in animæ perceptionibus ineſt, confuſionem, non niſi ex corporis, quo, tanquam veſte, induta eſt, limitatione cooriri. Compagibus ergo corporis exſoluta mens dubitari non poteſt, quin, ex diuturna quadam quaſi caligine in lucem provecta, multo clariores diſtinctioreſque perceptiones ſit formatura.

IV. Tandem, ut anima ſit immortalis, poſtulatur illud, ut ſui ſibi ſit conſcia, eademque ſe agnoſcat, quæ fuerat ante corporis mortem.

NOT. Si enim in idearum diſtinctarum ſtatu verſatur, conſequens eſt, (1) ut ſui ſibi conſcia ſit, i. e. ut ſe ab aliis rebus internoſcat, (2) ut ſe eandem eſſe agnoſcat, quæ olim fuerat, (3) ut memoriam ſtatus præteriti conſervet. Hæc enim omnia ſi tollis, tollis idearum diſtinctarum ſtatum.

NOT. Non attinet, philoſophorum argumenta, quæ, animæ immortalitatem ſtabilituri, proferunt, cumulare. Plurima eorum adduxi inſtitut. Metaphyſ p. 512.

CA-

CAPUT XIV.

De Animabus Brutorum.

§. 277.

QUoties bruta animantia contemplor, toties non modo miror artificiosam corporum membrorumque, ex quibus coagmentata sunt, structuram, sed in ipsorum quoque corporibus hospitari animas, ex his colligo.

I. In Brutis deprehendimus organa sensoria, cerebrum item, ut in homine. Jam vero, cum in homine hunc organorum sensoriorum cerebrique usum, finemque adeo divinum esse, constat, ut, ope organorum sensoriorum, perceptiones formemus patet, eundem esse horum organorum cerebrique in brutis finem. Ut ita ex his manifestum fiat, brutis non minus, quam hominibus tribuendas esse animas.

NOT. Quo argumento, ab *analogia* desumto, utuntur complures in asserendis brutorum animabus. Neque id, si recte judico, male. Vid. Ribovius de hoc argumento in dissert. historico-philosophica de anima brutorum, RORARII Libro de ratione brutorum annexa p. m. 303.

II. Per experientiam deprehendimus, bruta esse sibi sui rerumque extra se positarum conscia,

SCHOL. Possunt enim se ab aliis rebus, & res, extra se positas, a se invicem distinguere. Ita Delphinus apud PLINIUM, puerum, qui primus ipsi adnatarat, ipsiusque tergo insidiens ferebatur refferebaturque, a ceteris pueris probe distinguere poterat. Lib. IX. c. 33.

III. Bruta ergo cogitare, dubitari non potest.

NOT. Quid enim est *cogitare* aliud, quam sui sibi rerumque extra se positarum esse conscium?

IV. Non modo sentiunt bruta, dum res, quæ

ante

ante pedes sunt, sibi repræsentant, sed imaginatione quoque, & memoria gaudent.

SCHOL. De facultate sentiendi, quam tribuimus brutis, non pôtest quisquam dubitare, nisi qui, sol sit, nec ne, dubitare velit. Quin plures belluæ sensibus, a natura datis, præstant hominibus. Aquilæ acutius cernunt. Talpæ, obrutæ licet terra, facilius liquidiusque audiunt. Vultures sagacius odorantur, quod non modo PLINIUS Hist. Natural. L. X. c. 6. sed LUCRETIUS quoque his verbis testatur.

Verum aliis alius magis est animantibus aptus,
(scilic. odor)
Dissimiles propter formas, ideoque per auras
Mellis apes quamvis longe ducuntur odore:
Volturiique cadaveribus: tum fixa ferarum
Ungula quo tulerit gressum; præmissa (alii: promissa) *canum vis*
Ducit: & humanum longe præsentit odorem
Romulidarum arcis servator, candidus anser.
Lib. IV. v. 680.

NOT. Imaginationis brutorum plurima exstant documenta. Ita videas, in cane, cum dominum observat, baculum, quo semel iterumque fuit percussus, elevare, oppido ideam verberum, ope legis imaginationis, excitari.

SCHOL. De memoria brutorum certiores nos facit experientia, qua magistra, scimus, canem herum suum, vel si quatuor pluresve hebdomades adfuerit, agnoscere. Quod idem miramur in hirundine, quæ, terrarum tam immensa marisque spatia, singulis annis trans volans (utor verbis RORARII) reddita anni vice, in adsuetam revertitur quid regionem? immo in eandem domum, domusque partem, in qua prius nidum contexuit & parieti affixit. Vid. l. c. p. 181.

Appetitum præterea sensitivum, & aversationem in brutis deprehendimus.

SCHOL. Quod vel solo edendi appetitu commonstra-

ſtratur, CICERO, *dedit* inquit, *eadem natura belluis, & ſenſum & appetitum, ut altero conatum haberent ad naturales paſtus capeſſendos, altero ſecernerent peſtifera a ſalutaribus*. L. II. de Nat. Deor.

SCH. Et quem fugit, affectibus bruta identidem vehementius commoveri? De ceteris, e. gr. timore, terrore, ira, nunc nihil adferam. Triſtitiam tantum commemorabo, qua philomelam, pullis orbatam, turbari vides apud VIRGILIUM, cujus elegans locus hic eſt:

> -- *Populea mœrens philomela ſub umbra*
> *Amiſſos queritur fœtus, quos durus arator*
> *Obſervans nido implumes detraxit; at illa*
> *Flet noctem, ramoque ſedens miſerabile carmen*
> *Integrat & mœſtis late loca queſtibus implet*.
> Georg. L. IV. v. 511.

Locum hunc VIRGILIANUM a cenſura HUETIANA egregie vindicavit JOANN. HENR. KROMAJERUS, in peculiari diſſertat. Jenæ habita.

§. 278. Hæc omnia, in unum collecta, quid aliud indicant, quam hoc, bruta non eſſe meras machinas, ſed animabus gaudere, quæ ſunt ab ipſorum corporibus, diverſæ. nec ex materia concretæ.

NOT. Carteſiani bruta machinas eſſe ſtatuerunt, de quorum ſententia vid. BIBOVIUS diſſ. de anima brutorum p. 743.

§. 279. Quod vero animæ brutorum ſint mentibus humanis multo inferiores ignobilioreſque, id ex his poſitionibus intelliges.

I. Bruta carent ideis rerum diſtinctis, atque adeo intellectu.

SCHOL. Bruta deſtituuntur facultate ſermocinandi, & voces articulatas formandi. Atque adeo bruta notas, quibus unaquæque res ab altera internoſcitur, ſigillatim ſibi repræſentare & dignoſcere nequeunt, quod ipſum requiritur ad ideas diſtinctas formandas (Log. §. 33.). Si gauderent ideis diſtinctis, notiones quoque univerſales formare poſſent. e.g. diſtincte intelliget canis, quid ſit *lex*, quid *conſcientia*,

ta, quid *virtus*, quid *vitium*, cetera. Cum vero harum notionum universalium nullum indicium in brutis appareat, quo pacto ipsis tribuentur ideæ distinctæ?

Cum *intellectus* sit facultas res distincte sibi repræsentandi (per def.) consequens est, ut in bruta non cadat intellectus.

II. Bruta carent ratione.

SCHOL. Rationis enim est, veritatum universalium nexum distincte perspicere (per def.). Ecquis vero hanc facultatem deprehendit in brutis? Putasne, canem consequentias hujus propositionis, *Virtus nos felices reddit*, perspicere posse? *Tantum, quantum sensum moventur, ad id solum quod adest, quodque præsens est, se accommodant bruta, nec sentiunt præteritum aut futurum*, CICER. de Off. L. I. c. 4.

SCHOL. Quæ de brutorum ratione disputantur, ad logomachias pertinent. Mirabilia sunt, fateor; & attentione dignissima, quæ a nonnullis bestiis suscipi videmus. At, quas edunt operationes, aut proveniunt ab instinctu quodam naturali, qui omnem præviam deliberationem, meditationem, consiliumque in brutis excludit, aut lege imaginationis determinantur. Ita miramur rempublicam apum.

> *Qualis apes æstate nova per florea rura*
> *Exercet sub sole labor, cum gentis adultos*
> *Educunt fœtus, aut cum liquentia mella*
> *Stipant, & dulci distendunt nectare cellas,*
> *Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto*
> *Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.*
> *Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.*
>
> VIRG. Æneid. L. I. v. 434.

SCHOL. Putasne, hanc apum in laborando sollertiam, hunc in construendis favis mirificum ordinem ab ipsarum inventione, meditatione & præ-

via deliberatione provenire? Mineme. Eadem ratio est loquelæ nonnullarum avium, quas, scimus hominum sermones imitando nonnunquam posse effingere. At nihil hic deprehendo, quod rationem indicet. Neque enim intelligunt sonos, quos edunt, neque plures voces pro lubitu ita conjungere, aut immutare possunt, ut, iis opitulantibus, sensus animi exprimere queant. Causam docilitatis promotæ in imitanda voce humana præscienter reddit PERSIUS in prologo Satyrarum.

Quis expedivit Psittaco suum χαῖρ?
Corvos quis olim concavum salutare?
Picasque docuit nostra verba conari?
Magister artis, ingeniique largitor.
Venter, negatas artifex sequi voces.

III. Analogum rationis, sive expectationem casuum similium deprehendimus in brutis.

SCHOL. Ita canis, elevato baculo, timet cuti suæ, sensit enim olim verbera cum herus baculum elevaret. Ubi ergo baculum rursus elevari videt a domino, expectat casus similes. Syllogismus, quem hic canis videtur formare, non ratione, sed sensatione & imaginatione nititur. Exemplum casuum similium expectationis, in brutis obviæ, suppeditat elegans fabula PHÆDRI de catello & asino, blandientibus domino. Videantur hic ea, quæ supra de analogo rationis diximus.

IV. Libertas non cadit in bruta, quamvis spontaneitas iisdem tribui possit.

NOT. Libertatis enim præcipuum attributum est *intelligentia* (§. 267.), qua cum bruta destituantur (§. 179. pos. II.), libertatem ipsis tribui non posse, vides. At quia bruta ad agendum se ipsa determinant, *sponte* agere recte dicuntur.

Finis Psychologiæ.

ME-

METAPHYSICES

PARS IV.

Theologia Naturalis.

CAPUT I.

De DEI exiſtentia,

§. 149.

QUæcunque de Deo ejuſque proprietatibus, duce & magiſtra ratione, novimus, ea a philoſophis apto digeſta ordine, & peculiari diſciplina ſunt pertractata, quam vocamus *theologiam naturalem*, quæ eſt ſcientia de Deo, ejuſque attributis & operibus.

NOT. Hæc diſciplina ideo dicitur theologia *naturalis*, quia, quæ in ea de Deo diſſeruntur, ex ſolo lumine *naturæ*, ſive ex ratione, nobis innoteſcunt. Ita hæc ſcientia a theologia *revelata* diſtinguitur, quæ, ſcripturæ ſacræ effatis nixa, ea explanat, quorum ὕψος, & excellentiam ratio ſibi relicta, non capit.

§. 281. Primum ergo, quod in theologia naturali demonſtrari debet, illud eſt, *Deum exiſtere*. Quod ut intelligatur diſtinctius, paucis, quæ voci DEUS vis ac poteſtas ſit ſubjecta, exponamus.

§. 282. Per *Deum* nihil aliud intelligimus, quam ens perfectiſſimum, quod vi propria, & per eſſentiam ſuam neceſſario exiſtit, & a quo hic mundus, omniaque, quæ in eo continentur, tanquam a cauſſa efficiente, dependent.

SCHOL.

SCHOL. Quos hic recensuimus, characteres ejusmodi sunt, ut (α) luculenter indicent, quid, audita DEI voce, cogitare debeas (β), ut Deum ab omnibus aliis rebus internoscas. Nominalem ergo hic Dei definitionem suppeditari tibi, vides, quam ita quoque concinnare poteras: *Deus est spiritus perfectissimus*. Item: *Deus est ens independens*; aut, *Deus est ens infinitum*. Omnes enim hæ notæ soli Deo tribui possunt, atque adeo sufficiunt ad Deum ab omnibus aliis rebus discernendum.

§. 283. Varia sunt argumenta, quibus demonstratur, existere Deum, sive ejusmodi ens perfectissimum, quod necessario existat, & quod hunc mundum produxerit. Quorum vero cum alia aliis fortiora sint, & ad convincendum animum aptiora, præcipua tantum hic adducemus.

I. Dei existentia a nonnullis probatur ex eo, quod veritas hæc: *datur Deus*, in omnibus animis, inde usque a prima infantia, sit altissime impressa, ita ut, quæ de Deo cognoscimus, non didicerimus, acceperimus, legerimus, verum ex natura ipsa arripuisse, hausisse, expressisse videamur.

SCHOL. Huic argumento, quod a notitia Dei, nobis connata, desumitur, plusculum nonnunquam quam par erat, ponderis tribuitur. CICERO, *omnibus*, inquit, *innatum est*, *& in animo quasi insculptum esse Deos*. De Nat. Deor. L. II. cap. 4. Quæ verba, si hanc habent vim, quod Dei notio in hominum animis informata sit, & quod unusquisque, sola notitia, sibi congenita, cognoscat Deum, quamvis nullus accesserit rationis usus conformatioque doctrinæ, tam multæ incident difficultates, quæ vix expediri posse videntur.

II. Esse Deum, ex admirabili structura, & pulchritudine hujus universi, corporumque cælestium ordine perpetuo, sapientissimisque legibus fixo, demonstrant complures.

SCHOL. Ex multis locis, in quibus de Deo, ex mun-

mundi pulcritudine, & omnium partium convenientia cognoſcendo CICERO differit, alterum alterumve adducemus. *Cum videmus*, inquit, *ſpeciem primum candoremque cœli, deinde converſionis celeritatem tantam, quantam cogitare non poſſumus, tum viciſſitudines dierum atque noctium, commutationes temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum & ad temperationem corporum aptas, eorumque omnium moderatorem & ducem, ſolem, lunamque accretione, & diminutione luminis quaſi faſtorum notantem, & ſignificantem dies, tum in eodem orbe in duodecim partes diſtributo, quinque ſtellas ferri, eoſdem curſus conſtantiſſime ſervantes, diſparibus inter ſe motibus, nocturnamque cœli formam undique ſideribus ornatam --- Hoc, & alia innumerabilia cum cernimus, poſſumuſne dubitare, quin his præſit aliquis, vel effector, ſi hæc nata ſunt, ut Platoni videtur, vel ſi ſemper fuerint, ut Ariſtoteli placet, moderator tanti operis, & muneris*. Quæſt. Tuſc. L. II. c. 28. Huc ſpectant quoque ſequentia TULLII verba. *Qui igitur convenit ſignum aut tabulam pictam cum adſpexeris, ſcire, adhibitam eſſe artem, cumque procul curſum navigii videris, non dubitare, quin id ratione atque arte moveatur: aut cum ſolarium, vel deſcriptum, aut ex aqua contempleris, intelligere, declarari horas arte, non caſu: mundum autem, qui & has ipſas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, conſilii & rationis eſſe expertem putare. Quod ſi in Scythiam aut in Britanniam ſphæram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noſter effecit Poſidonius, cujus ſingulæ converſiones idem efficiant in ſole, & in luna, & in quinque ſtellis errantibus, quod efficitur in cælo ſingulis diebus & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea ſphæra ſit perfecta ratione? Hi autem dubitant de mundo, ex quo, & oriuntur & fiunt omnia, caſune ipſe ſit effectus, aut neceſſitate aliqua an ratione ac mente divina*. Hæc Balbinus, quem CIC. loquentem facit de Nat. Deo-

rum Lib. II. Idem hæc addit; *Philosophi cum vidissent motus mundi finitos & æquabiles omniaque ratis ordinibus moderata immutabilique constantia, debuerunt intelligere, inesse aliquem non solum habitatorem in hac cœlesti ac divina domo, sed etiam rectorem & moderatorem, & tanquam architectum tanti operis tantique muneris.*

III. Sunt nonnulli, qui argumento illi plurimum tribuunt, quod a gentium consensu desumitur. Quia scilicet nulla gens, barbara licet & immanitate efferata, in hoc terrarum orbe inveniatur, quæ non, existere Deum affirmet.

SCHOL. Ita CIC.; *Firmissimum hoc adferri detur, cur Deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit Deorum opinio. Multi de iis prava sentiunt, id enim vitioso more effici solet: omnes tamen, esse vim & naturam divinam arbitrantur. Nec vero id collocutio hominum aut consensus efficit; non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re consensio omnium gentium lex naturæ putanda est.* Lib. I. Tuscul. Quæst. oper Tom. IV. ex edit. Gothofredi pag. 171. His assentitur SENECA. *Multum*, inquit, *dare solemus, præsumtioni omnium hominum. Apud nos argumentum veritatis est, aliquid omnibus videri: tanquam deos esse, inter alia sic colligimus, quod omnibus de diis opinio insita est, nec ulla gens usquam adeo est extra leges moresque projecta, ut non aliquos Deos credat.* Epist. 117.

IV. Argumentum, quod ab usu finibusque rerum petitur, nonnullis ita placet, ut ad existentiam Dei probandam nihil eo validius esse arbitrentur.

SCHOL. Sive enim totum hujus mundi contextum admirabilemque structuram, sive humani corporis elegantissimam coagmentationem, sive animantium plantarumque & herbarum varietatem, & usum mente cogitationibusque percurras, omnia ita

ad

ad certum finem collocata & disposita invenies, ut; nihil frustra adesse, lucidissime appareat. Præclare hanc in rem GROTIUS: *Si humani*, inquit, *corporis admirabilem constructionem intus extraque conspicimus; & ut omnia ibi, etiam minima, suos usus habeant, nullo studio, nulla industria parentum; arte vero tanta ut philosophorum, ac medicorum præstantissimi nunquam ea satis possint admirari, ostendit hoc, opificem naturæ esse mentem excellentissimam.... Cælestia quoque sidera; &, quæ in iis maxime eminent, sol & luna; cursus agunt ita attemperatos ad terrarum fæcunditatem, & animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam possit*. De veritat. relig. Christianæ p. m. 11. & 13. edit. Clerici.

V. Qui denique, in demonstranda DEI existentia, a mundi *contingentia*, & *mutabilitate*, ad ens aliquod absolute necessarium ratiocinando assurgunt; ii vero plerumque optimam simplicissimamque demonstrandi rationem iniisse judicantur.

SCHOL. Argumenti vero, a mundi contingentia desumti, nervus his fere continetur enunciatis: Hic mundus est contingens, & potest esse aliter; Si itaque mundus hic potest etiam non existere; aut alio modo existere, consequens est, ut debeat adesse ratio sufficiens, cur existat (§. 25.), cur hoc modo existat, & non alio modo. Hæc ratio sufficiens aut est in ipso mundo, aut est extra eum (§.15. pos. III.). Non potest esse in ipso mundo, alias enim mundus esset ens absolute necessarium, quod est contra (§. 152. pos. III.) E. debet ratio esse extra mundum. E. debet ens existere, quod a mundo est diversum; & in quo ratio continetur sufficiens, cur hic præcise, nec alius mundus adsit. Illud ens, a mundo diversum, non potest esse contingens, alias pertineret ad ipsum mundum, & non esset a mundo diversum. Ergo debet esse ens necessarium. Ergo existit ens necessarium, quod non po-

potest non existere, quod a mundo est diversum & in quo continetur ratio sufficiens, cur hic mundus existat.

§. 284. Quamvis igitur tam apertum, tamque perspicuum sit, esse aliquod Numen, a quo hic mundus, & effectus sit, & admirabiliter regatur, ut id qui dubitet, haud sane intelligam, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit: fuere tamen omni tempore, & sunt etiam nunc, qui eo impudentiæ procedunt, ut negent, existere Deum. Hos vocamus *Atheos*, & pestilentissimus ille error, quo nullus agnoscitur Deus, dicitur *Atheismus*.

SCHOL. Sunt, qui scrupulosius disquirunt, num unquam fuerint Athei? Quibus quidem, nescio, an rectius responderi possit, quam si varia Atheorum genera accuratius perspexeris. Dispesci solent Athei in *theoreticos*, & *practicos*. Hi vocantur, qui, in omne vitiorum libidinumque genus effusi, ita vivunt, ut luculenter demonstrare videantur, se nullum Numen credere. Quales num dentur, nemo dubitat. Theoretici sunt, qui vel docent, vel sibi persuadent, non esse Deum. Qui docent in scriptis, foras datis, non existere Deum, vocantur *Systematici*, ad quos recte referas SPINOZAM, TOLANDUM, alios. At qui mente sibi persuadent, non esse Deum, *personales* a nonnullis appellantur. De quibus si judicium ferre velis, opus est, ut intimos mentis recessus latebrasque perscruteris, quod, præter Deum, cadit in neminem. Duos insigniores Atheos, Diagoram scilicet & Theodorum, ex veterum memoria, nobis commemorat CICERO, *nullos*, inquit, *esse omnino Deos*, *Diagoras Melius*, *&* *Theodorus Cyrenæus putant*. Atque apud eundem Cotta, argumentum illud, quod a gentium consensu petitur, confutaturus *quid*, quærit, *Diagoras*, ἄθεος, *qui dictus est*, *posteaque Theodorus; nonne aperte Deorum naturam sustulerunt?* CIC. de Natura Deor. Lib. I. cap. I.

SCHOL.

SCHOL. Quem ad modum Athei existentiam Dei negant, ita superstitio rebus humanis divinam attribuit, & in multiplicandis Diis peccat. Idolorum cultores, superstitione inducti, quondam avium volatui aut extis, regimen tribuebant fatorum, quod non nisi Deo competit. Rex Prusias, cum Annibali, apud eum exulanti, pugnare placeret, negabat se audere, quod extra prohiberent: An tu, inquit Annibal, carunculæ vitulinæ mavis, quam Imperatori veteri credere? CIC. L. II. de Div. & de Natur. Deor L. IV. c. 28.

CAPUT II.

De Essentia, & attributis Dei in genere.

§. 285.

SI de essentia divina hic commentamur, id agimus, ut exquiramus, quisnam sit conceptus primus, ex quo, tanquam fonte, cetera, quæ Deo tribuuntur, prædicata deduci, legitimeque demonstrari debent. *Essentia* itaque Dei erit, qua ejus existentia est absolute necessaria. Ex hac absolute necessaria existentia proprietates divinæ demonstrantur.

§. 286. Per *attributa* Dei intelligimus quælibet Dei prædicata, quæ de ipso possunt enunciari.

E. gr. *Quod Deus sit infinitus*, *omnipotens*, *sapientissimus*, reliqua.

§. 287. Hæc attributa Dei ex eo, quod Deus ABSOLUTE NECESSARIO EXISTAT, commode, aptoque nexu, posse deduci, sequentes propositiones testatum facient.

I. Ut Deus existat, non opus habet vi entis alterius extra se.

NOT. Quia enim Deus est ens absolute necessarium

 (§. 282.),

(§. 282.), atque adeo rationem sufficientem, cur existat, in essentia sua habet (per def. *entis absolute necessarii*) sequitur, ut Deus in existendo non indigeat vi alterius entis extra se.

II. Deus ergo vi propria existit.

III. Ex quo lucide apparet, Deum recte dici *ens a se*.

NOT. Id enim vocatur *ens a se*, quod vi propria existit.

IV. Intelligitur hinc porro, Deum esse independentem, immutabilem, & æternum.

NOT. Quandoquidem enim Deus rationem sufficientem, cur existat in essentia sua continet, & vi propria existit (pos. 2.), consequens est, ut Deus sit independens. Illud enim ens dicitur *independens*, quod in nullo alio extra se habet rationem sufficientem cur existat.

NOT. Deum nec esse, nec esse posse mutationi obnoxium, ex eo constat, quia est ens absolute necessarium, quod mutari nequit. Ens enim absolute necessarium aliter esse non potest, per def.

Quod ad Dei æternitatem attinet, eam, quamvis sciam, multis modis probari posse, hæc tamen demonstrandi æternitatem divinam ratio, quæ ab ejus absolute necessaria existentia petitur, mihi videtur cæteris anteferenda. Propositiones, in hac demonstratione, ita connectuntur.

(α) Deus est ens absolute necessarium (per defin.)

(β) Ens absolute necessarium non potest non existere) per defin.).

(λ) Atque adeo ens absolute necessarium non potest habere existendi initium (alias enim aliquando non extitisset, quod repugnat naturæ ejus (§. 109.) neque existendi finem; ita enim aliquando non exstiturum esset, quod itidem ejus naturæ adversatur.

(δ) Ens ergo absolute necessarium est æternum,

(ε) Ergo Deus est *æternus*, i. e. nec initium, nec finem habet existendi.

V. De-

V. Deus non potest esse ens compositum, sed sit ens simplex, necesse est.

NOT. Nec oriri potest Deus, nec interire (per posit. anteced.). Ens autem compositum potest oriri, si partes jungas, & interire, si easdem solvas (§. 96.). Ergo Deus non potest esse ens compositum. Relinquitur itaque nihil aliud, quam, ut, ipsum ens simplex esse affirmemus.

IV. Deus est ens infinitum.

NOT. Finge, Deum non esse ens infinitum, sed finitum, tunc habebit limites (§. 121.). Quod est limitibus circumscriptum, id successive alios atque alios status potest habere (§. 120. pos. III.), atque adeo est mutabile. Cum vero Deus sit ens immutabile (pos. IV.) intelligitur, Deum non esse ens finitum, sed infinitum.

VII. Deus omnes perfectiones realitatesque, quæ tantum in eo sunt possibiles, possidet actu, & quidem absolute, & sine ullo gradu.

NOT. Id enim præcipuum entis infiniti attributum est, quod demonstratum dedimus (§. 122. pos. III. & IV.)

VIII. Deo nihil concipi potest majus, & est immensus.

Ente enim infinito nihil concipi potest majus. (§. 122.), atque adeo manifestum est, ipsi Deo certam quandam & determinatam magnitudinem perfectionum attribui non posse. Quo ipso patet, Deum esse *immensum*.

IX. Quia plura entia infinita esse non possunt (§. 122. pos. IV.), requiritur, ut tantum sit unicus Deus, nec possunt plures Dii esse, quam unus.

SCHOL. Inter alia veterum testimonia, quæ de uno Deo perhibuerunt, illud vel in primis memorabile est, quod GROTIUS ex SOPHOCOLE adfert,

Εἷς τῶ ἀληθείαισιν, ἓς ἐίς Θεός,
Ος ὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν λαχραν
Πόντυ τε χαραπόν οἶδμα τ' κ'ανὲ πων βίας.

 X. Quæ-

X. Quæ Deo insunt, ipsi insunt sine temporis successione.

NOT. Quod luculentius ex entis infiniti natura demonstratur (§. 122. pos. V.).

CAPUT III.

De Intellectu divino.

§. 288.

Ex iis, quę capite antecedenti demonstrata sunt, facile nunc intelligas ea, quæ ad divini intellectus infinitam perfectionem, & magnitudinem distinctius perspiciendam pertinent, quæque his propositionibus distributius explicanda putavimus.

I. Est in Deo intellectus, isque absolute perfectissimus.

NOT. Sunt enim in Deo omnes realitates perfectionesque actu, quæ ipsi inesse possunt (§. 287. pos. VII.), atque adeo quoque intellectus, quem in condendo mundo ita quasi præsentem videas, ut in vilissimo quoque corpusculo, tanquam in speculo, reluceat, ejus excellentia, & majestas. Quod autem intellectus Dei sit absolute perfectissimus, ita ut eo non major intellectus concipi queat, id vero ex eo demonstratur, quia, quidquid Deus possidet, id, ob infinitatem, possidet in gradu absolute summo, vel potius sine gradu (§. 287. pos. VII.

II. Deus non ea modo omnia, quæ existunt, sed quæ existere quoque possunt, quamvis nunquam extitura sint, unico actu distinctissime cognoscit intimeque perspicit.

SCHOL. Cum enim Deus gaudeat intellectu perfectissimo (pos. I.), intellectus autem perfectissimus habendus sit is, qui (α) omnia possibilia (β), distinctissime (λ), unico actu, & simul repræ-

sentat;

sentat (§. 205.), patet, Deum non has modo res, quæ adsunt aut exstiterunt, distinctissime sibi repræsentare, sed ea quoque cognita habere planeque perspecta, quæ nec exstiterunt, nec sunt, nec fortasse erunt, fieri tamen possunt, si alia esset caussarum serie, aliusque effectorum, ex his caussis, tamquam seminibus, nascentium ordo. Quin etiam hæc omnia Deus cognoscit non diviso, quod fit in hominibus, intelligendi actu, non per partes, non per intervallum suspenso, sed uno momento universa contuetur, & uno in conspectu cernit omnia, quia in ente infinito non locum habet temporis successio (§. 187. pos.).

III. Intellectus Dei est purissimus, atque adeo nec sensio, nec imaginatio in summo Numine locum habere potest.

NOT. Sunt enim repræsentationes intellectus divinæ distinctissimæ, & ab omni confusione, & obscuritate liberæ. Repetantur hic ea, quæ supra de intellectu puro diximus §. 206.

§. 289. Quicunque omnia ea, quæ existunt, quæque fieri possunt, penitus distinctissimeque perspicit, eum, patet, nihil posse nescire. Deum ergo esse omniscium, ex his, quæ de ejus intellectu disputavimus, luculenter cumulateque intelligitur.

SCHOL. De omniscientia divina præclare Poeta.

- - *Vide, qui cuncta suorum*
Novit, & inspectis ambit latus omne ministri;
Nec mirum: videt ille ortus obitusque: quid Arctos,
Quid Boreas hibernus agat; ferrique togæque
Consilia, atque ipsam mentem probat.

Stat. 5. Sil. 1.

CAPUT IV.

De Voluntate Dei.

§. 290.

Quandoquidem Deus, quæ est infinita ejus intelligendi vis, omnia, quæ sunt, aut esse possunt, distinctissime cognoscit; manifestum est, ipsum quoque omnia, quæ bona sunt, distinctissime perspecta habere. Neque adeo fieri potest, quin his bonis, distinctissime cognitis, delectetur, eademque appetat, id quod ex natura indoleve boni cogniti supra demonstravimus, §. 229. seqq.

§. 291. Hic actus, quo Deus appetit bonum, dicitur *voluntas Dei*, de qua has positiones tecum communicabo.

I. Voluntas Dei est perfectissima.

NOT. Cum enim, quæ sunt in Deo, perfectiones omnes excludant gradus, infinitasque ejus requirat, ut nulli perfectionibus ejus constituantur limites (§. 287. pos. VI.), evidens est, voluntatem, nisi perfectissimam, esse in Deo non posse.

II. Deus vult omnia, quæ bona sunt.

NOT. Postulat enim id voluntas perfectissima, cujus præcipuum attributum est, tendere, & ferri in OMNIA bona.

III. Deus vult omne bonum, pro exacta bonitatis mensura, i. e. bonum majus præfert minori, atque adeo ex pluribus rebus, quæ magis minusve bonæ sunt, eligit, quod perfectius est finibusque suis convenientius.

NOT. Fac, Deum non appetere, pro bonitatis mensura, tum minus bonum præferret majori, nec adesset consensus inter actum volendi, & inter magnitudinem boni, in re, quæ appetitur, obvii. Cum vero, ubi deest consensus, ibi desit aliqua perfectio (§. 64.), intelligitur, Deum ita

non

non esse perfectissimum, quod est absurdum, scelestumque dictu.

IV. Ex his conficitur, Deum non nisi id appetere, quod est optimum, i. e. finibus suis convenientissimum.

V. Illud autem optimum, in quod Dei voluntas fertur, non ex hominum judicio, sæpius fallaci, æstumari debet, sed hic *optimum* recte dixeris, quod Deus finibus suis convenientissimum judicat.

NOT. Voluntas enim divina perfectissima Dei intellectu nititur, qui, ut docuimus jam jam, distinctissime perspicit, quæ res sit bona, quæ melior, quæ optima. Positionibus his superstruitur doctrina, recentius controversa, de MUNDO OPTIMO, cujus propugnationem suscipiunt alii, alii eam impugnant, & subvertere allaborant. Qui mundum optimum defendunt, ita positiones suas connectere solent.

(α) Hic mundus est ens contingens, & esse potest aliter.

(β) Sequitur ergo, ut præter hunc mundum, plures alii sint possibiles.

(λ) Ex his pluribus possibilibus mundis, quos Deus ab æterno sibi distinctissime repræsentavit, Deus elegit præcise hunc mundum, nec alium.

(δ) Deus autem, quæ est voluntas ejus perfectissima, eligit non nisi id, quod est finibus suis convenientissimum.

(ε) Ergo hic mundus finibus suis est convenientissimus.

(δ) Mundus, qui finibus Dei convenientissimus est dicitur, *optimus*, *sive perfectissimus*.

(ι) Ergo hic mundus est OPTIMUS, sive PERFECTISSIMUS.

NOT. Ut autem intelligas, a quibus primordiis ducta sit controversia de MUNDO OPTIMO, quam possumus brevissime rem, ut gesta est, narrabimus. LEIBNITIUS, impeditam illam, multisque interclusam difficultatibus, quæstionem, de ORI-

GI-

GINE MALI, enodatius expositurus, BAILIUM que, qui contortulis quibusdam, & minutis conclusiunculis effici volebat, originem mali ad Deum quendam malum esse referendum, confutaturus, suam de MUNDO OPTIMO opinionem in lucem conspectumque proferebat, malumque propterea quod hic mundus, in quo insit malum, sit optimus, ab eo, negabat, sejungi posse. Ut adeo videas, quæstionis de mundo optimo stirpem, & incunabula refundi debere in altera illa, tot implicata controversiis quæstione de origine mali. PETRUS BAILIUS, in explicanda *mali* origine, tot tantosque difficultatis nodos occurrere arbitrabatur, ut vix expediri eos posse, crederet. Rationem, doctrinamque, divinitus humano generi patefactam, adversis velut frontibus, putabat, inter se pugnare, atque, ob intestinam quandam discordiam, quæ eas in unum coire non facile pateretur, adfirmare alteram, opinabatur, quod negaret altera. Quod vel eo lucide apparere ajebat, quod ratio eas adferat dubitationes contra illa, quæ de funesta exitialique humani generis parentum prolapsione, in sanctioribus litteris præcipiantur, ut ex iis se expediendi nulla detur via, nihilque prorsus sit, quod minus possit explicari. Rationem, negabat, perspicere, qui fieri possit, ut Deus sit bonus, sapiens, sine macula, si condat hominem, mox, consceleratissima mente, in flagitia omnia prolapsurum, si malorum plenus sit mundus, ubi nec divinum quicquam, nec humanum sit sanctum.

SCHOL. LEIBNITIUS in eo omnes ingenii nervos contendebat, ut BAILIUM, de suis dejectum præsidiis, prosterneret, atque adeo ipsius nodos dissolveret. Borussorum regina, Sophia Carolina LEIBNITIUM identidem rogarat, ut scrupulos, quos ex Bailianarum scriptionum lectione sibi sentiebat injectos, eximeret, BAILIUMque confutaret

LEI-

LEIBNITIUS ergo, reginæ obsecuturus precibus, in lucem proferebat, idque gallico sermone, meditationes illas, quæ Theodicææ nomine circumferuntur. In hoc libro novam Bailianas solvendi difficultates rationem init, qua bonitatem Dei a malevolorum criminationibus vindicari optime, malique originem planissime posse explicari, vir eruditissimus est arbitratus. De Theodicææ Leibnitianæ argumento sic habeto: *Deus* inquit, *est intelligentissimus, sapientissimus, sanctissimus. Atque adeo non potuit non eligere id, quod est OPTIMUM*, sive quod est MELIUS. *Cum ergo Deus hunc potissimum mundum præ pluribus aliis elegerit, omnesque omnino, qui existere poterant mundos ex omni æternitate, distinctissime perspexerit, consequens est, ut hic mundus, quem Deus ceteris præferendum putavit, & in quo malum futurum accuratissime prævidit, sit optimus*. Plura vide in dissertatione nostra de mundo optimo §. 6. seqq. De mundi perfectione hæc legis apud CICERONEM: *Mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quidquam, quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum?* Item: *Cum constituisset Deus bonis omnibus explere mundum, mali nil admiscere quoad natura pateretur. Fas autem nec est, nec unquam fuit, quicquam, nisi pulcberrimum, facere eum, qui esset optimus*. De Natura Deorum Lib. II. cap. 14. conf. SENECA Lib. VII. de Benef. cap. 7.

VI. Voluntas Dei est immutabilis.

NOT. Quandoquidem intellectus divinus est perfectissimus, atque adeo id, quod bonum est, distinctissime cognoscit (§. 288. pos. 1.), fieri non potest, ut, quod, tanquam bonum, sibi repræsentavit, post aliquod tempus sibi repræsentet, tanquam malum. Voluntas ergo semper manebit eadem, nec mutari potest.

VII. Voluntas Dei est liberrima.

SCHOL.

SCHOL. Est enim (α) in Deo perfectissima boni malive intelligentia (β), non dependet a quoquam Deus, atque adeo ipse se ad appetendum determinat (γ), ob voluntatem perfectissimam semper elegit optimum (§. 291. pos. IV.). Hæc tria veram constituere libertatem, supra diximus (§. 267. pos. VIII.)

VIII. Voluntas denique est principium omnium rerum contingentium existentium, nec quicquam potest ad existentiam pervenire, nisi quod Deus vult.

NOT. Totus enim mundus rationem sufficientem, cur existat, habet in Deo (§. 282.). Num fortasse in ejus essentia? Minime vero. Ita enim mundus non esset contingens; sed absolute necessarius. Ergo in ejus actu volendi.

§. 292. Ita tibi munitur via ad cognoscendam voluntatem divinam.

I. Quidquid est, vel fit, id etiam vult Deus:

NOT. Hæc cognitio voluntatis divinæ est cognitio a *posteriori*.

II. Si a priori vis cognoscere voluntatem Dei, inquirendum tibi est, num aliquid sit divinis perfectionibus conveniens.

III. Si Deus homini IMMEDIATE voluntatem suam significat, tum hoc dicimus REVELATIONEM.

NOT. Non disputabimus nunc, num Deus aut revelaverit unquam hominibus voluntatem suam, aut revelare debuerit. Id nunc agemus, ut quasdam notas, & characteres recenseamus, quibus revelatio ob omnibus aliis rebus internoscatur.

§. 292. Notæ autem, & criteria veræ revelationis his fere continentur positionibus:

I. In revelatione debent tradi veritates, quæ sunt supra rationem, sive, quarum τὸ ὅτι, & præstantiam ratio capere nequit.

NOT. Si enim Deus revelaret veritates, quæ jam cognitæ sint ex ratione, aut ex eadem cognosci

gnoſci poſſint, tum Deus revelaret eas ſine ratione ſufficienti. Revelare enim ea, quæ capiat ratio, ſibi relicta, eſt actum agere.

II. Atque adeo revelatio continere debet myſteria.

NOT. Sunt enim myſteria veritates ſupra rationem poſitæ, quæ a revelatione abeſſe non debent (poſ. I.)

III. Sed illa myſteria, in revelatione tradita, non debent veritatibus ex ratione cognitis adverſari iisdemque eſſe contraria.

NOT. Veritas enim, quæ rationis principiis nititur, & veritas revelationis eundem habent auctorem, ſcil. Deum. Deus vero ſibi ipſe nequit contradicere.

IV. Quæ in revelatione continentur veritates, non poſſunt ſibi invicem contradicere.

NOT. Neque enim veritas veritati adverſatur, neque ipſe ſibi Deus eſt contrarius.

V. Nihil occurrat in revelatione, quod perfectionibus divinis ſit indignum.

VI. Debet revelatio ſuppeditare media, quæ ſufficiant ad ſalutem, per rationis lumen non impetrandam. Salus enim humani generis niſi promoveatur revelatione, quid ea opus eſt?

§. 294. Ad attributa, cum voluntate Dei connexa, pertinent *ſapientia*, *bonitas*, *juſtitia*, *omnipotentia*.

§. 295. Notionem *Sapientis* ac *Sapientiæ* diſtinctam his habeto: *Sapientem* dicimus, qui eligit id, quod finibus ſuis eſt convenientiſſimum. *Sapientiam* definimus per ſcientiam, optimum eligendi, ſive media, & fines ſibi invicem recte ſubordinandi.

§. 296. Quandoquidem Deus, ob intellectum perfectiſſimum, omnia, quæ ſunt, aut fieri poſſunt, diſtinctiſſime cognoſcit (§. 288. poſ. II.) omnes quoque finium mediorumque connexiones perſpectas ita habet, ut, qua via quibuſve mediis fines

fines optimi possint impetrari, distinctissime sciat. Dubitari ergo non potest, Deum sapientia gaudere summa, & perfectissima.

§. 297. Propensio ac studium aliis perfectiones conferendi dicitur *Bonitas*, quæ summa est, & perfectissima, si studium adest intensissimum, entibus omnibus perfectiones omnes, quas capere possunt, conferendi.

§. 298. Cum Deus, ob perfectissimam voluntatem, omne velit bonum (§.200. pos. III.), dubitari non potest, Deum quoque velle omnibus rebus, abs se conditis perfectiones conferre, quas capere possunt. Deum ergo summe esse bonum, lucide apparet.

NOT. Neque bonitatem divini Numinis, vel ideo quis in dubium vocaverit, quod experientia teste, plures res in hoc sint universo, in quibus exigua bonitatis divinæ vestigia deprehendere tibi videaris. Tantum unicuique rei creatæ largitur Deus, quantum capere ipsa potest, & quantum sapientia, nexum, & convenientias rerum spectans, permittit.

§. 299. *Justitiæ* notionem distincte evolvit WOLFFIUS, qui ad eam constituendam requiri hæc duo existimat (α), *Bonitatem* (β), *Sapientiam* ad cujus leges attemperetur bonitas. *Justitia* ergo est bonitas cum sapientia connexa.

NOT. Bonitas scilicet tribuit unicuique, sapientia autem ostendit, quid sit illud tandem, quod tribuere deceat, aut negare oporteat, pro rei convenientia.

§. 300. Ubicumque ergo est summa bonitas, ad sapientiæ perfectissimæ leges temperata, ibi summam esse justitiam, patet. Ut adeo Deo, quippe qui est benignissimus, & sapientissimus, summa justitia tribui debeat.

§. 301. *Potentiam* dicimus esse facultatem, ea, quæ possibilia sunt, ad existentiam perducendi. *Summa* hæc est, & *perfectissima* potentia, cum

quis

quis omnia possibilia ad existentiam perducendi facultate gaudet.

§. 302. Cum Deus totum hunc mundum perduxerit ad existentiam (§. 382.), dubitari non potest, Deo tribuendam esse potentiam, quæ, quia Deus nullos agnoscit limites, summa est, infinita, & perfectissima, quę vocatur *omnipotentia*.

NOT. Huic omnipotentiæ omnia possibilia sunt subjecta. Quæ autem inter ἀδύνατα referenda sunt, neque adeo ad existentiam perduci possunt, ea non subjacent Dei omnipotentiæ.

§. 303. Cum in Deo omnes concurrant perfectiones, neque adeo ulla in eo esse possit imperfectio (§.287.) pos. VII), consequens est, ut Deus sit Sanctissimus. Est enim *Sanctitas* Dei nihil aliud, quam exclusio omnium imperfectionum.

§. 304. *Decretum Dei* est ipsa executio, sive actus & determinatio voluntatis, qua id, quod contingens est, existens redditur.

NOT. Alii ita: *Decretum* est Numinis voluntas de universo ad actum perducendo.

§. 305. De Decretis divinis has positiones teneto.

I. Decreta Dei sunt immutabilia. Voluntas enim Dei est immutabilis.

II. Nihil potest evenire, nisi quod Deus decrevit.

NOT. Voluntas enim divina est principium, & fons rerum existentium.

III. Decreta Dei sunt liberrima. Voluntas enim divina est liberrima (§. 291. pos. VI.).

CAPUT V.

De Operibus divinis.

§. 306.

OPerum divinorum præcipua duo hæc sunt: CREATIO, & PROVIDENTIA. Creatio est productio rei ex nihilo.

SCHOL. Creationis notionem BULFINGERUS paulo aliter format. *Mea quidem sententia*, inquit, *foret etiam illa veri nominis creatio, si Deus ab aterno realitatem illi largiretur, quod ex sese nullam habet, adeoque de se ipso nihil est*. Dilucidat. philosoph. p. 186.

§ 307. In condendo mundo hunc Deus intendit finem, ut perfectiones suas, maxime vero sapientiam bonitatemque, generi humano omnibusque creaturis intelligentibus manifestaret. Id vel exinde colligitur (α), quia Deus sua caussa non creavit mundum. Fuisset enim perfectissimus, quamvis nullus mundus fuisset (β); quia omnia in hoc mundo sunt ita disposita, & connexa, ut in unius cujusque corporis structura, & rerum adspectabilium ordine, tanquam in speculo, reluceat sapientia divina, cæteræque perfectiones inde lucidissime conspici queant.

§. 308. Cum perfectiones Dei creaturis intelligentibus manifestantur, tum *gloria Dei illustrari* dicitur. Atque adeo intelligis, quid sit, quod mundo condendo gloria Dei illustrata dicitur.

§. 309. Cura Dei pro creaturis dicitur *providentia divina*, quam qui rectius intelligere voluerit, is & conservationem, & concursum, & gubernationem hac cura contineri, sciat.

§. 310. Quandoquidem omnes res, quæ in hac rerum universitate existunt, ideo existunt, quia Deus vult eas existere (282.), consequens est, ut,

ut si res existere in posterum diutiusque debent, Deus velle debeat, ut eae in posterum existant. Hæc voluntatis divinæ continuatio de rei creatæ existentia dicitur *conservatio*.

SCHOL. In omni autem re, quæ existit, duo sunt consideranda (α), *res ipsa*, quæ conservatur (β), & ejus *limites*. Res ipsa a Deo conservatur: sed limites rei aliunde accedunt, neque il conservationi divinæ subjacent, e. gr. Vis repræsentandi in mente humana est *reale*, quod Deus conservat. At quod anima nonunnquam aliquid sibi, vel obscure, vel confuse repræsentet, quodque adeo erret, & in judicando labatur aut decipiatur, id vero a limitibus, quibus mens humana definita est, dependet.

§. 311. Intelligi hinc potest, quid sit *concursus Dei*. Actio scilicet voluntatis divinæ, qua Deus id, quod in re quapiam reale est, in vi activa conservat, dicitur *concursus*.

EXEMPLUM. Quæritur: num Deus concurrat ad motum, qui conspicitur in manu furis, alteri suum eripientis? respond, *Vim movendi* conservat Deus in manu furis, quo ipso continetur Dei concursus. At *limitationes motus*, a quibus provenit, ut motus sit hic motus, nec alius, non divino concursu diriguntur.

§. 312. *Gubernatio divina* est directio mediorum, & actionum, ad certum aliquem finem. Cum Deus, propter sapientiam infinitam, ita cum finibus media connectat, ut id, quod optimum est, obtineatur (§.295.), consequens est, ut Deus omnia gubernet.

§. 313. Ita manifestum sit, Deum, cum, & conservet, & gubernet omnia (§. 310., & 312.), omnium curam gerere, atque adeo rebus creatis providere (§. 309.).

SCHOL. Quæ providentiæ divinæ poterant videri adversari, ea adduxit SENECA de providentia. Imprimis providentiæ divinæ illud contrarium videri

poterat, quod Deus innumera mala in hoc mundo permiserit, quæ, ob sanctitatem infinitam, non potest non aversari. Quare, quæ hic nectuntur, difficultatis nodos paucis hic, ex mente LEIBNITII, expedimus.

I. LEIBNITIUS, malum aliud esse, dicit, *metaphysicum*, quod consistit in rerum creatarum limitatione: aliud *malum morale*, quod continetur legis transgressione: aliud denique *physicum*, quod efficitur perpessione doloris, & ex malo morali oritur.

II. Malum metaphysicum non potuit Deus impedire, quia limitationi, quæ a rerum creatarum essentia sejungi nequit, adhæret.

III. Mali moralis non auctor est Deus, sed illud permisit ob rationes suæ sapientiæ convenientissimas. Si convenientius fuisset malum morale impedire, impedivisset potius illud, quam permisisset.

§. 314. E notione providentiæ divinæ intelligi potest, in quo consistat omnipotentia Dei, ad quam hæc duo requiruntur (α), ut Deus sibi omnia repræsentet (β), ut omnia operetur in omnibus.

NOT. *Præsens* enim id alteri dicitur, quod operatur in alterum.

§. 315. Cum Deus omnia possibilia sibi distinctissime repræsentet (§. 288. pos. II.), & omnes res conservet, ad easque concurrat (§. 310.), intelligitur, Deum omnibus rebus esse præsentem.

§. 316. Ex his, quæ de Deo diximus, hæc fluunt consectaria,

I. Deus est ens actuosissimum. Demonstratur id ex ipsius conversatione æque, ac gubernatione rerum creaturam, quibus est semper præsens.

II. Deo competit summa majestas, & gloria. Consistit enim hæc in complexu omnium perfectionum possibilium, quas Deo, ob infinitatem, possumus non tribuere.

III. Deus

III. Deus eſt beatiſſimus, ſubique ſufficientiſſimus. Sunt enim omnes perfectiones in Deo, quæ concipi poſſunt (§. 287. poſ. IX.), atque adeo ipſi nihil deeſt ad ſummam, quæ cogitari poteſt, voluptatem.

IV. Deus eſt dominus omnium rerum. Cum enim Deo ſubjecta ſint omnia, quæ exiſtunt (§. 287. poſ. VI.); ipſe autem a nemine dependeat, intelligitur, ejus voluntati ita omnes res eſſe ſubjectas, ut nemini rationem reddere teneatur.

Finis totius Metaphyſices.

PHILOSOPHIÆ

MORALIS

INSTITUTIONES

JUS NATURÆ,

Ethicam, & Politicam complexæ.

PRÆFATIO.

§. I.

DUm in eo nunc versamur, ut, quibus mores hominum conformari debent, regulas enodatius exponamus, id nobis, existimamus, datum esse negotii, ut, primo quidem loco, in philosophiæ, quam vocant, practicæ, sive activæ naturam, atque item in singulas ejus partes penitus inquiramus.

§. 2. Ut ergo rectius intelligatur, quid sit illud, quod philosophiam practicam, sive moralem constituat, ad has volo attendi positiones.

I. Experientia quemque cumulatius docet, voluntatem nostram non nisi id appetere, quod nobis, tanquam bonum aliquod, repræsentaverimus, & id

& id tantum refugere, & averſari, quod malum eſſe opinamur.

NOT. Poſitionem hanc in metaphyſica uberius explicatam, & ſtabilitam invenies §. 230.

II. Deprehendimus porro per experientiam, nos ſæpius, opinionis errore neſcio quo id bonum exiſtimare, quod revera malum eſt, & id haud raro pro malo habere, quod bonum eſt.

III. Quo fit, ut voluntas, recto lapſa tramite, identidem in id feratur, quod verum malum eſt, & id ſæpenumero averſetur, quod bonum eſt, & ſalutare. Sic ergo mirum videri nemini debet, complures homines, in præcipitia quæque ac funeſtiſſimum prolapſos exitium, vera ac duratura orbari felicitate.

IV. Quare, quantum intereſt, homines, ad decus, & felicitatem natos, fine ſuo non excidere, tanti quoque refert, tradi ipſis viam rationemque, qua poſſint voluntatem ita dirigere, & conformare, ut non niſi in verum bonum, feratur, malumque omne, & nociturum declinet, & averſetur.

V. Atque id ipſum eſt, in quo philoſophia practica ſive activa, aut, ſi mavis, moralis verſatur.

VI. Ut adeo pateat, philoſophiam practicam, ſive moralem nihil eſſe aliud, quam eam philoſophiæ partem, qua præcepta traduntur, quibus voluntas humana in eligendo bono, & fugiendo malo dirigitur.

§. 3. Hac philoſophiæ practicæ definitione præſtructa, facile nunc intelliges enunciata, quæ hac definitione continentur, quæque, quam poſſumus ordine maxime concinno, evolvemus.

I. Cum philoſophia practica, ſive moralis præcepta tradat, quibus voluntas humana in eligendo bono fugiendoque malo dirigitur (§. 2. poſ. VI.), primo quidem loco opus eſt, ut ipſi doceat, quænam ſint illa bona, quæ voluntas appe-

tere, & quænam sint illa mala, quæ eadem aversari debeat.

II. In philosophia ergo practica certæ quædam regulæ, & propositiones tradantur necesse est, quæ determinent, quid bonum sit, quidve malum, quæque adeo homini indicent, & præscribant, quid ipsis appetendum, quidve aversandum itidem, & fugiendum.

III. Regulæ, sive leges, quæ, quid faciendum, fugiendumve sit, homini indicant, debent esse ita comparatæ, ut viribus humanis sint accommodatæ, i. e. ut ea præscribant, quæ sint in viribus ac potestate hominum, vires, quibus anima æque ac corpus hominis gaudent, constituunt ejus naturam (§. 162. Cosmol.). E. quas philosophia activa tradit, regulæ & leges ex ipsius hominis natura sunt deducendæ.

IV. Unde oritur nova disciplina practica, in qua leges naturales, quibus homines ad bonum faciendum, & ad malum evitandum obligantur, exponuntur. Atque hæc disciplina dicitur JUS NATURÆ, quod est scientia legum naturalium, quibus homo obligatur.

V. Non autem ad felicitatem hominis stabiliendam sufficit, præscribere ipsi regulas, ad quas suas conformet actiones, aut, quod idem est, jubere tantum facienda, & prohibere omittenda, sed id quoque accedat, oportet, ut modus viaque demonstretur, qua homo legi naturæ obsecundare, suamque adeo felicitatem, ejus imperata faciendo, firmare, & amplificare possit.

VI. Hinc existit alia, a priori prorsus diversa, disciplina, quæ præcepta tradit, quibus modus viaque traditur, actiones suas ad ea, quæ legibus, jure naturæ sancitis, mandata sunt, vel vetita, conformandi. Hanc disciplinam nominamus ETHICAM, quam recte

recte dicimus scientiam earum regularum, quibus ratio, & modus ostenditur, ea faciendi, quæ jure naturæ sancita sunt, & ea omittendi, quæ eodem prohibita sunt.

VII. Homo considerari potest, vel ut homo tantum, vel quatenus vivit in communitate, & civili societate. Quid homini, quatenus est homo, sit faciendum, vel omittendum, docet jus naturæ, & Ethica: illud quidem ita, ut leges observandas præscribat, hæc vero ita, ut modum viamque legibus naturalibus obsequendi ostendat (pos. VI.). Quid vero homini, quatenus est civis, sit faciendum omittendumve, docet POLITICA.

VIII. Ut adeo ex his conficjatur, *politicam* nihil esse aliud, quam scientiam, sive disciplinam, qua præcepta traduntur, quibus hominis, quatenus in re publica, ut civis vivit, actiones dirigi conformarique debeat.

IX. Omnes vero has philosophiæ activæ, sive practicæ partes minus recte tractabimus, nisi antea, methodo mathematicæ convenienter, principia quædam, & fundamenta præstruxerimus, ex quibus veritates positionesque, cum in Ethica, tum in Jure naturæ politicaque occurrentes, legitimo nexu possint demonstrari.

X. In his ergo notionibus universalibus, generalioribusque positionibus demonstrandis occupata est philosophia *practica universalis*, quæ nihil est aliud, quam ejusmodi scientia, in qua generalissima traduntur fundamenta, & principia, ex quibus præcepta morum, & veritates disciplinarum practicarum legitimo nexu possunt demonstrari.

§. 4. Intelligis adeo, quæ disciplinæ ambitu philosophiæ moralis, sive practicæ contineantur. Vides item, quomodo commentandi ordo in disciplinis moralibus tradendis sit instruendus.

I. Prin-

I. Principia generaliora præfulcienda sunt, & universaliores notiones evolvendæ, sine quibus veritates juris naturæ, & ethicæ intelligi nequeunt. Atque adeo philosophiam practicam universalem, sive doctrinam morum generalem primo loco pertractabimus.

II. Quo facto, leges, quibus unusquisque homo, ut homo spectatus obligatur ad bonum committendum, & ad malum fugiendum, percensebimus. Quod cum in jure naturæ fieri debeat, (pos. IV.) jus naturæ altero loco exponemus.

III. Tum rationem quoque viamque demonstrabimus, qua habitus, sive facultas legi naturæ convenienter vivendi acquiri possit. Quod quidem cum pertineant ad Ethicam (§. 3. Pos. VI.), Ethica tertio loco sequetur.

IV. Denique ea, quæ homini quatenus vivit in communitate, & consociatione, observanda sunt, commentabimus. Ex quo POLITICA ultimo loco orietur.

CAPUT I.

De actionibus humanis, earumque differentia.

§. 5.

QUandoquidem in philosophia morum, quæ de rebus expetendis fugiendisque præcipit, universaliores notiones debent præmitti, & generaliores propositiones fundamenti loco substerni (§. 4. pos. I.), nostrum est, exponere, quid sit *actio libera*, quid *bona actio*, quid *mala*, quid *lex*, *obligatio*, *pœna*, *præmium*, *virtus*, *vitium*, *felicitas*, *conscientia*: cetera.

§. 6. Experientia magistra, novimus, nonnullas actiones, in homine obvias, esse ejusmodi, ut non

sit in potestate nostra, utrum eas suscipere velimus, nec ne; alias vero ab hominis libertate proficisci, ita quidem, ut pro libitu eas vel suscipere possimus, vel omittere. Illas vocamus *actiones necessarias*, itemque *naturales*; has vero *liberas*, nonnunquam etiam *morales*.

EXEMPLUM. Quod anima cogitet, & perceptiones producat, id est actio animæ necessaria sive naturalis.

SCHOL. Non est enim in cujusquam arbitrio, & potestate positum, num cogitare velit, nec ne. Anima enim, interno, & continuo quasi motu agitata, suas perceptiones producit, velimus, nolimus. Concoctio stomachi itidem est actio naturalis, sive necessaria. Stomachus enim per structuram suam, & naturam ita determinatur, ut cibum concoquat, sive homo velit, sive nolit. Sed si quis librum obscenum in manus sumserit, eundemque perlegerit, tum hæc actio est libera. Poterat enim alius liber, isque castior, & utilior, evolvi, & in potestate arbitrioque illius, qui librum obscenum legit, positum est, iterum eum velit legere, nec ne.

SCHOL. Inter actionem necessariam & liberam, tanquam mediam, interjacere actionem mixtam, putant nonnulli. Actionem mixtam, libere quidem, ajunt, suscipere hominem, at non libenter: sive *actio mixta* tum dicitur, cum quis, graviori adactus necessitate, aliquid, tanquam minus malum, eligit, & suscipit, quod, sine hac necessitate, nunquam suscepisset.

EXEMPLUM. Cum mercator, æstu maris, & procellis in vitæ discrimen conjectus, ideo merces in mare projicit, ut vitam suam conservet, tum illa projectio mercium in mare, quam mercator suscipit, dicitur actio mixta. Libere enim hanc actionem suscipit, non libenter.

SCHOL. Quæ subtilius a nonnullis hic disputantur de differentia actionis HUMANÆ, & actionis HO-

HOMINIS, non videtur esse ejusmodi, ut iis verbosius percensendis immoremur. Pauca ergo, hanc in rem, hic annotabimus. *Actio* scilicet *hominis* illa dicitur, quam homo habet cum brutis communem, e. g. *dormire*, *edere*, *bibere*, *sui simile procreare*, *crescere*, cetera. *Actio* vero *humana* dicitur, quam homo cum brutis aut plantis non habet communem. Exempli gratia bonum a malo distinguere, ratiocinari, & unum ex altero colligere, facere item id, quod legi conforme est. Eodem fere modo, in vita communi, distingui audimus inter actionem regis, & actionem regiam. Jacobus I. Rex Angliæ, multas declamationes scolasticas coram concione habebat, quæ actio erat regis non regia.

§. 7. His præfultis, sequentes intelligi possunt positiones.

I. Nulla actio dici potest libera, nisi quæ, decernente voluntate, suscipiatur. Nemo enim potest libere agere, nisi qui eligit ex pluribus possibilibus id, quod sibi maxime placet (per definit. libertatis (§. 267. pos. VIII. Metaphy. trad.) Nemo potest ex pluribus possibilibus eligere id, quod optime placet, nisi unum appetat præ altero (per definit. *electionis*.). Nemo potest appetere unum præ altero, nisi decernente voluntate (τὸ enim *appetere* non aliunde, nisi a voluntate, ortum trahit, id quod, vel ipsa voluntatis definitio commonstrat): Ergo nemo potest libere agere, nisi qui agit ex decreto voluntatis. Ergo nulla actio dici potest libera, nisi quæ, decernente voluntate, suscipiatur.

II. Nulla actio libera dici potest, nisi quæ, prælucente intellectu, suscipiatur. Si enim actio libera illa est, quæ a libertate proficiscitur (§. 6. pos. VI.), ibi autem nulla libertas locum habere potest, ubi non locum habet intellectus, & ratio (§. 267. Metaph.), consequens est, ut nulla actio libera dici possit, nisi quæ prælucente intellectu suscipiatur.

III.

III. Intelligitur hinc, recte a nonnullis philosophis intellectum, & voluntatem PRINCIPIA dici actionum liberarum. Vid. HEINECCII Jus Nat. & Gent. §. 30.

IV. Patet ratio, cur PUFFENDORFIUS actionem humanam (sic enim vocat actionem liberam) definiverit per ejusmodi motum, qui, velut prælucente intellectu, ac decernente voluntate, suscipitur.

V. Manifestum ex his fit, actiones quas homines, rationis destituti usu, ejusdemque præsidiis nudati, suscipiunt, ad actiones liberas neutiquam esse referendas.

VI. Actiones ergo phreneticorum, delirorum, noctambulorum, summe ebriorum, alto somno sopitorum non pro liberis sunt habendæ.

§. 8. Omnis actio libera, quæ ab homine suscipitur, est ejusmodi, ut ex ea nonnullæ oriantur mutationes in homine, ejusdemque statu, vel externo, vel interno, quod experientia, & suus quemque sensus condocet.

NOT. *Si* Cajus opes luxuriando profundit, remque suam strenue conficit, nonne ex hac profusione innumeræ proveniunt mutationes in statu Caji, vel interno, vel externo, quas recte dixeris effectus, aut consectaria profusionis.

§. 9. Dum itaque ex qualibet hominum actione libera consectaria quædam, & mutationes, tanquam ex sua causa effectus proveniunt (§. 8.), facile intelligis, aut illas mutationes ex actionibus liberis oriundas, esse ejusmodi, ut cum natura hominis conveniant, viresque, corpori animæque divinitus concessas, & conservent, & promoveant, atque adeo status novus, ex actione resultans, consentiat cum statu antecedenti, vel esse ita comparatas, ut naturæ humanæ, quæ in virium, animæ, & corpori divinitus impressarum, complexu consistit, sint contrariæ, atque adeo novum statum producant, statui antecedenti prorsus contradicentem.

SCHOL.

SCHOL. Ut hæc facilius capias, ad sequens attende exemplum. Fac, Cajum sobrie temperateque vivere. Fieri ergo non poterit, quin ejusmodi mutationes ex sobria hac vita proveniant, quæ sint naturæ Caji, id est, viribus ipsius conservandis augendisque convenientissimæ. Non est, quod funestas actionum suarum consecutiones vereatur, non est, quod senex de effœto corpore, per intemperantiam, & libidinem senectuti tradito, conqueratur. Summus hic statuum præsentis, præteriti, ac futuri consensus conspicitur. Quod multo aliter fit in Titio. Hic, gulæ libidinibusque serviens, epulatur opipare, vina in se ingurgitat, continenterque in popinis, & helluationibus versatur. At quales inde oriuntur mutationes? quæ consectaria? Nonne status novus, ex actionibus resultans, contradicit antecedenti? Olim Titius inter epulas hilaris erat, jucundissimeque cum amicis vivebat. Nunc, desertus ab omnibus, inediaque fere confectus, perpetuo mœret. Olim divitiis affluens, obvio cuique largiter pecuniam offerebat. Nunc, omnibus exhaustus facultatibus, stipem ostiatim flagitare cogitur. Olim corpore erat sano, vegeto, succique pleno. Nunc maligna ipsum vexat pituita, aut podagra, tanquam compede vinctus, innumerabilibus acutissimisque excruciatur doloribus, aut, lenta confectus tabe, ob cadaverosam faciem corpusque emaciatum omnibus injicit terrorem. Vide quanta statuum, præteriti, præsentis, ac futuri dissensio!

§. 10. Cum perfectio sit consensus variorum in uno (§. 64. Metaphys.), consequens est, ut, quicquid consensum in statibus nostris efficit, idem & nobis statuique nostro perfectionem conciliet, sive quod idem est, nos nostrumque statum perfectiorem reddat. Et quia imperfectio est dissensus variorum in uno (§. 75. Metaph.), patet, id omne, quod statuum, præteriti, præsentis, ac futuri dissensionem

nem quandam producit, nobis nostroque statui imperfectionem inferre, sive, quod idem est, nos nostrumque statum imperfectiorem reddere.

SCHOL. Recentiori ætate de his loquendi formulis; *actio nos nostrumque statum perfectiorem reddit*: item: *actio nos nostrumque statum imperfectiorem reddit*: varie acriterque est disputatum. Neque miror valde, has loquendi formulas a compluribus non intelligi. Eum enim oportet notionibus metaphysicis *perfectionis* & *imperfectionis* probe esse imbutum, qui recte intelligere cupit, quid sit illud: *Actio statum nostrum perfectiorem reddit*. Ut autem, hic Wolffii mens sit, pateat distinctius, ipsum audiamus. *Vita hominis*, inquit, *quatenus denotat complexum actionum liberarum, dicitur perfecta, si singulæ ad communem quendam finem tendant, ad quem tendunt naturales. Inde nimirum oritur actionum liberarum cum inter se, tum cum naturalibus consensus. Atque in hoc consistit vita humana perfectio*. Ontolog. Lat. (§. 503.)

§. 11. Ex his patescit, omnes actiones liberas; quas suscipimus, vel nos nostrumque statum perfectiorem reddere, vel nos nostrumque statum efficere imperfectiorem.

SCHOL. Cum enim actiones, quas suscipimus, vel ejusmodi mutationes statui nostro, sive interno, sive externo inferant, quæ cum natura nostra conveniant, consensumque statum præsentis, præteriti, futurique inter se producant, vel eas habeant consecutiones & eventus, qui naturæ, fini, viribus corporis, & animæ sint contrarii, & quandam statuum dissensionem gignat (§. 9.); actio autem illa, quæ cum viribus nostris naturaque, & statibus ceteris consentit, nos nostrumque statum perfectiorem reddere dicatur; illa autem actio, quæ minus conveniens est naturæ humanæ, nec cum finibus, & statibus consentit, statum nostrum imperfectiorem reddat (§. 10.); manifestum est, omnes actiones, quas suscipimus, vel nos nostrum-

ſtrumque ſtatum perfectiorem vel eundem imperfectiorem reddere.

§. 12. *Bonum* definimus in Metaphyſica per id, quod nobis noſtroque ſtatui perfectionem conciliat, ſive, quod idem eſt, quod fini noſtro eſt conveniens, & malum, quod nos noſtrumque ſtatum imperfectiorem reddit, ſive quod cum noſtro non conſentit. *Actio* itaque *bona* erit, quæ nobis noſtroque ſtatui perfectionem conciliat, ſive quæ fini eſt conveniens, & *mala*, quæ nos noſtrumque ſtatum imperfectiorem reddit, ſive, quod idem eſt, quæ cum fine noſtro non conſentit (§.10.)

§. 13. Hæc ergo enunciata eſt præſtructis definitionibus fluunt.

NOT. Omnis actio libera, vel bona eſt, vel mala. Cum enim omnis actio libera, vel nos noſtrumque ſtatum perfectiorem reddat, vel eumdem efficiat imperfectiorem (§.11.) illa autem dicatur bona, hæc mala (§.15.); manifeſtum eſt, omnem actionem liberam, vel bonam eſſe, vel malam.

SCHOL. Actiones bonas, quas *honeſtas* etiam recte dixeris, definiunt nonnulli per ejuſmodi actiones, quæ naturæ ſunt conſentaneæ, item, quæ cum fine conſentiunt, quæ ad conſervationem felicitatemque hominibus ſpectant: alii actiones eſſe dicunt, quæ cum lege conveniunt. *Malas* contra, quas turpes etiam vocari conſtat, explicant per actiones, quæ cum lege, & cum ultimo hominis fine minus conveniunt, quæ item converſationem felicitatemque homis deſtruunt, ejusdemque naturæ repugnant, aut cum lege minus conveniunt. Qui quidem quamvis videantur alias, easdemque a noſtra diverſas definitiones adferre: verbis tamen tantum diſcrepant a nobis, neque ipſa nobiſcum conſentiunt. Intelliges hoc plenius, ſi a nobis legeris demonſtratum, per id eſſe actionem legi, vel conformem, vel contrariam, quod aut perficiat nos noſtrumque ſtatum, aut eundem minus red-

reddat perfectum. Deprehendi quoque, re rite perpensa, nihil posse naturæ, vel convenire, vel eidem repugnare, nihil item, vel conservationi felicitatique hominis amplificandæ, vel eidem destruendæ esse accommodatum, nisi idem sit ejusmodi, ut nos nostrumque statum, aut perficiat, aut reddat imperfectiorem.

SCHOL. Si ergo, inquies, omnis actio, vel bona est, vel mala, consequens est, ut nulla detur actio *indifferens*. Cum vero, teste experientia, complures suscipiamus actiones, quæ neque nos conditionemque nostram perficiant, neque felicitatem nostram destruant, quæque adeo, nec bonæ sint, nec malæ, facile est ad judicandum, dari actiones indifferentes. Actio enim indifferens ea dicitur, quæ neque est bona, neque est mala. Hic vero velim ad sequentia animum advertas. Quotusquisque est, qui ejusmodi unquam susceperit actionem, ex qua nihil omnino resultarit, quod aut ad status sui perfectionem, aut imperfectionem spectasset? Quamvis enim plurimi, non satis sibi suisque attendentes actionibus, nihil omnino in actionibus nonnullis, quas suscipiunt, deprehendisse sibi videantur, quod aut ad perfectionem, aut ad imperfectionem status sui pertineat, ii tamen, qui acerrime, & intentis, ut ajunt, oculis actionum suarum consecutiones contemplantur, observant nonnulla ex iis oriunda, quæ, nisi perspicacissimus quisque, nemo facile animadvertit. Fit ita plerumque, ut ex iis tantum, quæ in sensus incurrunt, actionum consequentiis earundem vel honestatem, vel turpitudinem æstimemus. Falso. Unaquæque actio est ex simplicioribus composita, quarum infinita est complicatio, ita quidem, ut qui ad ea, quæ actionem, ratione loci & temporis, circumstant, solicite attenderit, facile prospiciat actionis cum perfectione nostra convenientiam, vel disconve-

 nien-

nientiam. Non enim ea tantum actio vitiosa putanda est, quæ homini immediate est perniciosa, e. gr. Si quis venenum biberit, aut sibi mortem consciscat. Ea etiam actio statum nostrum imperfectiorem reddere censenda est, quæ multis demum annis præterlapsis, aut nobis aut aliis damni quid adfert: item ea, quæ non directe quidem felicitatem destruit, sed impedit tamen, quo minus ad majorem perveniamus felicitatem; aut efficit certe, ut paullo tardius difficiliusque felicitatem consequamur. Nec prætereundum hic illud est, nonnullas actiones esse ejusmodi, ut *singulæ* vix ac ne vix quidem nocere nobis posse videantur. At eædem cum suavitate quadam sensibus lenocinentur, atque adeo hominem ad easdem crebrim suscipiendas pelliciant, ut quo sæpius easdem homo repetierit, eo major easdem suscipiendi cupiditas gignatur, quæ, interna mentis vitiositate, tanquam pestifero quodam nutrita pabulo, tandem eo hominem deducit, ut, qua se ratione ex ærumnis expediat, vix reperiat. His rite observatis, intelligi facile potest, quid de actionibus indifferentibus existimari debeat. Plura occurrent infra. Vid. Gottschadii differt. de fonte vitiorum humanorum §. 5.

§. 14. I. Ratio sufficiens, cur actio alia sit bona, alia mala, in intrinseca ejusdem natura consequentiisque est quærenda. Cum enim actio per id sit bona, quod statum nostrum, sive externum, sive internum perfectiorem reddat, (§. 12.) & per id sit mala, quod eundem efficiat imperfectiorem (§. 12.), manifestum est, ex perfectione, vel imperfectione status ex actionibus oriunda, concipi debere, cur actio sit bona, vel mala. Ergo cur actio sit bona, vel mala, vel extrinseca actionis natura, ejusque consequentiis, vel periculosis, vel optabilibus lætisque concipi debet. Id ex quo concipitur, cur alterum sit, vel non sit, cur sit hoc

hoc modo, nec alio, dicitur *ratio sufficiens* (§. 14. Metaphys.), E. ratio sufficiens, cur actio alia sit bona, cur sit mala, in intrinseca actionis natura, ejusque consequentiis reperitur.

SCHOL. Quaeris e. g. ex me, cur temperantia sit bonum quid? Respondeo, quia ea est temperantiæ natura, ut corporis vires non modo non destruat, sed etiam conservet, & augeat, mentemque adeo ipsam, corporis quasi fulturis sustentatam, ad vigorem, & alacritatem quandam admirabilem perducat, impediatque denique, quod minus opes, quibus & ad vivendum & ad bene vivendum indigemus, dissipentur. Aut profecto nihil vides, aut luculentissime intelligis, hic, cur temperantia sit bona, rationem sufficientem acerssi ex ipsa temperantiæ natura, feliciffimisque ejusdem effectis. Quod idem fit, cum intemperantiæ turpitudinem aliis ob oculos ponere volumus. Nonne ideo eam malam fugiendamque dicimus, quod corporis vires succumque exhauriat, quod omne animi lumen exstinguat, consilium impediat, hominemque ad incitas redigat, &, ad turpissima quæque eumdem impellendo, nihil in mente relinquat aliud, quam acerbitates, dolores, cruciatus, & innumera conscientiæ vulnera, & labes? Quod egregie confirmat Paulus, Ephes. v. 18. qui ideo fugiendam suadet vinolentiam, quod ea, tanquam pestifero partu excludat ἀσωτίαν.

II. Actio bona est in se bona, & actio mala in se mala. Actionem in se bonam, diximus illam, quæ rationem sufficientem, cur sit, bona malave in se, suaque natura, &, quos producit, eventibus habet. Cum vero in actionis bonæ, malæve natura & consequentiis ratio deprehendatur sufficiens, cur sit bona, aut mala (pos. I.) consequens est, ut actio bona sit in se bona, actio mala in se mala.

III. Actio bona est necessario bona, actio mala est necessario mala. Cum enim ratio sufficiens, cur actio

actio sit bona, vel mala, in ipsa actionis intrinseca natura, sive ut Wolfius loquitur, in essentialibus determinationibus reperiatur (pos. I.), id autem, quod rationem sui sufficientem in alicujus rei essentia habet, sit necessarium. (Ont. §. 33. pos. II.), sequitur, ut actio bona sit necessario bona, & actio mala sit necessario mala.

SCHOL. Fac, actionem bonam non esse necessario bonam, & actionem malam non esse necessario malam, tunc sequetur, ut actio bona possit etiam esse mala, & actio mala possit esse bona: id enim, quod non est necessarium, potest esse aliter, sive quod idem est, ejus oppositum est possibile (§. 34. Metaph.) Sequetur E. ut cultus Dei ejusque adoratio, ut conservatio sui, ut temperentia, ut castitas, ut amor amicorum, & gratus animus possint esse mali quid. Sequetur, ut blasphemia, ut perjurium, ut furtum & rapina, ut homicidium & alia ejusmodi detestabilia scelera possint esse boni quid. Quo vero cum nihil absurdius scelestiusque dici fingique possit, facile intelligitur, actionem bonam esse necessario bonam, & malam, necessario malam.

SCHOL. Cave, putes, intelligi hic necessitatem quandam Spinosisticam & absolutam, quam ut ex omni Philosophia, ita ex morum maxime doctrina proscriptam volumus. Hypothetica necessitate effectus ex caussis suis prodeunt, id quod in actionibus nostris, vel imprimis animadvertimus. Necessariumque est, ut cum virtutem bonæque mentis decus consectamur, animi perfruamur tranquillitate. Quotusquisque est, qui unquam mentis lætitiam a virtute sejunctam viderit? Quotusquisque est, qui unquam potuerit impedire, quo minus ex homicidio, perjurio, intemperantia, & libidine, vel conscientiæ cruciatus, vel alia mala, quæ cum turbulenti animi statu sunt copulata, oppido oriantur?

§. 15. Bonitas pravitasque actionum humanarum dici-

dicitur earundem *moralitas*. Et si ratio sufficiens cur actiones liberæ, vel bonæ sint, vel malæ, in ipsa actionum natura intrinseca, earumque consequentiis reperitur, tum dicitur *moralitas objectiva*, quia ratio non extra actionem in subjecto aliquo, quod eam, vel præcepit, vel vetuit, quæritur, sed in ipsa actione, sive in objecto, quod vel tanquam bonum præcipitur, vel tanquam malum prohibetur.

§. 16. Ut adeo ex his, quæ a nobis demonstrata sunt, intelligas, nos non posse non in eorum concedere sententiam, qui moralitatem objectivam defendunt.

SCHOL. Funestas hæc de moralitate objectiva sententia turbas acerrimasque controversias nostris temporibus excitavit, quæ ne nunc quidem prorsus consopitæ sunt, nec iræ omnes, quæ hæc lis commovit, pace & odio videntur consedisse. Dici non potest, quam multis quamque inanibus logomachiis nonnulli hanc fœdarint doctrinam, quamque turpiter verba, male intellecta, complurium animos dissociarint. Quæstio scilicet instituitur de ratione, cur actiones liberæ, vel bonæ sint, vel malæ. Hic ergo in varias distrahuntur sententias eruditi. Alii rationem, cur actio quælibet bona malave sit, petunt ex ipsa actionis indole, ejusque effectis, Deumque, ajunt nonnullas ideo actiones, vel præcepisse, vel prohibuisse, quia illæ in se, & sua natura sint bonæ, aut turpes, non autem ideo, vel bonas esse, vel malas, quia Deus illas mandaverit, aut vetuerit. Alii contra sentiunt, Deumque, negant, ideo actiones, vel præcepisse, vel interdixisse, quia in se sint bonæ turpesve, sed ideo esse bonas, vel malas, quia Deus illas præceperit, aut prohibuerit. Ad illos pertinent Scholastici, quos accepimus, in eam ingressos fuisse sententiam, ut statuerent, actus quosdam antecedenter ad legem seu voluntatem divinam bonos, vel malos esse. Quod quamvis

incommode, & obſcurius enunciari, non negent ipſi nonnulli moralitatis objectivæ defenſores, fuerunt tamen, qui ſcholaſticorum ſententiam diſtinctius explicandam putarunt, adlata diſtinctione inter voluntatem *creatricem, & ordinatam*, & *inter voluntatem Dei perceptricem, ſive legislatoriam*. Scilicet Scholaſticorum mentem fuiſſe dicunt, quod nonnulli actus turpes honeſtique ſint prius, quam Deus eos, vel lege poſitiva præceperit, vel interdixerit.

SCHOL. Scholaſticorum ſententiæ aſſenſus eſt GROTIUS, quem, poſt id tempus, ſecuti ſunt plures alii vel, Theologi, vel Philoſophi. In quibus commemorari merentur Velthemius, celebris quondam Jenenſium Philoſophus, Jægerus, Hocſtetterus, Hebenſtreitius, Foertſchius, Wernſdoffius, Klauſingius, Leibnitius, Wolffius, Cantzius, Hanichius, Koehlerus, alii.

SCHOL. A Scholaſticis Grotioque ſeceſſionem fecit Pufendorfius qui intrinſecam actionum liberarum bonitatem turpitudinemque negavit, rationem, cur actio alia ſit bona, alia mala, in ſola Dei voluntate quærendam eſſe, arbitratus. Pufendorfii ſententiam ſuffragiis comprobarunt complures alii, tum vel imprimis noſtra ætate, Buddeus, Langius, Walchius, Zimmermannus, qui, adſtructa moralitate arbitraria, ideo ut hoc utar, homicidium mali quid eſſe, & turpe, pertendunt, quia Deus homicidium lege interdixerit. Neque nullas adferunt rationes, quibus ſententiam ſuam communiri poſſe arbitrantur.

§. 17. Ex his intelligis has poſitiones.

I. Cum qualibet actione per naturam ipſius connectuntur motiva, vel eam appetendi, vel averſandi. Dum enim cum qualibet actione, nexu naturali, ejuſmodi effectus ſunt copulati, qui aut ſtatum noſtrum reddunt perfectiorem, aut imperfectiorem (§. 11.), quique, vel boni ſunt, vel mali (§. 12.), bonum autem, in re quapiam a nobis cogni-

cognitum, est motivum eam appetendi, & malum in actionis deprehensum, est motivum eam aversandi (§. 430. Metaphys.); consequens est, ut cum qualibet actione, naturali nexu, connectantur motiva, vel eam appetendi, vel aversandi.

EXEMPL. Sic cum temperantia connexa sunt, nexu necessario, varia bona, mentis gaudium, corporis sanitas, opum honorisque conservatio, & amplificatio. Quæ bona, cum temperantia conjuncta, si a nobis cognoscuntur, nos, tanquam motiva, determinant, & incitant, ad temperantiam colendam appetendamque. Contra cum intemperantia, bone Deus! quam multa sunt connexa mala! e. g. morsus conscientiæ, desperatio, valetudo debilis, morbi acutissimi, summa paupertas, famæ bonæ jactura, alia. Quæ mala si rectius distinctiusque inspiciuntur, id efficiunt in animo, ut detestemur intemperantiam, adeoque sunt motiva eam aversandi.

II. Vides hinc, quid sit, quod Philosophi affirment, actionem bonam esse in se appetibilem, & actionem malam in se aversabilem. Cum enim in qualibet actione bona lateant motiva eam appetendi, & in mala actione motiva eam aversandi (pos. I.), evidens est, quamlibet actionem bonam esse ejusmodi, ut appetitum ciere possit, & cieat etiam, si, quod in ipsa est bonum, distinctius cognoscatur; contra in qualibet actione mala esse quid, quod, si ab homine perspiciatur, non possit non respui, & repudiari.

SCHOL. Miratus fui, cum a nonnullis hanc positionem, vel ideo negatam vidi, quod experientia alia omnia unumquemque condoceat. Quam multi, inquiunt scilicet, sunt, qui omni impetu feruntur in actiones, quæ revera sunt malæ, turpes, & noxiæ, eas contra fugiunt, & detestantur, quas, negari non potest, ipsis fore saluberrimas. Certum est, quid respondeam? Largior id, esse complures, qui actiones bonas aversentur, malas

appetant, At id nostræ positionis veritatem non evertit. Neque enim semper appeti actiones bonas, dicimus, sed id affirmare sustinemus, actiones bonas habere in se quicquam, quod, si cerni posset acutius, admirabiles sui amores concitaret, sive esse appetibiles. Cur vero non semper eæ appetantur, causa satis justa potest ferri. Scilicet in compluribus præjudicata quædam opinio, quæ judicium veri adulterat, & tollit, ita mentis præstringit oculos, ut, quod in actione est vere bonum pulchrumque, minus perspiciant.

CAPUT II.

De Obligatione.

§. 18.

PErspecta ita actionum humanarum differentia, pedem proferimus, & ad ipsas, quibus actionum qualibet conformanda est leges explicandas nos accingimus. Cum vero, quæ sit vocis *legis* vis ac potestas, intelligi recte non possit, nisi ante, quod sit *obligatio*, quæ legum velut anima est, fuerit accurata definitione constitutum, ea, quæ ad notionem obligationis enodatius tradendam pertinent, ante adferemus, quam in ipsa lege definienda fuerimus versati.

§. 19. Vocabuli *obligationis* significatus latissime patet. Quid sit *ligare*, & *obligare*, si has voces proprie sumseris, non facile quisquam est, qui nesciat. Quod solutum est, ligamus, atque adeo libertate longius evagandi restricta, impedimus, quo minus vage disjiciatur, & huc illuc passim erret.

§. 20. Est in unoquoque hominum potestas vivendi, ut velit, id, quod suus quemque sensus, & experientia condocefacit. Ut ergo mens impediatur, quo minus, vagis agitata cogitationibus, licen-

licenter erret, nec, quidquid libet, pro licito judicet, opus est obligatione, & tali quidem, qualis in mentem humanam, tanquam spiritum, cadere potest. Neque enim noster qui incolit corpus, animus, ut vitis, erratico serpens lapsu, vimini-bus vinciri potest, & obstringi, sed si quæ cadit in mentem obligatio, ut cadit omnino, nulla alia esse ea potest, quam quæ rationibus moventibus, & ad agendum incitantibus efficitur. Cum autem nihil sit, quod mentem ad appetendum quid, & suscipiendum perpellere possit, & commovere, quam sola boni repræsentatio, nihilque sit, quod eandem ad rem quampiam aversandam fugiendamque incitare queat, quam sola mali repræsentatio (§. 230. Metaphys.), evidens est, eum *obligare* nos, qui rationes, quæ voluntatem ad bonum appetendum malumque aversandum movent, cum actionibus suscipiendis fugiendisque conjungit, sive, quod idem est, qui hominem motivo aliquo impellit, ut actiones moresque suos ad normam quandam componat.

§. 21. Intelligis ergo hinc, quid sit, quod Wolfius, Koehlerus, Heineccius, alii *obligationem activam* definiant per connexionem motivorum cum actionibus, vel committendis, vel omittendis. *Motiva* enim nihil aliud sunt, quam repræsentationes boni, vel mali, quæ voluntatem, vel ad appetendum bonum, vel ad aversandum malum determinant.

§. 22. Hanc obligationis activæ definitionem, a Wolfio traditam, hoc libentius retinemus, quo certius est, magnam vim in ea positam esse, ad intelligendum id omne, quod de obligatione ejusdemque formis, sive speciebus præcipitur, aut præcipi debet.

SCH. Quæ jam abs me in philosophia recens controversa sufficienter, & distinctius p. 170. sq. explicata est, definitio ut intelligatur rectius, casus quosdam adferam speciales, qui, meo quidem ju-

Judicio, illustrandæ huic definitioni videntur perquam esse accommodati. Consideres, quæso, quartum Decalogi præceptum, quod hac continetur propositione: *Parentibus obedias, eosdemque reverearis*. Cum hoc præcepto, sive lege Deus connectit motivum. Repræsentat, & proponit scilicet omnibus iis, qui parentibus obsecundant, bonum quoddam, quo ad obedientiam impellantur. Quodnam est illud bonum? Vita scilicet diuturna, & perpetua, secundo vitæ sine ulla offensione cursu felicitas. Hæc, tam præstabilia bona dum adjunxit legi Deus, homines ad obedientiam parentibus obligat.

§. 23. Ex hac definitione sequentes conficiuntur positiones.

I. Quanto plura, & quanto validiora cum actionibus committendis omittendisve motiva connectuntur, hoc magis crescit obligatio.

EXEMPL. Obligatus est belli dux, qui a rege suo exercitui præficitur, ad fortitudinem in bello adhibendam, periculaque, quibus caput corpusque suum objici videt, excelso invictoque animo subeunda. Ad quod ipsum impellit, & exstimulat repræsentatio fidei, quam regi suo obstrinxit. En primum motivum! Ad hoc vero si accedunt alia, v. g. repræsentatio laudis, & gloriæ, ex bello reportandæ, item præmiorum, a rege promissorum, & patriæ periclitantis, tum vero cumulatis motivis crescit obligatio.

II. Nova si ad actionem aliquam suscipiendam, vel omittendam accedunt motiva, nova inde cooritur obligatio, & diversa si concurrunt motiva, diversæ quoque in actu aliquo progignuntur obligationes.

SCH. Fac, Cajum Titio promittere, se certam pecuniæ summam, quam ipsi debet, definito quodam die soluturum. Cajus obligatus est ad promissum servandum fidemque liberandam. Secus enim si fecerit, innumera mala, e. g. læsio Caii, fidei-

fideique, & existimationis jactura inde coorientur, quæ mala dum sibi repræsentat Cajus, determinatur, & commovetur ad summam pecuniæ, quam debet Titio, solvendam, promissisque standum. Fac vero, Cajum, fide jurisjurandi interposita, polliceri, se, dicto die, debitum velle solvere, tum nova in ipso exsurgunt motiva, quæ ipsum ad fidem liberandam incitant, scilicet repræsentatio justitiæ Dei vindicis, infamiæ item, ex perjurio oriundæ &c. Nova ergo hic adest obligatio.

III. Fit persæpe, ut plura motiva inter se pugnent, adeoque sibi contradicant. Quod cum fit, motiva inter se dicuntur *collidi*. Ex ipsa autem hac motivorum collisione exiltit obligationum collisio.

EXEMPL. collisionis motivorum reperimus in M. ATTILIO REGULO, consule Romano, qui cum in Africa ex insidiis captus esset, juratus missus est ad Senatum Romanum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Charthaginem. Roman ergo ubi venerat, utrinque variis solicitabatur rationibus, & manendi Romæ, & Carthaginem redeundi. Ex altera parte sibi repræsentabat utilitatem, in se redundaturam, si Romæ maneret, fidemque Carthaginensibus datam, frangeret. Esse domi suæ cum uxore, cum liberis, tenere consularis dignitatis gradus, fœdissimæ servitutis jugum excussisse, quis hæc neget esse utilia? Ex altera repræsentabat sibi perjurii fœditatem, & turpitudinem, infamiam item nominis sui, si redire nollet, certo secuturam. Vid. CIC. Libr. III. de Offic. Cap. XXVI.

IV. Nemo potest obligari, nisi qui usu intellectus, & voluntatis gaudet.

NOT. Cum enim obligatio sit connexio motivorum cum actionibus, vel committendis, vel fugiendis (§. 21.), consequens est, ut is, quis obligari debet

debet, motivis debeat flecti, & inclinari ad actionem, vel suscipiendam, vel fugiendam.

SCH. Quicunque debet motivis inclinari ad actiones, ille debet repræsentationibus, vel boni, vel mali ad agendum, vel non agendum moveri (§. 20.). Cum vero præsentatio boni, vel mali non possit cadere in quemquam, nisi qui usu intellectus gaudet (§. 205. Met.) patet, neminem posse obligari, nisi qui usu intellectus est præditus. Qui obligari debet, ille debet motivis ad agendum determinari (§. 21.), τὸ *agere* supponit τὸ velle agere. E. qui obligari debet ad agendum, ille debet esse ejusmodi, ut possit velle agere. E. obligandus voluntate gaudeat, necesse est.

V. Quo major est intellectus cognitio, eo major hinc existit obligationis capacitas.

EXEMPL. Theologus qui veritates cœlestes scitaque Dei distinctius accuratiusque novit, quam plebs inficeta, majori tenetur obligatione ad cultum Dei, & pietatem, quam ii, quibus mysteria fidei non adeo sunt perspecta. Hinc ipse Servator iis majorem pœnam comminatur, qui voluntatem Domini sciunt, nec ei convenienter vivunt. Matth. XVII.

VI. Quia furiosi, infantes, bestiæ, hominesque, inter feras silvestres educati, intellectus usu prorsus carent, perfacile est ad judicandum, in ipsos non cadere obligationem.

VII. Non potest dari ad ea, quæ fieri non possunt, sive quæ sunt impossibilia, obligatio.

SCHOL. Quoties qui nos obligat, toties connectit motivum cum actione, vel committenda, vel omittenda, E. qui nos obligat, vult, ut actionis, vel commissio, vel omissio ad existentiam perducatur. Cum vero nihil possit ad existentiam perduci, nisi idem sit possibile (§. 23. Metaph.), facile intelligitur, neque commissionem, neque omissionem actionis ad existentiam perduci, nisi sit possi-

possibile, ut actio, vel committatur, vel omittatur. E. Obligatio ad impossibilia dari non potest.

SCHOL. Theorema hoc a plerisque ita enuntiatur: *ultra posse nemo obligatur*. Sunt autem complures, qui, hac abusi positione, ignaviæ suæ aut malitiæ patrocinium inde petunt. Falsa impossibilitatis notione decepti plerique, virium imbecillitatem, cum jubentur bona agere, prætexunt. Hic ergo cavendum (α), ne id statim impossibile credas, quod difficile est, nec, nisi summa animi corporisque contentione, potest obtineri. Sufficiunt quomodo velis, & diligentiam adhibueris, vires ad ea persæpe, quæ putaveras, nulla ratione ad existentiam perduci posse. Est, ut hoc utar exemplo, aliquis, qui operam suam Theologiæ addixit. Hic ad linguam græcam hebræamque, quibus nostræ salutis oracula continentur, perdiscendam obligatus est. At quid ille? Memoriæ vigorem exolevisse, conqueritur, & quod ab ipso postulatur, fieri posse negat. Fraus autem hic subolet plerumque. Diligentia, & intensissimo studio opus erat, debebatque, continua exercitatione, memoriæ vis acui, & ingenii hebetioris tarditas expugnari. Idem usu venire solet, cum homines ad vitam pie Christique præceptis convenienter instituendam excitantur (β). Cave, ne impotentia agendi, quam tua culpa tibi contraxisti, tolli obligationem existimes. Adamus vires, sibi divinitus concessas, sceleratissime decoxerat, neque adeo, incisis quasi bene agendi nervis, Deo obsequium perfectum poterat præstare. At num ideo obligatione Deo perfectam obedientiam exhibendi solutus erat? Non magis profecto, quam prodigus decoctor, ad incitas redactus, æs alienum creditoribus solvendi obligatione liberatur, aut servus ebrius ab obligatione servitia domino præstandi immunis est.

VIII. Ex his manifestum est, ad ea non dari obligationem, quæ non sunt in potestate nostra, sed

ad

ad eas tantum actiones, quæ sunt ejusmodi, ut in potestate nostra sint, utrum eas suscipere velimus, nec ne. Cum enim ad impossibilia nemo obligetur (pos. VII.), consequens est, ut ad eas actiones nemo quoque obligari possit, quarum commissio, vel intermissio non est in potestate nostra, atque adeo obligatio ad eas tantum actiones se extendit, quæ sunt ejusmodi, ut sit in potestate nostra, utrum eas suscipere velimus, nec ne.

IX. Non datur, nec dari potest obligatio ad actiones naturales, sed tantum ad liberas. Cum enim actio naturalis sit illa, quæ non est in potestate nostra (§.6.); ad eas autem actiones, quæ non sunt in potestate nostra, nemo queat obligari (pos. VII.), intelligitur, ad actiones naturales nec dari, nec dari posse obligationem. Cum actio libera dicatur, quæ est in potestate nostra (§.6.), ad ea autem tantum obligari possimus, quæ sunt in potestate nostra (pos. VII.), intelligitur, non nisi ad actiones liberas dari obligationem.

EXEMPLUM. Perabsurdum foret, si quis alterum ad concoctionem stomachi intermittendam, aut ad cibum concoquendum obligare vellet. Sunt enim hæ actiones naturales, nec potestati arbitrioque nostro subjacent. At ad Deum colendum, ad damnum, alteri illatum, reparandum, ad calumnias evitandas homo potest obligari, quia hæc omnia sunt ejusmodi, ut pro lubitu ab homine possint suscipi & omitti.

§.24. *Necessitas moralis* dicitur, ubi oppositum moraliter impossibile est. *Moraliter* impossibile dicitur illud, quod quidem non in se contradictionem involvit, infert tamen repugnantiam, in hoc illove subjecto, ob intercedentes subjecti illius perfectiones morales (§.20. Metaph.)

SCHOL. Has notiones, in Metaphysicis jam evolutas, hic ideo adferimus, quia, quæ sequuntur de obligatione passiva, intelligi non possunt, nisi,

nisi, quid sit *necessitas moralis*, intellexeris. Exemplum, illustrationis gratia adferemus. Fac, Cajum philosophiæ præstantiam, dignitatem, & admirabilem usum penitius perspicere: Tum Cajus non poterit non repræsentationibus tot opportunitatum, in philosophia reperiendarum, commotus, & incitatus, Philosophiam amare & appetere. Amat ergo & appetit eam necessitate morali. Qui sic? Quamdiu enim Cajus utilitates pulchritudinemque philosophiæ sibi repræsentat, tamdiu oppositum, scilicet odium, & contemptio Philosophiæ, est impossibile quid. Non quidem in se contradictionem involvit, ut Cajus oderit contemnatque philosophiam, at infert tamen illud repugnantiam nunc in Cajo, ob intercedentes scilicet repræsentationes, quas format de philosophiæ usu, pulchritudine, præstantia, & dignitate.

I. Necessitas moralis locum habet tum, cum voluntas entis intelligentis motivis, sive repræsentationibus boni, vel mali ad agendum, vel non agendum commovetur.

SCHOL. Cum enim voluntas entis intelligentis motivis sive repræsentationibus boni, vel mali ad appetendum flectitur, tum non potest non sequi in voluntate appetitus; posito enim determinante, sive motivis, ponitur quoque determinatum, sive appetitio (§.46.), atque adeo τὸ *non appetere* non potest locum habere, ob intercedentes scilicet repræsentationes, quibus voluntas ad appetendum determinatur; τὸ *non appetere* ergo, positis ad appetendum motivis, est moraliter impossibile (§.230. pos.III.) E. appetitus, positis motivis, est moraliter necessarius.

E. necessitas moralis locum habet, tum, cum voluntas entis intelligentis motivis, sive repræsentationibus boni, vel mali ad agendum, vel non agendum commovetur.

NOT. Non igitur voluntas necessitate physica aut vi externa ad appetendum, vel aversandum cogitur,

tur, id quod anima, tanquam nobilissimo spiritu, esset prorsus indignum, sed necessitate morali, i. e. suavi voluntatis inclinatione, quæ efficitur boni, vel mali repræsentationibus; sive motivis. Hæc vero motiva, non sunt libertati inimica, neque eam tollunt. Conf. §. 268.. Metaphys.

II. Qui obligatur ad aliquid, vel agendum, vel omittendum, illi imponitur necessitas moralis, aliquid, vel agendi, vel omittendi.

SCHOL. Qui enim obligatur ad aliquid, vel agendum, vel omittendum, cum illius actionibus, vel committendis, vel omittendis connectuntur motiva (§.21.), sive, quod idem est, illius voluntas, vel ad appetendum, vel ad aversandum repræsentationibus boni. malive determinatur, flectitur, &. commovetur (§.230. Met.) Cum vero status ille, quo voluntas entis intelligentis repræsentationibus boni malive ad appetendum aversandumque commovetur, & determinatur, fit *status necessitatis moralis* (per def.), consequens est, ut illi, qui obligatur ad aliquid, vel agendum, vel omittendum, imponatur necessitas moralis, vel agendi, vel non agendi.

§.25. Status ergo, quo quis obligatus est, sive *obligatio passiva* est nihil aliud, quam necessitas moralis aliquid agendi, vel non agendi.

SCHOL. Ita obligationem complures definire memini, & in his eos etiam, qui Wolffianam obligationis definitionem, qua obligatio per connexionem motivorum, explicatur, exploserunt. Qui vero, si perpendissent, Wolffii definitionem esse fundamentum hujus, qua obligatio definitur per necessitatem moralem ad agendum, vel omittendum, tum profecto non adeo illam obligationis notionem, quæ motivorum connexione continetur, risissent. Tota controversia, quod facile vides, in logomachiam abit, cum Wolffius definiat obligationem activam, adversarii autem explicent obligationem passivam, quæ demum ex activa fluit.

Vides

Vides ergo, quomodo cum VVolffiana plurium definitiones, quas de obligatione suppeditarunt, possint conciliari. Quid? quod ipsa Jureconsultorum definitio, qua obligatio per *vinculum juris* explicatur, cum nostra facile consentiet. Vinculum enim, si de anima prædicatur, in sensu morali intelligi debet, non proprio. Per ipsa scilicet motiva, quæ animæ proponuntur, & cum actione connectuntur, ligatur vinciturque voluntas, tamquam per vinculum, ne vagis ducta cupiditatibus, longius evagetur, sed in hanc potius quam oppositam partem, se inclinet.

§. 25. Quicunque obligatur, aut per spem, aut per metum obligatur. Quicumque obligatur, ille ad agendum determinatur motivis, sive repræsentationibus boni, vel mali (§. 21.), quicunque ad agendum determinatur, vel boni, vel mali repræsentationibus, ille determinatur repræsentationibus, vel perfectionum, vel imperfectionum, quia notione τȣ boni continetur notio perfectionis, & notione mali notio imperfectionis (§. 226. Met.), quicunque determinatur ad agendum repræsentationibus perfectionum, vel imperfectionum, ille determinatur ad agendum voluptate, & tædio, quia voluptas oritur ex repræsentatione perfectionum, & tædium ex sensu imperfectionis (§. 219. Met.). Cum vero bonum, quo obligamur, & ad agendum determinamur, malumque sit futurum (per experientiam), & consequens est, ut obligaudus per voluptatem ex repræsentatione boni futuri, & per tædium ex repræsentatione mali futuri ad agendum determinetur. Vo luptas ex repræsentatione boni futuri dicitur *spes* (§. 551. Met.), & tædium ex repræsentatione mali futuri dicitur *metus* (§. 253. Met.). E. qui obligatur, aut per spem, aut per metum obligatur.

NOT. Vide, lector, quam facile manu quasi nos ducat nostra obligationis definitio ad notionem obligationis Thomasianam. Thomasium enim, scimus, obli-

obligationem posuisse in spe commodi, ex Actionibus bonis nostris oriundi, & in metu incommodi periculique, quod actiones malas consequatur. Vid. ejus Fundam. juris N. & G. L. I. c. 4. §. 61.

§. 27. Cum vero, quæ sit obligationis, generatim consideratæ, natura, & indoles, ex his perspiciamus facile; proximum est, ut varias obligationis formas sive species accuratius paullo contemplemur.

§. 28. Per intrinsecam actionum liberarum naturam obligamur, vel ad actiones bonas committendas, vel ad malas omittendas.

NOT. Cum enim cum liberis actionibus per intrinsecam earundem naturam motiva connectantur, vel bonas actiones appetendi, vel malas aversandi (§. 14.), motiva autem connectere cum alicujus actionibus, vel committendis, vel omittendis, sit nihil aliud quam *obligare aliquem* (§. 21.), consequens est, ut per intrinsecam actionum liberarum naturam obligemur, vel ad bonas actiones appetendas committendasque, vel ad malas omittendas.

§. 29. Atque hinc existit *obligatio naturalis*, quæ nihil est aliud, quam, cum nexus motivorum ex ipsa nostra natura actionumque potest intelligi.

SCHOL. Sic ad intemperantiam fugiendam, per intrinsecam ejus naturam essentiamque nostram obligamur, propterea quód cum ea, nexu naturali, copulantur motiva eam aversandi. Sic ad castitatem obligatione naturali sumus obligati, cum plurima sint motiva ad eam nos incitantia, quæ in ipsa latent castitatis natura essentiaque, vel mentis, vel corporis humani. Fac enim, te, repagulis pudoris officiique perruptis, in omne libidinis genus effundi, fac, corpus tuum voluptatum quasi vinculis constrictum detineri, quid efficietur inde aliud, quam ut succus, quo vita continetur, & conservatur, exhaustis viribus, exarescat, omnisque animi impetus ad rectiora, & bona, amisso velut aculeo, elanguescat. Taceo labes, & vulnera conscientiæ, taceo rei familiaris, & existimationis jacturam, inde oriun-

oriundam, cetera. En motiva, quibus unusquisque ad libidinum illecebras evitandas castitatemque consectandam obligatur. Quæ motiva, vides in in ipsa voluptatis fœdæ natura latitare.

§. 30. Obligatio naturalis est necessaria. Quia obligatio naturalis ejusmodi motiva connectit cum actionibus, vel suscipiendis, vel omittendis, quæ ab ipsa hominis rerumque essentia, & natura petuntur (§. 29.), sequitur, ut, posita hominis rerumque essentia, & natura, ponatur quoque obligatio naturalis. Atque adeo fieri non potest, quin, quamdiu homo hominis habet essentiam, tamdiu quoque obligatio naturalis locum habeat. Necessaria ergo est obligatio naturalis, quia hominis rerumque essentia, qua, tanquam fundamento, nititur, est necessaria (§. 28. pos. III. Metaphys.).

SCHOL. Hoc autem theorema, cave, putes, periculi quid continere; quia vox necessaria occurrit. Non fatalem hic brutamque necessitatem adstruimus, sed eam hic necessitatem intelligi volumus, quæ rationi est conveniens. Hæc scilicet nostri theorematis vis est, & sensus: *quamdiu homo hanc habet naturam, & essentiam, & quamdiu actiones nexu necessario per naturam suam has, nec alias consecutiones secum vehunt, tamdiu quoque obligatio naturalis locum habeat necesse est.* E. gr. quamdiu homo est homo, & quamdiu hoc habet corpus, & hanc habet animam, quamdiu item ebrietas funestos secum conjunctos habet eventus, ut scilicet corpus destruat, ut vires ingenii mentisque debilitet, cetera; tamdiu fieri non potest, quin per ipsam ebrietatis naturam, & nostræ mentis conditionem obligemur ad ebrietatem evitandam. Fac enim obligationem hanc non esse necessariam, tum potest esse aliter; tum fieri potest, ut ipsi funesta ebrietatis eventus sint motiva, quæ voluntatem ad ebrietatem appetendam flectant, & moveant, id, quod per ipsam voluntatis humanæ naturam est impossibile. Conf. Metaphys. §. 230.

SCHOL. Obligatio naturalis dicitur quoque *interna*, at, si ens aliquod, quod extra nos est, & a mente nostra diversum motiva connectit cum actionibus nostris, tum exsurgit inde obligatio externa, quæ *positiva* quoque vocatur. Cumque omne ens, quod extra nos reperitur, quodque a mente nostra diversum est, sit, vel *Deus*, vel *homo superior*, intelligitur, obligationem positivam recte dispesci in *divinam*, & *humanam*. Si ens, quod extra nos est, ita nos obligat ad actiones, ut, si fræna mordeamus, imperiumque detrectemus, pœnarum comminatione nos ad imperata facienda compellat, tum dicitur *obligatio perfecta*, e. g. perfecte obligamur ad damnum, alteri illatum, reparandum. At si ens illud, cujus imperium agnoscimus, sine coactione ad virtutem nos obligat, appellatur *obligatio imperfecta*, e. gr. ut alteri officia amoris, & humanitatis exhibeamus, ut benefactoris merita, & munificentiam grata mente prædicemus, ut in congressione familiari, morum civilitatem, & elegantiam iis, quibuscum versamur, comprobemus. Sunt enim hæc omnia ejusmodi, ut nemo ad ea a magistratu aut quocunque superiore cogi possit. Eleganter disseruit de obligatione b. KOEHLERUS in dissert. de obligatione morali Jenæ habita 1723.

CAPUT III.

De Lege naturæ.

§. 31.

DIstincte expositis iis, quæ ad obligationis naturam, & proprietates intelligendas spectant, nunc, quid sit *Lex*, quid *Lex naturæ*, facillimum erit intellectu.

§. 32. Per legem, generatim consideratam, nihil aliud intelligimus, quam regulam quandam, sive nor-

normam, ad quam actiones liberas instituere, & determinare obligamur.

SCHOL. *Regulam* vero hoc loco dicimus quamcunque propositionem, quæ, quid, vel faciendum, vel omittendum sit, dictitat, e. gr. Hæc propositio, *parentibus obedias*, est regula, quia, quid faciendum sit, præscribit, &, cum hæc regula cum obligandi virtute copulata sit, recte dicitur lex. Alii legem ita definiunt; *Lex est decretum superioris obligans inferiorem*.

§. 33. Quandoquidem a lege obligatio sejungi non potest (§. 32.), consequens est, ut a diversis obligationum fontibus diversæ legum species profluant, sitque adeo alia *lex divina*, *humana alia*, *alia naturalis*, *positiva* denique *alia*.

§. 34. Si ea quæ de *obligatione naturali* diximus §. 29. expenderis, facile intelliges, quod sit id, quo lex naturalis contineatur. *Lex* scilicet *naturæ* per hoc a ceteris legum speciebus internoscitur, quod ea obligandi vim suam ab ipsa rerum atque hominum natura habeat.

EXEMPL. Hæc propositio, *temperanter vive*, est lex naturalis. Ipsa enim temperantiæ corporisque tui, & animæ natura suppeditat motiva sive obligat te ad temperantiam colendam. Est enim temperantia ejusmodi, ut ad corpus conservandum viresque animi perficiendas perquam sit accommodata. Et nisi temperanter vixeris, mala, ex vita intemperanti oriunda, oppido senties velis, nolis.

§. 35. Si Deus fuerit obligationis auctor, *lex* dicitur *divina*; sed si homo aliquis obligat ad actiones liberas, hoc, & non alio modo instituendas, tum vero *lex* appellatur *humana*.

§. 36. Quæ de lege generatim spectata, itemque de lege naturæ ex definitionibus, modo allatis, efficiuntur enunciata, hæc fere sunt.

I. Nulla potest esse lex, nisi ei vis obligandi sit adjuncta.

II. Atque adeo cum omni lege id debet esse connexum, ut eorum animis, quibus lex proponitur, vel damna, ex actionibus malis oritura, vel bona opportunitatesque, ex bonis factis resultantes, subjiciantur. Eo enim continetur obligatio, ut aliorum motivis, vel ad bonum suscipiendum impellamur, vel a malo revocemur (§. 21.). Motivis autem impelluntur flectunturque alii, si bonum malumve animo sibi informarint (§. 230. Metaph.

III. Ex quo conficitur necessaria consecutione, legem non nisi eum posse obligare, cui innotuerit, fueritque promulgata.

IV. Quandoquidem legum diversitas ab obligationis pendet diversitate (§. 33.), consequens est, ut, si obligatio est perfecta (§. 39.), lex quoque vero nominis, & κατ' ἐξοχὴν sic dicta, adsit. Lex scilicet, stricte sic dicta, illa vocatur; ad quam observandam alii nos vi externa cogere possunt. Quare a nonnullis vocatur *lex cogens*, *sive necessitati:*. Cui opponas *consilium*, quod est norma agendi, ab altero mihi data, ad quam exequendam alter, qui normam dedit, me vi externa cogere nequit. Ex. grat. Si princeps, belli tempore, jusserit cives ad patriam defendendam arma capere, tum vi cogendi cives gaudet. Est hæc lex cogens. At si amicus multas mihi rationes aperuerit, quibus ad juris prudentiæ studium amplectendum inducere me allaboret, tum, licet aures ipsius monitis claudam, me ad parendum cogere nequit.

V. Dum lex naturæ vim obligandi ab ipsa actionum rerumque natura arcessat (§. 34.), per ipsam autem rerum actionumque naturam obligemur, vel ad actiones bonas committendas, vel ad malas evitandas (§. 28.), sequitur, ut lex naturæ hac contineatur propositione: *Fac ea, quæ bona sunt, &, quæ mala sunt, refuge, & omitte.* Est hæc quædam generalis formula, ad quam om-

nes

nes actiones liberæ sunt attemperandæ, diciturque ideo κατ' ἐξοχὴν *lex naturæ*, quia proxime ex obligatione naturali fluit. Poterat quoque dici PRIMA LEX NATURÆ, quia ceteræ propositiones, quæ specialius, quid faciendum omittendumque sit, indicant, huic quasi subjectæ sunt, ex eaque demonstrantur. E. gr. hæc enunciata: *temperanter vive, suum cuique tribue, damnum resarcias*, ex hac propositione, quæ fundamenti quasi loco substernitur, vim ac robur accipiunt.

VI. Ex quo patet, non male a quibusdam legem naturæ his quoque enunciari verbis. *Facienda sunt ea, quæ nos, nostrumque statum reddunt perfectiorem; fugienda contra, & omittenda sunt omnia illa, quæ nos nostrumque statum efficiunt imperfectiorem*. Bonum enim quid aliud est, quam id, quod nos nostrumque statum reddit perfectiorem (§. 226. Metaph.), & malum quid est, nisi id quod nos nostrumque statum reddit imperfectiorem? Sive ergo dicas: *fac bonum, & omitte malum*. Sive ita hanc propositionem proferas *fac ea, quæ te statumque tuum reddunt perfectiorem: omitte ea, quæ te statumque tuum reddunt imperfectiorem*, unum idemque, mutatis tantum verbis, dicis.

VII. Legis naturæ fundamentum est natura. Ex hac enim lex naturæ repetit vim obligandi. (§. 34.).

VIII. Lex naturæ per rationem nobis innotescit, quæ recte dicitur legis magistra. Cum enim lex naturæ bonum faciendum jubeat malumque vitandum præcipiat, (pos. VI.), consequens est, ut lex naturæ per id nobis innotescat, per quod cognoscimus, quid sit bonum malumve. Hoc autem ex eo cognoscimus, si mutationes, ex actionibus oriundas, nexumque adeo inter actionem, & ejus consecutiones perspicimus (§. 10.). Quod cum, nisi, adjutrice ratione, fieri non possit

 (§. 212.

(§. 212. Met.) , intelligitur , rationem legis naturæ magiſtram recte dici , per eamque unice innoteſcere nobis hanc propoſitionem : *Fac ea , quæ te tuumque ſtatum perficiunt , omitte ea , quæ te tuumque ſtatum reddunt imperfectiorem* .

NOT. Quandoquidem ergo ratio nos condocet quæ actiones ſint bonæ , quæ malæ , intelligis , cur nonnulli legem naturæ vocent *dictamen rationis* .

IX. Vides hinc, omnibus iis , qui rationem ducem , & rectricem ſequuntur , pro lege eſſe rationem, neque adeo ipſis eſſe neceſſariam peculiarem legem, quæ ad bonum ſuſcipiendum eos compellat.

X. Lex naturæ eſt immutabilis , & neceſſaria . Eſt enim obligatio naturalis neceſſaria , & immutabilis (§. 38.) . Lex ergo naturæ , quæ obligatione naturali nititur (§. 34.), itidem ſit neceſſaria, oportet, & ejuſmodi, ut immutari non poſſit.

XI. Lex naturæ eſt æterna. Eſt enim id omne æternum , quodcunque eſt neceſſarium , id , quod in Ontologia cumulatius a nobis fuit commonſtratum . Iſthæc theoremata plenius faciliuſque ut intelligas , pauca hæc addere viſum eſt . Fac, legem naturæ poſſe mutari , fac , eam non eſſe neceſſariam , tum hæc propoſitio emerget : *Fac ea, quæ mala ſunt, i. e. quæ te tuumque ſtatum reddunt imperfectiorem, & omitte ea, quæ bona ſunt*. Ita jubebitur voluntas humana , appetere malum, & averſari bonum . Quod vero quid aliud eſt, quam hominem ex homine tollere (§. 230. Met.) ? Quid ſi vero , inquies , Deo collubitum fuiſſet, ita creare hominem , ut malum appeteret, & bonum averſaretur? Ad hæc quid reſpondeam , certum mihi eſt . At cum verboſiorem mihi eſſe hic non liceat, ea repetas,

quæ

quæ, & supra de interna cujusque actionis, vel turpitudine, vel honestate, & in Ontologia de essentiarum necessitate uberius sumus commentati.

XII. Lex naturæ latissime patet, visque ejus obligandi ad omnes, qui demumcunque fuerint, homines pertinent, omnesque actiones liberæ, sine ulla vel temporis, vel loci exceptione per eam determinantur. Est enim lex naturæ cum ipsa hominis natura tam arcto connexa vinculo, ut, nisi natura humana sublata, tolli non possit. Quisquis ergo est homo, & quandiu homo est homo, non potest non ei esse subjectus.

SCHOL. Quod alii ita enunciant: *lex naturæ est universalis*, quia ad omnes homines pertinet, est *adæquata*, quia per eam omnes actiones liberæ conformantur diriguntur que. Suæ ergo inscitiæ temeritatisque pudeat atheos, si naturæ leges vel pervertere velint, vel ab earum obligatione cupiant immunes esse. Desinant homines esse, & tum demum legis naturalis vinculo se exsolutos esse, credant.

XIII. Ex his omnibus evidentissimum fit, omnes eos *naturæ vivere convenienter*, cui eam vivendi rationem ineant, ut legem naturæ servent. Is enim naturæ convenienter vivere dicitur, qui bonum appetit, malum aversatur. Postulat id voluntatis humanæ natura (§. 230. Metaphys.) Atqui vero lex naturæ quid aliud præcipit, quam ut bonum consecteris malumque fugias? (§. 36. pos. V.). Qui ergo legem naturæ servant, aut hi naturæ convenienter vivunt, aut nemo.

XIX. Deus est auctor legis naturalis. Cum enim, quicquid hac rerum universitate continetur, atque adeo ipsa quoque hominis natura ad DEUM auctorem referatur, id, quod in Theologia naturali demonstratum dedimus, patet, DEUM quoque obligationis, legisque illius, quæ,

quæ naturæ fundamentis constituta est, esse auctorem.

XV. Recte ergo lex naturalis dicitur divina. Cum enim ea lex dicatur divina, ubi obligationis auctor est Deus (§.35.) consequens est, ut lex naturalis sit divina.

XVI. Quid ex hoc conficitur? Hoc nimirum, illos omnes actiones ad divini Numinis voluntatem componere, qui legi naturali, atque adeo ipsi naturæ, & rationi convenienter vivunt. Hinc illud ortum: *vox naturæ est vox Dei*. Atque hæc vox Dei, cum ob constantissimam ejus sanctitatem, tum ob internam actionum turpitudinem, vel honestatem, semper eadem similisque sui manet, ita, ut Deus edicti de bono faciendo fugiendove malo in mentibus humanis altissime impressi, gratiam nunquam fecerit, aut facere possit, (*dispensare* hoc vocant alii). Quod contra nonnunquam fit in legibus positivis, quæ obligandi vim non a natura actionum hominumque arcessunt, sed a libera voluntate, & arbitrio legislatoris.

SCHOL. Unum restat, quod iis hic dictum velim, cum enunciatum hoc, *fac ea, quæ te perficiunt*, audiunt, ita hæc accipiunt verba, ut non nisi utilitatis propriæ studium commendari opinentur. Eas, inquiunt, cum lege tua naturali, quæ ad commodum proprium referri vult omnia, ad aliorum utilitatem gloriamque divini Numinis nihil. At hi, si infra a nobis demonstratum legerint, nullius, quisquis hic, & cujus fuerit, statum posse perfectiorem reddi, nisi Deum colat, nisi gloriæ ejus amplificandæ intentus sit, nisi denique aliorum, cum quibus vivit in communitate, rationibus consultum cupiat, facile, si ingenui sint, intelligent, quam turpiter errarint. Omnia enim officia, quæ, & Deo, & aliis debes, his verbis, *fac ea, quæ te perficiunt*, continetur, id

id quod ex iis, quæ deinceps dicemus, lucide apparebit.

PARS IV.

De Pœnis, & Præmiis.

§. 37.

Cum, quæ de legibus, ſpeciatimque lege naturali, obſervari merentur, adtulerimus, conſequens eſt, ut de pœnis, & præmiis commentemur. Ita enim fieri ſolet, ut, qui legi morigerantur, ſe bonis quibuſdam exhilarari ſentiant, & qui eam migrant, affligantur malis, & vel fortunæ, vel honoris, vel opum, vel internæ tranquillitatis jacturam experiantur. Illud malum, quod legislator actionibus turpibus adjungit, ideo ut eæ omittantur, dicitur *pœna*. Sed bonum illud, quod a legislatore cum actione honeſta copulatur, ut ad eam perpetrandam animus eo acrius commoveatur, inciteturque, dicimus *præmium*.

SCHOL. GROTIUS pœnam ita definit: *Eſt malum paſſionis ob malum actionis*. E. gr. Si miles, qui vel furtum commiſit, vel ſine commeatu ſigna deſeruit, virgis loriſque cæditur, malum perpetitur, ideoque ideo, ut a turpibus his actionibus in poſterum abſterreatur. Malum hoc, quod ipſius corpori infligitur, & ex mala actione ortum eſt, dicitur *pœna*.

§. 38. Sunt quædam mala, quæ ex actionibus malis neceſſitate naturali conſequuntur, evitarique nullo modo poſſunt (§. 10.), quæ dicuntur *pœnæ naturales*. Quæ autem bona ex actionibus honeſtis, neceſſaria conſecutione oriuntur, ea vero *præmia naturalia* appellari ſolent. Quibus recte opponas eas, vel pœnas, vel præmia, quæ *poſitiva* nominantur, & ab arbitrio legislatoris dependent.

EXEM-

EXEMPLUM. Ἀσωτία, quæ monitore PAULO, necessitate quadam naturali, ex vinolentia, vitaque libidinose & intemperanter acta, consequitur, est pœna naturalis intemperantiæ. At liquida illa serenaque mentis voluptas, quæ ex virtutis studio non potest non oriri, est præmium naturale.

§. 39. Ex definitionibus his distinctius intelliges has positiones.

I. Omnes actiones per se bonas honestasque nexu indissolubili sequentur præmia naturalia: & omnes actiones per se malæ sunt ejusmodi, ut ab iis pœnæ naturales sejungi non possint.

NOT. Quod intelliges plenius, si, quæ de actionibus, per se bonis malisque, supra diximus repetieris. Quis enim, ut hoc utar, ab ebrietate crapulam cruditatesque stomachi divellet? Quotusquisque est, qui possit hæc naturæ cohærentia, mala, libidinosam scilicet vitam, & effœtum corpus angoresque conscientiæ a se invicem disjungere? Contra, quis potest vinculum illud naturale, quo virtus mentisque tranquillitas continetur, dissolvere?

II. Omnes pœnæ naturales sunt pœnæ divinæ; omniaque præmia, ex actionibus honestis nexu naturali oriunda, itidem ad Deum auctorem sunt referenda. De quo tanto minus dubitaveris, quanto exploratius habes & naturam mentis corporisque humani, & universum rerum omnium nexum a DEO dependere. Quis e. gr. corpus ita coagmentavit, ut vires ejus luxu, torpore ac libidinibus non possint non languescere, debilitari, consumi? Quis mentem ita effinxit, ut ea, virtutum culturæ si fuerit intenta, necessario quodam incredibilique lætitiæ sensu expleatur? contra, vitiorum sordibus immersa, angoribus & scelerum conscientia, tanquam furiarum tædis, agitetur, crucietur? Nonne Deus?

III. Hunc autem pœnarum præmiorumque natura-

turalium usum esse voluit Numen, rebus humanis propitium, ut homo iis obligetur, vel ad actiones turpes evitandas, vel ad bonas honestasque committendas. Connexuit enim & pœnas & præmia naturalia cum actionibus malis bonisve, tanquam motiva & incitamenta, quæ voluntatem, ad bonum committendum inclinent, & impellant, vel eam a malo revocent. Quo ipso vera obligationis notio continetur (§. 21.).

EXEMPLUM. Si is, qui ex ebrietate languorem corporis membrorumque debilitatem, & mentis angores sentit, in rationem sufficientem penitus inquirere velit, cur & corpus, & animus tantis affligetur tortoribus, nonne his quasi monitoribus ad vitam cautius instituendam se incitari sentiet? Nonne per gaudium, quod ex recte factorum conscientia oritur, stimulos quasi subdi sibi animadvertet, quibus animus ad majora excellentioraque in dies facta suscipienda concitetur?

SCHOL. Vide, quod, tanquam in transcursu, monitum velim, quam provida sit utilitatum humanarum consultrix natura! Vide, quam egregie soliciteque DEUS generis humani rationibus prospexerit! Quam multi ne perspecturi quidem forent quid bonum malumve esset nisi Deus actionibus turpibus adjunxisset quasdam calamitates, & incommoda? Quam multi, quadam mentis effrenatione, cæcoque impetu, in pessima quæque prolapsuri essent, nisi pœnas naturales extimescerent, quibus tanquam frenis, a turpitudine mentem humanam retinendam putavit DEUS? Quam multi in virtutis cultura languescerent, nisi innumeris illis opportunitatibus, quas, nexu necessario, adfert virtus, internaque mentis tranquillitate, actionum bonarum comite, ad præclariora ex stimularentur?

SCHOL. Præter naturales actionum humanarum consequutiones, dubium non est, quin fortunæ, quos vocant, casus, vel secundi, vel adversi pro

præ-

præmiis pœnisve divinis haberi queant. DEUS scilicet, qui ex omni æternitate, hunc mundum perfectissima intelligentia complexus est, causasque rerum, prout altera ex altera nexa est, consecutionesque etiam nunc perlustrat, admirabilem causarum effectorumque ex his causis, tanquam seminibus, nascentium ordinem, ordinesque leges sanxit, legibusque his convenienter mundum administrat: Ex quo causarum effectorumque ordine, naturali colligatione, conserto contextoque, exsurgit notio *fortunæ*; quam recte dixeris eam causarum effectorumque seriem, & continuationem, quæ quia mirabilibus est implicita nexibus a nemine hominum potest plene perspici, & quia sapientissime, & providentissime est devincta, nec immutari potest in ea quicquam; nec tolli. Hos casus fortuitos ita disposuit DEUS; ut ii persæpe, qui legi morigerantur, fortuna secunda utantur: contra illi; qui legum repagula perrumpunt infortuniis affligentur, negata fortuna; vel prospera, vel adversa merito quodam suo in numerum divinarum pœnarum, & præmiorum referatur. Num pœnæ naturales recte dicantur pœnæ, de eo inter eruditos disputatio est orta, quæ concertatio, de verbo *pœna* suscepta, recte ad λογομαχίας pertinere existimatur.

CAPUT X.

De virtute, & vitio, hominisque felicitate.

§. 40.

Ut, quid sit *virtus*, intelligi queat, ad id, vel maxime, animum advertat, velim, ut *actiones*, ad naturæ legem conformatas, distinguas ab *habitu* actiones legi naturali convenienter instituendi. Neque enim is virtute præditus dici exi-

existimarique potest, qui alteram alteramve actionem ad legis præscriptum componit. Sed virtus requirit rectum animi habitum, constantemque & convenientem animi affectionem, perpetuumque studium legis imperata faciendi. *Virtus* enim est habitus actiones suas legi naturæ convenienter instituendi. *Vitium* vero, vel potius *vitiositas* est habitus legem migrandi, sive actiones suas legi naturali minus convenienter instituendi.

§. 41. Quæ his definitionibus continentur enunciata, paucis habeto;

I. Non quæcunque externa actionum convenientia cum lege pro virtute haberi debet; Virtus enim internam quoque mentis habilitatem studiumque recte agendi postulat.

II. Cave ergo, honestatem externam, quæ in externa convenientia actionum cum lege posita est, cum virtute confundas.

III. Virtus æque, ac vitium; usu continentique exercitatione acquiruntur. Habilitas enim, sive firma agendi facilitas non nisi continuo exercitio, acquiritur.

IV. Qui virtute præditus est, eas actiones suscipit, quæ statum suum perficiunt. Est enim virtus habitus legi naturæ actiones convenienter instituendi (§. 40.) Qui vero ad legem naturæ facta sua componit, is ea suscipit, quæ statum suum perficiunt (§. 36. pos. V.)

NOT. Poteras ergo virtutem sic quoque definire: *Virtus est perpetua, & constans voluntas, se statumque suum perficiendi.* Item: *Virtus est habitus voluntati divinæ convenienter actiones suas instituendi:* Est enim lex naturæ, lex divina (§.36. pos. XV.)

V. Qui virtuti deditus est, actiones suas legi naturæ lubenter ac libere attemperat. Est enim virtus constans, & perpetua voluntas recte agendi, &, qui ejus studiosus est, gaudet felicitate aliqua legi obediendi. Omnis ergo hic externa coa-

coactio, quæ animum ad bonum impellat, abest, sed mens, virtuti dedita, naturali honestarum actionum bonitate allicitur, suaviterque inclinatur ad bonum committendum.

VI. Qui ergo ad malas actiones omittendas metu pœnæ compelluntur, non possunt virtute præditi esse.

VII. Virtutem sibi ipsam præmium esse, ex his intelligitur. Id enim efficit virtus, ut legi convenienter agamus (§.40.); atque adeo ut, nos nostrumque statum reddamus perfectiorem (§. 36. pos. V.) Quia vero ea, quæ nos nostrumque statum reddunt perfectiorem, bona sunt (§. 230. Met.): Bona autem, ex actionibus, quas suscepimus, resultantia sunt præmia (§.38.), virtus præmia nobis largitur; sive sibi ipsa est præmium. Hic explicanda quoque est *imbecillitas moralis*, quæ est, cum quis naturali quadam impotentia impeditur, quo minus legem naturalem observet; *impotentiam* vero *naturalem* tum demum locum habere dicimus, cum ea corrigi aut tolli viribus nostris non potest.

NOT. Ita infirmitati naturali tribuere consuevimus, cum quis ob ignorantiam quampiam, quæ vitari non potuit, officia non observat. E. gr. si homines inde a teneris unguiculis inter feras educati, cultum Dei omittunt. At si ignorantia recti honestique fuerit ejusmodi, ut potuerit evitari, tum falso infirmitatis naturalis integumento male facta velari excusarique, oppido patet. Vid. CARPZOVII Disp. de gradibus virtut.

§. 61. Cum in eo, ut quis vitam ad legem naturæ componat, magna vis magnumque momentum positum sit ad perficiendam, & mentis, & corporis conditionem (§. 36. pos. V.), manifestum est, non posse non ejus animum, qui lege naturæ observat, jucundissimo voluptatis sensu expleri, propterea quod voluptas a perfectionum nostrarum amplificatione separari nequit (§.219. Met.) Hæc

enim

enim animi lætitia sive voluptas, quam legis naturæ custodia partu quasi excludit, quæque virtutis fulturis nititur, efficit id, quod felicitatem dicere consuevimus. Est enim *felicitas* nihil aliud, quam status durabilis gaudii.

SCHOL. Quid per *durabile gaudium* hic intelligi velimus, copiosius explicavimus in Metaphys. (§. 220. pos. V.) Si quis ea, quæ ibi adtulimus, intelligit, non mirabitur nos felicitatem in durabilis gaudii statu ponere. Sed si qui tamen fuerint, quibus hæc felicitatis notio minus probetur, eos vero rogatos volo, ut hæc cum animo paullisper reputent, quæ, illustrationis causa, adponam. Felicitatem humanam aut efficit dolor & ægritudo, aut gaudium. Illud non facile quispiam dixerit. Relinquitur ergo, ut felicitatem in statu gaudii consistere, affirmes. Quale autem hic vis gaudium? Num fugax, num breve, & caducum, num tale denique putas, quale hominum libidinosorum, ebriosorumque esse solet, qui, quamdiu in lustris, & helluationibus vivunt, tamdiu immoderatiori efferuntur gaudio, aut paulo post ex insana illa voluptate innumeras pœnitendi dolendique causas enasci vident. Ejusmodi lætitia, vel umbra potius lætitiæ, tantum abest, ut gignat felicitatem, ut potius miseros efficiat infelicissimosque omnes eos, qui voluptatibus serviunt. Restat ergo, ut, nisi quæ cum perpetuo constantique conjuncta sit gaudio, felicitas nulla esse queat.

SCHOL. CICERO definit felicitatem per cumulatam bonorum complexionem, secretis malis omnibus, Lib. V. Quæst. Tusc. Alii ita: *Felicitas* est fruitio boni. Qui quidem nostram definitionem aliis verbis enunciant.

§. 43. *Infelicitas* est status perdurantis tædii.

NOT. Tædium, quod cito transit, quodque sæpius voluptatis perpetuitate pensatur, non est infelicitas nominandum.

§. 44. De felicitate obſerves has poſitiones,

I. Qui ſtatum ſuum quotidie reddit perfectiorem, non poteſt non felicitate potiri. Qui enim ſtatum ſuum reddit perfectiorem, non poteſt non voluptatem mentis lætitiamque promovere,) quia a perfectionibus earumque ſenſu voluptas ſejungi non poteſt (§. 216. Metaph.), &, quæ inde oritur voluptas, non poteſt degenerare in tædium, (quia cauſa tædii abeſt; addit enim perfectiones perfectionibus). Patet ergo, eum, qui ſtatum ſuum perfectiorem quotidie reddit, non poſſe non felicitate potiri.

II. Qui legem naturalem obſervat, is felicitatem conſequitur. Cum enim is, qui legem naturalem obſervat, ſtatum ſuum perfectiorem reddat (§. 36. poſ. V.), conſequens eſt, ut idem felicitatem conſequatur.

III. Qui virtutem colit, is felicitatem adipiſcatur neceſſe eſt. Cum enim, qui legem naturalem obſervat, felicitate potiatur (poſ. II), virtutis autem proprietas hæc prima ſit, ut legem naturalem cuſtodiat (§. 40.); intelligitur, virtute & gigni & conſervari felicitatem.

VI. Omne ergo vitium felicitatis eſſe impedimentum, & miſeriæ infelicitatiſque cauſam, ex his apparet.

V. Qui rationi, & voluntati divinæ convenienter vivit, is fit felicitatis particeps. Quia enim is, qui legi naturæ obſequitur, felix fit (poſ. II.): lex autem naturæ eſt ipſa ratio, & lex divina (§. 36. poſ. XV., patet, qui rationi, & voluntati divinæ obſequitur, eum non poſſe non felicem evadere

VI. Summum bonum (philoſophicum), & felicitas arcto vinculo continentur, neque a ſe invicem divelli poſſunt. Si quis eam vivendi rationem inierit, ut perfectiorem ſe in dies reddat, & in perfectionibus magis, magiſque creſcat longiuſque progrediatur, tum eum hoc bono ma-

jus

jus quoddam excellentiusque, in hac vita, per vires rationis consequi posse negamus, atque adeo ei tribuimus SUMMUM BONUM. Jam vero cum is status, quo quis in dies se perfectiorem reddit, a felicitate sejungi nequeat (pos. I.), palam est, summum bonum & felicitatem arctissimo vinculo contineri.

SCHOL. DE summo bono, quod VVOLFIUS in *progressu non impedito ad majores in dies perfectiones ponit*, omni tempore philosophi disputarunt, at, ut fit, de verbis magis quam de re ipsa concertationes susceperunt. Summum malum vocat idem VVOLFIUS *non impeditum progressum ad majores in dies imperfectiones*.

CAPUT VI.

De Conscientia.

§. 45.

SI quis vitam ad naturæ legem componere, atque adeo vera perfrui felicitate cupit (§. 44. pos. II), tum singulas, quas suscipit omittitque, actiones accuratius examinet, oportet, num legi sint consentaneæ, nec ne. Quod fieri non potest, nisi adjutrice ratione, quia, quid honestum, quid turpe, perspicimus, judicamusque adeo, num actio committenda sit an omittenda. Judicium hoc de actionum honestate ac turpitudine appellatur *conscientia*.

EXEMPL. Si quis, artibus veteratoriis, incautiores argento emunxerit, aut fraude scelestaque malitia animos amicorum dissociaverit, contuberniumque everterit, is, si judicat, num recte fecerit, an secus, vim conscientiæ in se persentiscit. Scrupulosius paullo minutatimque VVOLFIUS in omnes conscientiæ formas & species inquisivit,

quarum præcipuas pro instituti ratione adducemus.

§. 46. Si judicamus prius, quam actio patrata fuerit, num illa suscipienda sit, aut omittenda, tum judicium hoc vocamus *conscientiam antecedentem*, idem vero post actionem patratam appellamus *conscientiam consequentem*.

NOT. Si ante, quam quidpiam suscipimus, de eo tantum judicamus, num actio suscipienda *bona* sit vel *mala*, tum vero appellatur *conscientia theoretica*. At si de eo disquisitionem instituimus, num actio *patranda* sit, aut *omittenda*, tum conscientia vocatur *practica*.

§. 47. Si judicium, quod fers de actionis suscipiendæ vel susceptæ honestate aut turpitudine, verum fuerit, conscientia dicitur *vera* vel *recta*; *falsa* autem est vel *erronea*, si judicium fuerit falsum. Si dubitas, num actio bona sit aut mala, conscientia vocatur *dubia*. Ratio autem illa, quæ efficit ut ambigas, honestumne sit, an turpe factum, dicitur *scrupulus conscientiæ*.

EXEMP. Has notiones qui distincte intelligere cupit, ea repetat, quæ de judicio vero falsove, itemque de dubitatione in logica attulimus. Ad illustrandas has definitiones accommodata videntur sequentia exempla. Si quis jusjurandum servandum putat, ut REGULUS apud CICERONEM, si quis item, quamvis omnes homines celare possit, nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum, censeat, conscientiam veram sive rectam ei tribuimus. At si quis, ut Pythius ille, qui argentariam faciebat Syracusis, alterum, utilitatis suæ causa, fallere doloque deludere, non modo non nefas, sed honestum quoque & ingenio suo duxerit dignum: Si quis, qui solus, quam cum altero, regnare mavult, specie utilitatis commotus, fratrem interimi jure posse existimaverit, ut ROMULUS, in eo non minus falsam erroneamque conscientiam de-

deprehehendis, quam in illo, qui aliorum spoliis facultates suas auctus, veneno, idque sine scelere, perfici posse, opinatur, ut veri heredes moveantur, ut in eorum locum succedat. Si patriam prodere conatus fuerit pater, rescieritque id scelus filius, dubitet autem, judicandumque hoc sit magistratibus, an silendum, tum conscientia filii est dubia. Si quis PAULI Epistolam, ad Corinthios missam, legerit; sapientiamque humanam invenerit appellari μωρίαν, & ipsos philosophos a felicitatis æternæ aditu fere excludi viderit, tum verba Paullina ipsi scrupulum injiciunt, quo inquietatus ambigere incipit, rectene, & sine salutis dispendio philosophiæ quis operam dare possit. Verba ergo PAULI sunt scrupuli conscientiæ, qui animum æque pungunt ac vellicant, ac solet scrupulus, sive lapillus, qui, cum inciderit in calceum, pedem misere adfligit pressusque sollicitudinem, & angorem creat: cujus solutionem ex Augustino petere, oportet.

§. 48. Cum judicium verum vel *certo*, vel *probabiliter* verum esse, logica doceat (§. 156.) intelligitur, conscientiam veram vel *certam* esse, vel *probabilem*.

EXEMPLUM. Si quis, demonstrationibus fultus, certo norit, tollendum esse in rebus contrahendis omne mendacium, si quis de eo convictus fuerit, dedecere virum bonum, hæreditates malitiosis blanditiis officiorum quærere, tum conscientia ejus *certa* est. At si vir bonus (quem casum adducit CICERO LIB. III. de Offic. cap. 12.), Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia ac fame, summaque annonæ caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse navesque in cursu, frumento onustas, petentes Rhodum, viderit, dicturusque sit in Rhodiis, an silentio suum quam plurimi vendíturus.

Pro silentio militare videri poterant hæ rationes & περιστάσεις.

(1) Sine insidiis ago, inquit mercator, nec vitia in frumento sunt, quæ jure civili dicere me oporteat.

(2) Qui vendit sua, vult omnia quam optime vendere.

(3) Adduxi, sic pergit mercator, exposui; vendo meum non pluris quam ceteri: fortasse etiam minoris, cum major est copia.

(4) Cui fit injuria? non extorqueo emtoribus pecuniam, nec merces meas ipsis obtrudo, cetera.

NOT. Ex his circumstantiis conficit probabiliter hanc conclusionem: *ergo licitum est, nec nefas, de navibus Rhodum petentibus tacere.*

§. 49. Si quis rationem ducem secutus, ejusmodi de actionibus, vel susceptis, vel suscipiendis tulerit judicium, quod distincta nititur actionis cognitione, tum conscientia dicitur *libera*. Sed si quis affectuum impetu, tamquam turbine, abreptus judicaverit, ita ut sensus, fallaces illos pessimosque consultores, potius sequatur, quam rationem, *serva* tunc vocari consuevit conscientia.

NOT. Si quis daret hanc vim CRASSO, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui revera non esset hæres, in foro saltaret, præ gaudio scilicet, quippe, qui, sensuum illecebris avaritiaque impulsus, honestum opibus postponeret, conscientiam servam secutus. Vir autem justus & bonus nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet, conscientia libera duce, & norma usus.

§. 50. Cum conscientia consequens consentit cum antecedenti, tum conscientia dicitur *nos excusare*, at si dissensio adfuerit antecedentis consequentisque conscientiæ, *accusat nos conscientia*.

EXEMPLUM. Judas antequam Jesum prodebat, merceduIam speratam putabat bonam utilemve, quin immo pluris eam æstumabat, quam gratiam amoremve Servatoris sui. At post quam turpem hanc

hanc actionem susceperat, tristissimo pœnitentiæ sensu excruciabatur, proditionemque & pecuniam acceptam existumabat turpem, malam, noxiam & detestabilem. Vide conscientiæ antecedentis, & consequentis dissensum, quo conscientiæ accusatio continetur! Cum CICERO, globo Catilinariæ conjurationis disjecto, & Catilinam ipsum, & ejus satellites administrosque foras projecisset, ejusmodi quid se suscepisse judicabat, quod reipublicæ foret apprime salutare. Acto in exilium Catilina quamvis se innumeris invidiæ calumniæque telis propositum videret, perstabat tamen in sententia, seque reipublicæ conservatorem fuisse sentiebat. Quo ipso conscientia Tullium excusabat, de quo vid. Orat. III. Cat. c. 12.

§. 51. *Morsus conscientiæ* est tædium illud, quod ex accusatione conscientiæ, sive ex conscientiæ antecedentis, & consequentis dissensione oritur.

SCHOL. NERO, qui matris cædem bonam adeoque patrandam putabat, atrocissimo hoc scelere admisso, aliter sentiebat, factumque detestabatur. Ex quo judicii, vel conscientiæ antecedentis, & consequentis dissidio mentis cooriebantur turbæ, quas ita subjicit legentium oculis SVETONIUS: *sceleris conscientiam, quamquam & militum, & senatus populique gratulationibus confirmaretur, aut statim, aut postea nunquam ferre potuit, sæpe confessus, exagitari se materna specie, verberibus Furiarum, at tædis ardentibus.*

SCHOL. Eleganter quoque SALLUSTIUS morsus conscientiæ, quibus Jugurthæ animus vulnerabatur, hunc in modum descripsit: *Neque post id locorum Jugurthæ dies aut nox ulla quieta fuit, neque loco; neque mortali cuiquam aut tempori satis credere, cives hostesque juxta metuere: circum spectare omnia, & omni strepitu pavescere: alio atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere: interdum somnum excitur, arreptis armis tumul-*

tum facere? ita formidine, quasi vecordia exagitari. Bell. Jugurth. c. 72.

§. 52. Qui diuturno peccandi usu, & exercitatione ita induruit, ut ad id, quod agit, non amplius advertat animum, nec disquirat adeo, num factum, quod committit, turpe sit, an honestum, sed sequatur, quo effrenata ipsum cupiditas rapit, ejus *conscientia* dicitur *dormire*, ut ita *somnus conscientiæ* nihil aliud sit, quam is mentis humanæ status, ubi de eo ne quidem cogitat, utrum actiones, quas homo suscipit, sint legi naturæ, sive divinæ convenientes, nec ne.

SCHOL. VVOLFIUS ita, *somnus conscientiæ appellatur absentia conscientiæ antecedentis, & consequentis*. Philosoph. practic. universal. §. 499. E. gr. si quis, in omne vitiorum libidinumque genus effusus solutusque, ita jam luxum omnesque voluptates consuetas habet, ut scortari, comessari otiarique ipsi, quia omnem ætatem in lascivia, socordia, & deliciis egit, jam ex consuetudiee in naturam verterit, tum actionum suarum turpitudinem pensitare non solet. Quod ipsum documento est, dormitare conscientiam. Accidit idem conscientiæ somno sopitis, quod ebriis evenire solet, quos scimus, de mente dejectos, & ipsis adeo sensibus orbatos, alterum ab altero vix internoscere, & nihil eorum, quæ egerunt, nosse.

§. 53. Si quis, cum dormitaverit conscientia, in actiones præteritas inquirit, & transacta perpendit, tum dicitur *conscientia evigilare*.

EXEMPLUM. Fratres Josephi, omnium rerum penuria laborantes, inediaque fere confecti, injuriæ, Josepho olim illatæ, memoria perculsi, graviter se peccasse sentiebant. Mire conscientiæ dormientis evigilantisque notionem illustrat exemplum Alexandri M. qui, impotens animi, sensibus mero victis, Cliti latus hasta transfixit, parum, quamdiu ebrietas noctem quasi menti offuderat, facti turpitudinem

nem perpendens. (*En imaginem conscientiæ dormientis!*) At idem ebrietate discussa, magnitudinem facinoris sera æstimatione perspexit, scelusque, ad quod currebat præceps, sedente impetu, veris mox pretiis æstimavit. CURT. L. VIII. c. 2.

§. 54. Qui nullum ex actione patrata tædium sentit, quamvis factum accuratiori examini subjiciat, *perfrui* is dicitur *conscientia tranquilla*. Ægritudo autem & dolor, actionem patratam sequens, turbidam & irrequietam conscientiam efficit.

§. 55. Qui fruitur conscientia libera, i. e. qui sequitur semper in agendo rationem ducem, nec ad malum, quod dissuadet ratio, perpetrandum se induci patitur; is *religiosus* dicitur, at, qui affectuum ablatus impetu, id suscipit, quod ratio pensitatis omnibus facti momentis, turpe esse dictitat, idque omittit, quod ratio bonum honestumque & suscipiendum esse perspicit, *nullius* homo *conscientiæ* appellatur. Si quis de eo sollicitus est, ut recta gaudeat certaque conscientia, dicitur *conscientiam custodire*.

EXEMPLUM. Regulum in retinenda fide officioque religiosum fuisse, testatur ipsius constantia, qua jusjurandum, Carthaginensibus præstitum, servandum existimabat, nullo modo, nullis opportunitatibus, nec ipso mortis crudelissimæ subeundæ metu a sententia sua dimovendus. Rationem sequebatur, qua magistra, persancte fidem servandam noverat, omniaque, quæ sensibus lenocinari videbantur, excelso invictoque animo spernebat. At nullius erat conscientiæ Cæsar, qui, teste CICERONE, omnia jura divina, & humana pervertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Libidini & dominatui, quam rationi & reipublicæ, magis serviebat. Vid. CIC. de Offic. L. I. c. IX. Pari modo perfuga ille, qui, si præmium sibi propositum esset, Pyrrhum veneno se necaturum pollicebatur, nullius se conscientiæ esse testabatur, de quo CIC. L. III. Off. c. 22.

§. 56.

§. 36. Variis conſcientiæ formis expoſitis, evolutiſque diſtinctius, quæ huc pertinent, notionibus, perfaciles nunc erunt intellectu poſitiones, definitionibus allatis ſuperſtructæ.

I. Ubi eſt nulla legis naturalis cognitio, ibi non poteſt locum habere conſcientia. *Ubi* nullum judicium de actionum honeſtate, vel turpitudine locum habet, *ibi* non locus eſt conſcientiæ (§. 45.). Ubi nulla legis naturalis cognitio reperitur, ibi non poteſt eſſe judicium de actionum, vel honeſtate, vel turpitudine. Omnis enim actionum honeſtas & turpitudo ad legem naturalem exigitur, cui, quidquid conſentaneum eſt, bonum honeſtumque dici ſolet; malum contra, & turpe, quod eidem eſt contrarium (§. 36. poſ. 6.).

SCHOL. Alii ita: Conſcientia eſt applicatio legis ad facta propria (§. 45.): lex quomodo ad facta applicabitur, niſi eandem cognoſcas? Conſcientia ergo, fieri non poteſt, ut locum habeat ſine legis cognitione.

II. Sine ratione nulla poteſt eſſe conſcientia: Cum enim lex naturæ per rationem nobis innoteſcat (§. 36. poſ. VIII.), ſine legis autem naturæ cognitione non locum habere poſſit conſcientia (poſ. I.), manifeſtum eſt, nullam eſſe poſſe ſine ratione conſcientiam.

III. In bruta ergo animantia non cadit conſcientia. Bruta enim deſtituuntur ratione (§. 379. poſ. II. Met.), quæ ſi abeſt, non locum habet conſcientia.

IV. Fieri poteſt, ut quis agat contra conſcientiam, ſi ſcilicet judicium mutat de actionum honeſtate, vel turpitudine. Si enim, quod quis bonum judicabat olim, nunc idem, accedentibus momentis quibuſdam, antea non cognitis malum putat, & contra, manifeſtum eſt, tum animum, qui ferebatur antea in bonum, nunc averſari illud, & contra, mutata enim boni malive cognitione, mutetur appetitus averſatioque (§. 230. Met.).

Quis ergo neget, hominem id omittere posse, quod antea suscipiendum putabat, & id suscipere, quod antea omitti debere opinabatur?

NOT. Sunt autem multa, quæ efficiunt, ut mutemus judicium de eo, quod bonum malumve est. Nonnunquam in re ipsa circumstantias quasdam succedente tempore, detegimus, quæ efficiunt, ut quidpiam, quod bonum antea existimabamus, malum, detectis his περιστάσεσιν, ducamus.

EXEMPL. Obedientiam, parentibus præstandam, judicas, bonum quid esse. At si pater jusserit, te furari, aut patriam prodere, tum, quam antea patri præstandam esse putabas, obsequentiam, jam malum quid esse existimas. Maxime vero sensus, & imaginatio, quique ex his oriuntur, effectus turbulentiores, judicium mentis humanæ de bono malove immutare consueverunt. Unde usu venit, ut plerique homines, quod, duce ratione, turpe agnoscebant, id, sensuum, & perturbationum animi impetu, tanquam turbine, abrepti, agant. Complures, voluptatum illecebris se perdi, & summam inesse libidinibus turpitudinem, non ignorant, sed certo sciunt, idemque alios persæpe docent. At, sensuum illecti lenociniis, si ita ferat occasio, id agunt, quod damnarunt, neque, quam, tanquam venenum, fugiendam suadebant aliis, voluptatem devitant, sed ei fœdissime serviunt. Videantur ea, quæ de pugna appetitus rationalis, & sensitivi dedimus in psychologia §. 298.

V. Quamdiu rationem ducem sequimur, sive, ad conscientiæ liberæ decretum actiones suscipimus (§. 49.), tamdiu, singulis momentis accurate expensis, fieri non potest, ut contra conscientiam agamus. Quamdiu enim quis, rationem magistram, sive liberam conscientiam secutus, bonum malumve distincte cognoscit, omniaque actionum momenta accuratius expendit, tamdiu fieri non potest, ut voluntas, vel appetat id, quod mens distincte

co-

hibet, peccat, idque non ideo, quia cultum non præstat idolis, sed propterea, quia id, quod bonum putat, omittit negligitque. Indicat enim id, & levitatem, & malitiam mentis. Dionysius, Syracusis genitus, si, quod propius fidem est, idola pro veris Diis habuit, egit contra conscientiam, licet erroneam, atque adeo peccavit simulacris, ex aere fictis, illudendo, iisdemque ornamenta detrahendo. De quo VALERIUS MAXIMUS plura adfert Lib. I. c. I. de religione.

VIII. Vides ex his quanti intersit ad hominis felicitatem, mentem, in rebus expetendis fugiendisque, vera boni malive notione imbui, nec erroribus prædicatisque opinionibus de recto tramite detorqueri. Qui enim erroribus ducuntur in agendo, peccant, sive actionem suscipiant, sive omittant (pos. VI. VII.)

IX. Qui actionem suscipit, quamdiu conscientia dubia est, peccat. Quamdiu enim conscientia dubia est, tamdiu is, qui actionem suscipere vult, ignorat, an actio committenda sit nec ne, honesta sit, an turpis. Fac ergo, ejusmodi hominem nihilominus actionem suscipere, quamvis, num bona ea sit, an mala, ambigat, nonne ita honestatem, turpitudinemque actionis juxta æstumabit? Nonne ita secum cogitabit; „ sive bona sit actio, quam „ suscipere volo, sive mala, tamen suscipiam illam." Nonne, sic se gerendo, declaravit, velle se agere contra legem, & peccare? Atqui vero, qui vult peccare, jam peccat. Lex enim nos obligat, ut actiones bonas committamus, & velimus etiam committere Qui ergo actionem suscipit, quam nescit, bonisne actionibus annumeret, an malis, is peccat, proditque animum Deum offendendi.

EXEMPLUM. Si quis adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, &, animo in diversa distracto, dubitaverit, honestumne sit, & licitum eos, si cui debeat, pro bonis solvere; solvat tamen, is magno se obstringit scelere

Præ-

Præclare, hanc in rem, CICERO, Lib. I. c. 9. de off. *Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum*. Vid. STEINWEHR. differt. de obligatione conscientiæ dubiæ.

X. Ex quo intelligitur, religiosum non posse quicquam suscipere, quod, dubitet, honestum sit, an turpe. Sequitur enim religiosus conscientiam liberam (§.55.), atque adeo actiones suas ad rationis normam, & decretum componit. Nihil ergo agit, nisi quod ratio bonum esse dictitat, nec omittit quicquam, nisi, quod ratio vult omitti. Quod contra fit in iis, qui, animo, fluctuantes, ad agendum accedunt, actionem suscipiendam rati sive sit legi consentanea, sive minus.

XI. Permultum ergo ad tranquillandam mentem interest, certam reddi conscientiam, quod non nisi demonstratione, effici potest. Est enim demonstratio, id quod in Logica docuimus, præcipuum certæ cognitionis adminiculum (§. 159. Log.)

EXEMPLUM. Si animus, contrariis rationibus huc illuc impulsus, definire non queat, saltatio num licita sit, tum peropus est, ut mens rationes interiores, quæ pro defendenda alterutra aut utraque sententia adferuntur, expendat, ponderet, & demonstrationum vi vincatur.

XII. Cum conscientiæ scrupuli eam dubiam reddant (§.47.), patet, conscientiæ scrupulis eximendis demonstrationes egregie inservire.

XIII. Qui secundum conscientiam rectam ac certam agit, is non habet, quod accusationem conscientiæ extimescat. Qui enim secundum conscientiam rectam, & certam agit, is id, quod in se bonum est, non modo bonum esse, judicat, sed certo quoque novit, illud bonum esse, & honestum (§. 48.) Fieri ergo non potest, ut judicium de bono malove mutet. Atque adeo nunquam judicium, post actionem demum latum, a judicio ante actionem

di-

discordabit. Quo ipso manifestum fit ipsi conscientiæ accusationem, quæ dissensione judicii ante actionem & judicii post actionem efficitur (§.50.); non esse extimescendam.

NOT. Fac, judicem, qui justitiam æquabiliter promittit & exercet, furem aut latronem in vincula conjici jussisse. Hic judex agit id, quod certo novit, reipublicæ esse salutare & bonum. Fac porro, furem aut latronem in carceribus, sibi, vel cultro fauces præcidere, vel laqueo easdem intercludere, num judicem a conscientia accusatum iri putas? Non putaverim. Conscientia enim consequens ab antecedenti judicis conscientia non dissentit.

XIV. Ex quo apparet, ei, qui secundum conscientiam rectam, & certam agit, non esse morsus conscientiæ pertimescendos. Cum enim morsus conscientiæ ex accusatione conscientiæ oriantur (§. 51.), accusatio autem conscientiæ in eo, qui secundum conscientiam rectam certamque agit, locum habere non possit (pos. XIII.), intelligas, licet, neque morsus conscientiæ illi, qui secundum conscientiam rectam certamque agit, esse metuendos.

XV. Accusatio, & morsus conscientiæ reddunt hominem infelicem. In omni enim accusatione, & morsibus conscientiæ innumeri, iique turbulentiores, motus conspirant quasi ad ægritudinem animo conciliandam mentemque doloribus excruciandam (§.51.) Cum vero is status, quo mens, dolore conturbata tędium ęgritudinemque persentiscit, *infelicitatis* notionem constituat (§. 43.), dubitari non potest, accusationem, &, qui eam sequuntur, morsus conscientiæ hominem reddere infelicem.

CA-

CAPUT VII.

§. 57.

De Imputatione.

SI cui quidpiam imputamus, tum eum, cui factum imputamus, pro causa libera, & auctore facti declaramus. Ut adeo *imputare*, si generatim hanc vocem sumseris, nihil sit aliud, quam declarare, ad quem, tanquam auctorem, actio eum eaque connexa, vel pœna, vel præmium pertineat.

EXEMPLUM. Si quis opibus, quas honeste habere licet, per luxum libidinemque abusus fuerit, easque abliguerit, tum helluonis ejusmodi, & prodigalitas, &, quæ ex ea cooriuntur mala, paupertas, infamia, desperatio, cetera, tanquam auctori tribuntur. Ita Dionysio recte imputas vitia, funesta fata, miserrimamque & infelicissimam mortem, quam Dionis filius subiit. CORNELIUS hæc de eo memoriæ prodidit: *Dionysius filium Dionis sic educari jussit, ut indulgendo turpissimis imbueretur cupiditatibus, nam puero, priusquam pubes esset, scorta adducebantur, vino epulisque obruebatur, neque ullum tempus sobrio relinquebatur. Is usque eo vitæ statum commutatum ferre non potuit, postquam in patriam rediit pater, namque appositi erant custodes, qui eum a pristino victu deducerent, ut se a superiore parte ædium dejecerit, atque ita interierit.* In Dione c. 4.

§. 58. Ex imputationis notione distincte concipi intelligique possunt sequentes enunciationes.

I. Nulla actio, nisi libera, potest imputari. Si enim actio debet imputari, tum opus est, ut causa libera eam susceperit (§. 57.) Causa autem libera facti esse non potest, nisi quæ libere agit (per def.) atque adeo nulla actio, nisi libera, imputari potest.

II. Nul-

II. Nulla ergo actio imputari potest, nisi quæ penes te est, sive in potestate tua. Actio enim libera debet esse in potestate nostra (§. 6.).

III. Quo magis libera est actio, eo magis imputatur.

IV. Fundamentum ergo omnis imputationis est *libertas*, quæ quemadmodum, vel laxatur, vel restringitur, ita, vel magis, vel minus imputatio locum habet.

V. Ex his conficitur, actiones, quæ vocantur *naturales*, homini imputari non posse. Non enim sunt actiones naturales in potestate nostra (§. 6.), neque adeo illis annumerandæ.

EXEMPLUM. Si pulmones tui difficulter, nec, nisi cum anhelatione, & sono quodam, respiraverint, tum hæc pulmonum actio, in se spectata, est ejusmodi, ut imputari tibi non possit. At si intemperantia aut libidine respirandi vim in pulmonibus labefactasti, hæc pulmonum debilitas, omnesque, qui ex ea consequuntur morbi, recte tibi imputantur. Penes te enim fuit, temperanter vivere, libidinesque, & nimiam venerem fugere.

VI. Actiones furiosorum, delirorum, noctambullonum, alto somno sopitorum, infantum, ipsis imputari non possunt. Non pertinent enim ad actiones liberas (§. 6. pos. V.), quippe quæ rationis usum postulant, qui in delirantibus aut infantibus nullus est.

VII. Ea, quæ fieri non possunt, sive ἀδύνατα, imputari nobis non possunt. Hæc enim non sunt in potestate nostra, neque adeo a libertate dependent.

SCHOL. Ut vero intelligas quænam ad ἀδύνατα, sive impossibilia referenda sint, ea repetas, quæ in Metaph. §. 18. & 19., & supra (§. 23. pos. VII.), hanc in rem disputavimus. Sunt nonnulla ita impossibilia, ut vires humanas prorsus transcendant, e. gr. ut quis linguas omnium gentium calleat.

Sunt alia vero ejusmodi, ut fieri possint, neque vires humanas excedant, quæ vero si hujus illiusve hominis vires spectaveris, sunt ἀδύναμα ex. gr. Infanti philosophiæ mathematumque inscitia imputari nequit, quia vires infantis his scientiis capiendis impares sunt.

VIII. Ita vides, an, & quatenus ea possint imputari, quæ propter impotentiam agendi viriumque defectum fieri non possunt. Si virium debilitas, & agendi impotentia a libera tua voluntate dependet, tum ea, quæ fieri debebant, at, propter vires debilitatas sublatasque, effici non possunt, tibi imputantur.

EXEMPLUM. Si ebrius servus per ebrietatem ineptum se reddiderit ad ministeria debita obeunda, intelligitur, ipsi intermissionem laborum recte imputari. Poterat enim ebrietatem evitare. Si quis crapulis helluationibusque memoriæ robur ac vigorem ita imminuat, ut litteris, & maxime linguis, addiscendis impar sit, ei imputabitur jure memoriæ defectus, &, inde coorta, inscitia.

IX. Ex his quoque definiri potest, quænam actiones, ex ignorantia, & errore provenientes, imputari queant.

X. Si ignorantia aut error per vires tuas, evitari potuit, facile intelligis, ea omnia, quæ ex ignorantia, & errore ejusmodi profluunt, tibi imputari. Penes enim te fuit, non errare, & ignorantia, si voluisses, poterat etiam abesse. Liberam ergo tuam voluntatem, & ignorantiæ, & erroris caussam esse intelligis.

EXEMPL. Ignorantiam hanc vocant *vincibilem*. E. gr. Si quis sacrarum litterarum studiosus appellari vult, qui quinque, amplius, annos in accademiis commoratus fuerit, nescieritque religionis nostræ elementa; hanc ignorantiam ab ipso evitari potuisse facile vides. Sibi ergo imputet ea, quæ ex inscitia hac proveniunt, incommoda.

XI. Ea

XI. Ea autem, quæ ex ignorantia erroreque quem vocant invincibilem, proveniunt, imputari, nequaquam possunt. Evitari enim non potuit hæc ignorantia, errorque non fuit in tua potestate.

EXEMPLUM. Commemoratur Harpagus filium suum, ab Astyage Persarum rege jugulatum, & in frusta concisum, partimque tostum, partim elixatum, & probe conditum sibique appositum comedisse. Ignorans id fecit, neque adeo factum hoc ipsi potuit imputari; quod error vix evitari posse videbatur. Vid. SENECA L. 3. de ira cap. 15. Cum filius in acie, qua confligitur cum hostibus, patrem suum, qui in hostium agmine est, glande plumbea contrucidat, filio id imputari non potest, ob ignorantiam, quæ evitari non poterat.

XII. Cum sensiones, sive eæ perceptiones, quæ, ope sensuum, perficiuntur, non sint in potestate nostra (§. 145. pos. V. Met.), evidens est, sensiones nobis non posse imputari (pos. VII.).

NOT. Fac, te repentino, & improviso tonitruum fragore ita percelli, ut aures tuæ auditus sensu priventur, surditas tibi imputari nequit. Si femina gravida, monstri cujusdam aspectu, nec opinato exterrita, partu præmaturo fœtum exclusserit, ipsi imputari nequit, quod embryo vitæ usura frui minus potuerit.

XIII. Fit nonnunquam, ut sensionem, sive perceptionem, modo velimus, impedire queamus. Quo in casu sensio, &, quæ ex ea sequuntur, vel bona, vel mala, imputari possunt.

NOT. Si quis imaginem obscenam, quam sibi oblatum iri novit, intuetur, nec oculos ab ea, cum possit, deflectit, intelligis, ejusmodi homini omnes, vel spurcas cogitationes, vel malas libidines, inde oriundas, imputari debere.

XIV. Cum imaginatio non semper sit in potestate nostra (§. 189. Met.), sed ea, nobis invitis, mentem persæpe turbet, evidens est, imaginatio-

nem non ſemper poſſe nobis imputari. Oriuntur imaginationes ex ſenſionibus, quin ipſæ ſunt continuatæ ſenſiones (§. 189.), quid mirum ergo, quod eæ imagines perſæpe ad animum occurrant, quæ ex ſenſionibus neceſſariis ortum trahunt. E. gr. Si in piis meditationibus, vel precibus, Deo nuncupandis, ſumus occupati, fit haud raro, ut iis mens imaginibus conturbetur, de quibus antea non cogitabamus.

XV. Quandoquidem vero incidunt tempora, cum ſenſiones, ſi modo velimus, impedire poſſumus (§. 185. poſ. IV. Met.), intelligitur, imaginationem quoque nonnunquam poſſe impediri, atque adeo nobis imputari, ſi ei non obſiſtimus.

EXEMPLUM. Si quis fabulas Romanenſes diligenter lectitaverit, varioſque amores, in iis copioſius deſcriptos, deprehenderit, nonne habet, quod ſibi imputet, cum, mentem imaginibus obſcenis inquietari, huc illuc rapi, & libidinum æſtu incendi, comperit?

XVI. Ex quo judicare potes, quando ſomnia nobis recte imputentur. Sunt enim ſomnia imaginationes (§. 192. Met.), quas in poteſtate noſtra tum eſſe, diximus, cum penes nos fuit, ſenſiones impedire. Quod idem de ſomnis dici poteſt.

NOT. Qui interdiu ſpurcos libros legunt, imaginibuſque oblectantur laſcivis, hi ſibi tribuant, ſi, dum ſomniant, ita ſe ſomniare ſenſerint, ut impuriores maculatioreſque expergiſcantur.

XVII. Cum omnes affectus ex confuſis ſenſuum imaginationiſque repræſentationibus oriantur (§. 233. Met.), exiſtimari poteſt, quando, & quomodo imputari ex nobis poſſint, quæ, affectuum ablati impetu, agimus.

XVIII. Quo diutius quis de actione ſuſcipienda deliberavit, quoque accuratius omnia ejus momenta expendit, eo magis, & actio, & ejus conſecutiones ipſi poſſunt imputari. Magis enim libera eſt actio, ſi eam ante ponderamus, quam ſi impetu, &

æſtu

æſtu ad eam ſuſcipiendam præcipites ferimur. Quo liberior autem eſt actio, eo magis imputari poteſt (§. 58. poſ. III.).

NOT. Si quis, iræ æſtu incenſus, in alterum, cum quo rixatur, multa convicia conjecerit, peccat ille quidem, ſed excuſatius, quam is, qui librum, multis refertum dicteriis, contra adverſarios ſcribit, eum legit, relegitque, typis excudendum curat, & publicæ luci exponit. Diuturnius enim deliberandi ſpatium nactus erat, quam is, qui, calore animi inflammatus & ira, tanquam turbine abreptus, alterum conviciis proſcindit.

XIX. Si factum, quod alter committit, vel omittit, tibi imputari debet, tum id ſit ejuſmodi, neceſſe eſt, ut a libera tua voluntate proveniat. Ut enim quid tibi imputetur, opus eſt, ut ejus quod imputatur, ſis cauſa libera (§. 57.).

XX. Hinc fluunt hæc conſectaria:

(α) Ergo ſi alterum, vel præmiis, vel pollicitationibus, vel juſſu, & admonitionibus ad factum induxeris, tibi imputatur.

(β) E. Si non impedias actionem alterius, quam impedire, & poteras, & debebas, tibi ea imputatur.

(γ) E. Si, quo demumcunque modo hoc fiat, conſenſeris in alterius factum, tibi imputatur.

(δ) E. Si vel nutu, ſigno quocunque alio declaraveris, te velle, certe non nolle actionem alterius, imputanda tibi eſt.

(ε) E. Si, de actione alterius ſuſcipienda rogatus, taces, idve vultu non mutato, cum non tacendo impedire potuiſſes factum, non nolle te actionem ſignificas, atque adeo tibi imputatur. Vide ea, quæ de cauſa morali in Ontologia diximus.

EXEMPL. Unico exemplo has propoſitiones illuſtrabimus. Noſti, e. g. amicum tuum, Sempronium, patriam velle prodere. Non impedis ſcelestum

hoc facinus, verbis potius, aut nutu, aut silentio, non obscure declaras, te non nolle hanc proditionem. Nonne omnia ea, quæ ex scelere tanto emergent, mala tibi imputabuntur? Nonne causa es tot diruptionum, tot incendiorum, tot aliarum ærumnarum, quas bellum, & intestina diffidia adferre scimus?

§. 59. Supersunt notiones quædam, huc pertinentes, quas paucis enodabimus. Fit nonnunquam, ut homines quid agant, quod minime agere debebant, omittantque id, quod agendum ipsis erat, idque non consulto, & dedita opera, sed, vel ex ignorantia, vel negligentia, quam vitare poterant. ubi scilicet viribus, quibus ad satisfaciendum officio instructi sunt, non ita, uti par erat, utuntur. Tum ipsis tribuimus *culpam*.

EXEMPLUM. Si medicus, artis salutaris nondum satis peritus, ægroto, quem morbo levare serio vult, medicamentum porrexerit, quod non modo morbum non tollit, sed eum quoque auget, tum medico culpa tribuitur.

§. 60. Fit porro, ut nonnulli, destinato consilio & ex proposito, id persæpe suscipiant, quod omittendum erat, idque omittant, ad quod committendum obligati sunt, tum ex *dolo agere* dicuntur.

EXEMPLUM. Si quis alteri equum pluris, quam par est vendiderit sciens, eundemque laudaverit, ut bonum, ut generosum, cum sit morbosus, multisque aliis vitiis infectus, is *dolose egit*. Vide exemplum doli in CICERONIS Offic. Lib. III. cap. 16.

§. 61. I. Culpa ergo, & dolus ita differunt, ut in culpa minus recte agatur, & a regula deflectatur, sed non ex proposito, verum, vel ex ignorantia, vel negligentia. In dolo autem voluntas & propositum male agendi deprehenditur.

SCHOL. Si quis docentium veram litteras tradendi rationem ignorat, & ea docet, quæ nescisse rectius fuerat, ut Engelbrechtus Maximilliani præceptor,

ptor, aut non eam, quam debebat, diligentiam operamque formandis ingeniis impendit, atque adeo discipulos rudiores persæpe, quam accepit, dimittit, *culpam contrahere* dicendus est docens. Sed si, vel ex invidia, vel alia quacumque de causa, veram, & compendiariam discendi viam reticet, &, si studio deditaque opera, juvenum, sibi concreditorum, animos perdit, in dolo versatur.

II. Culpa recte homini imputatur. Cum enim eæ actiones, quæ ex ignorantia, quam vocant, vincibilem, vel ex negligentia, proveniunt imputandæ sint (pos. X.), culpam recte imputari manifestum est (§. 58.)

NOT. Medico jure meritoque ægroti mors imputatur, si eam medicamentis, ex ignorantia præpostere adhibitis, acceleravit, certe non impedivit.

III. Multo magis ergo imputari debet dolus. Dolus enim est deliberata actio, & destinato consilio suscepta (§. 6.). Actio autem deliberata, &, quæ consulto suscipitur, vel in primis imputari meretur (§. 38. pos. XVIII.).

PHILOSOPHIÆ
PRACTICÆ
PARS II.
Institutiones Juris Naturæ.

PROŒMIUM.

§. 62.

PER *jus naturæ* ea indicatur disciplina, quæ leges naturales, sive enunciata rationis de rebus expetendis fugiendisque, explicantur, ordineque systematico traduntur (§. 3. pos. IV.).

SCHOL. Non est, quod multi simus in tollenda ambiguitate, quæ verbis, *Jus naturæ*, inesse videtur. Sunt nonnulli, qui legem ipsam naturæ, & jus naturæ unum idemque existimant. Hinc formulæ illæ loquendi: *hoc est juri naturæ consentaneum*, *adversum*, cetera. Idem *Jus naturæ est immutabile*, *æternum*. Plerumque vero, has voces ita usurpari ab eruditis, videas, ut ipsam disciplinam sive systema, quo leges in natura impressæ, distincte explicantur, & demonstrantur, significent. Hoc sensu HEINECCIUS *Jus naturæ* definit per complexionem legum, ab ipso Deo immortali generi humano per rectam rationem promulgatarum. Si vero *subjective* consideraveris jus naturæ, i. e. tanquam scientiam, qua mens hujus illiusve hominis in-

instructa est, tum appellatur *jurisprudentia naturalis*, quam idem HEINECCIUS ita definit: est habitus practicus voluntate supremi legislatoris ex recta ratione recognoscendi, applicandique quibusvis speciebus obvenientibus. Vid. Jus natur. & gent. p. m. 10. m. 10. Cf. KOEHLERUS in Jur. natur. §. 573.

§. 63. Ad intelligendam plenius juris naturæ indolem, pauca hæc enunciata addemus.

I. Quandoquidem jus naturæ est scientia legum naturalium (§. 62.), in jure naturæ leges naturales demonstrari debent (per def. scientiæ).

II. Cum demonstratio id, vel maxime, postulet, ut principia præfulciantur, quibus positiones, quæ demonstrari debent, superstrui possint (§. 107. Log.) intelligitur, in Jure naturæ principia esse constituenda, ex quibus leges naturales, sive enunciata rationis de actionibus committendis omittendisque, deducantur.

III. Lex ergo naturæ, sive propositio, quæ primum nobis per rationem innotescit, fons est, & principium, ex quo ceteræ leges robur suum ac veritatem petunt.

IV. Principium ergo Juris naturæ constituit hæc propositio, quam κατ' ἐξοχὴν legem naturæ diximus: *fac ea, quæ te statumque tuum reddunt perfectiorem, omitte ea, quæ te statumque tuum efficiunt imperfectiorem*, sive quod idem est, *fac ea, quæ te reddunt feliciorem, fuge ea, quæ te infeliciorem reddunt* (§. 36. pos. VI.).

V. Hæc præpositio ex ipsa natura humana originem suam repetit (§. 34.) Hinc factum, ut nonnulli ipsa naturam humanam principium Juris naturæ dixerint.

VI. Quandoquidem hæc enunciatio: *fac ea quæ te &c.* per rationem nobis innotescit (§. 36. pos.)

VIII. Non miror, quid sit, quod quidam eru-
di-

ditorum rationem pro principio Juris naturæ habuerint.

VII. Cum supra demonstraverimus, hoc enunciatum, *fac ea*, *&c.* esse legem divinam, & voluntati supremi Numinis maxime consentaneam (§. 36 pos. XV.), vides, ab iis nos non dissentire, qui voluntatem divinam fundamentum & fontem legum naturalium, atque adeo principium Juris naturæ putant.

VIII. Hæc propositio: *fac ea quæ te*, *&c.* est verum, & adæquatum Juris naturæ principium. Nititur enim ipsa natura humana, & nulla lex, ex ratione quæ demonstrari potest, reperitur, quæ non hoc enunciato: *fac ea*, *&c.* contineatur, nullumque officium vel hominum, vel civium ad animum occurret, quod non ex prima hac lege fluat.

IX. Evidens quoque est, & perspicuum hoc principium. Quia non eruditi modo, sed quisque etiam, qui sensu gaudet communi, facillimo negotio intelligit, quid hæc propositio indicet: fac ea, quæ te felicem reddunt.

X. Ex his intelligi potest, quid illud sit tandem, quo Jus naturale a civili internoscatur. Illud nos recta docet ratio (§. 36. pos. XV.); totumque genus humanum obligat (§. 36. pos. XII.), at jus civile ex scriptione, quæ in litteris est, cognoscimus, & interpretamur, nihilque majores nostri, in legibus civilibus scribendis aliud propositum sibi habuere, nisi salutem atque utilitatem reipublicæ, & civitatum singularum.

XI. Jus naturæ explicat traditque leges immutabiles & divinas (3. 36. pos. x.) Unde est, quod nonnulli Juris naturæ scientiam vocitent juris prudentiam divinam.

SCHOL. Unicum adhuc monendum restat, quod ad logomachias in Jur. Nat. controversiis evitandas pertinet. A compluribus eæ tantum leges ad Jus naturæ referuntur, ad quas observandas ab aliis

aliis possumus vi quadam externa cogi. Tales leges sunt ex. gr. *Neminem lade, suum cuique tribue, damnum illatum resarcias*. Has leges vocant leges stricte sic dictas, sive *leges necessitatis*. Ipsum autem Jus naturæ, in quo hæ leges explicantur, appellant *Jus cogens*, sive Jus naturæ externum, quia ejus usus in foro præcipue externo naturali conspicitur. Idque jus cogens non, nisi officia necessitatis, aliis præstanda, explicat. De quo vid. KOECLERUS Jur. Nat. §. 751. seqq. Paullo latius nos sumimus leges naturales, quas explicat Jus naturæ, iisque omnes agendi normas morales, quas ratio præscribit, intelligi volumus, cum eas, ad quarum custodiam externa vi cogi possumus, tum illas, ad quas intrinseca obligatione restringimur, ex. gr. *Ut corpus tuum sanum conserves ut animum perficias, ut fama fortunisque tuis consulas, ut Deum reverearis in eoque fiduciam colloces*. Ad hæc quis te adiget?

CAPUT I.

De officiis erga Deum.

§. 64.

Officium dicitur omnis actio ad quam lege obligamur, sive, quod idem est, quam lex exigit.

§. 65. Quascumque ergo actiones lex naturæ sive ratio respectu Dei suscipiendas exigit, eæ sunt *officia naturalia erga Deum*.

§. 66. Age ergo, dispiciamus, quænam sint illæ actiones, quas ratio, si Deum spectaveris, abs te suscipi vult. Visum est, has actiones respectu Dei suscipiendas, brevibus complecti positionibus.

I. Ad perfectiones divinas manifestandas lex naturæ sive ratio nos obligat. Deus hunc mundum ideo condidit, ut perfectiones ipsius manifestentur (§. 307. Metaphys.)

NOT.

NOT. Vult ergo Deus, ut perfectiones suæ patefiant. Voluntas divina est ipsa lex naturæ (§. 36. pos. xv.), Ergo Lex naturæ exigit, ut perfectiones divinæ manifestentur.

II. Ad gloriam Dei illustrandam obligamur. Cum gloria Dei sit complexio omnium perfectionum divinarum (§. 308. Metaphys.), consequens est, ut aut id sit illustrare gloriam Dei, si perfectionibus divinis major cumulus adjicitur, aut id sit illustrare gloriam divinam, si perfectiones divinæ magis magisque hominibus manifestantur. Prius esse non potest, quia Deus est perfectissimus (per def.), neque adeo ipsius perfectionibus addi quicquam potest, nec demi. Relinquitur ergo, ut *illustratio gloriæ divinæ* manifestatione perfectionum divinarum contineatur. Ad perfectiones divinas manifestandas lege naturæ sumus obligati (pos. 1.) Ergo ad illustrandam divini Numinis gloriam lex naturæ nos obligat.

III. Cujusque ergo hominis est, per actiones suas declarare, se habere Deum pro tali Numine, quale, revera est, id est, pro ente perfectissimo, benignissimo, sapientissimo, justissimo, sanctissimo, &c.

IV. Tum demum autem agendo vere declaramus, nos habere Deum pro tali Numine, quale revera est, si actiones nostras ita instituimus, ut agendi motivis utamur attributis divinis, i. e. si ad agendum impellimur perfectionum divinarum cogitatione, quæ causa est, cur ita agamus, nec aliter.

V. His actionibus, ad quas homo perfectionum divinarum contemplatione impellitur, *cultus divinus* efficitur, & *Deum colere* dicitur, si actiones nostras ita instruimus, ut ratio sufficiens, quæ nos ad illas suscipiendas movet, contineatur in perfectionum divinarum contemplatione.

VI. Ex his conficitur, legi naturali nos obligari

ad

ad Deum colendum. Lex enim naturæ nos obligat ad Dei gloriam illustrandam (pos. II.), atque adeo ad declarandum per actiones nostras, nos Deum habere pro tali Numine, quale revera est, i. e. pro ente perfectissimo (pos. III.). Cum vero tum demum agendo declaremus, nos habere Deum pro ente perfectissimo, si agendi motiva desumimus a perfectionibus divinis (pos. IV.), in hoc autem consistat cultus divinus (pos. V.), manifestum est, ratione nos obligari ad colendum Deum.

Permultum interest ad distinctam officiorum, ad quæ Deo præstanda obligamur, cognitionem, enodatius explicari, quid sit *gloriæ divinæ illustratio*, quid *cultus divinus*. His enim notionibus, quasi fulcris, nititur universa de officiis erga Deum doctrina. Ut nihil supersit obscuritatis, hæc exempla subjungam. Cur doctores, qui alios ad divini Numinis cognitionem informant, dicuntur *gloriam Dei illustrare?* Nonne ideo, quia iis, quos docent, perfectiones divinas admirandaque Dei opificia notiora faciunt? Cur per Cœlum, terram, stellas, totumque hujus mundi contextum gloria Dei illustrari dicitur? Nonne ideo, quia in toto hoc mundo, tanquam in patentissimo theatro, sistitur nobis animisque subjicitur divinæ bonitatis, potentiæ, benignitatis sapientiæque magnitudo, & ubertas? Ex his vides, qua ratione *Dei gloria* possit *obscurari*. Qui ea agit, quibus declarat, se Deum non habere pro tali Numine, quale revera est, is *obscurat gloriam Dei*. Exempl. grat. Cum quis perjurium committit, eo ipso declarat, aut se nullum Deum credere, aut eum non habere pro justissimo & omniscio Numine. Qui in rebus adversis nimis debilitatur, & auxilium Dei desperat, næ is luculenter significat se credere, Deum aut non velle auxilium præstare, aut non posse. Nonne ita declarat, se Deum non habere pro potentissi-

tiſſimo & benigniſſimo Numine? Quod quid aliud eſt, quam obſcurare gloriam Dei?

EXEMPL. Cultus divini definitionem ut intelligas rectius, hoc habeto exemplum. Fac e. gr. peropportunam tibi occaſionem offerri inimico tuo nocendi, & ægre faciendi. At non noces, ſed ei potius benefacis. Rationes & cauſæ hic adſint, neceſſe eſt, quæ te commoveant ad vindictam omittendam, hoſtique benefaciendum. Si id ideo fit, ut generoſi viri laudem conſequaris, aut ut inimicum tibi concilies, aut quia natura placabilis es, & timidus, tum nil agis quidem, quod culpandum ſit, at nondum video cultum Dei. Sed ſi ideo inimicum non ulciſceris, quia noſti, Deum velle, ut omnibus hominibus bene ſit, quia perpendis, Deum tibi aliiſque omnibus, qui ipſi ſunt inimiciſſimi, quotidie innumera largiri bona; tum agis, attributorum divinorum contemplatione commotus, hiſque actibus comprehenditur cultus Dei. Qui, ut hoc addam, preces verboſiores recitant, vel quia ita conſueverunt, vel ut pii aliis videantur, vel denique ut eloquentiam verborumque flumen oſtentent; hi precibus ſuis non colunt Deum. At, qui ideo preces Deo nuncupant, quia Deum, & ob benignitatem infinitam velle, ob potentiam ſummam poſſe ipſis auxilium præſtare, hi vero Deum colere cenſendi ſunt. Non enim precati eſſent, niſi perfectionibus divinis, bonitate ſcilicet, & potentia ad precandum impulſi fuiſſent.

NOT. Si actiones, quarum cauſa eſt divinarum perfectionum cognitio, externæ ſunt, geſtibuſque voce, & corporis motibus conſpiciuntur, tum cultus externus hinc exiſtit.

VII. Lege naturæ obligati ſumus ad veram certamque divini Numinis cognitionem acquirendam. Cum enim ad colendum Deum nos obſtringat lex naturæ (poſ. IV.), colere autem Deum non poſſumus, niſi ad agendum perfectionum divinarum co-

cognitione impellamur (pos. V.), evidens est, ad cognitionem divini Numinis acquirendam nos lege naturali obligari. Hæc cognitio debet esse *vera*, alias enim Deum non pro tali Numine haberemus, quale revera est, quod tamen ad cultum divinum requiritur (pos. III.). Debet esse *certa*. Incerta enim, & cum metu errandi conjuncta cognitio, quam vim habebit ad actiones confirmandas, cultumque Dei producendum?

VIII. Deum amore, eoque summo, complecti debemus. Qui Deum ejusque perfectiones recte cognoscit, ejus animus, non potest fieri, quin jucundissimo voluptatis sensu expleatur (§.219. Met.). Voluptas hæc, ex contemplatione perfectionum oriunda, vocatur amor (§. 238. Met.). Ergo cum vera distinctaque divinarum perfectionum cognitione, indissolubili nexu, copulatur amor erga Deum. Cum itaque obligati simus ad Deum cognoscendum (pos. VII.), consequens est, ut eum quoque amore complecti debeamus, eoque summo, quia omnes in Deo sunt perfectiones, quæ cogitari tantum possunt. Summa ergo sit, necesse est, voluptas, ex summarum perfectionum cognitione orta.

IX. Deum debemus revereri, aut, si mavis, timere. Si quem amamus, tum sollicite cavemus ea omnia, quæ ei, quem amamus, displicent (§. 2.9. Met.). Solicitudo hæc, qua cavemus, ne quicquam, quod Deo displicet, agamus, aut, quod ei probatur, omittamus, dicitur *reverentia*, sive *timor Dei*. Ergo cum ad Deum amandum simus obligati (pos. VIII.), intelligitur, ad eum quoque reverendum, sive timendum nos lege naturæ adstringi.

SCHOL. Amor reverentiaque ex eo potissimum nascitur (α): Si animus perpendit, Deum benignissimum esse, humanique generis, & cujusque hominis rationibus egregie consultum velle (β). Si sanctitatis divinæ cognitione imbutus est, impe-

periumque Dei quo continentur, & gubernantur omnia, rite consideraverit. Atque hæc reverentia, ex studio benignissimo Numini placendi orta, dicitur *metus* Dei *filialis*. Filiorum enim id postulat pietas, ut parentibus, quibus vitam fortunamque suam in acceptis ferunt, morigerentur, idque, non propter pœnam & verbera, sed quod innumeris beneficiis a parentibus fuerunt affecti. Si quis vero Deum timet, ut servus solet domini, & exactoris pœnas extimescere, tum iste *metus* vocatur *servilis*. Quod quidem timoris genus quamvis cultu divino prorsus indignum sit, rei tamen securitatisque publicæ interest, homines, licentia efferatos præfractosque, metu Dei servili nonnunquam compesci, & ad officium cogi.

X. Summa in Deo fiducia ponenda est. Theologia naturalis nos docuit, Deum ita rebus humanis providere, ut & conservet omnia, & velit, omnium creaturarum rationibus optime consultum. Ex quibus omnibus, recte consideratis expensisque, non potest non oriri spes, eaque non lubrico constituta fundamento, sed firma, stabilis & ab omni, quæ animum distrahat, dubitatione remota, Deum ita omnia administraturum, ut nihil, quod ad veri numinis felicitatem acquirendam conservandam pertineat, nobis deesse possit. Quæ spes cum dicatur fiducia (§. 252. Met.), consequens est, ut, quia ad Deum ejusque perfectiones & sapientissimam adeo hujus mundi administrationem penitus perspiciendam sumus obligati (pos. VII.) debeamus quoque fiduciam in Deo collocare.

SCHOL. Fiduciam autem ponere in Deo nemo potest, nisi (α) distincte certoque cognitum habuerit, Deum *nihil* eorum, quibus vel prematur calamitatibus, vel indigeat auxiliis, *fugere*, (β) nisi perspiciat, *Dei potentiam*, nullis definitam limitibus, & omnibus malis tollendis minuendisque, & omnibus bonis largiendis parem esse, nisi

deni-

denique (γ) de eo convictus fuerit, Deum esse *benignissimum*, & *velle* cujusque salutem promotam amplificatamque. Ut ita ex his videas, fontes fiduciæ, in Deo collocandæ, recte allegari scientiam, sapientiam, potentiam, & bonitatem Dei. Qui novit, quibus indigeam rebus, qui facultate est instructus omnia dirigendi ad salutem meam, qui potest ea, quæ salutaria sunt, mihi largiri, qui vult denique rationibus meis prospectum, ab eo nonne auxilium opemque certo sperem? In eo nonne fiduciam, sine dubitatione, & metu, collocem?

SCHOL. Duo fere sunt, quæ fiduciam, quam ipsa ratio in Deo jubet collocari, nonnunquam in hominis animo, minuere solent. Alterum ejus impedimentum oritur ex eo, quod ii sæpius, qui integerrime vivunt, omni calamitatum genere sint circumfessi, nullis, ut putant, bonitatis divinæ documentis exhilarati, cum contra ea pessimus quisque persæpe sit fortunatissimus. Alterum, quod obstat, quo minus homines complures opem cum fiducia a Deo expectent, illud potissimum est, quod malefactorum conscientia conturbati perterrefactique, se omni auxilio gratiaque divina indignos sentiant, nihilque sit mali, quod non a justitia, scelerum vindice, extimescant. In quo quidem, dici non potest quanta vis insit ad animum debilitandum, fiduciamque imminuendam. Permultum interest ad animos infractos erigendos, & fiduciam in iis excitandam, hæc duo e medio tolli obstacula, quibus vero removendis, cum impar sit ratio, philosophia, hac quidem in re, non potest non desiderare religionis Christianæ adjumenta.

XI. Quandoquidem fiducia, in Deo ponenda, oritur ex distincta certaque sapientiæ, providentiæque divinæ, & bonitatis cognitione (pos. X.), palam est, non posse sejungi a fiducia eum mentis statum, quo in *voluntate divina con-*

quiescit, moderateque & patienter, quidquid ipsi acciderit, ferre solet. Si enim mens novit, nihil fieri, nisi quod divino sit provisum consilio, si expendit, quidquid rerum humanarum agatur, id sapientissime a divino numine gubernari, & ita administrari omnia, ut ad salutem hominum unice referantur, non potest fieri, quin, ex turbido deducta in tranquillitatem, plene in divina conquiescat voluntate, ejusque consilio, & imperio se totam permittat. Qui fructus providentiæ divinæ, accuratius cognitæ expensæque, est dulcissimus, & ad felicitatem humanam uberrime redundans.

XII. Vides ergo, rationem unumquemque docere, acquiescendum esse in voluntate divina. Decet enim, fiduciam esse in Deo ponendam (pos.X.)) a qua is mentis status, quo in divina acquiescit voluntate, sejungi nequit (pos. XI.),

XIII. Nova hinc exoritur cultus divini species, quæ continetur *precibus*. Si quis enim novit, Deum & perspectas habere calamitates, quibus unusquisque urgeatur, & posse eas tollere, & velle denique, quæ nocitura sint, declinare, adeoque, his quasi cogitationum subnixus fulcris, confidit, Deum omnia ipsi largiturum, quæ saluti suæ amplificandæ sint accommodata (pos.X.), abesse non potest, quin interno quondam desiderio commoveatur opis divinæ impetrandæ. Hoc desiderium mentis, quo fertur in auxilium divinum, dicitur *invocatio Dei interna*. Patet ergo, pari ratione, quo ad fiduciam in Deo collocandam obstringimur, unumquemque etiam teneri ad Deum invocandum.

NOT. Hæc interna mentis invocatio, quæ, nexu necessario, ex iis, quæ jam attulimus, consequitur, si verbis, ore prolatis, significatur & exprimitur, tum PRECATIO sive PRECES dicitur. De precum necessitate, & utilitate varia non inutiliter disputantur, quæ vero omnia hic adferre, quid attinet? Hæc ergo pauca observabimus,

(a) *Ra-*

(a) *Ratione Dei* externa invocatio, sive preces non videri poterant necessariæ, quia Deus, qui mentis humanæ recessus latebrasque perscrutatur, & calamitates, quibus affligamur, & opem, qua indigemus, optime intimeque perspicit.

(b) Quandoquidem vero, ob arctissimum corporis animique nexum, serium auxilii divini desiderium internum externa verba comitantur, maxime si nullum adfuerit impedimentum, quod externorum verborum usum impediat, fit, ut preces a sensu calamitatum, & serio opis divinæ desiderio non facile sejungantur. Quod vel maxime tum apparet, ubi, in præsentissimum conjecti periculum, serio auxilium desideramus. Nonne, vel inviti, quanta maxima fieri non potest, vociferatione desiderium auxilii divini declaramus?

(c) Si verbis, ore prolatis, desiderium auxilii divini significamus, tum alii de nostra, in Deo collocata, fiducia certiores fiunt, videntque adeo, nos Deum pro tali habere numine, quale revera est, i. e. pro benignissimo, sapientissimo, potentissimoque. Quo ipso, & excitantur ad similem cultum Deo exhibendum, & gloria Dei mirifice illustratur. Illud quoque addo, quod recte addi potest, per preces externas impediri, quo minus sensus, & phantasia mentem nimium turbent. Dum enim verba nostra audimus, iisque attendimus, fit, ut aliarum rerum, sensibus observantium, minus nobis simus conscii. Quia sensatio fortior pellit, & obscurat debiliorem (§. 185. pos. III.).

(d) Quia preces continentur externa desiderii, intus inclusi, significatione, consequitur, ut preces illæ, quibus aut nulla subjecta est sententia, aut quæ plane non intelliguntur a precantibus, non pro veris sint habendæ precibus. Ut adeo pateat; plerumque preces, quas vocant *formularias*, quæ nuda verborum recitatione efficiuntur, esse suspectas. Ratio enim cum iisdem desiderii interni si-

gnificationem copulatam videas. Aut enim, quæ recitantur, certiſque adſtricta ſunt formulis, verba non intelliguntur, aut per conſuetudinem & diuturnum uſum recitantibus tam familiaria evadunt, ut, iis auditis, præter ſonum, nihil fere cogitent.

(e) Si precibus amorem erga Deum, quem beneficiorum, ab ipſo in nos collocatorum, contemplatio excitavit, ſive, quod idem eſt, gratum animum teſtificamur, tum preces dicuntur *gratiarum actio*, quæ non magis a certa veraque divinæ bonitatis cognitione abeſſe poteſt, quam voluptas animi a ſenſu perfectionum ſejuncta eſt.

(f) Quæ hic adferri ſolent de cultu externo, de diebus feſtis, de ceremoniis ſacris, ſunt fere ejuſmodi, ut de iis nihil ratio certi ſtatuere poſſit. Quidquid enim vel ad ceremonias ſtabiliendas, vel ad dies feſtos aſſerendos, ex ratione adferri ſolet, id omne probat utilitatem cultus externi, neceſſitatem non demonſtrat.

CAPUT II.

De Officiis hominis erga ſeipſum.

§. 66.

QUÆ ſibi debet homo officia rectius intelliges, ſi hominem conſideraveris,

(α) *ratione animi*, ſive *mentis*.

(β) *ratione corporis membrorumque*, ex quibus corpus coagmentatum eſt.

(γ) *ratione ſtatus externi*: ad quem pertinent *opes*, *honor*, *&* *fortuna*.

§. 67. Triplici ergo ratione officia hominis erga ſe ipſum dividuntur. Alia ſunt officia erga *animum*, alia erga *corpus*, alia denique, quæ *ratione ſtatus externi*, ſunt obſervanda.

§. 68. Cum anima multo nobilior ſit corpore, ab iis,

iis, quæ debentur, officiis recte ordimur. Et quia mens humana instructa est facultate cognoscendi, & appetendi, sive veterum stilo, intellectu, & voluntate (per princ. psychol.) duo officiorum genera inde exsurgunt. Alia officia deposcit intellectus, alia voluntas.

§. 69. Prius vero, quam hæc officiorum genera explicemus, de officiis hominis erga se ipsum præmittenda putabimus enunciata quædam, intelligendis iis, quæ speciatim vel de mentis cultura, de cura corporis studioque honoris, & opum custodia adferenda sunt, subservitura.

I. Unusquisque, qui officia erga se ipsum observare vult, id agat, ut se perficiat.

II. Atque adeo in eam curam toto pectore incumbat, ut se suaque bona accuratius noscat. Nisi enim quis compertum habuerit, quam curam cultumque vel corpus vel anima requirant; quibus mens instructa sit viribus; quibusve adminiculis corpus mensque humana coli perficique queant, non video, quam inire is possit rationem officii observandi.

III. Summa cautio provisioque adhibenda est, ne officia, quæ cohærere debent, divellamus a se invicem, vel soli corpori serviamus, animum negligamus, vel menti colendæ intenti simus unice, corpus incultum relinquamus; vel honoris opumque simus avidi, neglecta interim corporis sanitate rationisque perficiendæ studio. Dici non potest, quantum ex infausta hac officiorum discissione oriatur damni. Si quis enim, ut hoc utar, corradendis opibus unice operetur, negligatque, quid de se quisque sentiat; nonne is dissolutus haberi debet? Si qui dies noctesque libris impallescit, ut ingenium excolat, eruditionisque copia & varietate instructus, præ æqualibus explendescat; valetudinem vero corporis parum curet; nonne is αὐτόχειρ jure appellandus erit?

IV. Fit persæpe, omnia, ad quæ præstanda

lex naturæ nos obstringit, officia observare nequeamus, ob quandam, quæ incidit, pugnam, & collisionem. Tum vero id proferendum est alteri, ad quod magis obligamur, id quod supra cap. de obligatione demonstravimus.

NOT. Ita officia, quæ menti debes, in collisione præferenda sunt officiis erga corpus: & officia erga corpus anteponenda sunt officiis iis, quæ ratione opum sunt observanda.

C A P U T III.

De Officiis erga Animum.

§. 70.

HIS, quæ generatim de officiis erga nosmetipsos monenda videbantur, præmissis, nunc, quæ sint erga *intellectum* sive *facultatem cognoscendi* officia observanda, speciatim indicabimus.

§. 71. Paucis ergo positionibus complecti juvat ea, quæ intellectui debentur.

I. Cum lex naturæ jubeat, nos statumque nostrum reddere perfectiorem (§. 32.), consequens est, ut eadem velit, ut quam possumus emendatissimam efficiamus vim nostram intelligendi.

II. Prima ergo hæc lex in officiis erga intellectum observandis, sanciatur: PERFICE FACULTATEM COGNOSCENDI, QUOQUO MODO POTERIS.

III. De acquirenda ergo rerum vel veritatum cognitione, eaque distinctissima, solicitus esto, omnemque ignorantiam pellito ex animo & diligentissime fugito.

IV. In primis vero id age, ut animus distincta *boni malive* cognitione imbuatur. Qua enim si destituta fuerit mens humana, non potest non in eligendo bono fugiendoque malo labi, & decipi. Confusis ita & inter se commixtis honesti turpitudinis-

dinisque notionibus, abesse non potest, quin a regia felicitatis veræ via detorqueatur, & pro thesauris, quod ajunt, carbones inveniat, & pro Junone nubem amplectatur.

NOT. Infinita est earum rerum multitudo, quæ sciri possunt. At vires intelligendi, quibus mens humana instructa est, tam exiguis sunt definitæ limitibus, ut ex tanta rerum, quæ cognosci possunt, varietate, & copia vix paucæ percipiantur ab hominibus, plurimæque veritates, quæ cognoscantur, confusæ admodum & obscurius perspiciantur. Quæritur ergo, cum lege naturali unusquisque ad veritatum cognitionem obligetur, omnes autem cognosci non possint, quibus regulis veritatum cognitio sit confirmanda. Paucis, quæ hanc in rem adferri merentur, habeto.

(α) Cognitio veritatum *intensiva* semper est *extensivæ* præferenda, i. e. cum omnium rerum cognitio nostris, quæ, sentimus, quam sint exiguæ, viribus acquiri non possit, non tam de eo soliciti simus, quam *multa* discamus, sed quam *bene*, quam *distincte*, quamque *solide* ea, quæ discimus, cognoscamus. Satius est, pauca distincte nosse, quam multa confuse.

(β) Ex magna earum rerum, quæ disci capique possunt, varietate, primo loco, & vel in primis, unicuique est id discendum, quod est maxime necessarium. *Necessaria* enim sunt semper in ingenii cultura præferenda *utilibus*. E. gr. Si quis in academia theologiæ operam dederit, tum si rationem sequi velit, id agat enixius, ut codicem sacrum, hebræa, græcaque lingua exaratum intelligat, ut perspecta habeat religionis christianæ præcipua capita, cetera. Hæc enim sunt necessaria Theologo. At, si idem in academia sibi explicari juris civilis præcepta patiatur, aut multum temporis tribuat arti salutari excolendæ, tum in *utilibus* rebus occupatur ille quidem, quæ vero *necessaria* appellari non possunt.

(γ) *Utilia* in discendi ordine sunt præferenda iis, quæ sunt *jucunda*. Minus e. gr. juris prudentiæ studiosus rationi convenienter agit, si arti saltandi, equitandi, vitra poliendi, pingendi denique plus temporis tribuerit, quam vel linguæ gallicæ, vel historiæ. Jucunda enim præfert utilibus.

NOT. Dici vix potest, quanti ad veram mentis ingeniique culturam intersit, regulas has observari rite & applicari. Plurimi, qui in academias, tanquam ad bonarum artium mercatum, commeant, has migrant leges, profectusque studiorum nimium quantum morantur. Utilia multi, plurimi jucunda, pauci necessaria discunt.

§. 72. Quæ de modo ac ratione perficiendi intellectus dicenda sunt, ea infra in Ethica uberius disputabuntur.

C A P U T IV.

De officiis erga voluntatem.

§. 73.

OFficia erga voluntatem dicuntur illæ actiones, ad quas homo, respectu voluntatis, obligatur.

§. 74. Præcipuæ regulæ, quæ in officiis erga voluntatem observandæ sunt, his continentur propositionibus.

I. Voluntas hominis, quoquo modo fieri poterit, est perficienda. Nititur hoc enunciatum generali illo Juris naturæ principio: *Fac ea, quæ te statumque tuum reddunt perfectiorem* (§. 32.).

II. Cum voluntas humana tum demum perficiatur, si ita dirigitur, & inflectitur, ut nunquam non feratur in id, quod est verum bonum, consequens est, ut in eo elaborare unusquisque debeat, ut voluntatem ad verum bonum appetendum & malum aversandum inclinet.

III. Voluntas ita conformanda est, ut in plurium

rium bonorum delectu illud semper cupiat, & ceteris præferat, quod optimum est, vel præstantissimum.

IV. Affectus sive vehementiores animi commotiones sunt, quanta maxima fieri potest diligentia referendæ, & compensandæ, efficiendumque adeo id, ut ratio imperet, appetitus obtemperet. Affectus ortum suum trahunt ex confusis boni malive repræsentationibus (§. 232. Met.). Eos ergo qui duces sequitur, facile specie recti decipitur, malumque pro bono eligit, seque imperfectiorem reddit, quod est contra (§. 32.). Patet itaque, affectus esse coercendos.

§. 75. Specialiorem modum voluntatis emendandæ affectuumque refrenandorum, tradémus in institutionibus Ethices.

CAPUT V.

De Officiis erga Corpus.

§. 76.

PER officia erga corpus intelligimus omnes illas actiones, ad quas suscipiendas, respectu corporis nostri, lex naturæ nos adstringit sive obligat.

§. 77. Officia erga corpus percommode his includuntur enunciatis.

I. Vitam tuam tuearis quam potes diligentissime, declinesque ea, quæ nocitura videantur. Hæc lex tam alte in mente cujusque hominis, quin etiam in omnium animantium natura impressa est, ut vitæ conservandæ studium nemini non hominum cum brutis sit commune. Adde illud, quod nemo mentem perficere, voluntatemque emendare possit, ad quod utrumque nos obligat lex naturalis (§. 32.), nisi vita conservetur, corporique suus constet vigor, suum robur.

II. Omnia ergo fuge vitæ pericula temeraria. Stu-

Studio deditaque opera addo vocem: *temerarium*. Neque enim id semper rationes nostræ ferunt, ut omnia fugiamus pericula, quibus sæpius capita nostra objiciamus, oportet, vel patriæ conservandæ causa, vel ut eum, qui nos violento modo aggreditur propulsemus, vel ob plures alias, easque sat idoneas, rationes.

III. Ex his conficitur, nihil esse rationi, adeoque legi naturali tam adversum, quam αὐτοχειρίαν, cum quis, vi sibi illata, occupat fata, non exspectat.

IV. Curandum est, ut valeas, & inconcussa æquabilique sanitate corporis perfruaris. Lex enim naturæ vitam conservari jubet (pos. I.), quod fieri non potest, nisi cures, ut valeas. Lex naturæ porro præcipit, ut perfectionibus, vel corporis, vel animi tuendis augendisque sis intentus (§. 33.). Perfectio vero corporis, vel maxime continetur commoda valetudine, sive sanitate. Perfectio enim, generatim spectata, nonne efficitur consensu, & harmonia variorum? Sanitas vero corporis est is corporis status, quo membra singula iis functionibus, ad quas divinitus destinata sunt, expediendis accommodata sunt, & inter se consentiunt.

SCHOL. Ex quo intelligas licet, quid sit *morbus*. Cum in eo sunt statu membra, ut ad expediendas functiones suas inepta sint, tum is status dicitur *morbus*. Sanitatis morbique definitionem hoc exemplo illustrabimus. Si e. gr. stomachus tuus cibos ingestos bene concoquit, & in succum, & sanguinem convertit, tum stomachus tuus sanus est. Omnia enim, quæ in stomacho concurrunt, eo referuntur, & ad id velut conspirant, ut concoctio promoveatur. Si podagra quis ita vinctus lectoque affixus fuerit, ut pedem efferre domo aut museo non possit, pedes in statu sunt morboso. Omnia enim in pedibus adversantur fini, quem Deus intendit, cum pedes corpori junxit. Finis enim est, ut de loco in locum movere nos queamus.

V. De

V. De eo non modo cogitandum eſt, ut corpus ſit ſanum vegetumque, ſed ut agilitate quoque, & decora quadam elegantia gaudeat. Tantum enim, lege naturali admonente, perfectionis nobis acquirere debemus, quantum obtinere poſſumus. (§. 32.) Jam vero cum agile corpus fuerit eleganſque, plus in corpore conſpicitur perfectionis, quam ſi ſanum tantum fuerit, & robuſtum. E. preter ſanitatem, de corporis agilitate, & decentia elegantiaque acquirenda cogites, neceſſe eſt.

VI. Quandoquidem totum corpus ſanum conſervari debet (poſ. IV.), conſequens eſt, ut ſingula quoque ejus membra integra, & illæſa debeamus tueri.

VII. Cum lex naturalis unumquemque ad valetudinem corporis conſervandam obliget (poſ. IV.) eadem quoque obligabit hominem ad ſubſidia, & adminicula adhibenda, quibus vigor ſanitaſque corporis ſtabiliatur.

VIII. Inter hæc corporis ſani conſervandi remedia primo loco referendi ſunt, CIBUS, & POTUS, quibus, tanquam fulturis, ſuſtentatur corporis compages.

IX. Naturæ ergo lege obligamur ad tantum cibi, potuſque capiendum, quantum ad deſideria naturæ explenda, & ad corporis vires reficiendas, ſatis eſt.

X. Cum vero multa ciborum genera ſint, quorum nonnulla ſanitati corporis non modo non proſunt, ſed eidem etiam officiunt, vireſque labefactant, videndum eſt, ut eos eligamus cibos potuſque, qui valetudini ſerviunt, gulæ contra irritamenta, quæ plerumque dulcedinis ſpecie fallunt, ſolicite vitemus.

XI. In cibo potuque capiendo ratio denique habenda eſt ſtatus noſtri externi, opum ſcilicet, & dignitatis, quæ prout alia aliave fuerit, ita alio aliove modo victus eſt inſtruendus. Ad perfectionem hominis referenda ſunt omnia (§. 32.). Perfe-

ctio

ctio autem hominis requirit consensum, & harmoniam status interni externique, præsentis, præteriti, ac futuri. Qui consensus locum habere nequit, si cibus potusque non cujusque dignitati opibusque convenienter fuerit instructus. Minus ergo conveniens fuerit, opulentiores, & in excelso vitam agentes, viros tenui probabilique victu, quem homines pauperioris humiliorisque sortis capiunt, ita uti, ut famis sitisque sedandæ tantum habeant rationem, de decentia vero parum cogitent.

XII. Non modo cibus potusque ad sanitatem fulciendam referendi sunt, sed cum vestimenta quoque, quibus corpus tegitur, & ædes, quas incolimus, ad frigus caloremque nimium & ad ceteras tempestatis injurias propulsandas, & a corporis membris arcendas sint accommodatæ, cujusvis esse intelligitur, in id operam dare, ut vestibus domiciliisque utatur salubribus, commodis, & dignitati, opibusque, seu fortunæ convenientibus.

XIII. *Somni* præterea in valetudine tuenda vel maxime habeas rationem, ut eo nec nimio, nec parco nimis, raroque, utaris. Quantum enim modicus somni, quietisque usus vim habet ad vires corporis instaurandas, tantum languoris detrimentique affertur membris, si plus justo indulseris somno.

XIV. Quia victus ad conservandum corpus valetudinemque tuendam plurimum adfert adjumenti (pos. x.), consequens est, ut eas quisque actiones suscipere debeat, quibus victus paratur.

XV. Actiones, quibus victus parari potest, dicuntur *labor*.

XVI. Ut ergo ex his lucide appareat, ad laborandum quemque esse lege naturæ obligatum. Accedit illud, quod laboribus corpus agitetur, & continuo motu indurescat, & roboretur. Quo motu si destitutum fuerit corpus, & iners jaceat, fieri non potest, quin, sanguine corrupto collabefa-

bef actoque robore, tota nutritio vitium capiat, fere, ut aqua, quæ, si minus movetur, putrescit, vermibusque scatet.

NOT. Tria sunt, quæ his subjungenda puto. (γ) Ex his vides, *ociari* illum, qui actiones prorsus omittit, quibus victus parari potest. (β) Quod de victu potuque monuimus, rationem habendam esse status externi, opum, ac dignitatis, idem valet de labore, qui ita est instituendus, ut decentia servetur. (λ) Modus in labore est adhibendus, ne vires nimia contentione frangamus.

XVII. Cum omnia corporis membra a violenta læsione sunt defendenda (pos. VI.), tum vel maxime earum corporis partium, quibus sentimus, ut oculorum, aurium, nariumque conservandarum ac perficiendarum debemus esse perquam studiosi. Quantum enim anima præstat corpori, tantum sensuum instrumenta, quæ admirabilem menti nostræ præbent usum, antecellunt ceteris, ex quibus corpus coagmentatum est, membris.

XVIII. Quemadmodum vita & sanitas conservari debent, ita omnes morbi, si possunt, caveri propulsarique debent, &, cum corpus adorti sunt, eorum vis medicamentorum salubrium usum, atterenda est & frangenda. Hæc fere sunt, quæ corpori debentur, officia. Quæ de temperantia & sobrietate dici hic debere nonnullis videri poterant, ea vero explicabimus infra in Æthica.

CA-

CAPUT VI.

De officiis hominis erga se, quoad statum externum.

§. 78.

AD statum hominis externum referimus (α) *Opes*, & *facultates* (β), *Honores* (λ), *Fortunam*. Triplicia ergo inde exurgunt officia, quæ homo observare debet. Alia spectant ad ipsius facultates, alia ad honores, ad fortunam denique alia. Ab opibus sive facultatibus ordiamur.

§. 79. Omnia ea, quæ pertinent ad victum cultumque corporis, & quibus indigemus ad vitæ necessitates expediendas, ad commoditates item, & suavitates, vocantur *facultates*, sive *opes*. Ut ergo *opes* nihil aliud sint, quam apparatus earum rerum, quibus homo indiget ad vitam degendam, ad oblectationem, & decentiam.

§. 80. Vides ex definitione hac, triplicis generis esse opes. Aliæ pertinent ad præsentem vitæ necessitatem expediendam vitamque degendam, quæ Germanis dicuntur *Viaticum*. Aliæ ad eum finem comparantur, ut futuræ necessitati prospiciatur. Has facultates dicimus *Obolum necessitatis*. Aliæ denique serviunt oblectationi, commoditati ac decentiæ, quas recte appellaveris *Monetam honoris*.

§. 81. His notionibus distinctius evolutis, perfaciles erunt intellectu positiones, ad quarum præscriptum in rei familiaris rationibus constituendis moderatisque suas quisque actiones componat, necesse est.

I. Ad opes acquirendas acquisitasque conservandas sumus obligati. Cum enim vitam nostram conservare debemus (§. 77. pos. I.), de iis, quoque rebus, quibus ad vitam sustentandam indigemus, soliciti simus oportet. Quæ res cum dicantur

tur opes (§. 79.), ad opes acquirendas tuendasſque ſumus obligati.

II. Cum in omnibus hominum ſtatibus conſenſus, qui ab hominis perfectione ſejungi non poteſt ſit quærendus (§.32.), non modo de iis opibus paraudis cogitemus neceſſe eſt, quæ ad quotidianum victum pertinent, ſed commoditati quoque, & decentiæ conſulendum eſt.

III. Quemadmodum variæ opes, in ſuas deſcriptæ claſſes, varium nobis præſtant uſum, aliæ majorem, minorem aliæ; ita in iis acquirendis varie quoque verſari debemus.

IV. Maximam curæ partem depoſcit præſens neceſſitas victuſque quotidianus. Prius enim, quod nemo dubitat, de vitæ ſuſtentatione, quam de ejus commoditate ac decentia cogitandum eſt.

V. Si tantum tibi acquiſiveris opum, quantum ad neceſſarium victum, famemque ac ſitim quotidianam ſedandam opus eſt, tum futuris vitæ neceſſitatibus proſpicias, neque committas adeo, ut, omnia profuderis, tibi aliquando cum fame confligandum ſit.

VI. Denique, ſi, & præſenti, & futuræ neceſſitati conſulueris, vide, ut commode decenterque vivere queas.

§. 82. Si quis ea opum affluentia, & copia gaudet, ut plures poſſideat facultates, quam ad neceſſitates vitæ, cum præſentem, tum futuram, expediendas, & decentiam requiruntur, tum ei tribuimus *divitias ſive Opulentiam*. Si vero ejuſmodi opum copia adfuerit, quæ ad victum quotidianum, ad futuras vitæ neceſſitates, & decentiam denique obſervandam ſufficit, tum *lautitiam* adeſſe dicimus. Si denique tantum quis poſſidet, quantum ad vitam ſuſtentandam victumque qotidianum parandum ſufficit, *ſufficientiam* habere dicitur. At ſi ne ea quidem ſuppetunt, quæ ad præſentes vitæ neceſſitates poſtulantur, tum adeſt *paupertas*.

§. 83. Ut adeo ex his perſpicias.

I. Non

I. Non eum esse statim *pauperem* appellandum, qui non est dives, neque illum inter divites referendum, qui non pauper est.

II. Ex his intelligitur porro, opes non propter se, sed propter necessitatem commoditatemque vitæ esse expetendas. Sunt enim illæ res, quibus indigemus ad vitæ sustentationem & decentiam necessariæ.

III. Cum labor sit præcipuum victus acquirendi subsidium (§. 77. pos. XV.), manifestum est, ad opes, quippe quibus victus paratur, acquirendas esse opus labore. Cum ergo ad opes acquirendas simus obligati (§. 81. pos. I.), ad laborem quoque nos obligatos esse, patet.

§. 84. Status externus complectitur quoque *honorem*. Est autem *honor* nihil aliud, quam aliorum de nostris perfectionibus judicium.

EXEMPL. Si Titius opinatur & æstimat, Cajum esse virum cultæ doctrinæ, & virtutis, tum Cajus honore afficitur, & Titius, qui de Caii virtutibus, & dexteritate judicat, honorat Cajum.

§. 85. Ex definitione honoris hæc fluunt enunciata.

I. Honor nititur, tanquam fundamento, perfectionibus nostris,

II. Cumque omnes perfectiones, de quibus alii judicant, vel veræ sint, vel opinatæ (§. 227. Met.) patet, omnem honorem, vel esse verum, vel putatitium. Ille nititur perfectionibus veris, hic commentitiis. Ille efficitur judicio vero ac solido de nostris perfectionibus, hic falso, & erroneo.

III. Verus honor a nemine nobis tribui potest, nisi ab eo, qui perspectas habet perfectiones nostras. Qua enim ratione quis de perfectionibus judicare potest, quas non intelligit?

IV. Pluris ergo faciendus est honor, qui a prudentibus laudatisque viris nobis decernitur, quam qui tribuitur a rudi inficetaque plebe.

V. Honor non ita est in potestate nostra, ut

cum

enim ab aliis invitis extorquere possimus. Quis enim ita mentibus aliorum imperabit, ut eos, a quibus honorari cupit, possit ad bene honorificeque de se sentiendum cogere?

VI. Quare recte veteres: honor est honorantis, non honorati.

VII. Quamvis alios ad nos honorandos externa vi compellere nequeamus (pos. V.), possumus tamen virtutem consectari, perfectionesque nostras luculentis declarare speciminibus, aliorumque oculis subjicere.

VIII. Non quæcumque perfectiones nobis honorem conciliant, sed eæ demum, quæ sunt *nostræ*, i. e. quæ nostris viribus, nostra opera laboribusque partæ sunt.

NOT. Ita splendor natalium gloriaque majorum, in se spectata, non cedit nobis honori, sed, quam ipsi peperimus nobis virtute recteque factis nobilitatem, eam demum vere honore dignam esse, luculenter patet.

IX. Ut sciri possit, quinam sint honore digni, sive de quorum virtutibus honorifice existimandum sit, moris est, internum mentis judicium de aliorum perfectionibus per signa quædam declarare. Quam externam honorum significationem dicere Germani solent demonstrationes honoris.

NOT. Huc pertinent tituli, sive verba illa, quibus declaramus, de altero nos bene honorificentiusque sentire. Referuntur huc salutationes, acclamationes, & plausus, itemque illud, quod viris, quos honore dignos judicamus, assurgamus, locum cedamus, cetera.

X. Dedecus opponitur honori, quod nihil aliud est, quam judicium aliorum de nostris imperfectionibus seu malefactis.

SHOL. Si, quæ de honore axiomata proposuimus recte intellexeris, facile nunc perspicies, quid nobis sit dedecoris, quidve minus (α). *Nihil nobis dedecus adferre potest, nisi eæ imperfectiones,*

 qua-

quarum auctores sumus. Ex. gr. vitia, ignorantia, quam evitare poteramus, & debebamus, libidines, morbi item, & rei familiaris detrimenta ex libidine, & prodigalitate orta (β). *Ea ergo, quæ nostra culpa non fuerunt commissa, sed quæ evitari non potuerunt, non sunt nobis dedecoris*, ex. gr. deformitas faciei, humilis obscurusque ortus, paupertas, cetera.

XI. Cum dedecus significamus per externa verba, facta, vel gestus, tum dicitur *obbrobrium*, sive *ignominia*.

XII. Ex his omnibus patet, ad honores assequendos, & dedecus evitandum quemque esse obligatum. Cum enim quisque teneatur perfectiones, quoquo modo poterit, consectari, virtutemque colere, vitia contra, omniaque ea, quæ turpia sunt, evitare (§. 32., intelligitur, cujusque esse, honores sequi, & dedecus effugere. Quia honoris fundamentum est virtus (pos. I.) a qua honor non magis sejungi potest, quam a corpore umbra.

NOT. His tanquam cancellis, si continetur honoris cupiditas, nihil habet vitii, sed potius commendanda est, & ab ipso Paulo ad Philip. IV. commendatur. Honorem enim consectari nolle, est virtutem respuere, est bene præclareque facta fastidire.

§. 86. Iis, quæ de honore, & ignominia protulimus, affinia sunt, quæ nunc de *laude* dicenda sunt. *Laudare* alterum dicimur, si ejus perfectiones enumeramus, & *laus* nihil est aliud, quam enumeratio perfectionum alterius. Sic, si dixeris, Eugenium esse ducem fortem, prudentem, moderatum, felicem, laudas Eugenium, quia enumeras ejus virtutes, & perfectiones.

§. 87. Si vero alterius imperfectiones enarras, tum alterum vituperas. *Vituperatio* enim est enumeratio imperfectionum alterius, si vitia alteri tribuis, quibus non est obnoxius, & imperfectiones ejus enumeras, quas non habet, tum *criminari*, sive *calumniari* alterum diceris.

EXEM-

EXEMPLUM. Si ebrietatis vitium tribuis Cajo, aut Atheifmi crimine, quo vacat, ipfum accufas, calumniaris Cajum.

§. 88. De laude, vituperatione, & calumnia fequentes teneto propofitiones.

I. Cum alteri eas, quibus revera gaudet, perfectiones, vel fermonibus, vel fcriptis tribuimus, tum adeffe, fcito, *veram laudem*: cum vero talibus alterum, qualibus non præditus eft, perfectionibus exornatum effe dicimus, *falfa eft laus*, nulloque, lubrico certo, nixa fundamento.

II. In iis, qui ad laudandum quidpiam fe accingunt, id, vel maxime requiritur, ut virtutes perfectionefque ejus rei, in qua collaudanda verfantur, perfpectas habeant exploratafque. Qua enim ratione quis alicujus rei virtutes perfectionefque, quas ignorat prorfus, enumerabit? Qui fieri poterit, ut rerum imperiti, fuo quodque pretio æftumare nefcii, ea, quæ laudant, digne laudent? Hi enim dum, ob infcitiam fuam, vel ea, quæ adumbratam tantum virtutis effigiem habent, ipfam, credunt effe virtutem, vel perfectiones, in re quapiam obvias, tanti, quanti debebant, æftimare queunt, dubitari non poteft, quin eorum laus vana fæpius fit, falfa, & perridicula.

III. Hinc eft, ut prudentiores laudem, ab imperitis perfectam, non adeo magni faciant, rideantque eos, qui, cum ab hominibus, fed infrunitis, rudibus, rerumque ignaris eximie collaudantur, quantivis fibi videntur pretii.

IV. Judicari ex his poteft, quid fit, quod nemo non omni, qua poteft, animi contentione connitatur ad laudem acquirendam. Cum enim perfectionis fenfus pariat in nobis voluptatem, tunc vero, cum commemorantur perfectiones noftræ, fieri non poffit, quin fentiamus eafdem, patet, omnem laudem, qua quippe noftræ commemorantur perfectiones, nos jucundiffimo voluptatis fenfu explere. Id omne autem, quod gratum nobis

 eft,

est, suaviusque animum afficit, appetimus (230. Metaph.

NOT. Mirum ergo non est, tanto quemque majori animi impetu ad laudem ferri, quo plus habeat suavitatis.

V. His præstructis, intelligi nunc potest, an ad laudem appetendam simus obligati. Si hæc verba hanc vim habent, quod laudem aliis extorquere debeamus, & postulare ab aliis, ut nos nostrasque virtutes laudent, tum non nego, neminem, nisi qui ipse omni laude indignus sit, impotens ejusmodi immoderatamque laudis cupiditatem posse approbare. At, si ita laudis studium interpretaris, ut per illud intelligas virtutis doctrinæque cultum, jam, si culpas laudis cupidinem, ipsam virtutem, a qua vera peti laus solet, ejusque studium culpas.

VI. Si calumniæ tela, in nos a malevolis conjecta, senserimus, nostrum est, (α) innocentiam nostram quoquo modo poterimus, declarare, (β) calumnias, re magis factisque, quam verbis refellere. Postulat id honoris studium, ad quod naturæ lege obligati sumus. Si enim ad honorem consectandum dedecusque omne evitandum obligati sumus (§. 86. pos. XII.), id quoque declinare & impedire debemus, quod illorum de nostris virtutibus opinionem judiciumque imminuit. Cum vero calumniæ, maxime si a viris magnæ auctoritatis multæque fidei profectæ fuerint, magnam vim habeant ad aliorum opinionem judiciumque de nostris virtutibus diminuendum, atque adeo honorem tollendum (§. 89.), evidens est, cujusque esse, calumnias confutare, & earum falsitatem turpitudinemque, vel factis, vel verbis demonstrare.

NOT. Cum calumniæ ab hominibus infimæ sortis, sceleratis, & in omne nefas projectis, & quibus jam turpitudinis inusta est nota, ortum suum traxerint, tunc satis est, tacere, quam irritam operam in commentis refutandis insumere.

§. 89.

§. 89. Devenimus jam ad *fortunam*, quam, ſupra diximus, multa improviſa nec opinata nobis, propter obſcuritatem ignorationemque cauſarum latentium efficere. Eſt enim *fortuna* concurſus complicatioque cauſarum, quas is, ad quem pertinent, prævidere non potuit. Hæc fortuna dicitur *ſecunda*, quæ ſtatum noſtrum perficit, *adverſa*, quæ perfectionibus finibuſque noſtris eſt contraria.

§. 90. I. Quia fortuna non eſt in poteſtate noſtra (§. 89.), ineptum eſt animo nimis angi & deſperare, ſi ea minus ſecunda uſi fuerimus.

II. Porro, quamvis fortuna ſecunda nos perficiat (§ 89.), perfectiones tamen, ſive bona fortunæ non ſunt noſtra bona, i. e. non noſtris ſtudiis operæque ſunt tribuenda. Atque adeo, cum ad id, ut honorem quid adferat, requirantur perfectiones noſtræ, i. e. ſtudio noſtro acquiſitæ (§. 85. poſ. VIII.), intelligitur fortunæ bona, in ſe ſpectata, nihil ad honorem laudemque adferre adjumenti. In rebus ergo proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus ſuperbiam, faſtigium, arrogantiamque magno opere fugiamus neceſſe eſt.

CAPUT VII.

De Officiis erga alios generatim.

§. 91.

EST cujuſque hominis felicitas tam arcto connexa vinculo cum aliorum incolumitate, ut niſi iis, qui tecum eadem vita, eodemque ſpiritu & aere fruuntur, ſalvis, non poſſis te tuumque ſtatum perficere, feliciterque res tuas agere. Atque adeo opus eſt, ut in dandis recipiendiſque beneficiis, quod quiſque minus per ſe ipſe poteſt, id accipiat ab alio viciſſimque reddat.

§. 92. Hinc naſcuntur mutua officia, quæ ho-

mo homini debet, quæque alter præstabit alteri, si rationem rectricem patiatur, ad legis naturæ præscriptum actiones suas componere cupiat.

§. 93. De officiis erga alios si recte existimare velis, sequentes positiones observabis.

I. Officia erga alios, generatim considerata, sunt ejusmodi actiones, ad quas suscipiendas, respectu aliorum hominum, lege naturæ obligamur.

II. Officia erga alios percommode in tres distribuntur classes; fere, ut cujusque hominis officia erga se ipsum partiti sumus. Alia pertinent ad animum, ad corpus alia, alia denique ad statum externum fortunasque aliorum perficiendas.

III. Quod vero unusquisque alteri officia, ex legis naturalis præscripto, debeat, id varia ratione probari solet. Primum scilicet lex naturæ nos jubet, perfectiones quascumque consectari (§. 32.), atque adeo, cum suas quisque perfectiones promovere non possit, nisi simul aliis consultum cupiat (§. 91.), de aliorum quoque salute & felicitate debemus cogitare. Deinde, si aliorum perfectiones promovemus, in aliis sensum perfectionis sive *voluptatem* excitabimus (§. 219. Met.). Ex quo exardescat, necesse est, aliorum amor erga nos (§. 238. et.), cumque semper conjunctum sit cum amore studium promovendi felicitatem ejus, quem amamus (239. Met.), consequens est, ut, si aliis officia præstamus, alios incitemus ad nos perficiendos, felicitatemque nostram promovendam. Cum ergo lege naturali obligemur ad adferenda, & conquirenda omnia ea, quæ ad nostras perfectiones felicitatemque communiendam quocumque modo spectant (§. 32.), intelligitur, nos debere aliis officia præstare.

IV. Præcipua ergo, quæ ceteras omnes complectitur, regula in officiis erga alios observandis hæc est: ALIORUM INTERNUM EXTERNUMQUE STA-

STATUM PERFICE QUAM POTES DILIGENTISSIME.

SCHOL. Quam quidem propositionem cum temperamento quodam accipi volo. (α) Si in viribus nostris positum non est, ut alios perficiamus, & opem auxiliumque iis feramus, tum non obligati sumus ad aliorum statum perficiendum. Ad enim, quæ ex ἀδυνάτων genere sunt, nemo obligatur. (β) Si officia erga te ipsum cum officiis erga alios pugnaverint, ita ut & tua & aliorum perfectio simul obtineri nequeat, tum opus est, ut, quod in collisione officiorum solet, perfectionem majorem præferas minori, i. e. ut tuam salutem aliorum felicitate potiorem ducas. (γ) Si, quod alter abs te deposcit, officium ipse sibi præstare potest, viribusque instructus est, sibi opem auxiliumque parandi, non es obligatus ad alium juvandum.

V. Alii sunt amandi. Cum enim alios perficere lege naturali tenearis (§. 91.), aliorum quoque perfectionibus oblecteris, necesse est. Alios enim qua ratione perficies, nisi sensu perfectionum sive voluptate, ex aliorum perfectionibus capienda, compleаris. Quod cum sit, amare alios (§.239.Met.). evidens est, alios esse amandos.

SCHOL. Amor princeps est ad officia mutua prestanda, benevolentiamque conjungendam, quo sublato, tolletur omne officium, ipsumque communitatis vinculum dissolvetur. Is ipse amor, quem aliis debes, exæquare debet amorem tui ipsius, ad quem, tanquam cynosuram & regulam, exigendus est amor erga alios. Cum enim alius, quam amare debes, æque sit homo, ac ipse es, cum eadem, qua tu, ratione corporeque, artificiose contexto, instructus sit, cum eadem vita spirituque contineatur, eadem, qua ipse frueris, vescatur aura, eundem spiritum ducat, non video, cur non eundem, quem tibi præstas, amorem sibi deposcere debeat.

VI. Intelligitur ergo ex his, nostrum esse, aliorum animos, quantum situm est in nobis, vera boni malique cognitione imbuere, eos ad omne officii munus humanitatemque instruere, errorum, quibus involvuntur, caliginem dissipare, a vitiorum illecebris abstractos in virtutis viam reducere, denique nihil intermittere, quod vel ad vires intelligentiæ rationisque acuendas ac perficiendas, vel ad voluntatem moresque conformandos pertineat.

XII. Quod ad aliorum corpus attinet, caveas, ne vim cuiquam inferas, aliorumque sanguine manus polluas. Caveas, ne aliorum valetudinem labefactes, viresque & vigorem corporis atteras, vel temere irritando, vel ad voluptates venereas ebrietatemque alliciendo, vel membra vulnerando & mutilando, vel aliis quibuscumque modis.

XIII. Famæ quoque & honori aliorum servias, idque omne vitabis, quod ad laudes aliorum obterendas imminuendasque spectare videatur.

IX. Denique id cavendum sedulo est, ne alterius rem familiarem opesque minuamus, sed eas potius custodiamus, augeamus, amplificemus.

X. Quæ omnia, hactenus allata, docent, nullius esse statum imperfectiorem reddendum. NEMINEMque adeo, quisquis hic, & cujus fuerit, ESSE LAEDENDUM. *Laedere* enim alterum dicimur, si alterius statum reddimus imperfectiorem. Malum autem illud, quod ex læsione ortum est, dicitur *damnum*.

XI. Nemini ergo damnum est inferendum. Cum enim nemo sit lædendus, quo demum cumque modo illud fiat (pos. X.), nemini quoque inferendum est damnum, quod a læsione sejungi non potest (per defin.)

XII. Si vero alteri damnum a nobis fuerit illatum, tum illud resarciendum est. Fac enim, te damnum, alteri illatum, non compensare, tum alte-

alterius læsio manet, nec tollitur (pos. X.) cum vero nemo lædendus sit (pos. X.), manifestum est damnum, illatum alteri, esse resarciendum, ut læsio cesset.

NOT. Sunt quædam cautiones in damnis sarciendis necessariæ, quarum hanc unam producendam puto. Si quis tibi damnum, ex improviso illatum, restituere debet, quod vel resarcire non potest, vel, si resarciat, infelicissimus evadit, & ad incitas redigitur, tum perinique agis, si ipsum ad damnum resarciendum cogas. Tuum potius erat, aut nullam damni restitutionem, aut aliquam non plenam poscere.

XIII. Ad id obligati sumus, ut omnibus simus amici, nemini inimici. Cum enim ad alios amandos simus obligati (pos. IV.), is autem, qui amat, sit alteri *amicus* (per def.), consequens est, ut debeamus esse aliis amici, nemini inimici. *Inimici* enim sumus aliis, si alios odimus.

C A P U T VIII.

De officiis erga amicos, & inimicos.

§. 94.

Officia erga amicos his includi possunt regulis.

I. Amici sunt amandi. Cum enim omnes homines, quiqui fuerint, amandi sunt (§.93. pos. IV.) vel me non monente intelligis, eos vel maxime amore nostro dignos esse, qui nos amant. Jam vero cum amici ii sint, qui nos amant (per def.), manifestum est, amicos præ primis esse amandos.

II. Id cave, ne amicis, si quid in te imprudentes delinquunt, graviter irascaris, amoremque in odium convertas. Neque enim, si ægre nobis cepisse videtur interdum amicus, id consulto deditaque ope-

opera fecisse putandus est. Cum enim amicus sit is qui nos amat, quique adeo felicitate nostra oblectatur (§. 238. Met.), credi non potest, ipsum ea studio suscepturum, quæ alterius amici voluptatem turbent, ipsique ægritudinem contrahant.

NOT. Perverse igitur & perinique ii cum amicis suis agunt, qui eorum dicta factaque scrupulose nimis minutatimque examinant, & omnia ad vivum resecant. Quo quidem hominum genere ad amicitias colendas nihil est ineptius.

III. Quicquid amici tui vel animum vel corpus vel fortunas honoresque lædere potest, id omne a tuis dictis factisque abesse jubeto. Postulat id cum lex naturæ (§. 32.), tum specialius amor ille, quem amicus, qui te amat, jure quodam suo postulat.

IV. Neque eum, qui est tibi inimicus, lædito. Inimicus enim nos odit, atque adeo felicitatem nostram vel aperte, vel recte, &, cuniculis velut actis, subvertere allaborat (§. 240. Metaph.). Si ergo inimicum lædis, ejusque statum imperfectiorem reddis, cum odium ejus ingravescit & exacerbatur, majorique flagrabit cupiditate te infelicem reddendi, & malo malum compensandi. Ita felicitatem tuam ipse destruis, & inimico quasi arma subministras, quibus in te sæviat, quod quam sit legi naturæ contrarium, luculenter vides.

V. Neque odio sunt prosequendi inimici. Si enim odio inimicos prosequeris, studio ex cupiditate concitaberis, inimicorum tuorum felicitatem destruendi, statumque eorum imperfectiorem reddendi (*. 240. Metaph.). Quo ipso lædis inimicum (§ 93. pos. X.) cum vero inimicus lædendus non sit (pos. V.), consequitur, ut nec odisse eum debeamus.

VI. Ignoscendum est inimicis. Cum enim inimicus non sit odio prosequendus (pos. V.), patet, omnia ea ex animo delenda esse, quæ causa odii videri

deri poterant, materiemque quasi ei substernunt, Atque adeo injuriam, qua te inimicus affecit, oblivione sepelias, & consideres eam, ac si non illata esset. Quod cum fit, *ignoscimus inimicis*. Ergo patet, inimicis esse ignoscendum, i. e. ipsos esse ita considerandos, ac si nos non læsissent.

VII. Sublata ita e medio injuria, tanquam caussa odii, eodem inimicum loco nunc habebis, quo ceteros homines. Atque adeo inimico eadem, quæ reliquis hominibus, debebis officia.

VIII. Ergo, cum omnes homines amandi sint (pos. V. §. 93.), inimico amorem, quem aliis debes, denegare non potes.

IX. Inimicorum, si quando nos violenter adoriantur vitamque petant, furor & impetus cohibendus & frangendus est, ne nobis damnum inferre queant, salutemque nostram destruant. Cum enim quanta maxima quisque potest diligentia & ardore, suis rationibus prospicere debeat, salutemque & res suas in tuto collocare (§. 32.), intelligitur, unumquemque esse ad id obligatum, ut, si, vitæ suæ ab inimico insidias strui, senserit, si, fortunæ famæque suæ periculum ab hoste instare, viderit, omnem ineat rationem expediendæ salutis, iisque adminiculis utatur, quibus vim inimicorum possit propulsare, tela retundere, & damna, quæ minitabatur hostis, avertere.

X. At in cohibendis inimicis repellendisque injuriis una hæc cautio est necessaria, ne vel nobis, vel inimico ipsi, si fieri potest, detrimento simus. Videndum est, ut & nostra felicitas servetur inconcussa, & *inimicus*, *vel levissimo*, *vel nullo damno afficiatur*.

SCHOL. In cohibendo inimico repellendisque injuriis hæc nobis suadet recta ratio, ut (α) prius consilio verbisque experiamur omnia, quam ad duriora periculi propulsandi remedia progrediamur, (β) ut, si nihil verba admonitionesque effecerint, vitam

vitam nostram ab inimici impetu violento defendamus, quocunque demum modo id fiat.

XI. Hinc existit MODERAMEN INCULPATÆ TUTELÆ, quod nihil est aliud, quam corporis ac vitæ contra violentum aggressorem defensio.

XII. Lex ergo naturæ præcepit, ut moderamine inculpatæ tutelæ utaris vimque vi repellas, si vita tua in discrimen vocata fuerit. Cum enim lex naturæ præcipiat, ut, salutis vitæque nostræ conservandæ causa, hostium impetum reprimamus (pos. IV. §. 94.), intelligitur, per eandem nos obligari ad vim vi repellendam, vitamque contra violentum aggressorem defendendam, atque adeo jure inculpatæ tutelæ utendum.

NOTA. Idem hac ratione ostendi potest. Fac, te, si vitam tuam ferro petierit, hostis, corpusque tuum telo adortus fuerit, fac, inquam, te tibi vitam eripi pati, quam conservare defensione poteras, nonne hac ratione αὐτοχειρ erit? Nonne, quod tibi divinitus custodiendum commissum erat, nobile depositum turpiter negligis? Nonne naturalem illum vitæ conservandæ instinctum, quem non sine sapientissima ratione Deus in mente tua altissime impressit, tollis prorsus & deprimis?

SCHOL. Recte hanc in rem CICERO: *Est hac non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum, incidisset, omnis honesta ratio esset expediendæ salutis.* Pro Milone Cap. IV.

SCHOL. Varie disputatum est de moderamine inculpatæ tutelæ inter recentiores, quorum alii aliis finibus jus hoc, a natura concessum, circumscribunt. Paucas has cautiones addere juvat: (α) Moderamen inculpatæ tutelæ locum non habet, nisi

in

in *ſtatu naturali*, ubi nullus eſt ſuperiori, cui te tutandum permittas. (β) Locum habet tum, cum vitæ tuæ vis infertur, (γ) cum nec fuga ſalutem petere poſſis, nec quis adfuerit, qui te periculo liberet, (δ) in moderamine inculpatæ tutelæ a lenioribus defendendæ vitæ modis progrederis ad duriora ſubſidia, i. e. ſi vulnere infligendo latronis vim propulſare potes, non opus eſt cæde, ſed, ſi nullo modo reprimi poteſt aggreſſoris impetus, ſatius eſt, latronem interire, quam te.

CAPUT IX.

De officiis hominis ratione Dominii, ſive poſſeſſionis.

§. 95.

CUM genere humano nunquam tam bene actum eſt, ut alii alios ſincero ſemper veroque amore complectantur, atque adeo alter alterius rationibus, ut ſuis, proſpectum cupiat. Quare fieri non poteſt, ut multis, vel omnibus, unam eandemque rem ad uſus proprios adhibendi facultas concedatur. Potentiores rapturi forent ad ſe omnia, ignavi, quod diligentiores labore lucrati eſſent, in otio & diſſidia conſumturi eſſent, ſummaque omnium rerum foret confuſio, ſumma perturbatio.

§. 96. Si plures vel omnes rebus, in hoc mundo obviis, facultatibuſque ita uti poſſent, ut neuter ab earum rerum, quibus ad vitæ commoditates ſuavitateſque indigemus, uſu excludi poſſet, tum hoc jus multorum vel omnium unam eandemque rem ad uſus proprios adhibendi dicitur *communio*. Sed ſi quis re quapiam utitur, ut ab ejus poſſeſſione uſuque alii excludantur, tum appellamus *Dominium* ſive *Poſſeſſionem*. Et is, qui rem aliquam ita poſſidet, ut ab ejus uſu alios excludere poſſit, dicitur ejus rei *Dominus*.

EXEMP. Si quis magni pretii librum poſſidet, & ita

ita quidem, ut alter, quicunque fuerit, ab ejus usu excludatur, tum *dominus* est libri.

§. 97. Quæ de dominio, & communione merentur observari, his complectemur positionibus.

I. Nostra ætate fieri non potest, ut communio bonorum locum habeat. Proscriptus enim est ex communitate humana amor candorque, quo sublato, tollitur ipsa communio (§. 95.). Quamvis non negemus, in orbis hujus primordiis, cum pauci homines terram incolerent, earumque rerum in hoc universo affatim esset, quæ ad usus humanos vitæque opportunitates pertinerent, omnia omnibus potuisse esse communia. Qui status rerum semper futurus fuisset, si quibus primum oriebatur genus humanum, iisdem finibus contentum terminatumque fuisset, nec tam magnis processisset spatiis, & in immensum excrevisset.

II. Communio tamen earum rerum, quarum magna est copia, quæque opera, & studio hominum parari non debet, adhuc locum habet. Exempl. grat. aquæ, aeris, solis & in nonnullis regionibus ferarum aviumque, quarum magna adest abundantia.

III. Priscam ergo illam consuetudinem habendi omnia communia coacti fuerunt homines deserere, & dominium introducere, ita ut suæ cuique facultates, tanquam propriæ, attribuerentur.

IV. Prima regula, quæ in officiis circa dominium observanda est, hac continetur propositione: *Suum cuique tribuendum*.

V. Nemo unquam temere in dominio suo turbandus est. Cum enim neminem lædere debeamus (§. 93. pos. X.), eos vero, quos in dominio turbamus, vel maxime lædamus, intelligitur, neminem esse in dominio turbandum.

VI. Ex quo manifestum fit, omne furtum esse evitandum. Quia enim per *furtum* aliis, insciis, & invitis, id, quod suum est, auferimus, intelligitur, alios per furtum in dominio suo turbari.

Cum

Cum vero nemo in dominio suo turbandus sit (pos. V.), intelligitur, furtum esse omni modo evitandum.

VII. A rapinis, & latrociniis itidem abstinendum est. Cum enim per latrocinia, quibus alteri, conscio quidem, sed tamen invito, id, quod suum est, diripimus, alios in dominio nimium quantum turbemus, manifestum est, a latrociniis esse abstinendum.

VIII. Quod idem valet de *fraudibus*, quibus aliorum dominia turbamus. *Fraus* enim est nihil aliud, quam ejusmodi actio, quæ aliis, consciis quidem, sed falsis tamen rationibus ad assensum deductis, res suas auferimus.

IX. Quemadmodum alii in dominio non sunt turbandi, ita sollicitissime illud cavendum est, ne rebus, quæ nostræ sunt, male præpostereque utamur, sed legitime iis, officiisque nostris convenienter utamur. Utimur vero legitime dominio tum demum, cum illud, tanquam subsidium, adhibemus, nostram aliorumque salutem promovendi, & constabiliendi. Si vero iis rebus, quas possidemus, ita fuerimus usi, ut eas, vel ad nostrum, vel ad aliorum damnum convertamus, tum dicimur iis abuti.

§. 98. Sequitur, ut de modis dominia acquirendi in statu naturali pauca adferamus. Præcipui vero modo hi fere sunt (α). Res, quæ nullius sunt, aut quæ pro abjectis aut derelictis habentur, *occupamus* (β). Res amissas, si forte fortuna *invenimus*, tunc efficimus, ut eæ nostræ fiant.

NOT. Observandum vero hic est, res illas, quas invenimus, *nullius* esse debere, & a domino suo pro derelictis haberi. Quare omnium eorum, qui res inveniunt, est, de exquirendo legitimo domino sollicite cogitare, nec eas prius in suos convertere usus, quam ubi nullus, multo licet labore adhibito, exquiri potuit dominus.

§. 99.

§. 99. De acquisitione dominii has teneto propositiones.

I. Si, quae alter deseruit, quaeque nullius sunt, occupaveris, illud vide, ut, quae occupas, tibi sint emolumento.

II. Quas tibi acquisivisti facultates, de iis augendis, amplificandisque cogitato, sed ita, ut ne aliorum damno locupletior fieri studeas.

III. Dominium tuum ita tueri debes, ut iis, qui te in eo, nefario ausu, & violento modo turbant, quanta potes maxima animi corporisque contentione, obsistas, & ea, quae nocitura videntur, propulses.

NOT. Quam quidem regulam tam late patere nolumus, ut, iis, qui facultates nobis, vel per vim eripiunt, vel imminuunt, ipsam vitam eripi posse, existimemus.

§. 100. Quandoquidem non omnes iisdem opibus instructi sunt, sed alter iis rebus, quae ad vitae necessitates expediendas, commoditatesque pertinent, abundat, alter contra indiget, intelligitur, si generis humani rationibus prospici debet, ut debet omnino, alterum alteri saepius impertiri id, quod suum est, debere, & communicandis recipiendisque dominiis societatem humanam conservandum. Ex quo manifestum est, opus esse inter homines *alienatione*, quae in eo posita est, ut, quae possidemus, in alios transferamus, aliisque res, quae nostrae sunt, possidendi, & in usus suos convertendi, facultatem concedamus.

§. 101. Duplici vero modo proprietates nostras in alios transferimus (α) *donatione* (β), *permutatione*.

§. 102. *Donamus* alteri quid, cum in alterum dominium nostrum transferimus, gratis, sine pecunia, sine opera.

§. 103. De donatione sequentia enunciata expendi volumus.

I. Donum ad ea pertinet, quae alter, cui donatur,

tur, nullo jure exigere poteſt. Atque adeo ad donationem nemo perfecte obligatus eſt, ſive cogi poteſt.

NOT. Quod ita tamen intelligi volo. Si quis affluit rebus, quibus alter ad ſalutem ſuam amplificandam indiget, tum vero omnibus, vel perſonarum, vel rerum momentis rite expenſis, rationis honeſtatiſque leges ſibi ſequendas eſſe intelliget, animadvertetque, & an quantum alteri donandum ſit.

II. Si quis plus boni ſe effecturum videt, cum dona opum indigis largitus fuerit, quam efficere poſſit, ſi opus facultateſque retineat, quibus ipſe frui non poteſt, tum vero ad dona alteri tribuenda obligatus eſt.

III. Quod iis, qui omnibus facultatibus exhauſti ſunt, ad victum quotidianum vitæque neceſſitates expediendas conferimus donum, dicitur *eleemoſyna*, ad quam erogandam obligatos nos eſſe, tanto minus dubitare poterimus, quanto diligentius in eo elaborare debemus, ut aliorum, in quibus nihil eſt opis, saluti proſpiciamus.

§. 104. Alter modus transferendi dominium, eſt *permutatio*, quæ in eo conſiſtit, ut, quibus egemus vel ad vitam, corpus, valetudinem fortunaſque conſervandas, res accipiamus ab aliis, & reddamus quod alter e re ſua futurum putat.

§. 105. Cum non omnes, qui rebus facultatibuſque noſtris indigent, tam nudati ſint opum præſidiis, ut iis, a quibus dominium accipiunt, reddere nihil queant, facile patet, hos tanto magis ad compenſanda ea, quæ acceperunt, obligatos eſſe, quanto pluris omnium intereſt, providere, ne quid res familiaris capiat detrimenti.

§. 106. I. Ut in permutatione dominiorum minus ſit fraudis, rebus certum pretium ſtatuendum eſt, quod eſt menſura arbitraria, ad quam res, quæ ab altero in alterum transferendæ ſunt, exigi poſſunt.

EXEMPLUM. Si libro quodam indigeo, tum, ut necessitati meæ consulatur, bibliopola librum illum, quem, ut suum, possidet, in me, facultate eum in usus meos convertendi concessa, transfert: Sed quomodo, aut quibus conditionibus, transfert? Nullo jure a bibliopola exigere possum, ut mihi libri usum gratis concedat, detrimentumque rei familiaris patiatur. Ne ergo, aliqua opum diminutio per me bibliopolæ attrahatur, opus est, ut ad damnum resarciendum, aut aliud quidpiam bibliopolæ reddam, aut, in quo plus est securitatis, minusque fraudulentiæ, certam pecuniæ summam ipsi solvam.

II. In permutatione rerum æqualitas, & compensatio justa observanda est. Secus enim si fit, abesse non potest, quin alteruter res permutantium damno afficiatur. Quod cum legi naturæ adversetur (§. 9. pos. X.), evidentissimum est, æqualitatem, & compensationem justam in permutandis rebus debere habere locum.

III. Quod idem valet de operibus, & laboribus quos pauperes opumque indigi impendunt, ut opulentiorum necessitati perfectionibus consulant.

IV. Laboribus atque operis merces est statuenda. MERCES est pretium laborum. Demas mercedem. nonne ita indigus laborem operamque suam opulentiori gratis commodabit? nonne hac ratione status ejus, qui diurno opere victum quæritat, imperfectior redditur, cum, quod vitæ alendæ sufficere poterat, laboris pretium ipsi subtrahitur?

SCHOL. Quod idem hac ratione ostendi potest, (a) qui aliis operam suam laboremque commodant, ii vero id ideo faciunt, ut, quantum ad victum quotidianum acquirendum vitæque commoditates sufficit, tantum labore lucrentur. (b) Si ergo mercedem laboranti subtraxeris, subtrahis ipsi alimenta, &, quæ fundamenti loco in officiis circa dominium posita fuit regula, violatur: *Suum cuique tribuendum*.

§. 117.

§. 107. Cum in alios transferimus dominium ita, ut alii determinatam pecuniæ summam pro eo, quod accipiunt, reddant, tum dicimus dominium *vendere*: alter vero, qui, soluta pecunia, dominium accipit, dicitur illud *emere*.

SCHOL. Quod ut intelligatur plenius, hæc habeto. Genus humanum ubi ab exiguis initiis eo crevit, ut tota terra, quanta quanta est, hominum multitudine nunc redundet, rerum permutatio minus commoda fuit rationibus singulorum necessitatibusque expediendis, cum, quod plurimi ne habent quidem, quæ inter se commutent, tum quod res permutandi consuetudo a fraudibus sejuncta esse non potuit. Atque adeo de invenienda quadam re Majores nostri soliciti fuerunt, quæ mensura esset commuuis pretii omnium rerum. Hanc ad mensuram constituendam elegerunt metalla, aurum potissimum, & argentum, & vocarunt *pecuniam*, quam recte dixeris communem mensuram pretii omnium rerum. De pecunia hæc pauca observes. (α) Nulla aptior pecuniæ constituendæ poterat esse materia, quam aurum & argentum. Quia hæc metalla sunt & rariora, atque adeo majoris pretii, & durissima, nec facile corrumpi possunt; (β) Opus est notis quibusdam, quibus vera ac solida pecunia ab adulterina possit internosci; particula hæc metalli, notis certis insignita dicitur *Moneta*.

CAPUT X.

De officiis Hominum in sermonibus, pactis & contractis.

§. 108.

DUO sunt, quæ in hoc capite explicanda sunt. Alterum spectat ad officia in *sermonibus*, alterum pertinebit ad ea, quæ in pactis contractibusque nos observare jubet ratio.

§. 109. Qui aliud loquitur, aliud cogitat, is *falsiloquium* committit. FALSILOQUIUM enim est sermo, a mente alienus. Qui sermo, a mente alienus, si vel in nostrum, vel aliorum damnum directus est, dicitur *mendacium*.

§. 110. Ex his definitionibus sequentia enunciata deducimus.

I. Falsiloquium cum mendacio non est committendum. Ad mendacium enim non modo requiritur, ut sermo a mente discordet, sed id quoque, ut vel loquenti, vel aliis damnum inferat (§. 109.) *falsiloquium* autem non semper cum damno copulatum est.

II. Fieri nonnunquam potest, & fit persæpe, ut falsiloquium non modo nihil adferat damni, sed etiam ad perfectionem status nostri, vel aliorum plurimum valeat.

III. Atque adeo incidunt tempora, cum falsiloquium & licitum est, & ipsa lege naturæ præcipitur. Lex enim naturæ præcipit, ut cum nostram, tum aliorum perfectionem promoveamus (§. 32.). Quod cum fieri possit & fiat persæpe, per falsiloquiorum usum (pos. II.) intelligitur, ad falsiloquia adhibenda nos interdum lege naturæ obligari.

IV. Nunquam vero fieri potest, ut mendacium, vel status nostri, vel aliorum perfectiones promoveat,

qup-

quippe quod semper aut cum nostro, aut aliorum damno conjunctum est (*h.* 107.) adeoque nunquam mendacium debemus adhibere, sed semper ad illud evitandum sumus obligati. Nemini enim debemus damnum inferre (§. 93. pos. X.)

V. Ex quibus patet, non semper illum rationi legique naturæ convenienter agere, qui verum ubique dicit. Potest enim quis per id, quod verum dicat, se aliosque in funestissimum detrudere exitium. Exempl. gr. omnes proditores patriæ verum dicunt. Sed nonne patriam, civesque omnes summis miseriis involvunt?

VI. Quare nonnumquam opus est, ut veritas reticeatur, eorumque, cum quibus res nobis est, persæpe refert, nec verum dici, nec falsum.

NOT. Quæ omnia rectius intelliguntur, si in vita actionibusque tuis nonnumquam ejusmodi casus inciderint, qui non nisi ex temporis, loci, personæ, ceterarumque rerum, huc pertinentium, indole & ratione definiri dijudicarique possunt.

VII. Cavendum est in omni sermone, ne, quas alter celari vult, res, vetularum more, effutiamus, seu existimationi alterius criminando obsimus.

VIII. Ut paucis multa complectar: *Ita loquendum est, semper & ubique, ut aliis nobisque non noceamus, sed prosimus.*

§. 111. Cum fidem verbis sermonibusque nostris conciliare, aliosque de sinceritate nostra studioque verum dicendi convincere volumus, uti solemus dictionibus quibusdam, loquendique formis, quas dicimus *contestationes aut asseverationes.*

EXEMPLUM. Ita me DEUS amet! ita salvus sim! ita vivam! ita feliciter agam, &c.

§. 112. De contestationibus has observabis regulas:

I. Contestationes frequentius & in rebus levibus non sunt adhibendæ. Quo enim sunt frequentiores, eo magis vilescunt, neque adeo, quam ha-

bere debebant, vim adferunt, ad fidem auctoritatemque verbis nostris conciliandam.

NOT. Dudum prudentiores experientia docuit, quanto quisque frequentioribus utatur contestationibus, tanto esse plerumque levioris animi, & ad fallendos alios instructiorem.

II. Quamdiu leviores asseverationes ad fidem verbis nostris conciliandam sufficiunt, tamdiu non opus est gravioribus, quas vir bonus non nisi summa adactus necessitate, adhibet, ubi scilicet aut famæ consulendum est, aut aliorum salus constabilienda.

§. 113. Eæ contestationes, quibus DEUS, tanquam testem ac vindicem, invocamus, dicere solemus *juramentum*, sive latinius, *jusjurandum*, quod CICERO per affirmationem religiosam explicat de Off. L. III. c. 29.

EXEMPLUM. Si dixeris, ita me DEUS adjuvet, ut hoc illudque vidi, feci, vel jussi, cetera.

§. 14. Ex definitione jurisjurandi patet.

I. Quæ cautiones in contestationibus adhibendis necessariæ sunt, easdem in jurisjurandi usu esse observandas (§. 112.).

II. Intelligitur ex his neminem, nisi qui credat DEUM esse, juramentum dicere posse.

III. Jus ergo jurandum in ludibrium vertetur, si illud aut Atheo deferatur, aut hominibus de Epicuri grege, quos, constat, negare, DEUM curare res humanas, virtutibusque præmia, & vitiis pœnas proponere.

IV. Quemadmodum asseverationibus nonnisi extrema coactus necessitate, utitur vir bonus (§. 112.): ita jurejurando non uti debet quisquam, nisi necessitate compulsus, tum scilicet, cum vel ejus, qui jurat, vel aliorum, vel rei denique publicæ intersit, veritatem ad liquidum perduci, & patefieri.

V. Jusjurandum cujusque religioni attemperandum

dum est. Secus enim si fit, is, qui jurat, nullo metu justitiæ vindicis, vel a malo absterrebitur, vel ad verum dicendum, bonumque faciendum promissumque servandum concitabitur.

SCHOL. Recte HEINECCIUS, *Ne jurisjurandi quidem nomen meretur adseveratio per res, quarum nulla mentem vincit religio*. Lib. I. §. 207. Jur. Natur. Idem recte monet, formulas ritusque eorum, qui, ex suæ religionis præscripto, jurant, non tendere debere in ignominiam veri, quem colimus, quique religiosissime perreverenterque ab omnibus colendus est, Dei.

VI. Nemo se jurejurando ad res turpes per legesque prohibitas devinciat. Ad ea enim omnia fugienda ipse Deus nos obligat. Ad ea ergo facienda se obligare jurejurando, quid scelestius esse potest?

VII. In omni jurejurando cavillatione, & quas vocant, reservationes mentales, vitandæ sunt. Cum enim reservationes mentales, quibus formulæ jurisjurandi alio sensu, quam quod jusjurandum postulat, recitantur, eo referentur, ut vis jurandi eludatur; vides, eos, qui reservationum mentalium integumento improbitatem suam tegere ac velare cupiunt, in re sedere, Deoque, qui intimos mentis recessus latebrasque perscrutatur, non debitam reverentiam exhibere, neque adeo ipsum pro tali numine, quale revera est, habere. Quod adversatur iis, quæ supra diximus (§. 65.)

VIII. In primis cavendum est, ne perjurium committamus. Est autem PERJURIUM juramentum pro confirmando mendacio præstitum. Jam vero, cum mendacium committere non debeamus (§. 110. posc. IV.), multo minus ad id confirmandum justitiam D E I vindicem invocare debemus. Neque video, an quicquam D E O indignius, & ad ipsius gloriam obscurandam accommodatius admitti possit, quam si protervе,

ve, & ſtudio, ipſius juſtitiam & vindictam nobis expoſcimus.

IX. Si quis juravit, ſe rem turpem & legi contrariam facturum, is ad jusjurandum ſervandum non ligabitur. Nemo enim ad id, quod legi adverſatur, committendum obligatur.

§. 115. *Execrationes* ſive *maledictiones* nihil aliud ſunt, quam oratio, qua declaramus, cupere nos, ut alteri male ſit.

§. 116. Nemo non intelligit, execrationes naturæ, & rationi prorſus adverſari. Cum enim ad id lege naturæ obligemur, ut alios amemus, iiſque bene cupiamus (§. 93. poſ. IV.) patet, omnia illa verba, omnes ſermones, quibus ſignificamus, nos aliis male cupere, eſſe legi naturæ contrarios.

§. 117. Hactenus de officiis in ſermonibus. Nunc de *pactis* commentabimur; pactorum vero natura, & indoles intelligi non poteſt, niſi, quid ſit *promiſſio*, antea diſtinctius explicatum dederimus.

§. 118. Eſt igitur *promiſſio* nihil aliud, quam oratio, qua in aliorum gratiam aliquid vel facturos vel omiſſuros nos eſſe, dicimus.

§. 119. Ex definitione hac ſequentes conficiuntur propoſitiones.

I. Nihil homo homini promittere debet, niſi quod legi naturali conſentaneum eſt. Fac enim, quempiam promittere quid alteri, quod legi ſit adverſum, tum vero promiſſor dicit, ſe facturum quid, quod legi eſt adverſum. Cum vero ad omne id ſimus obligati, quod legi eſt conforme, & ad omne id fugiendum, quod eidem adverſatur (§. 32.), evidens eſt, non promittere quempiam quid alteri debere, quod legi eſt adverſum.

II. Atque adeo promiſſa, quibus quid polliciti ſumus, legi contrarium, ſunt irrita, nec ſervanda.

III. Sequitur ergo, ut omnia promiſſa debeant eſſe ejuſmodi, ut nec cum officiis erga nos, nec cum officiis erga Deum & erga alios pugnent, ſed potius

cum

cum lege consentiant. Talia cum fuerint, dubitari non potest, promissis esse standum. Obligatus enim es ad id, quod lege præcipitur (§. 32.), obligatus ergo etiam es ad promissa servanda, quibus, te quid facturum, quod legi sit consentaneum, pollicitus es. Neque video, si non expleveris promissa, quomodo ab animo alios lædendi immunis pronunciari queas. Multiplici enim modo læditur alter, cui quid promisisti, nec servas promissum. Dum vero nemo sit lædendus, promissa quoque servanda esse, patet.

IV. Ea, quæ sunt ἀδύνατα, nec viribus nostris præstari possunt, promitti non debent, &, si promissa sunt, ad ea servanda non datur obligatio. Ludibrio habes eum, cui promittis impossibilia. Dicis enim, te facturum ea, quæ nec tuis, nec fortasse cujusquam aliis viribus effici queunt. Quod quid aliud est, quam dicere, te ne facturum ea, quæ promisisti? Cumque ad ea, quæ sunt ex genere rerum, quæ fieri non possunt, non detur obligatio (§.20. pos. VII.), intelligitur, ad promissa impossibilia servanda non dari obligationem.

§. 120. Ita nunc intelligis, quid sit *pactum*. Pacta sunt promissa mutua de factis sibi præstandis.

§. 121. Quas ergo de promissis demonstravimus propositiones, in doctrina, de pactis quoque valent.

I. Paeisci nihil debemus, nisi quod legi conforme est, & ea pacta servanda sunt (§.119. pos. I.)

II. Eorum vero pactorum, quibus illicitas res legique adversas, promisimus nulla vis est, nulla obligatio (§.119. pos. II.) Quod idem valet, de iis pactis, quibus ea, quæ fieri non possunt, promisimus (§.119. pos. IV.)

III. Pacta perficiuntur mutuo consensu. Utraque enim paciscentium pars promittit quidpiam, & alter alteri verbis declarat, se in ejus gratiam quid præstiturum, vel omissurum (§.118.), ad quod mutuus consensus requiritur.

IV.

IV. Hic consensus definit esse consensus, si vel minis, vel vi, vel dolo alter ad pacifcendum compellitur inducirurque. Is enim, qui metu doloque ad pactum perficiendum commovetnr, verbis quidem externis significat, se in alterius gratiam quid præstiturum, sed mente negat. Atque adeo pactum ejusmodi consensu mutuo destruitur.

V. Pactum ergo, vel metu extortum, vel elicitum dolo, servari non debet. Quia ejusmodi pactum plane non est pactum (pos. I. & IV.)

VI. Quemadmodum pacta mutuo consensu perficiuntur (pos. III.), sic mutuo consensu quoque solvi possunt, si scilicet ex eo, quod dissolvitur pactum, non aliquid provenit, quod legi naturæ est adversum. Si enim utraque pacifcentium pars, ad id, quod pacti sunt, obligati sunt etiam sine pacto, ab officio recedere non possunt, quamvis mutuus consensus adsit ad solvendum pactum.

VII. Pactum de dominio in alios transferendo, dicitur contractum, sive conventio.

VIII. Emptio ergo, & venditio ad contractus pertinet (§.107.).

IX. Cum nemo sit lædendus (§. 93. pos. IX.), neminique damnum inferendum (§. 93. pos. X.), neque emtor venditorem, neque venditor emtorem damno afficere debet.

NOT. Quæ regula, generalius enunciata, complectitur omnes speciaIiores, quæ in emendo vendendoque observari debent.

X. Mutuo consensu, tanquam fundamento, nituntur omnes contractus, qui, si accesserit mutuus consensus, tolli dissolvique possunt. Pactum enim mutuo consensu perficitur (pos. III.), rescindique potest mutuo consensu (pos. VI.).

§. 122. Si aliis rerum facultatumque nostrarum usum concedimus, idque *gratis*, tum dominium nostrum alteri *mutuum* damus, & is, qui mutuum accipit, dicitur mutuari.

§. 123. I. Ad alteri res suas mutuas dandas nemo

mo cogi poteſt, nemo perfecte obligatur. Nemo enim tenetur detrimentum rei familiaris propriæ facere, ut alterius rem familiarem augeat. perfectiones enim ſtatus noſtri potiores nobis eſſe debent perfectionibus aliorum.

II. Cum vero fieri poſſit, ut alter, ad perfectionem ſtatus, ſui ſalutemque amplificandam, rebus iis, quibus affluo, indigeat, tum ſenſus humanitatis amorque, qui aliorum perfectionibus promovendis nunquam non intentus eſt, ſuadent, ut aliis rerum mearum uſum gratis, idque ad tempus concedam.

III. Is, qui mutuum accepit, domino rem commodatam, conſtituto tempore, reddat, eamque integram, & illæſam. Niſi enim reſtituat, dominus qui rei ſuæ uſum alteri conceſſit, damno afficitur, detrimentumque rei familiaris patitur. Nemo vero damno eſt afficiendus (§.93. poſ. X.)

IV. Is, qui rem commodatam accepit, eam nec vendat, nec alteri cuipiam mutuam det, niſi id fiat domino conſentiente. Secus enim ſi fit, dominus rei familiaris detrimento afficitur.

V. Si rerum noſtrarum uſum alteri non gratis, ſed pro certa pecunia, concedimus, locamus res noſtras alteri, & is, qui promittit pecuniam, conducere eas dicitur.

VI. Locatoris, & conductoris officia diſci æſtumarique poſſunt ex iis, quæ de pactis generatim diximus. Summa regularum omnium, hic obſervandarum, hæc eſt: Neque locator conductori, neque conductor locatori damnum inferat, ſed alter alterius utilitati conſulat.

VII. Si aliis pecuniam mutuam damus, tum appellamur *creditores*, & is, qui pecuniam mutuam accepit, dicitur *debitor*.

VIII. Si alteri pecuniam mutuam des, de eo ſollicitus ſis, ut certiſſimus fias, pecuniam commodatam non perditum iri. Obligatus enim es ad opes tuas conſervandas (§. 81. poſ. 1.).

IX.

IX. Duo ergo sunt, de quibus tibi prius, quam pecuniam commodaveris alteri, prospicias. Primum num possit is, cui das, reddere; quod denum sit solvendo, deinde num velit restituere, i. e. num vir sit bonæ fidei.

X. Documentis ergo fidei certioribus opus est, quibus caveat de pecunia is, qui mutuam illam accipit. Alias enim is, qui dedit mutuo, periculo pecuniam amittendi expositus est, detrimentumque rei familiaris patietur.

SCHOL. Cautionum autem, quibus securitati creditoris prospicitur, hæc fere sunt genera, quorum alia aliis majorem ad securitatem præstandam habent vim (α). Huc spectat *obligatio*, qua litteris scriptis profitetur debitor, quantum pecuniæ acceperit, & quo tempore cum fœnore rem commodatam restituere velit (β). *Pignus*, cum rem quandam mobilem, e.gr. pretiosa, monilia, libros, vestes, vasa argentea, cetera, in securitatem crediti tradit debitor creditori, ut, si nomen non expunctum fuerit, retineat ea creditor, si vero æs alienum dissolverit debitor, reddat. (γ) Cum denique immobili bono, e. g. agris, pratis, hortis, ædibus, de pecunia cavet debitor, audit *hypotheca* (δ). Si quis alius se soluturum ad diem constitutum pecuniam dixerit, cum debitor non solvat, tum eum dicimus *fidejussorem*, *prædem*, *cautorem*.

XI. Si alteri pecuniam commodat creditor, tum alter, cui commodatur, insigne lucrum facere potest, quod non fecisset, si pecuniam non accepisset mutuam. Eodem vero lucro cum se locupletiorem reddere potuisset creditor, nisi pecuniam alteri mutuam dedisset, patet, jure quodam suo, creditorem a debitore annuum quendam fructum pecuniæ commodatæ repetere posse. Qui fructus, sive emolumentum pecuniæ dicitur *usura*, quam, patet, rectæ rationi non repugnare.

SCHOL. Disputatum est inter recentiores & theologos, & philosophos, num creditor sibi præmium ali-

aliquod pro pecunia commodata, & forte concessa debitoribus stipulari possit. Qui adfirmant, has adfirmandi rationes adferunt (α). Si debitor locupletior fit pecunia creditoris, nonne interim creditor fructu, emolumento pecuniæ carebit? Nemo vero alterius damno locupletior fieri debet (β) Cur non creditor a debitore mercedem aliquam pro magnitudine periculi exigat? Magnum enim periculum adit is, qui debitori pecuniæ suæ usum fructumque concedit. Qui usuras damnat, scripturæ sacræ testimoniis nituntur Psalm. XV., 5. Luc. VI. 34. seqq. Sed hic mordaces immodicasque usuras, a legitimis usuris distinguas. Conf. Deut. XXIII. v. 19. 26.

XII. Usura semper debet esse ejusmodi, ut nec creditor nec debitor ex ejus solutione damnum capiat.

XIII. Pecunia, sive sors, ex qua fructum emolumentumque lucri capit debitor, si ad statutum tempus restituendum est, tantundem, non modo ratione quantitatis, sed etiam qualitatis reddi debet, quantum debitor accepit, nec mora solvendi nectatur. Plurimum enim damni creditor sæpe accipit ex mora solutionis.

§. 124. Ex his manifestum fit, id, quod apud nos ab aliis ad custodiam est *depositum*, sine tergiversatione iis, qui deposuerunt, si reposcatur, esse reddendum.

NOT. Quod alter nobis custodiendum asservandumque commisit, id ita debemus nobis habere commendatum, ut nec nostra culpa perdatur, nec detrimenti quid capiat. Secus si fit, damnum, nostra culpa rebus depositis illatum, compensari a nobis debet. Sed si damnum rei depositæ infertur, quod evitari nec nostra nec cujusquam diligentia potuerat, tum præstare non tenemur.

PHI-

PHILOSOPHIÆ
PRACTICÆ
PARS III.
Institutiones Ethicæ.
SIVE
Philosophiæ Moralis stricte sic dictæ.

PROŒMIUM.
De Ethica in genere.

§. 125.

Quamvis supra jam luculenter ostendisse videamur, quæ sit differentia juris naturæ, & Ethices (§. 1. 1.), paullo tamen nunc distinctius eas propositiones evolvemus, quæ ad naturam Ethices explicandam, eandemque a jure naturæ internoscendam pertineant.

§. 126. I. Jus naturæ leges explicat, docetque quid homini sit faciendum omittendumve (§. 3. pos. IV.). Ethica vero rationem viamque nobis ostendit, legibus naturæ obsecundandi (§. 3. pos. IV.). Recte ergo nonnulli jus naturæ theoriam Ethices vocarunt.

II. Ethicæ est, docere, qua ratione mens nostra firmam quandam recte faciendi facilitatem consequatur, habitumque actiones honestas, quarum præ-

præcepta dat jus naturæ, ſuſcipiendi ſibi acquirat.

III. Ethica ergo, vel in primis, in eo occupatur, ut modum virtutis aſſequendæ demonſtret. VIRTUS enim eſt habitus actiones ſuas legi naturali convenienter inſtituendi.

IV. Ethicæ id propoſitum eſt, ut inclinet flectatque voluntatem ad recte faciendum, ita ut quis libenter ſummaque cum voluptate honeſtas actiones ſuſcipiat, turpeſque fugiat, quamvis nec præmiis incitetur, nec pœna a vitiis revocetur.

V. Ethica itaque in emendanda tota mente operam inſumit, moribuſque corrigendis intenta eſt. Hoc enim eſt emendare voluntatem, cum ea a turpitudine ad honeſtatem, a vitiis ad virtutem revocatur. Quod cum fieri non poſſit, niſi vera veri boni cognitione imbuatur, evidens eſt, ethicam quoque in emendando intellectu, ratione, cognitione boni, atque adeo in tota mente occupari.

VI. Munit præterea ſui cultoribus ethica viam ad veri nominis felicitatem, quæ interna mentis voluptate, & tranquillitate continetur (per defin.). Cum enim ethica rationem virtutis conſequendæ doceat (poſ. I.), virtus autem ſit medium felicitatis) §. 46.), palam eſt, Ethicam quoque felicitati veræ impetrandæ inſervire.

NOT. Quo ipſo perſpicitur denuo, quantum a jure naturæ differat Ethica. Illud externam quietum urget, in eoque acquieſcit, ut doceat, neminem eſſe lædendum, ſuum cuique tribuendum, cetera. Hæc vero efficit, ut homo interna felicitate perfruatur, virtutiſque præmiis exhilaretur.

XII. Hoc denique addendum eſt, in ethica quoque doceri debere, quomodo tollantur e medio virtutis impedimenta, quæ ſalebras ſæpius hominibus, ad felicitatem graſſaturis, ex tranſverſo objiciunt. Quomodo enim Ethica rationem aſſequendæ virtutis docere poteſt, niſi oſtendat, quomodo

modo removerentur impedimenta virtutis culturæ obſtantia.

VIII. Atque adeo cùm vitia ſint maximum virtutis impedimentum, eamque peſtifero quaſi veneno enecent, Ethicæ eſt, oſtendere, quomodo mentis vitioſitas exuatur, fonſque tot actionum turpium obſtruatur.

CAPUT I.

Regulas quaſdam generaliores de virtutis ſtudio ejuſque conſequendæ adjumentis, & ſubſidiis explicans.

§. 127.

REgulas de virtute colenda ſequentibus concludemus axiomatibus, ex unica fere virtutis definitione deductis.

AXIOMA I. Qui veram virtutis conſequendæ rationem inire vult, id agat impenſius, ut recte faciendi facilitatem, actioneſque ſuas ad legem naturæ componendi habitum acquirat. Eſt enim virtus habitus actiones ſuas legi naturæ conformandi (per def.)

II. Qui ergo virtutis conſequendæ ſtudio ducitur, næ is, oportet, regulas, jure naturæ traditas, perſpectas habeat. Alias enim ad earum præſcriptum actiones digerere non poteſt.

III. Inprimis de eo virtutis ſtudioſus ſollicitus eſto, ut ejus animus boni malive cognitione imbutus ſit. Rectum enim quid facere poteris, niſi, quid rectum ſit, cognitum habueris?

IV. Cum vero, quid bonum malumve ſit, ex cujuſqe actionis effectis conſequentiiſque perſpiciatur, idque, adjutrice ratione, (§. 10.), intelligitur, virtutis conſequendæ, vel præcipuum adjumentum eſſe rationis culturam, quam quo diligentius perfeceris, hoc ad virtutem colendam te aptiorem ſenties.

V. Non

V. Non requiritur autem solum qualiscumque boni malive cognitio ad virtutis studium, sed ea quoque, necesse est, distincta sit, & viva, i. e. ejusmodi, ut voluntatem flectat, & ad bonum inclinet. Cum enim non in eo posita sit virtus, ut quis recte faciat, sed ut libenter, & cum voluptate quadam honeste, & legi convenienter vivat, & interno quodam studio constantique recte faciendi voluntate gaudeat, (§. 44.), consequens est, ut animus non possit virtutem assequi, nisi ea boni malive cognitione instructus fuerit, quæ est viva, i. e. quæ mentem voluntatemque, stimulis velut incitatam, ad bene faciendi propositum alliciat, flectat, & suscitet.

VI. Quanti ergo interest ad virtutem consequendam, in mente nostra vivam boni malique cognitionem gigni, tanti quoque refert, distributius a nobis explicari, quo modo, quibusve adminiculis vivam acquiramus faciendorum ac fugiendorum cognitionem.

VII. Primum ergo ad vivam ejus, quod honestum ac turpe est, cognitionem acquirendam permultum valet illud, ut ad ea, quæ ex bonis aut malis actionibus consequuntur, quam possumns diligentissime attendamus, atque ita præstantiam virtutis opportunitatesque, & funestos vitiorum eventus, vel nobis, vel aliis sub oculos subjiciamus.

VIII. Quod, nescio, an utilius commodiusque fieri possit, quam si ad ea, quæ experientia nos conducet, acrius contemplanda animum, virtutis cupidum, convertamus. Ea enim est mentis humanæ natura, ut iis, quæ ante oculos sunt constituta, multo vehementius percelli soleamus quam recte vivendi præceptis, maxime si paullo subtiliori dicendi genere proponuntur. Dudum eruditi experientiam virtutis recteque agendi magistram vocarunt.

IX. Cumque experientia sit, vel propria, vel

aliena, consequens est, ut, vel per propriam, vel per alienam experientiam vivam acquiramus cognitionem.

X. Experientiæ propriæ adminiculo tum demum cognitionis vivæ reddimur participes, cum ipsi dulcissimum bene factorum fructum, & funestos scelerum libidinumque eventus presentiscimus.

SCHOL. Unde sæpius factum, novimus, ut ii, qui in omnia vitia sese ingurgitarunt, procedente tempore resipuerint, cum scilicet tristes pœnitentesque voluptatis ac flagitiorum fructus, labesque, & vulnera conscientiæ ita senserunt, ut ferre non amplius potuerint. Ex quo ortum proverbium: *Piscator ictus sapit*. Quæ vero prudentia multis, & corporis cruciatibus, & animi angoribus tormentisque haud raro redimitur.

XI. Per experientiam alienam viva cognitio parari solet, cum historias veteres recentioresque in consilium adhibemus. Hoc enim monitore Livio, præcipue in historia, & cognitione rerum gestarum salubre est, ac frugiferum, ut inde nobis, quod imitemur, capiamus, inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vitemus.

NOT. Sunt autem multæ cautiones, ad quas animum quam possumus acerrime intendamus, oportet, si per exemplorum usum mentes viva boni malive cognitione imbuere, easque ad virtutis amorem concitare voluerimus. Quarum nonnullas, operæ fuerit pretium, hic adducere.

SCHOL. (a) Si quos habes, quorum mentem proponendis exemplis ad virtutem incendere cupis, id, vel maxime, tibi negotii datum existimato, ut eorum, quos ad recti bonique studium vis perduci, vires explores, soliciteque inquiras, num, quæ imitari jubes, exempla sint ejusmodi, ut imitari possit is, qui jubetur. Quemadmodum enim illum, cui poplites nervique sunt incisi, frustra ad eundum saltandumque cohortaris, mille licet exempla per forum, & circum tabernas ipsi proponas, licet

licet ipsos proferas Hemeredromos, quos ingens, uno die, spatium legimus cursu fuisse emersos; ita nihilo plus agis, quam si des operam, ut cum ratione insanias, si eos, qui debiles sunt, omnibusque recte agendi viribus destituti, ejusmodi virorum exempla imitando effingere cupis, quos aut excellens ingenium, aut quoddam virtutis vigorisque ingeniti robur, aut occulta denique præpotensque divini Numinis vis, & gratia ad summa quæque, & præstantissima affirmavit.

SCHOL. (β) Demonstrandus est modus, quo alterius, quem imitandum proponis, animus ex lubidinum scelerumque sordibus emerserit, & quo pacto quam expeditissime tolli possint obstacula quæ iis, qui mentem ex fœdissima flagitiorum servitute veram in libertatem assertum eunt, ex transverso objiciuntur. Nec reticeri par est medicinam, qua alii, quorum exempla proferuntur, interni vim morbi infregerunt, & ex qua suum animus vigorem, & salubritatem recuperavit. Secus si feceris, quid aliud agis, quam ut ægrotum ideo convalescere cupias, quia alii plures ante ipsum ex morbo fuerunt recreati? Quid te, putas, effecturum, si a sutore, scriniario, vel quocunque alio machinarum confectore postulaveris, ut speculum causticum conficiat, idque ideo, quia TSCHIRNAUSENIUS tale coagmentavit, polivit, ad flammam concipiendam aptum reddidit? Exemplum hoc proponis mechanico, vel sutori tuo, quod ipsum jubes imitari. At rideberis ab ipso, nonne omnia verba tua, quibus ad simile speculum constituendum incitas mechanicum, quibus ejusdem usum, & præstantiam prædicas, incassum perdentur, & tanquam in pertusum congerentur dolium? Nonne, dic, quæso, inquiet sutor, quibus artibus TSCHIRNHAUSENIUS speculum ejusmodi confecit?

SCHOL. (γ) Permultorum præterea ad vivam

virtutis cognitionem impetrandam interest, ut certo sciat is, qui a vitiis ad virtutem revocandus est, *vere* factum esse, quod narratur, quodque, tanquam exemplum, imitandi causa ob oculos ponitur. Quod si enim falsi quid subesse, comperit is, cujus animus exemplis ad honestatem inflecti debet, & ad legem componi, tantum abest, ut ejusmodi commentis moveatur, & ad rectum incitetur animus, ut potius ludi se, & fraude circumveniri arbitretur.

SCHOL. (*i*) Denique, quoties virtutes aliorum excellenterque facta, vel vitia etiam commemoras, & dedecora, toties eam exempla proponendi rationem ineas, ut bene, & male factorum consecutiones esse aque ostendas, &, quæ cum quaque actione fuerit connexa, vel felicitas, vel pœna, eam animis subjicias. Illud quoque commonstrandum est, homini, quem, tanquam exemplum, ob oculos ponis, bonum malumque propter has actiones, non alias contigisse. Hac, Cajum, actis prodigum, suas profundere opes, remque suam epulis, opipare instructis, strenue conficere. Hunc, ut ad frugalitatem se recipiat, cohortaris, & Titii, ad incitas redacti, exemplo doces, profusionis certissimam esse pœnam paupertatem. Cajus egestatis, qua affligitur, & urgetur, causas alias adfert. Ergo tuum est demonstrare, non aliunde, quam ex opum profusione, Titii mendicitatem suum trahere ortum. Contra si feceris, valde vereor, ne exempli allati vis diminuatur.

XII. Proximæ historiis sunt fabulæ, maxime illæ, quæ in theatris ludisque scenicis proponuntur Quibus tantam vim ad igniculos amoris erga virtutem inspectatorum animis accedendos, vivamque cognitionem excitandam tribuunt nonnulli, ut in theatris scholam quandam virtutis aperiri existiment.

XIII. Hæc de cognitione viva, ejusque acquirendæ

vendæ modis. At eadem, quæ ad virtutis ſtudium alendum valere debet, recti cognitio diſtincta præterea ſit, oportet, id eſt ejuſmodi, ut virtutis interiorem præſtantiam pulchritudinemque penitius exquirat, atque ita amorem ejus in animo exſuſcitet. Si enim bonum diſtincte cognoſcimus, tunc ejus pulchritudinem præſtabilitatemque non ex præſenti voluptate, ac tædio æſtumamus, ſed longe in poſterum proſpicimus, &, quam uberes amplique ſint fructus, ex virtutis ſtudio, poſt multos demum annos, in nos redundaturi, perſpicimus. Quo ipſo virtus admirabiles ſui concitat amores, non profecto concitatura, ſi eam, primo aſpectu aſperam, & paullo horridiorem, confuſe, & ſenſibus, qui fallaces ſæpenumero ſunt judices, contuitus fueris.

NOT. Diſtincta hæc, quam in virtutis ſtudio tantopere commendamus, boni malive cognitio diſpellit, tanquam nebulas, præconceptas opiniones, quibus infecti complures, non modo non dulcem, & fructuoſam, ſed etiam permoleſtam, & ſterilem virtutis culturam exiſtimant. Hæc, quæ virtutis impedimenta maxima ſunt, præjudicatæ opiniones ſequentes fere ſunt.

SCHOL. (α) Virtutem illud cumprimis impedit, quod malos, & improbos videamus perſæpe in omnium rerum affluentia vivere, reſque ſuas ex voto agere; contra bonos, quique virtutum cultores habeantur, omnibus ærumnis circumſeſſos, fortunæque iniquioris jactatos procellis, vitam miſeram miſerandamque vivere. Quod quidem præjudicium, ſi acceſſerit diſtincta virtutis cognitio, diſpellitur, propterea quod qui diſtincte virtutem felicitatemque intelligunt, eam non ex iis, quæ virtutis adjunctæ ſunt acerbitatibus, ſed ex liquido illo perennique gaudio, quod ex virtutis amore cooritur, æſtumare conſueverunt.

SCHOL. (β) Altera præjudicata opinio, quæ

virtutis studio fraudi est, in eo consistit, ut multi sibi persuadeant, difficile admodum esse, quin etiam ἀδύνατον virtutem ita consequi, ut nihil admixtum sit vitii, nihilque corruptelarum. Sed sit difficile. Num ideo in virtute colenda vitiisque extirpandis nullum laborem insumemus? Quotusquisque est, qui eruditionem, omnibus numeris absolutam, consequi possit? At num ideo eruditioni acquirendæ nullum tempus operamque impertiemur?

XIV. Virtus acquiritur diuturno usu ac exercitatione, neque uno, vel die, vel mense vitia ex animo radicitus extrahi possunt. Cum enim virtus vitiumque sit habitus (per def.), habitus vero non nisi diuturno usu, & actionibus, crebrius repetitis, acquiri possit, (per def. habitus) intelligitur, virtutem non acquiri posse uno momento, sed diuturniore exercitatione & usu, neque vitia tam cito, quam vulpes pyrum comest, ex animo posse extirpari.

XV. Ex quo conficitur, juvenes, quin etiam pueros, a teneris statim unguiculis, exercitationibus, quibus propius ad virtutis habitum accedimus, vimque vitiorum imminuimus, ita esse assuefaciendos, ut sensim paullatimque, virtutis amorem induant, & vitia ejurent.

XVI. Atque adeo juveniles animi, quoad ejus fieri potest, sunt vera distinctaque boni malive cognitione imbuendi, eradicandæque ex teneris puerorum mentibus omnes præjudicatæ opiniones, quas de virtute ac vitio imbibere solent.

XVII. Efficiendum est, ut in pueris ex continuis bonis actionibus nascatur consuetudo recte faciendi, quæ procedente tempore vertet in naturam, maxime si occasionem male faciendi ipsis subtraxeris.

XVIII. Quandoquidem pueri, adolescentulique, ratione consilioque non satis firmati, bonum malumve ex eventibus æstumare, & dignoscere nondum
didi

didicerint, opus est, ut præsentem dolorem, nonnunquam cum ipsorum actionibus malis connectamus, & actionibus eorum bonis suavitatem quandam, & præmia, tanquam irritamenta, adjungamus. Ducuntur enim juvenes rerum præsentium specie, & tantum, quantum sensibus moventur, ad id, quod adest, se applicant.

SCHOL. Ex quo vides, quid de plagis verberibusque, quibus puerorum animos a malo absterrere cupimus, sit sentiendum. Numquam plagæ, & argumenta lignea cient appetitum boni, neque iis efficietur, ut quis actionem malam aversetur. Voluntas enim ad appetendum bonum malumque aversandum non nisi rationibus, quas intellectus proponit, moveri flectique debet. Atque adeo perabsurda est eorum opinio, qui verberibus, virgisque voluntatem emendari, virtutisque amorem instillare posse putant. At id negari non potest, dolorem ex plagis in puerorum animis, qui sensibus tantum reguntur, id efficere, ut, quia dolor cum actione mala iterum iterumque fuit connexus, actionem denique malam omittant, non quia ejus interiorem distincte vident turpitudinem, sed quia dolorem ex ea commissa oriundum recordantur.

XIX. Ex his omnibus apparet, non posse quemquam virtutem consequi, nisi diu multumque in voluntate emendanda occupetur. Cum enim virtus requirat non qualemcunque externam convenientiam actionum cum lege naturæ, sed internum studium, ardorem, constantemque voluntatem bonum faciendi malumve omittendi (§. 45.), consequens est, ut is, qui virtutem assequi cupit, efficere debeat, ut voluntas appetat verum bonum, & aversetur verum malum. Efficere, ut voluntas appetat bonum malumve, (loquor autem de vero bono ac vero malo) est *emendare voluntatem*. E. qui virtuti operam dat, debet in emendanda voluntate occupari.

XX. Emendatio vero intellectus emendationem voluntatis præcedere debet. Quod luculenter patet ex natura voluntatis, quæ in eligendo bono, maloque ſemper intellectum conſultorem ſequitur. Qui ergo, quidquid, tanquam bonum, proponit voluntati, id ea appetit, quidquid, ut malum, repræſentat, id averſatur. Si ergo erroribus præjudicatiſque opinionibus intellectus, ſive facultas cognoſcendi ita impleta fuerit, ut bonum habeat pro malo, & malum pro bono, quid mirum, voluntatem ſpecie recti decipi. Permultum ergo intereſt ad emendandam voluntatem, intellectum emendari, ut errorum nebulis disjectis, clarius diſtinctiuſque boni malive naturam perſpiciat, nec erret, & in judicando labatur aut decipiatur.

XXI. Denique ad voluntatem emendandam virtutemque conſequendam, vel maxime illud requiritur, ut affectibus vim ſubtrahas. Affectus enim omnem diſtinctam boni cognitionem impediunt, lumenque rationis exſtinguunt (§. 232. Met.) Cum vero ad virtutem conſequendam rationis cultura, & diſtincta cognitio poſtuletur (poſ. XX.), manifeſtum eſt, in conſequenda virtute opus eſſe, ut affectibus, impetu eorum repreſſo, vim ſubtrahas.

NOT. Quod qua ratione fieri queat, id ſpeciatim indicabitur in capite de moderandis, compeſcendiſque affectibus.

XXII. Denique in emendanda voluntate, & virtutis ſtudio nihil proficies, niſi in eam incubueris curam, ut conſuetudines malas exuas, quibus maxime, ſi vetuſtate adultæ fuerint, & corroboratæ, perſæpe voluntas ad turpes actiones ſuſcipiendas impellitur, & tantum non rapitur.

SCHOL. Conſuetudines, quas recte dicimus habitus agendi, ex determinationibus præteritis, malas non uno ictu, ut dicam, dejicimus, ſed tempore, opera, conatu ſæpius repetito, patientia opus eſt. Vim conſuetudinum infringimus, α), ſi

id

id agimus ut quotidie vel de numero, vel de vehementia actionum, ex quibus consuetudo paullatim contracta fuit, quid diminuamus, neque grandi quasi inclinationum propensionumque acervo singulis diebus granula aliquot demamus, idque tamdiu continuemus, donec, quod demi possit, nihil amplius supersit. (β) Ut quanta maxima possumus, solicitudine, devitemus, occasionem ejusmodi, actiones suscipiendi, ex quibus, tamquam elementis suis, composita est consuetudo, (γ) Ut ardor quidam in animo excitetur, innoveturque quotidie, ea agendi, quæ consuetudini sunt contraria (δ). Qui ardor, cavendum est, ne tepescat, sed lumini quasi oleum instillandum est, quo alatur, & conservetur. (ε) Ut vero hic ardor mentis recte agendi exsuscitetur in dies magis, augeaturque, adhibenda sunt adjumenta quædam, in quibus commendari illud, vel inprimis, meretur, ut signa quædam nobis constituamus, quæ in memoriam nobis redigant propositum, quod cepimus bene agendi, unde omnes ceremoniæ ortæ sunt, & nos excutiamus solerter, mentisque latebras exquiramus, ut ita patescat nobis, quid desit nobis ad recte vivendum, in quo lapsi simus, quid denique actum sit, quid denique agendum fuerit. Quod quidem conscientiæ examen, Pythagoræ jam olim aliisque veteribus philosophis tantopere probatum, non rectius instituitur, quam vel matutino tempore, quo actiones diurnas aggredimur, vel vespertino, quo, operis diurnis confectis, seriem continuationemque eorum, quæ per diem bene maleque facta sunt, perspicere, & revocationis a negotiorum strepitu cogitationibus ad normam divinitus præscriptam, & dicta, & facta sine interpellatoribus exigere possumus.

XXIII. Quæ de via ac ratione consequendæ virtutis hactenus commentati sumus, ea omnia viam quoque, ac modum ostendunt, potiundi summo bono veraque felicitate. Cum enim virtus

sit

ſit medium felicitatis ſummique boni (§.45.), ſequitur, ut, qua quiſque via ad virtutem contendit, eadem ad veram felicitatem ſummumque bonum perveniat. Oſtenſa erga & expedita via ad virtutem, eo ipſo demonſtratum eſt, quomodo felicitatis veræ fruitione poſſimus exhilarari.

CAPUT II.

De modo intellectus perficiendi ac emendandi.

§. 128.

CUM, qui ethicam docent, id unicum ſuſceperint negotium, ut rationem viamque commonſtrent, virtutis conſequendæ (§. 126. poſ. I.), virtutem autem non poſſit quiſquam adipiſci, niſi & intellectum emendaverit (§. 227. poſ. XXI.), & perturbationes animi in gyrum rectæ rationis duxerit (§. 127. poſ. V.), conſequens eſt, ut nunc regulas exponamus intellectus emendandi, & rationem commotionum animi referendarum demonſtremus.

§. 129. Cum copioſe ſatis, ſufficienter certe, in Logica de ratione perficienda & intellectu emendando expoſuerimus, nunc nobis licebit eſſe brevioribus. Quare præcipuas dotes, aut, ſi mavis virtutes intellectus carptim ſtrictimque adducemus, & quibus quæque adminiculis perfici poſſit & in majus provehi ſoleat, commonſtrabimus.

§. 130. Generatim ergo illud obſervandum eſt, ut, quas de quaque re animo informamus, notiones efficiamus diſtinctas, neque, niſi interiore rerum, quas animo ſubjicimus, natura proprietatibuſque cognitis conquieſcendum nobis putemus. Quod quomodo fiat, a nobis dilucidius in Logica fuit expoſitum in Cap. de ideis.

§. 131. *Acumen* eſt facultas, plura in una re diſcer-

fcernendi (209. Met.), & is , qui plura , quæ in re quapiam occurrunt, difcernere novit, dicitur *acutus*.

§. 132. Modi acumen acquirendi hi fere funt.

I. In eo elabores, ut , quidquid cogitas, id diftincte cogites, i. e. ita, ut notas, quibus quæque res ab altera internofcitur , figillatim animo fiftas, de eoque folicitus fis, ut exquiras, quid res fit. Vid. Log. p. 19.

II. Pueri, inde a prima infantia, funt ita adfuefaciendi, ut ad res obvias acriter attendant.

III. Quod efficies, fi verbis , articulate & ordine prolatis, enarrare juffi fuerint, quid in quaque re notatu dignum obfervarint.

IV. Res, fenfibus ufurpatas , defcribant pueri, & partes corporum, notas, magnitudinem, compofitiones, figuram, motum , ita delineent , ut appareat , ipfos imaginem rei vifæ, vel auditæ animo cogitationibufque depinxiffe.

V. Quare perutile eft pueris, diftincte acuteque cogitandi arte adfuefaciendi, ut, in tempore , & quam mature , mathefeos , & in primis Geometriæ, ftudio vacent, difcantque res , fub afpectum fubjectas, ceruffa aut minio delineare. Quod magnam vim ad attentionem confervandam habere putant . Quare Plato , nifi Geometriæ peritum , neminem ad fcholas fuas admitti volebat . Repetantur hic ea, quæ in Logica de ideis diftinctis, & in Pfychologia de attentionis adminiculis pag. 253. copiofe difputavimus.

VI. In primis vero facultas , id, quod bonum malumque eft, acutius pervidendi excitatur , & augetur, fi in noftris aliorumque actionibus cum ad ea, quæ ad agendum animum impulerunt, tum ad minutiffima quæque actionum effecta attendimus, & omnibus, quæ rem circumftant , momentis recte ponderatis , folicitiufque exquirimus, quis actionem fufcipiat , quid agatur , quo loco aut tempore, quibus item adminiculis, quem denique

in

in finem non illudve suscipiatur. Ita paullatim consuescunt adolescentuli cogitare acute, & rem in partes secare, partesque in minutiora velut elementa solvere, quod plurimum adfert adjumenti ad *profunditatem intellectus* perficiendam. Est enim *profunditas* nihil aliud, quam ea intellectus facultas, & perfectio, qua notas notarum possumus distincte allegare. Vid. Log. pag. 21.

VII. Ad acumen acquirendum apprime utile illud est, ut quis verba in promptu habeat, linguamque, qua res & cogitata enucleari debeant, percalleat. Cum enim acumini inserviant ideæ distinctæ descriptionesque ac definitiones (§. 16. Log.), ideæ autem distinctæ ac definitiones formari non possint, nisi notas ac proprietates rerum definitiones comprehensas, verbis enunciare queas (37. pos. II. Log.), evidens est, verborum ac linguæ ope, acumen acquiri.

§. 133. Hactenus de acumine. Nunc nova intellectus virtus & perfectio explicanda est, quam *intelligentiam* dicimus. Est *intelligentia* nihil aliud, quam prima disciplinarum elementa comprehendendi habitus, qui efficitur per id, ut distinctas quarumcumque rerum notiones consequamur. Vid. Log. l. c.

§. 134. Quemadmodum, ope *intelligentiæ*, quid quæque res sit, perspectum habemus, ita, *scientia* adjutrice, rationes rerum expiscamur, & cur unumquodque sit, indagamus. Est enim *scientia* nihil aliud, quam habitus asserta sua demonstrandi.

§. 135. Cum scientia, sine dubio, ad præcipuas utilissimasque intellectus perfectiones pertineat, operæ pretium facturi sumus, si viam modumque aperimus, scientiam assequendi.

§. 136. Ad scientiam pervenire licet hunc in modum.

I. Cum omnis habitus acquiratur exercitatione

(per

(per def.), scientiam quoque non posse, nisi continuo exercitio, parari, lucide apparet (§. 134.).

II. Legito libros, a viris solide doctis, apta connexaque ratione, demonstratos. Ita sensum assuefacies demonstrationibus, habitumque propositiones ex propositionibus nectendi acquires.

III. Demonstrationes virorum eruditorum, artificiose connexas, resolvas in sua principia, & syllogismorum ope, nexum propositionum, sicubi latet, ostendas. Quod exercitationis genus, dici non potest, quantos adferat fructus.

NOT. Innotuerunt mihi viri juvenesque qui V VOLFFII scripta ita legerunt, ut omnes demonstrationes, quæ nexum celant, syllogismorum adminiculis resolverint in prima sua elementa, quo factum, ut, ex quo fonte profluxerit cujusque asserti veritas, nullo negotio perspexerint.

IV. Ipse experiaris vires, & enunciata, quibus nulla demonstratio adjuncta est, tua demonstratione communias. Quod exercitium commendavi juvenibus, solidioris doctrinæ cupidis, in præfatione, philosophiæ recens controversæ præmissa.

V. Matheseos studium viam munit, ad demonstrandi habitum. Quia in Mathesi elegantissimæ deprehenduntur demonstrationes, quarum contextum qui resolverit, næ is laborem, quem impendit, largissimo fructu compensari deprehendet.

VI. A scientia dependet *soliditas* quæ ea est mentis perfectio, qua ratiocinia ita quis connectere novit, ut alteram propositionem ex altera, omnes autem ex suis principiis, deducere facillime possit.

SCHOL. Qui ergo solide doctus est, is (α) omnia, quæ demonstrari possunt, demonstrat, (β) ab aliis eorum, quæ vel affirmant, vel negant, demonstrationem postulat, (γ) inquirit in principia solertissime, ex quibus asserta demonstrata sunt: (δ) nexum propositionum, quam longus est, facile perspicit,

cit, (ε) &, quæ verisimilia aliis sunt, ea, ut certo cognoscat, allaborat (δ) denique in scriptis æque, ac sermonibus eo referet omnia, ut & se, & alios de iis, quæ docentur, convincat, lectoribusque & auditoribus, demonstrationum vi, assensum extorqueat.

§. 137. Jam devenimus ad *sapientiam* & *prudentiam*, quas reginas ceterarum, quibus præditus est intellectus, virtutum recte dixeris.

§. 138. *Sapientia* posita est (α) in delectu finium, eorumque nexu cum fine, qui princeps est, & ad quem quidquid uspiam actionum humanarum suscipitur, referendum est, (β) in excogitatione remediorum, caussarumque, quibus, aptis inter se & nexis, is, qui quæritur, finis obtinetur.

§. 139. Cumque finis, ad quem referenda sunt omnia vel cogitata, vel dicta, vel facta, sit perfectio status nostri, ex eaque oriunda felicitas, patet, cur nonnulli cum LEIBNITIO definiant sapientiam per scientiam felicitatis. Quæ definitio non discrepat ab illa; *Sapientia* est habitus, finem & media rite invicem connectendi.

§. 140. Quæ ad sapientiam parandam spectant, his continentur propositionibus.

I. Sapientiam acquirimus, si legi naturæ obsequimur. Cum enim sapientia sit scientia felicitatis (§. 139.), felicitas autem obtineri non possit, nisi lege naturæ custodienda (§. 71.), patet, non posse quenquam sapientiam acquirere, nisi legi naturæ obsequatur.

II. Sapiens ergo non est, qui contra officium facit. Cum enim is contra officium faciat, qui actiones suscipit, legi naturæ contrarias, per def. officii), sapiens vero actiones suas ad legis naturæ præscriptum comparet (§. 140. pos. I.), manifestum est, sapientem non esse, qui contra officium facit.

III. Qui sapientiam acquirere vult, ita actiones suas instituat, ut finium, quos vocant, intermediorum, & finis ultimi aptus sit consensus.

IV.

IV. Sapientiam ergo assecuturus, ad omne id, quod agit acerrime attendat, videatque, ne quid admittat, quod felicitati ejusque incrementis officere possit.

V. Cum sapiens cum finibus connectendi remedia habitu gaudere debeat (§. 138.), eorum autem, quæ fini consequendo inservire videri poterant, alia aliis majorem habeant vim ad felicitatem parandam, evidens est, sapientem in eo debere curas vigilandique laborem expromere, ut ea eligat ex pluribus quæ optima sunt, finibusque suis convenientissima.

NOT. Ex quo factum, ut nonnulli *sapientiam* definiverint per habitum eligendi optimum.

VI. Ex quo consequitur, ut sapiens eam remedia eligendi ineat rationem, quæ *simplicissima* est ac *brevissima*, neque adeo opinionum commentis tortuosis per anfractus circumduci se patiatur.

VII. Ut ergo quis via non labatur, sed in delectu remediorum ita se instruat, ut felicitatem quam facillime adipiscatur, opus est, ut aliena exempla in consilium adhibeat, in eaque, tanquam in speculum, intueatur. Ex his enim, quo quidque consilio sit susceptum, quibus adminiculis artibusque res ad optatos perventa fuerit eventus, pespiciet, indeque, quod imitetur, capiat.

VIII. Cum plurima, ex transverso, objici possint impedimenta, quæ optimis nonnunquam consiliis intercedant, sapientis est, de obstaculis, quæ intervenire queant, cogitare, & quibus tollatur adminiculis, dispicere.

IX. Hæc impedimenta cum ab homine non prævideri certo possint, nec penes nos semper sit, ut iis obviam eamus, intelligitur, fieri posse, ut remediis, acute excogitatis, non semper optatus respondeat eventus, qui intercipitur persæpe a caussis, aliunde, & extrinsecus accedentibus.

Ut

Ut adeo magno in errore versari putandi sint, qui sapientiam ex eventu estumant.

X. Quia sapientia est scientia felicitatis (§. 139.); sequitur, ut sapientiam adjuvent regulæ felicitatis assequendæ. Cum vero regulæ felicitatis assequendæ sint eædem cum his, quæ rationem virtutis consequendæ ostendunt (§. 69.), manifestum est, idem, quod viam pandit ad virtutem, munire nobis eam ad sapientiam.

XI. Recte ergo illi, qui non posse quemquam sapientiam adipisci, putant, nisi idem voluntatem emendet.

§. 141. A sapientia ita differt *prudentia*, ut, quæ sapienter excogitata sunt remedia ad finem consequendum, iis adhibendis, & prompte exsequendis operam det prudentia. Quare prudentiam definiunt nonnulli ita: *est habitus, media sapienter excogitata, prompte exsequendi, ut finis, qui quæritur, obtineatur.*

§. 142. Ad prudentiam perveniendi, non unica est via. Ex multis has aperiemus.

I. Cum prudentiam non tam in mediorum ad finem consequendum excogitatione, quam in eorum applicatione proposita sit (§. 141.), consequens est, ut prudens ad omnia ea, quæ actionem circumstant, tempus, locum, cetera, animum advertat, ingeniisque aliorum ac moribus serviat, nec opportunitatem rei bene gerendæ dimittat. Fieri enim potest, ut ex conditione loci, aut temporis, aut personarum multa oboriantur impedimenta, quæ finem, acutissime licet, & ingeniosissime excogitatum, intercipiant.

II. Atque adeo ad prudentiam sive mediorum applicationem talem, qualis fini ex voto consequendo accommodata est, non sufficit, ut quis sit eruditus, aut scientia instructus, (eruditissimum enim quemque futurorum latent caussæ), sed requiritur usus, & experientia, quam recte dixeris prudentiæ magistram. Quo enim quis magis usu

suba-

ſubactus eſt, quo diutius in difficillimis impeditiſque negotiis expediendis verſatus fuerit, hoc melius diſcit, qui huic vel illi rei, quam alius, cito perfici poſſe, opinetur, obeſt aut propter tempus, minus idoneum, aut ob loci rationem. Novit idem, quibus artibus adminiculiſque, quo item loco, tempore, hæc illave res bene, & ex ſententia proceſſerit. Si ergo ſimiles in negotio aliquo expediendo αυταρβη, & cauſſæ concurrerint, quæ olim adfuerunt, eundem ſubſecuturum eventum, auguratur. Ut adeo, caſuum ſimilium expectationem ſapientiæ plurimum inſervire pateat. Quæ tamen expectatio quantopere nobis imponat interdum, demonſtratum dedi in peculiari diſſertatione *de fallaci caſuum ſimilium expectatione*.

III. Cum hiſtoria nos doceat facta, indicetque factorum eventus, vel proſperos, vel adverſos, nec reticeat cauſſas aut impedimenta, quibus vel conſilia & cœpta promota fuerint, vel inhibita, intelligi poteſt, in hiſtoria rite addiſcenda magnam vim, magnumque momentum poſitum eſſe ad prudentiam parandam.

§. 143. *Ars* eſt habitus per mentis aut corporis vires efficiendi ea, quæ ſolius naturæ beneficio ſine ſtudio noſtro effici nequeunt, e. gr. Ars diſputandi, perorandi, ſaltandi, fidibus canendi.

§. 144. Ad artem comparandam nihil eſt aptius utiliuſque frequentiſſimo exercitio & uſu, quod & experientia nos docet & natura habitus. Ut adeo dudum recte dixerint veteres: *Uſus facit artificem*.

CAPUT III.

De Regendis moderandisque affectibus.

§. 145.

QUÆ de domandis affectibus nunc adferemus, non eo pertinere volumus, ac si omnes animi commotiones prorsus extirpari radicitusque extrahi vellemus. Neque enim, quamdiu in his corporis compagibus sumus inclusi, id fieri potest, neque, si fieri posset, homini utile foret. Hominem enim ex homine tollit, qui effici debere putat, ut ipsæ affectuum fibræ evellantur. Truncum & lapidem mihi nominas, non hominem, si fine sensu, sine sapore, sine gaudio aut tristitia quempiam fuisse aut esse, affirmas.

§. 146. Cum Jam in Psychologia, nonnulla protulerimus, quæ rationem affectuum refrenandorum non obscure indicent, non copiosi nimis hic erimus, sed generales regulas tecum, lector, paucis his succinctisque propositionibus communicasse nobis sufficiat.

I. Præcipuum adjumentum animi commotiones compescendi, sive, quod est idem, sub potestatem rationis redigendi, in eo consistit, ut distinctam tibi boni malive cognitionem acquiras. Omnes enim affectus criuntur ex sensuum imaginationisque repræsentationibus (232. Met.), quas si per distinctam cognitionem suppresseris, ipsam affectuum vim franges, & eludes.

II. Ex quo fluunt multa consectaria. Omnibus viribus summaque ope connitere, ut res omnes, non ut tibi apparent, sed ut in se sunt, cognoscas. Ita fiet, ut animi perturbationes temperentur, & ut rivuli exsiccentur, fonte, ex quo prosiliebant, exhausto.

III. Atque adeo permultum ad vim affectuum fran-

frangendum facit, si ea, quæ animum conturbant, verbis, ordine prolatis, enarramus aliis. Ita enim, quæ confusæ antea erant, eæ fiunt distinctæ notiones, distributiusque evolvuntur. Quod efficit, ut affectuum æstus detepescat, omniaque, quæ turbidiori motu animum agitabant, resedisse videantur.

EXEMPLUM. Cum animus nimio dolore & ægritudine conturbatus est, tum dolorem imminui senties, si, quæ te angunt, ea verbis cum aliis communicaveris, distincteque caussas doloris evolveris.

IV. Sensus externi, tanquam affectuum januæ, quoad ejus fieri potest, sunt occludendi, ut ne, vel videant, vel audiant ea, quæ affectus ciere possint.

V. Inprimis vero omnem externam fugito occasionem, quæ affectus, igne concepto, possit inflammare. Objecta, ut est in proverbio, movere sensus, sensibus vero suscitantur affectus.

VI. Cum in affectuum impetu, tam sui impotens sit sæpe homo, ut distincte, quid agat, cogitare nequeat, opera danda est, ut ii, qui mentem conturbant, affectus per contrarios tollantur: metus per spem, tristitia, & ægritudo per lætitiam, invidia per commiserationem. Contrarii enim affectus non bene conveniunt, nec in una sede morantur.

VII. Perpendendum est, quæ mala oriantur ex affectuum imperio, quibusque miseriis, & mentem & corpus affligat perturbatior cupiditatum impetus.

NOT. Quæ quidem incommoda si speciatim penitiusque perspicere vis, ea legas, quæ in Psychologia de funestissimis nonnullorum affectuum consequentiis diximus.

VIII. In primis id ad affectuum impetum, si non comprimendum plane, reprimendum certe, multum valet, si principiis obstamus, cavemusque adeo, ne

scintillulæ, animo conceptæ, in flammam erumpant, quæ latius dispalata, deinde non queat extingui.

IV. Ut, hoste debellato, victor abeas, opus est, ut audentior contraeas, obsistasque cupiditatum viribus, quantum potes. Victoria semel iterumque reportata, facilior procedet labor, qui magna voluptate amplissimoque tranquillitatis internæ fructu pensabitur.

NOT. Non attinet hic, & longum foret, speciatim singulas enumerare regulas, quibus vel gaudium, vel tristitia, vel invidia, vel metus, vel ira denique & desperatio imminui & perdomari queant. Videas ea, quæ in Psychologia de affectibus diximus.

X. Cum affectus radicitus extirpari non possint, eam, si quando iis animus commovetur, ineamus rationem illos moderandi, ut in instrumenta virtutis voluntatisque emendandæ convertantur.

CAPUT IV.

De temperantia.

§. 147.

Quamvis unica tantum sit virtus, sive habitus, actiones suas ad legem naturæ conformandi, pro diversitate tamen officiorum, quæ præstari vult jus naturæ, alias aliasve habebis virtutis formas, quæ aliis aliisve nominibus insigniri solent. Hæ formæ, & species non sunt nova virtus, sed surculos jure dixeris qui a virtute, tanquam stirpe, justi, succrescunt. Silicet cum jus naturæ varia erga animum, corpus, statumque externum nobis injungat officia, varios quoque modos ostendamus oportet, iis officiis obsequendi. Ex quo exsistit doctrina illa de virtutibus, quas vocant, moralibus.

§. 148. Obligati sumus ad vitam servandam, valetudinemque curandam, membra item a læsione de-

defendenda: cibumque & potum, quibus, tanquam fulturis, corpus sustentatur, comparandum recteque adhibendum, &c. (§. 77.). Habitus ergo cibi, & potus usum sanitatis legibus attemperandi, dicitur *temperantia*, cum contra *intemperans* faciat contra officium in cibo, & potu capiendo.

§. 149. Qui edendi bibendique appetitum ad legem naturæ conformat, sive, qui temperans est, hæc duo cavenda solicite putet.

I. Ne plus, vel minus cibi potusque sumat, quam aut corporis valetudo, aut naturæ necessitas requirit. Mensuram autem cibi potusque, qui capiendus est, ex eo æstimabit temperans, si tantum edit bibitque, quantum ad vires reficiendas, non opprimendas, sufficit.

NOT. Alii quoque justam cibi potusque mensuram hanc adferunt: *Tantum edas, ut cultui Dei, & officii ratio prompte adhuc possit obiri. Quod his impedimento est, id mensuram excedit.*

II. Ne tales cibos, & potum secum sumat, qui gulæ sint irritamenta quidem, & corpus lento quasi veneno enecant, viresque labefactant.

§. 150. Plurima sunt, quæ nos ad temperantiæ studium irritare queant, ex quibus hæc nunc adduxisse sufficiat.

I. Nihil aptius est ad vires corporis firmandas, valetudinemque æquabilem inconcussamque conservandam temperantia. Nihil contra magis enervat corpus, effœtumque reddit, quam intemperantia. Cogitemus ergo, quam stolidum sit, & rationi inimicum, breves consectari voluptates, quæ gulam irritant, & jacturam faciant sanitatis. Qua destructa, quis est, qui ad munia rite obeunda aptus sit?

II. Temperantiæ certissimus fructus est, animus hilarior & tranquillus, quem in iis mirum quantum conturbari videas, qui largius se invitant, & ex perpetuis lustris helluationibusque vivunt.

III. Illud quoque prætereundum non est, omnes

tes eos, qui frugaliter vivunt, & se ab immodico cibo potuque abstinent, plus voluptatis capere ex escis, quas parcius sumunt, & potionibus quam eos, qui intemperantius vivunt, quique non nisi cum fastidio ad cœnam dubiam accedunt. Copia enim fastidium parit.

IV. Denique perpendas velim, quanta opum deminutio, quanta famæ existimationisque jactura, quam horrendæ conscientiæ labes ac vulnera, quam detestabilis vitiorum scelerumque copia ex intemperantia oriantur.

SCHOL. Neque audiendi ii sunt, qui multos, licet epulis, opipare exquisiteque apparatis, quotidie exautorati fuerint, licet temulenti comessantesque raro conviviorum crapulam exhalarint, robusto tamen vegetoque fuisse corpore, & ad summam vixisse senectutem, adferunt. His enim plures opponas, qui mortem sibi, intemperanter libidinoseque vivendo, accelerarunt, quique, cum, ob naturæ bonitatem extremæ ætatis apicem potuissent attingere, fata occuparunt. Addo, quod hic recte addi potest, non omnes iisdem instructos esse viribus, atque adeo ab unius intemperantia, quam, senectus consecuta est, non video, quomodo valeat consequentia ad tuam alteriusque vitam intemperantem.

§. 151. Intemperantiæ species est *ebrietas*, quam recte dixeris intemperantiam in eo potu capiendo, quo caput turbatur, homoque ad negotia officiumque obeundum ineptus redditur.

§. 152. Quæ intemperantiæ, generatim spectatæ, adduximus incommoda, eadem cum ebrietate connexa esse dubitari nequit. His tamen accedunt alia, quæ ebrietati, vel soli adjuncta esse cernimus.

I. Ebrietas hominem de mente quasi dejicit, eamque dono, quo præstabilius generi humano divinitus nihil dari potuit, ratione privat, & in brutum convertit. Quia etiam ipsis brutis persæpe

ebrius

ebrius fit deterior miseriorque, cum sensibus orbetur.

II. Rationis gubernaculo destitutus ebrius, quid est tam absurdum, tam flagitiosum & detestabile, ad quod suscipiendum non cœco impetu proruat? Quidquid retineri, dissimulari & mente premi ipsius & aliorum interest, temere inconsiderateque effutit, rimarumque plenus, hac atque illac perfluit, tamque emotæ est mentis, ut inter sobrios vinolentus bacchetur, & in propria haud raro sæviat viscera.

III. Accedit, quod ebrietate discussa, mens pudore, & pænitentia adeo conturbetur, ut vix a desperatione ad spem, a turbidiore statu ad quietem revocari posse videatur.

§. 153. Quantum mali, vel animo, vel corpori, vel famæ fortunisque infert ebrietas, tantum commodi opportunitatemque ex sobrietate sperare licet. Est autem *sobrietas* nil aliud, quam virtus, actiones nostras in potu capiendo legi conformiter dirigens. Easdem, quas temperantiam adferre diximus, utilitates in nos diffundit sobrietas.

CAPUT V.

De Castitate.

§. 154.

QUemadmodum, temperantia rectrice, ita actiones in edendo, & bibendo instruimus, ut legi naturæ faciamus satis; ita castitas dirigit appetitum venereum, ita ut, quæ lex naturalis præcipit, observemus. *Castitas* est virtus, appetitum veneris legi naturæ attemperans.

§. 155. Castitas ergo vult, ut ne libidinibus corporis vires atteramus, & exhausto succo vitali, effætum corpus tradamus senectuti. Hæc enim in officiis erga corpus prima lex est, ut corpus, &, quibus ejus sanitas fulcitur, vires conservemus.

§. 156. Multa sunt, quæ castitatem commendare possent unicuique. Ex quibus hæc teneto:

I. Voluptatis avidæ libidines, temere & effrenate ad potiundum incitatæ, omne animi lumen extinguunt, nec libidine dominante, quicquam agitare mente, aut ratione & cogitatione consequi potes.

II. Inprimis corpus, libidinis æstro inflammatum, horrendum quantum enervatur, & cæco obscureque serpente igne consumitur, castitatisque contemtum præmatura plerumque fædissimaque morte vindicari videtur.

III. Quantam turpitudinis notam sibi famæque suæ incurrant ii, qui, quo rapit ipsos libido, sequuntur, vel me non monente intelligitur.

IV. Rei denique familiaris detrimentum opumque jactura a vita, libidinosius acta, non potest sejungi. Quæ omnia, in unum collecta, si rectius expenderis, dubitari non potest, castitatem, utpote virium mentis & corporis, opum item & famæ conservatricem, magni esse æstimandam, & represso libidinis impetu, & perdiligenter colendam.

§. 157. Quare tuum est,

I. Omnes libidinis illecebras & irritamenta, ut scopulos, evitare.

II. Veneris subductas alimenta, cibos, nimis exquisite affluenterque apparatos, potumque æstui libidinis excitando accommodatum. Sine Cerere enim & Baccho friget Venus.

III. Eorum consuetudinem & familiaritatem, qui castas aures obscenis conscelerant sermonibus fugito.

IV. Libros, quibus ars amandi traditur de manibus deponito, & poetas spurcos, nequissimosque amorum magistros, cave in familiaritatem, tuam adsciscas.

V. Laboribus corpus fatigabis, & continuo motu exerceas, in quo, mea quidem sententia, præsentissimum efficacissimumque remedium adversus lubidinem latent.

NOT.

NOT. LIBIDO, quæ castitati opponitur, & cujus in positionibus præmissis mentionem feci, nihil est aliud, quam impetus animi, quoad actiones castitati adversas, abripitur; Major libidinis gradus dicitur *salacitas*, sive *lascivia*.

C A P U T. VI.

De diligentia, liberalitate, & parsimonia.

§. 158.

HActenus de virtutibus egimus, in quarum cultura referuntur omnia ad corpus conservandum valetudinemque tuendam. Nunc eas explicabimus, quarum studium inservit maxime facultatibus aut opibus vel parandis, vel servandis, vel exaggerandis.

§. 159. *Diligentiam* dicimus virtutem, quæ dirigit actiones nostras in laborando ad leges naturalis præscriptum. *Pigritiam* dicimus fugam, sive etiam intermissionem laborum, ad quos, lege naturali, sumus obligati.

NOT. A qua tamen pigritia, sive otio distingui volumus *laxamentum*, sive *otium honestum*, & *innocuum*, quod est, cum liberaliori quadam animi remissione nonnunquam quotidianos labores dispungimus, ut vires, quæ perpetuam contentionem ferre non possunt, reficiantur.

§. 160. Αὐτάρκεια (Hilaritas, est earum opum justa cupiditas, quæ ad vitæ necessitates expediendas decusque pertinent. Hæc cupiditas si mensuram, a lege naturæ præscriptam, excedit, dicitur *avaritia*, quæ est immoderatior cupiditas plures opes corradendi, quam quæ ad vitæ necessitates & ad decentiam requiruntur, quæque, pro conditione nostra, ne acquiri quidem possunt. Si quis de opibus parandis plane non solicitus est, tum ejusmodi hominem *incuria* laborare dicimus.

§. 161.

§. 161. Quas hactenus recensui virtutes, vel vitia, maxime ad acquirendas opes pertinent. Nunc, quam possumus brevissime, ostendemus, quæ virtutes ac vitia in dispensandis opibus expendendaque pecunia notari mereantur.

§. 162. Sunt permulti, qui in expendendis nummis modum excedunt, quos dicimus *prodigos*; vitium autem illud, quo modus exceditur in expensis, vocatur *prodigalitas*, sive *opum profusio*. Cum vero quis expensa legi naturali convenienter instruit, *parcus* vocatur, & prudentiam expensa moderandi appellamus *Parcimoniam*. Præter hos alii sunt, qui minus, quam debeant, aut decentia postulat, expendunt, quos, *tenaces* dicimus. Ipsa autem *tenacitas* est vitium minus expendendi, quam aut vitæ necessitates, aut decorum requirit, quæ si paullo major fuit, & restrictior, nominatur *sordities*.

§. 163. Ex his notionibus, distinctius evolutis, sequentes deducemus positiones.

I. Laboriosi sive diligentis hæc fere sunt indicia. Non reformidat ille quidem labores, sed eum tamen in laborando tenet modum, ut ne nimiis, & quibus exantlandis impar sit, laboribus vires corporis frangat. Labores enim instituit legi naturali convenientes (§. 159.). Lex autem naturæ præcipit, ut corpus valetudinemque conservemus, aut amissam instauremus (§. 77.)

II. Atque adeo laboriosus tantum, quantum ad reficiendas vires satis est, sumit sibi nonnunquam laxamenti, quod vero, diligenter cavet, ne in otium illiberale degeneret (§. 159.).

III. Laboriosus non sordidos subit labores, & indecoros, sed tales, qui dignitati suæ fortunisque respondeant. Postulat enim id lex naturæ (§. 77.

IV. Vere diligens non est avarus. Quamvis enim dum laborum molestias devorat, eo actiones suas referat, ut opes, ad victum cultumque necessarias, paret (§. 77. pos. XIV.), non tamen pluri-

bus.

bus, quam lex naturæ, & ſana ratio poſtulat, opibus inhiat. Componit enim actiones ſuas ad legem naturæ (§. 159.). Atque adeo non eſt avarus (§. 60.).

Not. Contraria ratione ignavi deſidiſque hominis notæ ac proprietates facile manifeſtari poterunt.

§. 164. Ad diligentiam excitandam & ignaviam ſupprimendam hæc accommodata dixerim.

I. Vivere, nec tamen, unde vivas, parare velle, ſumma eſt ſtultitia.

II. Eſt ita corpus noſtrum factum, ut, niſi continuo agitetur motu, laboribuſque exerceatur, putreſcat, & ſucco corrupto, morbos contrahat, qui deinceps, in venis viſceribuſque concluſi, ægre expelli poſſunt.

III. Quo magis laboribus litterariis, ſi diſcendi potius labor eſt quam voluptas, mentem ſubegeris, eo melius excolitur, perficiturque ea; at, labore intermiſſo, torpet animus, ingeniique vires per ſocordiam defluunt.

IV. Illud quoque probe ponderandum eſt, otio ad libidinem multaque alia atrociſſima flagitia januam aperiri. Cum enim, qui otioſus eſt, nihil, quod agat, habeat, temporis mora ipſi tædium faſtidiumque parit. Quæ temporis tædia ut leniat depellatque, aut ſodalitia quærit, aut conviviis, & compotationibus intereſt, aut, ſi ſolus fuerit, mentem cogitationeſque ad ea convertit, quibus ſe poſſe fallere tempus, libidineſque explere putat. Hinc prodigalitas, ſtupra, adulteria, furta, rapinæ, concertationes, cædes, nonnunquam naſcuntur: nullam denique ſcelus, nullum malum facinus eſt, ad quod ſuſcipiendum non otium & ſocordia impellat.

§. 165. Hæc de diligentia & otio. Jam ea adducemus axiomata, quæ ad illuſtrandas virtutes & vitia in opibus acquirendis obſervari ſolita, pertinent.

I. Qui ſua ſorte contentus eſt, ſive αὐταρκής, neque reſpuit, aut, ut veterum philoſophus quidam

quidam, in mare projiciendas putat opes, a fortuna oblatas, neque anxie appetit eas, aut, si appetit, tantum cupit, quantum ad naturæ desideria explenda sufficit, & decenti honestoque modo acquiri potest (§. 153.)

II. Habet hoc αὐτάρκεια, ut homo, mente tranquillata, nullo amittendi opes metu torqueatur.

III. Aut, si amiserit, non, quod facit avarus, de erepto omni solatio eversoque spei præsidio conqueritur, sed in divina providentia, rerum humanarum domina ac moderatrice, sibi unice acquiescendum putabit.

IV. Non aliorum rebus, ut poeta ait, tabescit opimis περιττοῖς, sed, quem cuique benignioris sortis varietas distribuit opum cumulum, ejus accessione se neque miseriorem, neque decessione meliorem fortunatioremque fieri existimat.

V. Multo aliter se res habet cum avaro, qui, ut est insatiabili opum accumulandarum cupiditate inflammatus, ita (α), quidquid agit, cogitat, moliturque, eo refert, ut corradat facultates, idque non in suum aliorumque usum, sed ut possideat (β), nunquam est animo quieto, & tranquillo, sed aut habendi aviditate aut metu amittendi torquetur γ), querulus est, invidus, anxius de futuris, meticulosus, decoris cultusque externi negligens cetera.

VI. Frugalis homo, & parcus nec profundit opes, nec se ad earum custodiam ita restringi patitur, ut existimationem lædi, quam nummum insumi, malit.

VII. Avaritiam detestabilem efficiunt, ut multa; ita illud maxime, quod avarus invisus sit omnibus bonis ridiculusque, nec sibi, nec aliis, nisi mortuus, prosit.

VIII. Cum prodigus plus expendat, quam aut necessitas vitæ, aut decentia requirit, dubitari non potest, nulla re certius paupertatem reique familiaris detrimentum attrahi, quam opibus decoquendis,

Nor-

NOT. Quod unum, quamvis plura adhuc alia incommoda consequantur opum profusionem, sufficere poterat ad prodigalitatis turpitudinem damnumque demonstrandum.

§. 166. *Liberalitas* est virtus actiones nostras dirigens in largiendis donis, & erogandis eleemosynis. Quæ si paullo major fuerit, dicitur *magnificentia*.

§. 167. Liberalis, & beneficus ideo sibi divitias concessas putat, ut hominibus indigentibus de re familiari impertiatur. Adeoque non potest, qui liberalis est, idem esse avarus.

II. Quamvis liberalis non sit restrictus, & sordidus, non tamen inconsulte largiendo patrimonia effundit, ut, fonte benignitatis exhausto, ipse tandem egeat eo, quod est ad vitam necessarium. Ita vides, liberalitatem inter & profusionem opum maximam esse distantiam.

III. Ad liberalitatem nemo perfecte obligatus est. Quia ad dona conferenda, & erogandas eleemosynas nemo perfecte obligatur, sive cogitur.

SCHOL. Hic ergo, quid amor honestasque suadeat, dispicias (α), num dum prosis aliis, tibi non fraudi sis (β), num, de quibus bene promereri studes, ex eorum numero sunt, qui beneficentia digni possint judicari, i. e. qui ipsi sibi rationibusque suis non queant consulere. Instar omnium regularum, in moderanda recteque instruenda liberalitate, potest esse sententia CICERONIS, qui, *nec ita*, inquit, *claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit, nec ita reseranda, ut pateat omnibus, modus adhibeatur, isque referatur ad facultates*. De Officiis Lib. II. cap. 15.

CAPUT VII.

De Modestia.

§. 168.

JUbet lex naturæ, ut famæ honorique serviamus, neque adeo negligamus, quid de nobis quisque sentiat. Cumque, quo nititur honor, fulcrum virtus sit (§. 85. pos. I.), eadem, qua ad virtutem via panditur, ratione pervenimus ad honorem.

§. 169. Virtus ea, quæ in laudis honorisque studio, cogitata actionesque nostras ad naturæ legem attemperat, dicitur *modestia*, & is, qui ita laudem honoremque consectatur, ut rationem ducem sequatur, nec a norma discedat, is dicitur *modestus*. Cum vero quis honores, quos non capit, aut eos, quos consequi nequit, appetit, is dicitur *ambitiosus*. Est enim *ambitio* vitium eos honores appetendi, quos nec meretur, qui appetit, neque consequi potest. Cum vero quis tam humili est abjectoque animo, ut famam infamiamque juxta æstumet, neque de honore, aut potius honoris genitrice virtute cogitet, is vocabulo, barbaro illo quidem, sed ad rem exprimendam perquam apto, *inambitiosus*, appellatur.

§. 170. Modestiæ modestorumque characteres hi fere sunt.

I. Modesti in eo omnes ingenii animique nervos contendunt, ut virtutum ornamentis enitescant, &, quibus ornati sunt, dotes luculentis speciminibus conspiciendas aliis præbeant, & sicubi opus fuerit, in lucem proferant.

II. Modesti, ad virtutes bonæque mentis decus nonnisi, aliorum de sua virtute judicium, & opinionem non tam expetunt, quam exspectant, denegataque laude facile carent.

III. Modestus nec plus sibi tribuit, nec minus, quam

quam decet, sed tanti se æstumat, quanti se esse vere, perspicit. Quod qui facit, ille est *submissus*, vel ut alii malunt, *humilis*. Qui vero plus sibi tribuit, quam decet, is dicitur *arrogans*.

IV. Ex his, quæ sint ambitiosorum ambitionisque notæ, intelligi potest. Ambitiosus, omnibus licet virtutibus nudatus, justo tamen impatientius id cavet unice & desiderat, ut alii bene de ipso sentiant.

V. Ambitiosi, nimia gloriæ cupiditate accensi, extorquere quasi ab aliis honorem, & ad bene de se sentiendum eos propemodum cogere velle videntur.

VI. Ambitiosi gloriæ umbram, & non tam virtutem, quam virtutis insignia, quæ etiam sine virtute flagitiosissimus quisque consequi potest, consectantur, e. gr. titulos, primum locum, cetera.

VII. Ut in aliorum animis bonam de virtutibus sui excitent opinionem, ipsi solent se suasque collaudare virtutes, plerumque falsa de se prædicare. In quo quantum insit deformitatis, ostendi in dissertatione de laude propria.

VIII. Qui ambitiosum ad sanam redigere mentem cupit, is ipsi ostendat, in quo verum decus positus sit, & quam vana, vel potius nulla, sit ea gloria, quæ, vel in opum affluentia, vel in majorum nobilitate vel denique in specioso phaleratoque titulorum apparatu quæritur.

IX. Qui abjecto est animo, ideo difficulter emendatur, quia nullo sensu honesti ducitur, & pudore omni protrito, hominum de se judicia honorifica malaque juxta æstumat.

X. ARROGANS, quem, cave, cum ambitioso confundas, cum sibi tribuat plus, quam decet, peropus est, ut, si ipsum emendare, elatioresque ipsius spiritus reprimere velis, ostendas (α), quam parum, aut, prorsus nihil habeat eorum, quibus superbire possit (β). Atque adeo arrogans ad cognitionem sui du-

ducendus est, jubeaturque mentis suæ latebras excutere, ut videat, quam sit sibi curta supellex (γ). In primis vero ad cristas deponendas, vanamque sui persuasionem exuendam magnam habere vim putatur illud, si quis se cum aliis, qui sunt meliores præstantioresque, comparare jussus fuerit (δ). Denique, cum arrogantis hoc vitium fere proprium sit, ut alios contemnet, seque multo inferiores putet, ostendendum ipsi est, quam periculosum sit, invidiæque plenum, se præferre aliis, & qui tribui dignis debet, honorem iis denegare.

CAPUT VIII.

De virtutibus in fortuna adversa, & secunda.

§. 171.

Fortunæ adversæ casus cum complurium animos ita persæpe conturbent, ut, fracti debilitatique, ad cetera munia sua obeunda minus habeant virium, peropus est, ut, qua ratione adversus turbidioris fortunæ impetum pectus muniri possit, in morum philosophia doceatur.

§. 172. Habitus actiones suas in fortuna adversa legi naturali convenienter instituendi, dicitur *patientia*, quæ vel maxime, eo conspicitur, si animus, in ærumnarum concussu, tranquillus fuerit & erectus.

§. 173. Ad animum in rebus adversis tranquillandum, cum multa alia, tum, quæ nunc dicemus, non exiguam habere vim videntur.

I. Perpendas, fortunam, quæ inciderit, adversam ad ea pertinere, quæ nec nostra prudentia, nec viribus possint immutari. Frustra ergo est omnis lamentatio ægritudoque omnis, qua tantum abest, ut, quo tibi opinaris accidisse, malum tol-

la-

latur, & leniatur, ut potius augeatur, & tu ipse in ulcere tuo tanquam unguis existas.

II. Animus distincta & viva providentiæ divinæ cognitione imbuatur. Est enim providentia divina, ut omnium rerum humanarum, ita fortunæ, vel secundæ, vel adversæ moderatrix & domina. Cujus consiliis si quis suo se dolore intercedere posse existimet, næ is, naviter se delirare, haud obscure declarat.

III. Præterea id ad mentem in rebus adversis tranquillandam plurimum valet, si quis, cogitationibus a præsenti calamitatum acerbitate ad earum consuetudines commodaque conversis, longe in posterum perspicit, expenditque, ut cum amarissimo quoque medicamento corporis connexa sit salubritas, ita ex adversitatibus jucundissimos in mentem corpusque redundare fructus.

IV. Neque scio, num quid ad animum contra turbidioris fortunæ procellas præmuniendum sit accommodatius, quam si dudum antequam in nos impetum fecerit adversitas, cogitaverimus; quibus fortunæ telis proposita sit vita nostra, quamque varia commutabilisque sit secundæ, qua fruimur, fortunæ ratio.

SCHOL. Pertinent huc ea, quæ ex TERENTIO in Metaphysica p. 295. adduximus. Addo his ea, quæ hanc in rem præclare pronunciat CICERO. *Omnes*, inquit, *cum secundæ res sunt maximæ, tum maxime meditari secum oportet, quo pacto adversam ærumnam ferant*. 3. Tuscul.

§. 174. Quemadmodum patientiam ad animum tranquillandum in rebus adversis plurimum adfert adjumenti, ita fortitudo dirigit actiones nostras legi naturali convenienter in periculis adeundi. Est enim *fortitudo* virtus, metum in periculis legi naturæ attemperandi.

SCHOL. CICERO ita definit fortitudinem: *Est scientia perferendarum rerum, vel affectio animi*, *in*

in patiendo, & perferendo summa legi parens si ne timore. 4. Tuscul.

§. 175. Quæ de fortitudinis natura, & adminiculis adferri merentur, enunciata hæc fere sunt.

I. Qui vere fortis est, nec temere audet, nec inconsulte timet. Illud enim adversatur legi naturæ, quæ vitam nostram quam diutissime conservari jubet &, sine ratione periculis eam objici, vetat. Hoc itidem legi naturæ est contrarium. Lege enim naturæ sancitum est, ut nos vitamque nostram, &, quidquid bonorum divinitus est nobis concessum, adversus violentum hostium impetum tueamur. Quod cum sæpius sine præsentissimo vitæ periculo fieri non possit, manifestum est, nec timidum, nec tergiversantem te pericula, quæ, necessitate cogente, & pro caussa honesta, subeunda sunt, adire debere.

II. Si quis, nulla cogente necessitate, nec pro caussa honesta vitam periculo objicit, tum dicitur *audax*. Vitium illud, quo quis sine cogente necessitate, & sine ratione idonea caput periculis exponit, dicitur *audacia*, vel *temeritas*.

III. Quamquam ei, qui a natura meticulosus est, vix addes animum, quantumcunque ipsi invitamentorum proposueris, quæ mentem ad pericula despicienda movere queant, multum tamen ad timorem imminuendum hæc valebunt, si (α), periculum tantum non esse, dixeris, quantum sibi animi fingat is, qui metuit (β), si, plurimum ex hoste devicto in ipsum redundaturum esse emolumenti laudisque, & gloriæ, demonstraveris (γ), si denique ipsius animo subjeceris, quantum debeat rei publicæ, a cujus salute singulorum incolumitas sejungi non possit.

IV. Ad audaciam temeritatemque comprimendam pertinent cum alia plurima, tum vel maxime illud, quod inter αὐτόχειρας, jure referendus sit is, qui temere pericula adit, quandoque plus turpitudinis, quam gloriæ, ex eo nascatur, si quis sua culpa

pa suoque vitio calamitates aut mortem non necessariam sibi attraxerit, & quæ sunt alia plura hujusmodi.

§. 176. Quemadmodum in rebus asperis cavere debemus, ne simus animo nimis fracto, & prostrato, ita, cum prospero fortunæ statu utimur, videndum est, ne efferamur fastidio, & contumacia, animumque adeo ab insolentia retrahamus. Virtus, dirigens in fortuna secunda actiones legi naturali convenienter, dicitur *moderatio animi*.

§. 177. Moderatioris animi adjumenta hæc sunt.

I. Cogita, fortunam prosperam, uno momento converti posse in adversam, quam, donec eris felix, continuo, aut certo futuram, aut jam præsentem, animo tuo subjicias. Metuit rebus, monitore HORATIO, secundis alteram sortem bene præparatum pectus. Lib. II. Od. 10.

II. Nemo tam attrahit sibi aliorum invidiam odiumque, quam ii, qui antea commodis fuerunt moribus, postea vero imperio; potestate, prosperisque rebus immutantur.

III. Illud quoque, quam potes diligentissime, animo tecum volvas, te, si reflaverit fortuna, sique lapsu graviore ex alto decideris, omnium expositum iri ludibrio, neque futurum quemquam, qui, ob pristinam insolentiam, vices tuas misereatur.

CAPUT IX.

De virtutibus erga alios.

§. 178.

QUem in officiis erga alios præstandis utramque facere paginam, diximus, amorem, quemadmodum unicuique hominum præcipit lex naturæ: ita ejus excitandi alendique, & conservandi rationem nunc distinctius tradamus necesse est.

§. 179. Ad igniculos vero amoris erga alios exsu-

ſcitandos nutriendoſque plurima ſunt accommodata, ex quibus hæc adduxiſſe, nobis ſuffecerit.

I. Dubitari non poteſt, quin, quo ardentius alios amoveris, hoc facilius vehementiuſque aliorum animos ad bene tibi faciendum tuamque felicitatem amplificandam ſis concitaturus. Ut enim quemque tenerrime amamus, ita, niſi ſit ſine ſenſu, ſine ſapore, ad redamandum movetur efficaciſſime. Quo fit, ut, aliis amandis, nos reddamus feliciores.

II. Perquam utile eſt ad amorem erga alios excitandum, ſi, inde ab ineuntis ætatis primordiis, ita conſueſiamus, ut, quæ in aliis laudabilia ſunt, egregia, et pulchra, ea, quam poſſumus acerrime, & attentis oculis contemplemur, neque eos audiamus temere, qui, quid carpant in aliis, & vituperent, diligenter circumſpiciunt.

III. Amoris erga alios quædam quaſi invitamenta continet pervulgata illa, omniumque trita ſermonibus, regula: *Quod tibi vis fieri, idem alteri feceris, quod contra tibi non vis fieri, idem ne feceris alteri*. Fingas, te a nemine amari. Fac, te ita omnibus eſſe exoſum, ut quiſque, qui eadem tecum communitate continetur, aut calumniando tuas obterat laudes, aut fortunis inſidietur, aut, cuniculis velut actis, ſalutem tuam ſubvertat. Hæc omnia num grata tibi erunt? Non putarim. Quid ergo? Eundem, quem hæ criminationes, læſioneſque in mente tua producent, ſenſum in aliorum animis, ſi læſeris, eos, excitari putato.

§. 180. In officiis erga inimicos occurrit virtus, quam *Placabilitatem*, ſive *Manſuetudinem*, dicimus.

§. 181. Manſuetudinis vis maxima cernitur in ira moderanda, injuriiſque perferendis. Eſt enim *manſuetudo* virtus, per quam actiones noſtræ legi naturali attemperantur circa injurias, ab aliis nobis illatas.

§. 182. Hominis manſueti hæc fere indicia ſunt

I. Ho-

I. Homo mansuetus, & placabilis nemini vult nocere & ægre facere, ne lacessitus quidem.

II. Mansuetus ita ignoscit, tamquam ipse quotidie peccet, & exorabilis istis etiam est, qui dare veniam, nisi sibi, nesciant.

III. Qui mansuetus est, non malum malo compensandi libidine effertur, i. e. non ulciscitur injurias. Est enim ULTIO, sive VINDICTA, nihil aliud, quàm cupiditas malum malo compensandi.

IV. Qui mansuetus est generoso animo est ergo inimicos. GENEROSUS ANIMUS in eo consistit, si quis, etiamsi posset, non ulciscitur injurias, sibi illatas.

§. 183. Cum alia multa ad placabilitatem mansuetudinemque commovere animum possunt, tum hæc plurimum ad hanc virtutem colendam adferunt adjumenti.

I. Perpendas, humilis esse parvique animi, levissimis quibusdam injuriarum punctiunculis commoveri.

SCHOL. Præclarum est illud SENECÆ. *Magni, inquit, animi est proprium, placidum esse tranquillumque, & injurias atque offensiones superne despicere. Muliebre est, furere in ira, ferarum vero, nec generosarum quidem, præmordere, & urgere projectas.*

II. Si qui sunt, quos, putas, injurios in te esse, considera tecum, in quo verus honor consistat, in quo turpitudo. Omnes criminationes injuriæque, quantæ demumcunque illæ sint, nullam vim habent ad honorem verum imminuendum, propterea, quod honor fulcitur virtute; quæ demi non potest.

III. Si injurias concoquere non potes, easque ulcisci allaboras, quid efficis aliud, quam, ut, & animum tuum turbatiorem reddas, & inimicum irrites, quem, satius erat, cedendo vincere.

IV. Denique cum omnes, quas non mereris, injuriæ inter adversæ fortunæ casus recte referantur, in-

intelligis, idem, quod ad adversam fortunam patienter tolerandam conducere diximus, moderatam injuriarum perpessionem efficere.

§. 184. Sunt præterea quædam virtutes, quæ cum officiis erga alios in sermocinando, & promittendo sunt arcto vinculo connexæ, *veracitas* scilicet, & *taciturnitas*.

§. 185. *Veracitatem* dicimus virtutem, quæ dirigit sermonem legi naturali convenienter, sive cum in sermone adest convenientia oris, & mentis.

§. 186. Quamquam incidant tempora, cum falsum dicere non licitum modo, sed etiam necesse est, id, quod supra ostendimus, viri tamen boni est, non fallere alios mentiendo, neque temere aliud in lingua promtum, aliud in pectore clausum habere. Caussæ hæ sunt.

I. Quisquis assuetus est mendaciis, aliosque, orationis vanitate adhibita, semel iterumque in fraudem induxit, næ is, cum mendacium diligenter inspectum, perlucet, efficiet, ut nemo ipsi habeat fidem. Fide vero amissa, quam utilitatem præstabis societati?

SCHOL. Recte CICERO: *ubi quis semel pejerarit (nihil autem interest inter perjurum, & mendacem), nam qui mentitur, pejerare consuevit, ei credi postea, etiamsi per plures Deos juret, non convenit*, Pro C. Rab. Posthum.

II. Qui fingendo ementiendoque fucum facit aliis, is turpitudinis notam sibi ipse inurit, recteque ab aliis habetur veterator, cujus convictum consuetudinemque, ut quisque est bonæ mentis virtutisque amantissimus, ita solicitissime vitat.

III. Neque fieri potest, quin ii, qui tum demum, cum, consutis dolis, mendaciisque confictis, deludunt alios, lepidi sibi argutulique videntur, in omnia proni ruant flagitia, quæ mentiendi artificio tegi callide velarique posse arbitrantur. Atque ita proponant sibi impunitatem, quæ peccandi maxima est illecebra.

§. 187.

§. 187. Veracitati adjungimus *taciturnitatem*, quæ est virtus dirigens actiones nostras in silentio, legi naturali officiisque convenienter.

§. 188. Quæ quidem virtus, dici non potest, quam necessaria sit in societate colenda, quamque admirabiles sui concitet amores.

I. Nihil tam attrahit, & allicit aliorum benevolentiam, quam taciturnitas; at, qui, rimarum pleni, huc atque illuc perfluunt, effutiuntque ea temere, quæ sibi commissa sunt, ii omnium animos abs se abalienant, pluribusque persæpe inconsulta garrulitate sua sunt exitio.

SCHOL. Scite HORATIUS.

, - *Commissa tacere*.
Qui nequit, hic niger est, hunc tu Romane caveto. Sat. 4. L. 1.

II. Huc accedit, quod is, qui, quidquid in buccam venit, garrit, haud raro se turpiter det, cum effutiat ea, quæ turpitudini ipsi sunt, quæque reticeri, & sua, & rei non nunquam publicæ, intererat. A taciturnitate *morositas* est distinguenda, quæ consistit in obstinato silentio, cum nonnulli id, quod cum aliis communicare poterant, & debebant, ita premunt mente, ut in congressionibus familiaribus, quæ sermonibus, ultro citroque habitis aluntur, obmutuisse videantur.

Dicacitas, & *Obscenitas* in sermonibus cum aliis magnopere noceat, illa quidem, famam innocentium arrodendo, hæc vero libidines incendendo: manifestum est, dicacitatem æque ac obscenitatem esse, tanquam vitia teterrima, evitanda. Accedit, quod, qui dicaces nimium sunt, plerumque funestissima sibi arcessant fata, id, quod in dissertatione de Satyricis infelicibus, uberius demonstratum dedi.

Finis Ethicæ.

INSTITUTIONES POLITICÆ.

PROLEGOMENA.

§. 1.

PHilosophia, quam vocant, activa tres complectitur disciplinas, id quod supra jam monuimus. §. 17. Log. Leges, ad quas qui vitam componunt, *juste* agere dicuntur, explicat *jus naturæ*. Rationem modumque *honeste* virtutique convenienter vivendi docet *Ethica*. At, quomodo prudenter decenterque suas quisque actiones, cum si solus fuerit, & secum quid egerit, tum si cum aliis rem habuerit, instituere debeat, id vero non rectius, quam in *politica*, tradi posse putaverim.

§. 2. *Politicam*, ergo eam voco disciplinam, quæ regulas prudentiæ exponit.

SCHOL. Non me fugit, significationem vocis *Politica* tam late patere, ut alii aliam ei sententiam subjici velint. Sunt, qui per *politicam* intelligunt astutiam simulandi dissimulandique, & nescio quam, artem alios fallendi. Hinc fit, ut eum vulgo *Politici* nomine insigniri audias, qui, utor KIRCHNERI verbis, de Legat. L. l. c. IV. *ad omnium nutus frontem componit, quod in Comicis spectaculis Gnathonum esse videmus, omnibus arridet, gestibus peregrinis crurumque flexionibus scite uti, seria lususque tempori accommodare, principum gratiam venari, hominum favores aucupari, qui cum omnibus ludere, bibere, naso quemvis suspen-*

dere,

dere, *dicteria jacere*, & *in communis vitæ scena*, *quamvis*, *ut dicunt*, *personam apte*, *h. e. simulate agere novit*. Alii, ratione stirpis, unde ducta est vox *politiæ*, habita, paullo arctioribus limitibus id vocabulum definiunt. Eam nimirum prudentiam, quæ in iis, qui ad clavum reipublicæ sedent, vel in ratione administrandæ reipublicæ conspicitur, dicunt *politicam*. Cujus duas constituunt partes. Alteram esse ajunt, *privatam*, quæ ad rem principis familiarem, negotiaque domestica prudenter moderanda refertur. *Publica* vero ipsis dicitur, quæ in regulis prudentiæ, ad civitatem regendam salutemque imperii stabiliendam pertinentibus, explicandis versatur. Hæc κατ' ἐξοχὴν dicitur *politica*. Ea prudentia, qua cives, in suis quisque negotiis, reque maxime familiari, ad status sui conservationem incolumitatemque diriguntur conformanturque appellari solet *œconomica*. V. CANZ. in *Disciplinis moralibus* p. 1158.

§. 3. Cum, quicquid hujus est scriptionis, eo pertinere velimus, ut juventutis, cultioribus litteris in schola ad humanitatem erudiendæ, commodis inserviat: non tam id agendum nobis nunc putamus, ut prudentiam principum in regenda familia moderandisque reipublicæ rationibus copiosius exponamus, quam in ea versabimur, ut, quis quisque prudentiæ regulas, in vita privata, negotiisque suscipiendis sectari debeat, tradamus.

§. 4. Atque ita intelligitur, nos vocem *Politica* paullo latius extendere, quamcunque prudentiam agendi, sive sit publica ea, & ad imperium pertineat, sive sit privata, hoc nomine intelligi posse, opinati.

§. 5. Dum juvenibus, litterarum, futuræque adeo felicitatis studiosis, nihil plus adferat commendationis, quam *decoris* studium; nonnulla de *Decoro* adjiciemus, &, quid vel in externo cultu, vel in sermone, vel in gestibus, offendat alios, quidve placeat, & politicorum sit exponemus.

§. 6.

§. 6. Ex his nullo negotio intelligis, peropus esse ut primum *prudentiæ*, quæ *politiæ* velut anima est, eamque totam constituit, notionem distinctius evolvamus, rationemque & modum *prudenter vivendi* ostendamus.

CAPUT I.

De prudentia generatim considerata regulisque prudentiæ.

§. 7.

Quamquam omnes actiones, quas philosophia activa præscribit, eo referri debent, ut veri nominis felicitas acquiratur, acquisitaque conservetur, alias tamen alio modo ad felicitatem nobis viam munire comperimus.

§. 8. Diversi scilicet sunt generis actiones. Aliud est *juste* agere, aliud *honeste*, aliud denique, *prudenter* agendi rationem instruere. *Juste* agit is, qui, ex præcepto Jurisprudentiæ naturalis, actiones ad leges componit, quamvis nondum voluntatem emendaverit. *Honeste* is agere dicendus est, qui non modo externas actiones legi convenienter instituit, verum quoque, duce virtute, lubens, & sponte id, quod honestum est, felicitatique consentaneum, suscepit, quamvis nec lege nec vi externa ad ita agendum adigatur.

NOT. Si Cajus neminem lædit, si damnum, quo adfecit alterum, reparat, tum *juste* agit. Lege enim cogitur. At, si quis pauperibus, solo amore ductus, multa largitur beneficia, si quis inimico, a quo vehementissime læsus fuerat, in rebus adversis salutem opemque fert, eumque ex præsentissimo periculo servat, tum *honeste* agit.

§. 9. Ecquis vero *prudenter* agit? Quæ quæstio solvi non potest, nisi, quæ sit *prudentiæ* natura forma, & indoles, intelligatur.

§. 10.

§. 10. *Prudentiam*, diximus, nihil aliud esse, quam facultatem, adjumenta, quæ sapienter excogitata sunt, prompte, & ita exsequendi, ut status nostri conservatio felicitasque externa obtineatur (§. 141. Ethic.)

§. 11. Qua definitione hæc continentur enunciata.

I. Quæ prudentia exsequitur, ea, sapientiæ ope jam antea decreta sunt, sive, ut CANZIUS loquitur, sapientia delineat, exsequitur prudentia. In discipl. moral. p. 223.

II. Ut ita pateat, sapientiam & prudentiam commune habere vinculum, arcta quadam cognatione inter se contineri.

III. Prudentiam ergo sine sapientia locum habere non posse, quis non videt?

IV. Cum sapientia sit scientia felicitatis (§. 139. Ethic.) & prudentia sine sapientia esse nequeat (u. 3.) apparet, prudentiam, nisi ad felicitatem acquirendam, conservandamque referatur, esse nullam.

V. Quoniam felicitas, nisi virtute adjutrice, parari non potest (§. 44. Ph. pract.), consequens est, ut prudentia virtutis quasi fulturis nitatur, legibusque honestatis, pietatis, justitiæque dirigatur.

VI. Si quando ergo fit, fieri autem persæpe solet, ut vel finis, qui quæritur, sit illicitus regulisque honesti, & justi contrarius, vel, quæ ad finem bonum laudabilemque comparatur excogitanturque remedia vitii quid habeant, & turpia sint, tum id *astutiam* rectius dixeris, quam prudentiam.

EXEMPL. Insigne exemplum astutiæ habes in argentario illo Syracusano apud CIC. L. III. c. 14. de offic. qui ad finem suum consequendum, ut scilicet juvenem locupletem, & cupidum argento emungeret, tam apta adhibuerat media, ut nihil ad utilitatem, quam consectebatur, adipiscendam accommodatius esse posset.

§. 12.

§. 12. Quia prudentia in eo versatur, ut ad finem obtinendum adjumenta adhibeantur apta (§. 10.), finis vero, & , quæ eidem obtinendo idonea sunt, media nexu quodam inter se devinciantur (§. 130. Met.), sequitur, ut prudentia sine facultate nexum rerum perspiciendi esse non possit. Facultas vero nexum rerum veritatumque perspiciendi dicitur *ratio* (§. 212. Met.) E. a recta ratione prudentiam sejungi non posse, intelligitur.

§. 13. Ex pluribus remediis, quæ ad finem præstitum obtinendum pertinent, alterum altero melius est & aptius, viaque expeditiori ad id, quod cupimus, ducit. Prudentiæ ergo est, non modo hæc media nosse accurate, & inter se comparare, sed illud quoque, quod optimum aptissimumque est, eligere & exequi. Quod cum sine deliberatione consilioque fieri nequeat, apparet, deliberationem consiliumque velut prudentiæ esse animam, unicumque fundamentum.

§. 14. Deliberatio vero vel maxime id postulat, (a) ut perspicias, quanti momenti sit bonum, quod quæritur, (b) ut impedimenta, quæ præter opinionem incidere possunt, omneque consilium eludent, solicite pervestigentur, deque iis tollendis cogitetur, (c) ut omnia fortuita & externæ περιστασεως expendantur, ratione temporis, loci, rei ipsius, hominumque habita, a quibus difficultates & obstacula oriri possunt. Qua quidem in re plurimum nos juvat experientia & propria, & aliena, sive historia, quam recte prudentiæ magistram dixeris,

§. 15. Cum prudentiæ finis felicitas sit (§. 11. numer. 4.), non internam quidem felicitatem, in mentis tranquillitate & liquida voluptate positam, virtutisque studio parandam, excludi hic prorsus volumus, at id tamen, vel imprimis, negotii sibi dat prudentia, ut externæ felicitati consulat, commodisque hominum, veluti opibus augendis, honori amplificando, fortunæque, vel parandæ, vel stabiliendæ serviat.

§. 16.

§. 16. *Prudenter* ergo actiones suas instituit is, (1) qui eo refert actiones suas, ut status sui conservationem felicitatemque externam promoveat. (2) qui non modo de idoneis aptisque ad fines consequendos adjumentis est solicitus, sed ea quoque dextre & tam scienter applicat, ut, quem animo destinavit, finis facillime obtineatur, (3) qui impedimenta, si quando ex transverso objici senserit, removet, ne quid supersit, quod consilium eludat, felicitatique, quam animo consectatur, intercedat, (4) qui denique ita omnes, quæ rem quampiam comitantur, περιστάσεις pervestigat, & explicatas habet, ut, quid hoc illove tempore, hoc illove loco, suscipiendum sit, quidve maxime commodis suis serviat, perspiciat.

§. 17. Dubium non est, quin prudens, ita agendo, normam quandam, legesque sequatur, quibus cogitationes suas, consilia, actionesque conformet, & dirigat. Quas quidem regulas, quamvis, ob infinitam fere περιστάσεως, quæ incidunt, varietatem complicationemque, difficile admodum sit, ita tradere, ut quæque singulorum facta ad eas, tanquam ad certam normam, institui debeant; perutile tamen erit, præcipuas præceptiones, ad quas, qui prudenter agere volunt, se fere componunt, juventuti familiares reddere, easque ex iis, quæ actionem quamque circumstant, quæque fortuita sunt, eruere.

§. 18. Prudentiæ regulas nominamus, quæ non, ut leges naturæ, sunt immutabiles, neque justum & honestum ita præcipiunt, ut ad eas perfecte quis obligari possit, sed ex rei, vel susceptæ, vel suscipiendæ natura & determinationibus aliam aliamve subire possunt mutationem modumque, in hoc illove casu individuo commodis suis serviendi definiunt.

§. 19. Quemadmodum ergo leges *justi*, quas tradit jurisprudentia naturalis, & leges *honesti*, quas sancit Ethica, facienda jubent, & omittenda

ve-

vetant; ita regulæ prudentiæ, quæ tantum actiones licitas dirigunt, suadent, vel dissuadent, ut commodo tuo consulas, & ; quod statui tuo externo nociturum videtur, declines.

SCHOL. Cum prudentia fine virtute, sine pietate & justitia nulla sit, (§.21. n. 5.), eo sequens est ut regulæ prudentiæ legibus naturæ honestatisque non debeant esse contrariæ. Utile enim, quod suadent, non debet honestum justumque tollere; neque vera est, utilitas, quæ cum turpitudine conjuncta est, id quod CICERO Lib. III. de off. uberius disputavit.

§. 20. In his prudentiæ regulis tradendis eum commentandi ordinem servabimus, ut; quemadmodum in juris Prudentia naturali docuimus, quid sit justum cum in officiis erga nos ipsos, tum in iis, quæ erga alios observanda sunt, denique quid in dominio sermonibusque lex naturæ exigat, ita nunc explicemus, quid in his omnibus prudentia requirat, seriem capitum juris naturæ tanquam filum, secuturi.

CAPUT II.

De regulis prudentiæ circa officia erga nos, speciatim erga animum.

§. 21.

QUÆ lex naturæ adversus nos observare jubet, officia, pertinent aut ad animam, aut ad corpus, aut ad statum externum. Regulæ ergo prudentiæ itidem, vel ratione animi, vel corporis vel statas externi poterunt considerari.

§.21. Cum animus humanus, vel cognoscendi, vel appetendi facultate, sive, ut cum veteribus, loquar, vel intellectu, vel voluntate sit instructus: præmittamus, necesse est, regulas prudentiæ in intellectu colendo observandas. Quæ cæteræque omnes

fa-

facilius intelligi poterunt, si præstruatur, fundamenti loco, præcipua generaliorque prudentiæ regula, cui reliquæ, quæ specialius, quid faciendum omittendumque sit, indicant subjectæ sunt.

§. 23. Generalem hanc prudenter vivendi normam hoc enunciato contineri, putaverim. *Fac ea, quæ circumspectis negotiis suscipiendi singulis momentis rationibusque subductis, probabilius cognoscis commodis tuis inservitura, optabilemque promittunt exitum, & intermitte ea, in quibus locus, tempus, spatium, occasio, & alia res circumstantes, spem negotium feliciter perficiendi, minuunt & tollunt.*

SCHOL. LEHMANNUS, philosophus quondam Jenensis, & præceptor noster, post fata venerandus, hanc generalem formulam, sine qua prudenter agendi rationem constare non posse, putat, constituit: *Quodcunque res circumstantes externæ ac fortuitæ, cujusdam rei aut negotii suadent, vel dissuadent, illud agendum erit aut intermittendum.* Conf. ejus Institutiones prudent. natural. p. 11.

§. 24. Præfulta ita generaliori regula, ad quam qui actiones suas attemperant, *prudentes* vocantur, hunc speciatim considerare juvat; quibus prudentiæ regulis ingenii cultura dirigi possit, & ad usum vitæ conformari.

§. 25. In intellectus emendatione, ad quam naturæ lege adstringimur, hæc prudentiæ regula prima fere est & præstantissima: *Quidquid ad distinctam veri bonique cognitionem adfert adjumentum, id conectare, & agas. Quidquid contra eandem impedit, id fugias & tollas e medio.*

§. 26. Prudentis ergo est, non tam de eo cogitare, ut nimis multa sciat, quæ nescisse sæpius rectius fuerat, quam ut, quæ scit, solide, distincte, penitusque perfecta habeat. Quod philosophi ita enunciant, *cognitio intensiva est præferenda extensive*, sive præstat, pauca, sed solide, nosse, quam multa confuse, & ita, ut eorum superficiem primoribus tantum labiis degustasse videaris.

§. 17.

§. 27. Cum infinita eorum, quæ dignosci cognoscique possunt, sit multitudo, & varietas, mens autem suis, exiguis sane, limitibus definita, nec capiat, nec capere possit omnia, prudentiæ est, ea seligere, quæ sunt fini cujusque accommodatissima (§. 11. n. 6.).

§. 28. Necessaria ergo, i. e. ea, sine quibus finis obtineri nequit, sunt præferenda utilibus, utilia jucundis, fere, ut prudentes mercatores, ad mercatum profecti, non quidvis, quod usui esse poterat, emunt, sed quod necesse est.

Illustra vi hæc uberius in I. N. §. 71.

29. Ad solidam distinctamque veri bonique cognitionem, qua intellectus emendatio continetur, plurimum valet illud, ut ordine omnia cognoscantur, & in discendo a facilioribus semper progrediamur ad ea, quæ plusculum habent difficultatis.

§. 30. Prudens ergo in ingenii cultura intelligendique vi perficienda, quanto potest maximo studio, εὐτάξιος leges servat, nec, quæ ultimo reponenda erant loco, præmittit, nec, quæ præfulcienda fuerant fundamenta, jacit tum demum, cum compages jam exstructa fuerit.

SCHOL. Quanta vis sit ordinis cum in omni vitæ ratione, tum vel maxime in ingenii bonarumque artium cultura, festiva narratiuncula declaravit MELANCTON. *Fuit apud nos*, inquit, *morio quispiam, qui in heri culinam ex more ligna ferebat. Is solitus est, ex infima strue eo revellere, quæ moveri sine magno negotio non poterant; interrogatusque, cur id faceret, respondit, se difficillimam laboris partem primum confecturum, summo illa facilius moveri; nec vidit, quantum referret, singula ordine tollere. Hujus mihi per similes videntur, qui, fastiditis his artibus, ad sublimia provolant. Nam & augetur dicendi labor, & incommodius omnia tractantur, quum nondum sint perpoliti primis rudimentis.* In selectarum declamationum suarum T. I. p. 421.

§. 31.

§. 31. Hoc clarius distinctiusque rem quamque cognosces, quo crebrius id, quod didicisse tua interest, animo fueris contemplatus, quoque magis repetitionem tibi habueris commendatam, & ea, quæ legisti & audivisti, veluti cibum remansum regustaveris. Prudentiæ ergo est, iterum iterumque lecta auditaque repetendo, rerum perceptarum imagines instaurare.

§. 32. Cave, ne accedas, invita Minerva, ad culturam ingenii. Satius est, opera manuaria victum quæritare, quam Musarum, quas iratas habes, sacris initiari, atque ita barbarorum gregem augere, & dedecorare litterarum nomen, dedecorare scholas, magistrorumque auctoritatem.

§. 33. Prudentiæ ergo est, prius quam ad studia, quorum adjumenta intellectus emendatio desiderat, te contuleris, ingenii vires diligentius explorare, aut alios, qui de ingeniis existimare possunt, in consilium adhibere, eosque, tamquam utilissimos consultores, sequi.

NOT. Quemadmodum non cuilibet agro quodlibet semen temere committis, si frugum expectas ubertatem, sed cujusque fundi naturam feracitatemque prius, quam sementem jeceris, diligentius exquiris, ita plurimi refert, explorari, quæ omni bonarum genere artium censeri debent, ingenia, ut aliis subveniatur consilio, alia vero, quæ sibi convenientissima sunt, studiis operentur, alia denique mature a litterarum cultu ad opificia se conferant, quæ plus lacertorum, quam sapientiæ, plus roboris, quam ingenii deposcunt.

§. 34. Cum variæ sint mentis humanæ facultates, neutram non excolendam perficiendamque esse suadet prudentia. Neque enim illorum mos probandus est, qui, vinculo, quo animi vires inter se devinciuntur, soluto, vel soli memoriæ acuendæ intenti sunt unice, judicandi autem vim incultam desertamque relinquunt, vel judicium li-

mant, memoriæ autem ingeniique aciem hebescere patiuntur.

§. 35. Quia vero omnes animi dotes, ob nimiam diversitatem, non pari studio simul perpoliri possunt, iis, vel inprimis, perficiendis plurimum studii operæque impendendum est, in quibus tribuendis naturam maxime fautricem experti sumus.

§. 36. Vides ergo, cur, si prudentiæ vocem audias, juvenibus, adolescentulisque ea studia sint commendanda, quæ plus memoriæ aut phantasiæ, quam judicii, deposcant. In juvenum enim memoria, tanquam in molli cera, rerum omnium simulacra, nullo negotio fingi possunt & insculpi.

SCHOL. Præclare, ut multa QUINTILIANUS. *Pueri statim quam plurima ediscant, & quacunque ætas operam juvandæ studio memoriæ dabit, devoret: initio tædium illud, & scripta, & lecta sæpius revolvendi, & quasi eundem cibum remandendi.*

§. 37. Prudentiæ ergo est, linguarum studia, historias, Geographiam, poesim, ætate juvenili, diligentius tractare, philosophiam, &, quæ judicii acrimoniam poscunt, ætati paullo provectiori reservare.

§. 38. Prudens in intellectu emendando non inanes consectatur subtilitates, quæ ad ostentationem ingenii aliquid, ad vitæ usum felicitatemque nihil adferunt adjumenti.

Novit enim, non scholæ, sed vitæ, esse discendum.

§. 39. Prudenter discendi rationem instruis, si id studiorum genus delegeris, ad quod naturali te impetu instinctuque ferri sentis.

§. 40. Inter adjumenta præcipua cognitionis parandæ referri solent: *auditio*, *lectio meditatio*.

§. 41. Male rationibus suis consulunt, qui, *sine institutione*, suopte ingenio eruditos se evasuros esse

esse opinati, ad præceptores mortuos potius, quam vivos se conferunt, domique totos dies libris impallescunt, audiendi opportunitate temere dimissa. Αὐτοδίδακτοι, vocari volunt. Quo quidem hominum genere, nescio, an quid ordinis in studiis colendis tam necessarii, leges magis pervertat.

SCHOL. Recte PLINIUS: *Legendi semper occasio est, audiendi non semper. Præterea multo magis, ut vulgo dicitur, viva vox afficit. Nam licet acriora sint, quæ legas, altius tamen in aliquo sedent, quæ pronuntiatio, vultus, habitus, gestus etiam dicentis adfigit*. Lib. II. Epist. 3. Cum quo consentit QUINTILIANUS, qui, *licet satis*, inquit, *exemplum ad imitandum ex lectione suppeditet*, tamen *viva illa, ut dicitur vox alit plenius, præcipueque ejus præceptoris, quem discipuli & amant, & verentur*. L. II. Instit. Or. Cap. 2.

§. 42. Primum autem refert; teste PLINIO, a quo potissimum accipias bonas artes. In deligendis ergo, quos audias, præceptoribus, prudenter ages, si ab eorum ore pependeris, qui rem, quam docent, exquisite planeque intelligunt, qui docendi dote instructi, perspicue animi sensa exprimunt, qui omnia, quæ tradunt, acri magnoque judicio ab origine, caussisque primis, repetunt discernuntque, qui denique, renunciationes suas non tam ad ostentationem ingenii, quam ad vitæ usum referunt.

SCHOL. Talis sit is, qui nos docet qualem PLINIUS exemplo Julii Genitoris nobis proponit. *Nihil*, inquit, *ex hoc viro filius tuus audiet, nisi profuturum, nihil discet, quod nescisse rectius fuerit*. Lib. III. Epist. 3.

§. 43. Cave eum præceptorem esse optimum existimes, & fidelissimum, cujus scholæ auditorum frequentia florent, quique tibi ab aliis maxime commendatur.

NOT. Fit enim perstæpe, ut plurimi, maxime in

Academiis, antecedentium gregem fecuti, via, qua itur, eant, non qua eundum erat.

§. 44. Cave, ne nimia collegiorum, quæ vocant, multitudine, mentem distrahas. Plerumque, qui multa brevi tempore discenda putant, nihil, rerum cognoscendarum varietate, & copia obruti, discunt.

SCHOL. Eleganter BULFINGERUS: *Sex, octo, decem, horas continuas audire Magistros varia docentes, eo quidem fine, ut biennii, triennii spatio cursum absolvas academicum, hoc idem est, ac si tria per diem prandia tresque cœnas sumere pueri instituerent, ut paucioribus scilicet adolescant. Quo si finem assequi liceret, credo, principum filios sexto jam anno, & fortassis citius majorennes fore.* Vid. ejus Oratio de præcipuis quibusdam discendi regulis ex comparatione corporis, & animi erutis, pag. m. 25.

§. 45. Non modo solertes peritosque bonarum artium Magistros, augendæ perficiendæque cognitionis tuæ caussa, continenter audire decet, verum quoque, si eos adeundi copia tibi dabitur, cum iis familiarius versare, plerasque horas interrogando, colloquendo, commentandoque consumes.

NOT. Nunquam rectius feliciusque discitur, quam si præceptor in amicum transeat.

§. 46. Ad lectionem quod attinet, has fere regulas prudentiæ tibi commendaverim.

I. Prius, quam ad legendos libros te accinxeris, solicite disquiras, quinam ex pluribus, qui prostant, sint in quoquo disciplinarum genere, optimi, & quinam ex optimis sint rationibus tuis, institutoque convenientissimi.

II. Lectionem confusam & vagam fuge, de quo scite commentatur SENECA in Epistola II.

III. Orationis, si quando alias in librorum lectione, rationem habeto, atque adeo ab iis ordiaris, qui ceteris intelligendis subserviunt.

IV. Eos,

IV. Eos, quos antiquitas tulit, libros diligentius legas, quam illos, qui nostris temporibus sunt procusi.

I. In legendo, ne nimium fidas interpretationibus aliorum, sed qua quisque scriptor mentem suam explicavit, lingua librum evolve.

VI. Præpropera festinatio, cum semper alias; tum vel maxime in libris legendis nocet. Attentionis enim incidit nervos, & claræ distinctæque rerum cognitioni mirum quantum officit.

NOT. Nonnunquam tamen commendatur lectio, quam vocant, *cursoria*, quæ cum *statarita* non inutiliter permutatur. Vid. GESNERI Præfationem LIVIO præfixam.

VII. Si quos scopulos initio tibi in legendo objectos senseris, cave, librum de manibus deponas, eumque obscuritatis incuses. Diligentiam si intenderis, sensum, quem sæpius in profundo abstrusit Auctoris acumen, erues.

VIII. Quos moribus nocituros nosti, libros ne in manus sumito, iisque substitue tales, qui te meliorem doctioremque dimittunt.

IX. Quæcunque legeris, repetendo, meditando, excerpendo in succum & sanguinem convertas. Quo pertinent illa PLINII: Non multa, sed multum. Lib. VII. Epist. 9.

CAPUT III.

De Regulis Prudentiæ circa voluntatem.

§. 47.

QUÆ de voluntate emendanda diximus, Cap. IV. Jur. Nat. eo pertinent, ut intelligatur, ad quidnam, ratione voluntatis, obligati simus. Cum vero voluntatis emendatio prudentiæ regulis adjuvari queat, ostendemus, quid περὶς έτεις

 hic

hic concurrentes, tamquam utile suadeant, quidve, tanquam minus utile dissuadeant.

§. 48. Prudens quemadmodum in eo cupide elaborat, ut vel virtutes, vel nævos, qui ipsi adhærent, penitius inspiciat; ita vel maxime de eo sollicitus est, ut *passionem*, quam vocant, *dominantem*, qua identidem inquietari, solicitari, & conturbari solet, non modo perspectam habeat, sed eam quoque redigat in ordinem, ne suam utilitatem ipse impediat, aliisque se exosum reddat.

§. 49. Ecquid vero illud est, quod vocamus *Passionem dominantem?* paucis expediri potest quæstio, si pervulgatum illud: *Sua quemque trahit voluptas:* recte intellexeris. Quamvis enim omnes homines nunc his, nunc aliis cupiditatibus, quasi turbine, abripiantur, nemoque sit, qui non vim impetumque singulorum affectuum, diversis temporibus, sentiat; alius tamen peculiari quadam, & quasi propria cupiditate, vel ob ætatem, vel ob corporis, alio aliove sanguine repleti, constitutionem, vel ob educationis vitium, vel ob plurimas alias caussas maxime trahitur, vel invitus, in transversum rapitur.

SCHOL. MAYERUS in dissertatione de *Affectu dominante* eum ita definit: Est motus voluntatis, sive appetentis, sive fugientis, ex iteratione crebriori ortus, huic vel illi subjecto non tantum peculiaris, sed etiam frequentius erumpens in eodem, & in reliquos affectus, totumque adeo in hominem dominium exercens, cum sanguinis spirituumque animalium commotione extraordinaria, & hominis quandoque ipsis exitio conjunctus, §. 4.

§. 50. Ita videas, nonnullos ita *voluptate* capi, & irretitos teneri, ut nihil, nisi quod jucundum est, & ad sensus suaviter affluit, cogitent, appetantque. Alii *ambitione* & internis gloriæ stimulis ita concitantur, ut non, nisi ad magna & excelsa, cogitationes suas convertant, summam felicitatem in laude amplitudineque dignitatum positam, arbi-

arbitrati. Alii denique, accumulandis exaggerandisque opibus unice intenti, omnia quæstui habent, aliorum incommodis commoda sua acturi. Illos vocamus *voluptuosos*, istos ambitiosos sive cholericos, hos *avaros* sive *melancholicos*.

SCHOL. Idque ipsum est, quod Jacobus docet Cap. I. vers. 10. Εκαςος, inquit, πηραζετον ὑπ την ἰγίας ἐπιθυμ'α ἐξελκό πενος καὶ γελοαξομενος.

§. 51. Quas sigillatim, vel voluptuoso, vel ambitioso, vel melancholico prudentiæ regulas commendandas putemus, deinceps dicemus, si prius, quid in affectibus moderandis generatim suadeat prudentia, explicatum dederimus.

§. 52. Cum prudentia virtute nitatur, nec sine studio justi honestique esse possint (§. 15. n. 5.), consequens est, ut, quo quisque prudentior est, tanto emendatiorem voluptatem reddat, & in virtute longius progrediatur.

§. 53. Quod cum fieri non possit, nisi cupiditatibus, quæ cum virtute habent nullum commercium, frena injiciantur, id agit prudens, ut libidines refrenet, iram coerceat, ceteras animi tabes repellat.

§. 54. Cum vero vitiosæ propensiones, uno momento, radicitus extrahi non possint, ῥώμην & vim earum retinet, cavetque, ne hostis, qui intus insidias struit, foras prorumpat, & verbis, gestibus, motuque corporis turbulento, & indecoro se conspiciendum præbeat.

§. 55. Inprimis prudentiæ ratio exigit, ut primis, qui repente animum adoriuntur, motibus obsistas, scintillulisque alimenta subducas, ne in ignem erumpant.

§. 56. Cavet prudens, ne quid in ipso affectuum æstu suscipiat. Actionem potius tamdiu differt, donec exæstuans sanguis, qui mentem de statu suo dejicit, consiliumque impedit, deferbuerit.

§. 57. Prudens omnes affectus in instrumenta virtutis convertit, & si quando cupiditatum impetui

petui minus par eſt, non haſtam abjicit, ſed, redintegratis ad pugnandum viribus, novum init certamen, donec, obtrito hoſte, victor abjerit.

§. 58. In primis *affectum dominantem*, qui animo maxime inſidias ſtruit, celat prudens alios, eumque diſſimulando tegit, ne, impotens ſui, vel ludibrio aliorum ſe exponat, vel contemnatur ab iis, cum quibus vivit, & verſatur, vel inimicis arma ſubminiſtret, ad ſalutem ſuam, non modo tecte & cuniculis velut actis, verum quoque aperte ſubvertendam.

§. 59. Hac cautione, vel maxime opus eſt, ſi ad *voluptatem* te ſenſeris paullo propenſiorem. Quod ut magis intelligi poſſit age videamus, quæ ſit *voluptuoſi* imago & forma, quæ ejus virtutes, aut virtutum potius ſimulacra, quæ vitia, qui nævi & maculæ, & ex his regulas prudentiæ nonnullas concinnemus.

§. 60. Quæ putantur virtutes *voluptuoſi* ſive *ſanguinei*, hæ fere ſunt: (a) humanitate comitateque plenus eſt, (b) ad officia aliis præſtanda paratiſſimus, omnibus obvius & expoſitus; (c) placabilis & ad ignoſcendum aliis promptus; (d) ad miſericordiam proclivis; (e) miti & tractabili ingenio; (f) facilis & benignus; (g) ſine dolis, ſine ſuſpicione; (h) aperti pectoris, (i) facetus & dulcis feſtivique ſermonis; (k) aliis placendi ſtudioſus.

§. 61. Vitia vero & corruptelæ *voluptuoſorum*, ſi quæras, his continentur. Voluptuoſus eſt (a) meticuloſus; (b) laboris fugitans; (c) otio deditus, mollis, delicatus, & venuſtulus; (d) prodigus æris; (e) in omni vitæ genere varius; (f) cupidus & amata relinquere pernix; (g) fortunæ futuræ negligens; (h) multa primo impetu proponit, nihil exſequitur; (i) garrulus & rimarum plenus, hac atque illac perfluit; (k) aſſentatur, & ad omnium nutum convertitur: (l) eſt deſultoriæ levitatis; (m) ad æs alienum contrahendum proclivis; (n) in promiſſis ſervandis fallax & inconſtans, (o) perfidus, cetera.

SCHOL.

SCHOL. Charactères voluptuosæ Semproniæ SALLUSTIUS eleganter expressit: *Hæc mulier*, inquit, *docta psallere, saltare elegantius, quam necesse est probæ, multa alia, quæ instrumenta luxuriæ, sed ei cariora super omnia, quam decus atque pudicitia; pecuniæ, an famæ minus parceret haud facile decerneres: Lubido sic accensa, ut sæpius peteret viros, quam peteretur. Sæpe ante hac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere, jocum movere, sermone uti, vel modesto, vel molli, vel procaci prorsus, multæ facetiæ multus lepos inerat.* Bell. Cat. c. XXV.

§. 64. Cavendum ergo est, si te ad hæc propensum senseris, ne:

I. Ingenio abutaris, vel ad Satyras in alios conficiendas, vel ad facetias jocosque illiberales. Quod & exitio fuit compluribus, & contemptum parit.

II. Imperium amoris erga alios retineas, ne amicos tibi pares, quorum te pœniteat. Judicandum primum, deinde amandum.

III. Cavendum, ne nimia & effusa liberalitate opes tuas exhaurias, tuoque incommodo aliorum commodum augeas.

IV. Nimiam familiaritatem fuge. Quod maxime valet tum, si rem habueris cum hominibus, te inferioribus. Parit enim contemptum nimia familiaritas.

V. Cave, ne omnia, quæ in pectore clausa sunt, in lingua prompta habeas. Nihil enim magis nocet, quam scire alios, quæ reticeri tua intererat.

VI. Nervus prudentiæ sit, non temere credere.

VII. Quæ tui sunt officii, ne differas in crastinum.

VIII. Quæ proposuisti, & animo destinasti, ea

ea exsequi suadet prudentia, at ita, ut festinationem præproperam facessere jubeas.

IX. Prodigalitatem, & æs alienum vita. Gula reprimenda est. Vid. Plin. Ep. 6. Lib. II.

X. Ordinis rationem habeto in omnibus.

XI. Cave, ne promissis sis dives, & fidem fallas.

XII. Vel speciem mali fugito.

XIII. Munia, quæ ἀκρίβειαν in pecunia administranda, & ratione accepti expensisque poscunt, quoquo modo poteris, declina.

XIV. Inimicis ne tuam imbecillitatem nævosque prodito.

XV. Ne te ita infra dignitatem tuam abjicias, ut famam infamiamque juxta æstumare videaris.

§. 63. Ad *ambitiosum* quod attinet, is vero pluribus virtutibus, aut, si mavis, virtutum simulacris spectatus est, quam vel sanguineus, vel melancholicus.

§. 64. Est ambitiosus (a) tenax propositi, & constans;) b) taciturnitatis amans; (c) arte simulandi, & dissimulandi instructus; (d) in negotiis explendis assiduus, & indefessus; (e) rem quamque suis ex causis repetendi, & judicio acri omnia suis momentis ponderandi dote præditus; (f) in periculis intrepidus, (g) generoso animo; (h) virtutis æmulus; (i) decori studiosus; (k) cautus, & circumspectus.

§. 65. Vitia *ambitiosi* hæc fere sunt: (a) faciles capit iras, vel in rebus nullius momenti; (b) ad injurias inferendas, quam ferendas, paratior est; (c) impetu agit., audax, minax, in ignoscendo aliis durus; (d) invidus; (e) pugnax, & monitoribus asper; (f) suspiciosus, (g) contradicendi pruritu correptus; (h) jactabundus, durus, & crudelis; (i) justi, quam æqui amantior, reliqua.

§. 66. Quæ quidem omnia cum ejusmodi sint ut facile plurimum adferant detrimenti, nisi animus regulis prudentiæ conformetur, harum non-

nullas

nullas prout quæque ad animum occurrit, addemus.

§. 67. Caveat, qui se gloriæ stimulis nimis concitari sentit, ne,

I. In rebus, quæ nullum decus conciliant, levibus gloriolam laudemque quærat, aut splendore gloriaque majorem superbiat.

II. Caveat, ne tutolomania correptus, inania verba, aut πρητεπλισίας consectetur, iisque negatis ægre careat, doloremque, inde conceptum, aliis prodat.

III. Prudentis est, neque alios in os laudare, neque pati, ut ipse coram lauderis ab aliis.

IV. Neque decet, se ipsum laudare, aut alios subornare, vel instruere, qui nos laudent, aut quocumque alio modo ex aliis exquirere, quid de nostris virtutibus existiment.

V. In rebus vilibus ira, & stomacho exardescere, minus prudenter est vivere.

VI. Cave, ne vel plura, vel graviora suscipias negotia, quam humeri ferant, & fuge, ceu pestem, την πολυπραγμοσύνην.

VII. Contradicendi pruritum reprimas, maxime, si cum iis, qui te sunt superiores, verba commutaveris, neque sententiis paradoxis nimium delectare.

VIII. Nunquam, te alios contemnere, vel verbis, vel gestu, vel factis, declara. Id enim plus tibi, quam credas, nocet.

IX. Alios, qui te sunt, vel potentiores, vel ditiores, cave, ne præpostera æmulatione, vel æquare, vel superare audeas, epulis, opiparę sumptuosisque institutis, aut vestibus, & vasis pretiosis. Ranæ, bovem imitantis, misereque ruptæ, fata experieris.

X. Pertinaciam, morosumque, & obstinatum silentium, quo, in congressione familiari nonnulli molesti fiunt amicis, fuge. Ingeniis serviendum, &

cum

cum quali versaris, talis, si per virtutem liceret, esto.

XI. In sermone, cave, ne, quod ambitiosorum est fere proprium, obscuritatem affectes, ut ænigmata loqui videaris; aut ea, quæ sunt omnium sermonibus trita, & pervulgata, tamquam mysteria tegas, & tecum premas.

§. 68 *Melancholicis* sive avaris hæc tribuuntur, quæ possint videri habere speciem virtutum (a): Sunt frugales (b); laboriosi (c); ordinis, & munditiei in rei familiari perquam studiosi (d), non creduli, & illud. *fide, sed cui vide*, diligenter, observant (e), in consiliis non præcipites; sed cunctabundi (f); severi (g); sui rerumque suarum conservandarum studiosissimi.

§.69. At plura, quæ culpes in avaro rideasque, oculis tuis subjicientur. Sunt invidi, obscuri, ad fallendum instructi, *immites*, *quæstui omnia habent*, *perfidi*, *superstitiosi* μεμψίμοιροι, & ad omnia alia vitia, si utilitatem pollicentur, facile perpellendi:

§. 70. Caveat Melancholicus, ne (1) cupiditatem habendi, aut metum amittendi, quo intus torquetur, aliis prodat. Ita enim se aliorum risui contentuique exponet.

(2) Ne mentiendo fucum facere aliis audeat. Mendacium enim cum perlucet, fit ut credat ipsi nemo, & tamquam putridum membrum, a republica resecari debere, existimetur.

(3) Ne, ob mercedulam, ad aliorum voluntatum nutumque sermones convertat.

(4) Ne nimia morositate, & μισανθρωπία se reddat nomine hominis indignum.

(5) Caveat, ne decori regulas, vel in vestitu, vel in aliis, ad rem familiarem pertinentibus, migret.

CA-

CAPUT IV.

De prudentia in conversatione.

§. 71.

SI cum aliis versamur, aut ii, quibuscum vivimus, sunt nobis amici, aut inimici, aut nec amici, nec inimici. Quas, putemus, prudentiæ regulas, in quavis cum aliis vivendi ratione observandas, paucis docebimus.

§. 72. Latius patet societas inter homines, qui nec amici sunt, nec inimici, interior est illa, quæ amicos inter, & familiares intercedit.

§. 73. Alios, cum quibus tibi vivendum est, si caute, & prudenter agere velis, ita considera, tamquam homines, qui tibi possint nocere.

NOT. Hinc illud: *quilibet præsumitur malus*, at, quod probe notandum, in judicio *cautelæ*. *Quilibet vero etiam præsumitur bonus*, in judicio amoris.

§. 74. Hoc si observaveris, tam circumspecte cum hominibus, tibi ignotis, versabere, ut neque te turpiter des præcipiti de rebus quibusque judicandi libidine, neque arcana pectoris prodas, neque improvida aliis fidendi facilitate tibi ipse noceas.

§. 75. Hæc præcipua in omni cum aliis vivendi ratione, & communitate lex sanciatur, ut, si rationibus tuis recte prospectum velis, aliis bene de te sentiendi nullo non tempore occasionem subministres, declaresque, & vultu, & verbis, & factis, te bonam mentem amare.

NOT. Aut enim hæc, aut nulla est via, ad aliorum animos attrahendos allectandosque.

§. 76. Iis, qui te sunt dignitate superiores, reverentiam, quo demumcunque modo poteris, exhibe, sed ita, ut nec servili modo te infra dignitatem tuam abjicias, nec in adulationis suspicionem incidas.

§. 77.

§. 77. Quidquid ergo venerationi, quam superioribus debes, contrarium est, id solicite vitato.

§. 78. Erga pares ita te geras, ut neque affectatam submissionem, abjectumque animum ostendas, neque te super eos efferas.

§. 79. Erga eos, qui te sunt inferiores, comis esto, & affabilis, aut familiaritatem caveto.

§. 80. De absentibus honorifice, & circumspecte judica, aut, si id minus licet per rationes nonnullas, quæ incidere possunt, certe non male.

SCHOL. Aurea hæc est regula, quæ, diligentius servata, semper prodest, neglecta pluribus nocuit. Scite HORATIUS L. I. Sat. v. 81.

-- Absentem qui rodit amicum,
Qui non defendit, alio culpante --
Hic niger est &c.

§. 81. Omnia fuge, quæ te possunt in contemtum adducere.

§. 82. Nemini, quisquis, aut cujus fuerit, molestiam crees, caveto que, ne quid, vel dictis, vel factis tuis, vel gestibus etiam, insit, quo alterius animus possit offendi.

§. 83. Obsequio, quantum per regulas honestatis fieri potest, ne desis aliis. Parit enim obsequium amicos.

§. 84. Omnia admirari, quæ vides, est indicium ignorantiæ, cujus, vel speciem evitare, prudentis est.

§. 85. In amicis colendis amandisque sis sincerus, constans, promptiorque ad bene merendum, quam ad reposcendum, ne amicitiam quæstui habere videaris.

§. 86. Verecundia, tanquam maximam amicitiæ ornamentum, non ex ea proscribenda est.

§. 87. Si quid amicus in nos deliquit, aut delinquere videtur, id studio aut odio fecisse non est putandus, neque omnia ad vivum sunt resecanda.

§. 88. Si quando fit, ut fieri solet, ut amicus a vir-

a virtute in vitia degeneret, correctio adhibenda est, aut, si minus hæc fuerit fructuosa, amicitia dissuenda magis, quam dissolvenda.

§. 89. Ad circumspectionem in amicitia multum id valet, ut ne nimium arcana nostra iis credamus, sed amemus, tanquam osuri.

§. 90. Amico reconciliato ne facile fidas.

§. 91. Congressus amicorum nimis frequentes, & nimis familiares fastidio sunt.

§. 92. In rebus adversis amicum ne deseras, neque, si quando, vel dignitatis opumque tibi facta fuerit accessio, ita immutato, ut spernas veteres amicitias, novisque indulgeas.

§. 93. Si quando usu venerit, ut ex amico fias inimicus, cave, ea detegas, & reveles, quæ olim tuus tibi amicus, sub amicitiæ fide commisit.

§. 94. Aliorum animos ne abs te abaliena, & neminem, licet tenuissimæ sortis, tibi redde inimicum.

§. 95. Si tibi infesti sunt alii eorum animos ne irrita, aut exacerba, sed comitate, humanitate, &, si res ita tulerit, bene faciendo adversariis obviam ito.

§. 96. Inimicum ne contemnas, &, si fieri potest, te nescire, fingas, alium, cum quo res habueris, esse tibi inimicum.

§. 97. Impetu ne agas, sed, quoad ejus fieri potest, de jure tuo remittas. Secundum proverbium: Cedendo victor abibis.

§. 98. Inimici absentis virtutes aliis laudo, de iis honorifice sentias, & quoties incidit occasio, vitia aut nævos adversarii excusa.

§. 99. Inimicorum consiliis optime intercedes, si aut destinata tua, eos quam diligentissime celaveris, aut eorum conatibus potentiores opposueris amicos, aut ipsis, vel non animadvertentibus, arma, contra te directa, de manu extorseris.

§. 100. Si, oblata occasione, inimico opem auxiliumque ferre poteris, ferto. Est, enim id generosi animi, multumque tibi existimationis adfert.

§. 101.

§. 101. Si ab adversariis tuis, falso crimine, famæ tuæ detrahi senseris, rectius tacendo injuriam concoques, quam convicia conviciis opponendo.

CAPUT V.

De Prudentia in Sermone.

§. 102.

SI in congressione familiari convictuque quotidiano sermocinamur, peropus est, ut prudentiam ducem secuti sermones accomodemus personis, loco, ac tempori.

§. 103. Id operanda, ut omnes eos, quibus cum sermones consocias, vereri videaris, & diligere.

§. 104. Pudor ergo subrusticus, & timiditas nimia ex collocutionibus proscribi debet; a te contrario procacitatem impudentiamque proterve loquentium nemo probat, decoram παῤῥησίαν omnes laudant.

§. 105. De rebus, ex quibus periculi quod oriri poterat, subtimide loquere, aut ita, ut in utramque partem sermo tuus intelligi existimarique possit.

§. 106. De te ipso, nisi summa coactus necessitate, ne loquere, itemque de rebus, quas alter cum quo confabulationem instituisti, non intelligit, sermocinari intermitte.

NOT. Absonum foret, de essentiarum æternitate, si cum sexu elegantiori una fueris, subtiles demonstrationes metaphysicas proferre, aut cum belli duce, litterarum ignaro, de elegantiis latinæ linguæ confabulari.

§. 107. Cave, ne tam garrulus sis, & loquendo immodicus, ut alios omnes a sermone excludas, tamquam in possessionem tuam veneris. Ultro citroque sermones sunt habendi, & in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum.

§. 108.

§. 108. Alios, cum quibus loqueris, ne interloquendo turbes, sed alterum, ut vis ipse audiri, patentes audias, donec telam orationis pertexuerit.

§. 109. Querulos itemque maledicos sermones fugito. Querimoniæ enim, ut ait LIVIUS, ne tum quidem gratæ fuerunt, cum sunt necessariæ.

§. 110. Verum in sermone proferas, sed prudenter, i. e. ut verum, si quando intempestive nec in tempore locoque profertur, nihil tibi adferat damni.

§. 111. Verum interdum reticeri aut occultari debet, quoties nimirum plus obest, quam prodest.

§. 112. At ideo mendacio non patrocinandum est. Mendacium enim semper est, manet turpe, illicitum, detestandumque.

§. 113. A sermone familiari congressione sejuncti sint motus animi nimii, ne aut ira exardescat, aut ignavia, aut tale quid appareat.

SCHOL. Recte CIC. quando nonnunquam objurgationes incidunt necessariæ, in quibus utendum esse fortasse, & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore, id agendum, ut ne ea facere videamur *irati*: sed ut ad urendum, & secandum, sic ad hoc genus castigandi raro, & inviti veniamus, nec unquam, nisi necessario, si nulla reperiatur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. --- Rectum est, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Lib. I. off. c. 38.

§. 114. Prudenter cum aliis victurus, ita ut prudentioribus placeat, abstinet se ab omnibus exsecrationibus, & jusjurandi formulis plebi hominibusque sortis infimæ propriis.

§. 115. Dicendi genere uti tumido, insolenti, impolito, indecorum est, & regulis prudentiæ contrarium.

CAPUT VI.

De Decoro in Conversatione.

§. 116.

DEcorum observamus, si actiones nostras, gestus, incessum, motus, vestes, cetera, ita ad morem civilem, politioresque multitudinis opinionem conformamus, ut placeamus.

§. 117. Quemadmodum, quæ de cujusque rei pulcritudine ferunt homines, judicia alia aliave esse solent, ut, quod apud hunc populum elegans honestumque habetur, apud alium turpe, & indecorum existimari soleat; ita etiam decorum mirum quantum solet immutari.

§. 118. Infinitæ sunt fere decori regulæ, quæ cum usu experentiaque, atque item imitatione ejus, quod in aliis laudari videmus, rectius discantur, quam multis præceptis; paucas tantummodo, quas juventuti perutiles opinamur, tradere visum est.

§. 119. Nihil in statu, incessu, sessione, accubitione, vultu, oculis. manuum motibus, occurrat, quod aliis, vel risum, vel fastidium, vel bilem moveat. Nihil appareat, quod, vel effeminatum sit, & molle, vel rusticum, & durum.

§. 120. Quod ad incessum attinet, is, caveas, ne sit affectatus. Omnis enim affectatio est odiosa.

SCHOL. Perbene CIC. Cavendum est, inquit, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur: aut in festinationibus suscipias nimias celeritates, quæ cum sint, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur, ex quibus magna significatio fit, non esse constantiam. L. I. de Off. c. 36.

§. 121. In vestitu non adhibendus est ornatus, viro minus dignus, neque munditia odiosa, & exquisita

quisita nimis probanda est, sufficit, si ea fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam.

§. 122. In vestitu præterea mediocritas optima est, neque vestium formas, nuper inventas, prudens primus imitatur, nec tam morosus est, ut, qua omnes, aut plurimi, aut politiores certe, vestium forma utuntur, eandem rejiciat, minusque adhibeat.

§. 123. Vultus sit talis, qualis hominem ingenuum decet. Non sit tristis, ut semper fleas, non sit procax, ut semper rideas, sed in seriis sit serius, in jocosis hilaris.

§. 124. Caveas omnes motus histrionicos, gesticulationes manuum ineptas, & mensæ accumbens, quidquid nauseam creat, id fugito.

§. 125. Plures easque specialiores regulas decori si velimus attingere, tum omnia actionum humanarum genera, omnesque motuum species percurramus necesse est, quod nimis longum foret, & ab instituto nostro alienum. Quæ adduximus prudentiæ scita, & decori normas, ejusmodi sunt, ut ad juveniles animos, rite conformandos, sufficiant. Plura, qui specialioraque de decoro, in singulis actionibus observanda, nosse cupit, legat Erasmum de civilitate morum,

INDEX
RERUM PRÆCIPUARUM.

Numerus indicat paginam.

A

Ana-

Fide

Impe-

natu-

Mo-

P

Pro-

Sen-

Vacil-

F I N I S.

NOI RIFORMATORI

Dello Studio di Padova.

Concediamo Licenza ad *Antonio Zatta* Stampator di *Venezia* di poter ristampare il Libro intitolato *M. Friderici Christiani Baumeisteri &c. Elementa Philosophiae &c. ristampa*, osservando gli ordini soliti in materia di Stampe, e presentando le Copie alle Pubbliche Librarie di Venezia, e di Padova.

Data li 12. Giugno 1783.

(*Girolamo Ascanio Giustinian K. Rif.*
(*Zaccaria Vallaresso Rif.*
(*Francesco Pesaro Kav. Proc. Rif.*

Registrato in Libro a Carte 260. al N. 2435.

Marcantonio Sanfermo Segr.